

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0024857

ԴԻ Մկրտչյան, Կոն
4622 Կոն Կիև և Տ. Տ. Տ.
Կոն Կոն Կոն Կոն
Կոն Կոն Կոն Կոն

(V-XIX Կոն) Կ, 1941 Կ

A-1828 24/II 82

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՈՒ ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

 ՀԱՅ ՀԻՆ ԵՎ
ՄԻՋՆԱԳԱՐՅԱՆ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՄԱՌՈՏ
ԲԻԲԼԻՈԳՐԱՖԻԱ

ԿԱԶՄԵԾ
ՀՐԱ. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

011 (47.925)

Պ

10000

ՍՏՈՒԳԱՍԾ Ե 1001 Գ

016 : 301.99

Պ

ՀԱՅ ՀԻՆ ԵՎ ՄԻՋՆԵԳԱՐՅԱՆ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԹՈՏ
Ի Բ Լ Ի Ռ Գ Ր Ա Ֆ Ի Ա

(V—XIX դար)

~~4391~~

Կազմեց՝ ՀՈՎՀ. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ
Մասնակի աշխատակցությամբ պրոֆ. Խ. ՍԱՄՈՒԵԼՅԱՆԻ

A $\frac{\pi}{4622}$

Կ Ա Զ Մ Ո Ղ Ի Ց

Ինչպես Սովետական Միութեան եղբայրական բոլոր ժողովուրդներին, նույնպես և հայ ժողովրդի պատմութեան և գրականութեան ուսումնասիրման գործը, կառուցվելով մարքսիզմ-լենինիզմի հիմքերի վրա, վաղուց դուրս է եկել բանասերների հետաքրքրութեան նեղ շրջանակներից և դառել է սովետական գիտութեան ակտուալ բնագավառներից մեկը:

Նոր վերելք ստացավ հայ ժողովրդի պատմութեան, գրականութեան, ֆուկլորի ուսումնասիրութեան գործը, ջախջախելով բուրժուա-նացիոնալիստական և ամեն գույնի խարդախողներին, իսկական գիտական բարձրութեան վրա դնելով հայագիտությունը:

Հրատարակվում են հին և միջնադարյան հայ գրականութեան սկզբնաղբյուրները, դարերով անհայտութեան մեջ մնացած ձեռագրեր, քննադատորեն ուսումնասիրվում է անցյալի ժառանգությունը և լենինյան գնահատման է ենթարկվում. հայերեն և ռուսերեն լեզուներով լույս են ընծայվում բազմաթիվ արժեքավոր հետազոտություններ:

Ահա այս հոյակապ գիտա-հետազոտական աշխատանքներին օժանդակելու, հայ կուլտուրայի ուսումնասիրութեանը սպասարկելու համար է, որ կազմել ենք այս համառոտ բիրլիոգրաֆիան:

Հայ հին և միջնադարյան գրականութեան ներկա բիրլիոգրաֆիան նպատակ ունի ծառայել իրրև օժանդակ տեղեկատու պատմագետների ու գրականագետների համար և իրրև ուղեցույց-ձեռնարկ սպասարկել՝ մեր ինտելիգենցիային, ուսանողությանը և հայ հին ու միջնադարյան գրականութեան մյուս ուսումնասիրողներին:

Անհրաժեշտ ենք համարում մի քանի բացատրություններ տալ այս բիրլիոգրաֆիայի կազմելու, մեթոդական հարցերի ու աղբյուրների մասին:

1. Հայ հին և միջնադարյան մատենագիրներին, բանաստեղծներին և կուլտուրայի տարբեր բնագավառների, գործիչնե-

րին, ներկա բիրլիոգրաֆիայում, տվել ենք ժամանակագրական սկզբունքով: Բայց ի նկատի ունենալով, որ ստույգ տվյալներ պակասում են մի շարք հեղինակների վերաբերյալ, որոշ հեղինակների ժամանակի հարցը վիճելի է և անորոշ, մենք մի քանի հեղինակների դասավորել ենք ըստ նյութի առնչության. տվյալ դարաշրջանի ներսում, հաճախ, ոչ թե ծննդյան ու մահվան թվականներով ենք ղեկավարվել, այլ նյութի հաջորդականությունում և գրականությունից պատմություն մեջ ընդունված հետևողականությամբ:

2. Մեր կազմած բիրլիոգրաֆիան պիտի ղիտել իբրև բանասիրական մի գործ: Մեր նպատակը չի եղել տալ հայ հին և միջնադարյան գրականության սկզբնաղբյուրների և նրանց մասին եղած ուսումնասիրությունների մեխանիկական արձանագրություն, դա ընդհանուր քաջն է սրանից առաջ եղած նման բիրլիոգրաֆիաների, դա ֆորմալ բիրլիոգրաֆիայի մի ընդհանուր կողմն է, որ ոչինչ չէր տա մեր հարցասեր ընթերցողին:

Ամենից առաջ մենք տվել ենք համառոտ աննոտացիաներ մեր հին և միջնադարյան հեղինակների, գործիչների՝ կյանքի, գրական աշխատանքների վերաբերյալ:

Այդ աննոտացիաներին չպիտի մոտենալ իբրև գրականության պատմություն, ոչ, մենք տվել ենք միայն ամենաանհրաժեշտ տեղեկությունները, միայն ընդհանուր գաղափար տվյալ հեղինակի կյանքի և գրվածքների մասին:

«Տպագրվել են» ընդհանուր վերտառության տակ, մենք տվել ենք հեղինակների առանձին գրքերով և պարբերականներում տպագրված երկերի նկարագրությունը:

«Ուսումնասիրություններ» բաժնում աշխատել ենք տալ կարևոր հետազոտությունները, ուսումնասիրությունները, բանասիրական տարբեր բնույթի նյութեր ու քաղվածքներ տվյալ հեղինակի վերաբերյալ:

Մեր նպատակից դուրս է եղել տալ օտար լեզուներով թարգմանությունները: Ռուսերեն թարգմանություններն անհրաժեշտ ենք համարել տալ, բայց տրված նյութերը լրիվ չեն:

3. Գրքերի բիրլիոգրաֆիկ նկարագրությունը տալիս մենք աշխատել ենք անպայման դառնել և de visu նկարագրել:

Բայց հայերեն գրքեր տպագրվել են 1512 թվից. հայերեն հրատարակություններ եղել են արտասահմանի և Հայաստանի հարյուրավոր վայրերում, ոչ մի տեղ հնարավոր չէ գտնել հայերեն

բոլոր հրատարակությունները, հայ պարբերականների լրիվ կոմպլեկտները: Այստեղից պարզ է, որ մենք որոշ գրքեր, ուսումնասիրական հոդվածների քաղել ենք մեզնից առաջ կազմված բիր- լիոգրաֆիաներից, հետազոտություններից: Ուրեմը ձեռքի տակ չունեցած գրքերի ու հոդվածների նկարագրության մեջ որոշ ցուցանիշների սխալներ հնարավոր են, բայց դրանք չեն խան- ցարի ուսումնասիրողին գտնել նշված աղբյուրները:

4. Մեր նպատակը չի եղել կազմել հայկական համայնա- օլարփակ մի բիրլիոգրաֆիա: Մենք չենք տվել՝ կրոնական-եկե- ղեցական, դավանաբանական, մեկնողական, վարժագրական գրականությունը և դրանց մասին եղած ուսումնասիրությունները, որոշ բացառությամբ, եթե այդ գրվածքները պատմագիտական- գրական որոշ արժեք են ներկայացնում: Ընդհակառակը, մենք աշխատել ենք, ըստ հնարավորին, մանրամասը նկարագրել հին և միջնադարյան բանաստեղծների, տաղասացների երկերը, դրա համար էլ տվել ենք առանձին գրքերում և պարբերականներում եղած նրանց ստեղծագործությունների վերնագրերը և ոտանա- վորների առաջին տողերը: Բայց որովհետև մեր միջնադարյան և հատկապես աշխարհիկ բնույթ ունեցող գրականությունը ան- ցյալում քիչ է ուսումնասիրված և մյուս կողմից էլ եղած ու- սումնասիրությունները ցրված են հաճախ հազվագյուտ պարբե- րականներում, մի խոշոր մասն էլ ձեռագրերում է, պարզ է, որ «լիակատար» բիրլիոգրաֆիա տալ հնարավոր չէր և հետազոտողին է մնում, իր մասնագիտական պրոպտոմներով լրացնել այս կամ այն հեղինակի գործերի ցանկը:

5. Մեր աղբյուրների ցանկը կցում ենք վերջում: Այստեղ անհրաժեշտ ենք համարում պրել, որ մենք օգտագործել ենք, բացի հայ հին և միջնադարյան գրականությունից, նաև մեր պարբե- րական մամուլի պիսավոր օրգանները: Օգտագործել ենք նույն- պես հայերեն բիրլիոգրաֆիկ գրականությունը, որոնցից հայտ- նիներն են՝ Ա. Ղազիկյանի «Հայկական նոր մատենագիտու- թիւն և հանրագիտարան հայ կեանքի» (Վենետիկ, 1909—1912.) և Գ. Զարպհանալյանի «Հայկական մատենագիտութիւն» (Վենե- տիկ, 1883.) աշխատությունները: Առաջինը, որ մի ընդարձակ գործ է, միացել է անավարտ (Ա—Մ տառն է մշակվել), անսխառմ է, աշխարհիկ գրականությամբ աղքատ, նշումների մեջ շատ սխալներ կան: Զարպհանալյանի «Մատենագիտութիւն»-ը հնացել է, ավելի շատ և կեղեցական-կրոնական գրքեր է տալիս, շատ

աղքատ է աշխարհիկ և նորագույն գրականությամբ, նկարագրություններում նույնպես շատ սխալներ ունի:

Մենք նախապես ստուգել ենք և ապա միայն օգտագործել հայերեն բիրլիոգրաֆիաների նյութերը, գիտական արժեք չունեցող հոդվածները չենք նշել, ավելացրել ենք 1910 թվականներից սկսած նոր նյութերը և գլխավորապես Սովետական Հայաստանում կատարված արժեքավոր աշխատությունները, իր կառուցվածքով և սովետական բիրլիոգրաֆիայի կիրառման մեթոդներով, նույնպես և նորագույն ուսումնասիրություններին ու հայ աշխարհիկ գրականությանը մեծ տեղ հատկացնելով, մեր կազմած ներկա բիրլիոգրաֆիան ամբողջապես տարբերվում է նախորդող բիրլիոգրաֆիաներից:

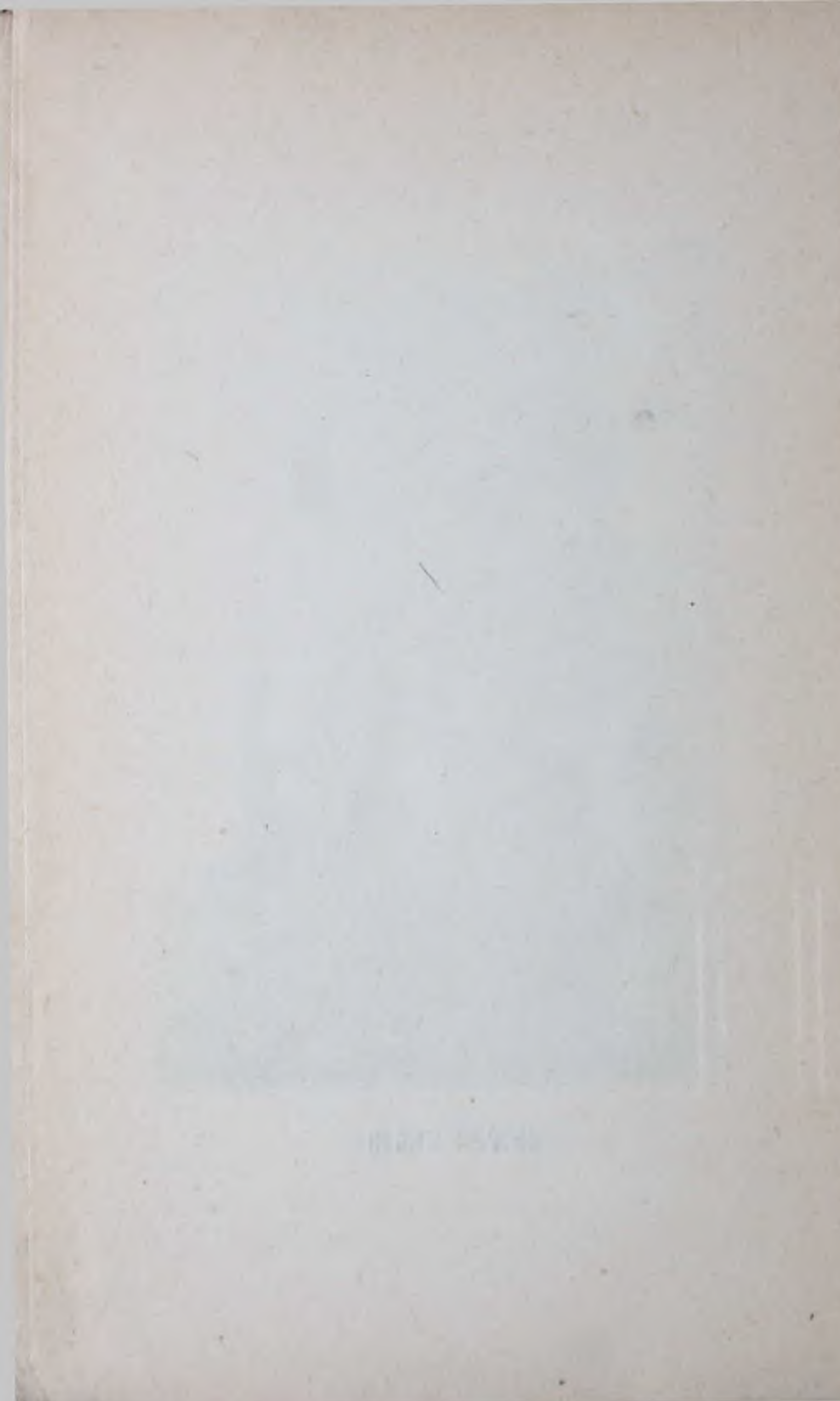
6. Բավական երկար ժամանակ աշխատելով հայ հին և միջնադարյան գրականության բիրլիոգրաֆիայի վրա, մեր աշխատանքի ընթացքում, դիմել ենք գործին լավատեղյակ հետևյալ ընկերներին և ստացել ենք նրանց աջակցությունը: Պրոֆ. դ-ր. Մանուկ Արեղյանը գործոն աջակցություն է ցույց տվել մեր մատենագրերի կյանքի, գրական գործերի աննոտացիաները գրելիս: Հանգուցյալ պրոֆ. Խաչիկ Սամուելյանը, աշխատանքի սկզբնական շրջանում, մեր պատմագրության և հայ իրավունքի բիրլիոգրաֆիաները կազմելիս, մասնակի աշխատակցել է: Պատմական գիտ. թեկնածու ընկ. Աշոտ Աբրահամյանը խմբագրել է այս գրքի աննոտացիաները:

Կազմողը հիշված ընկերներին և Պետ. հանրային գրադարանի, Զեռագրերի ուսումնասիրության ինստիտուտի, Արմֆանի Պատմ. և Դրակ. ինստ-ի. գրադարանի աշխատակիցներին, որոնք եռանդուն աջակցություն են ցույց տվել այս աշխատությունը կազմելիս, հայտնում է շնորհակալություն:

ՀՈՎՀ. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՅ

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՅ

Կորյունը լինելով Մեսրոպ Մաշտոցի աշակերտը և գործակիցը, գրել է՝ «Պատմութիւն վարուց և մահուան սրբոյն Մեսրոպայ» վարժագրությունը, որի մեջ պատմում է Մեսրոպ Մաշտոցի կենսագրությունը, հայկական գրերի գյուտի և գրականության սկզբնավորման մասին:

Կորյունի պատմածով, Մեսրոպ Մաշտոցը Տարոնի (Մուշ) Հացեկաց գյուղից էր, Վարդան անունով մի գյուղացու որդի: Մեսրոպը մանուկ հասակում սովորում է Աշտիշատում Ներսես Մեծի մոտ: Ժամանակի կրոնական կրթությունից բացի Մեսրոպ Մաշտոցը ուսումնասիրել է՝ հունարեն, ասորերեն և պարսկերեն լեզուները:

Իր ուսուցչի, Ներսես Մեծի մահից հետո, Մեսրոպ Մաշտոցը գինվորական ծառայության է մտել և իր եռանդով, գինվորական հմտությամբ, դարձել զորավարների, արքունիքի սիրելին:

Այնուհետև Մեսրոպ Մաշտոցը նշանակվում է արքունի դիվանի քարտուղար, բայց չկարողանալով տանել պալատական կյանքը, նվիրվում է միայնակեցության: Մեսրոպ Մաշտոցն իր շուրջն է հավաքում բազմաթիվ աշակերտների, նրանց պատրաստում է քարոզչական աշխատանքների և ամբողջովին նվիրվում ժողովրդի լուսավորության գործին:

Քարոզչական աշխատանքի ընթացքում Մեսրոպ Մաշտոցը ստիպված է լինում գրքերը կարդալ ասորերեն և ապա թարգմանել, բացատրել: Հայերեն գրեր չլինելով, քարոզչական աշխատանքը շատ էր դժվարանում: Կորյունը պատմում է, որ Մեսրոպ Մաշտոցը շատ դեպքերիւոց հետո, Սահակ կաթողիկոսին հայտնում է իրեն տանջող միտքը և վերջինիս ու Վոսմշտպուն թագավորի աջակցությամբ ամբողջովին նվիրվում է, հայերեն գիր ու գրականության ստեղծման գործին:

Բավական ժամանակ մեծ հայրենասերը տանջվում է, մինչև ստեղծում է հայերեն այբուբենը՝ իր հնչյունական սխառեմով:

Հայերեն այբուբենի ստեղծումից հետո, Մեսրոպ Մաշտոցը թարգմանություններ է կատարում օտար լեզուներից, թղթեր գրում և հոգ է տանում գրականության ստեղծման համար:

Շնորհիվ Մեսրոպ Մաշտոցի, Սահակ Պարթևի և թարգմանիչների, 5-րդ դարում՝ Հայաստանում հիմք է դրվում հայ ներկա նշանագրերով գրականության, որը հայ ժողովրդի հետագա ստեղծագործ գարգառման ամենազրիափոր ազդակը հանդիսացավ:

Որոշ գիտնականներ ենթադրում են, որ նախ քան Մաշտոցը գոյություն է ունեցել հայերեն գրականություն:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Աբրահամյան Ար.—Համառոտ ուրվագիծ հայկական պալեոգրաֆիայի: Երևան. 1940. 70 էջ:

2. Ադունց Ն.—Անծանոթ էջեր Մաշտոցի և նրա աշակերտների կյանքից ըստ օտար աղբյուրների: Հանդ. Ամս. 1925. էջ 193—202, 321—328, 435—441, 531—539. |Առանձին գրքով. Վիեննա. 1925|:

3. Адонц Н.—Армения в эпоху Юстиниана, политическое состояние на основе нахарарского строя. С. Петербург, 1908. стр. 341, 351.

4. Ակինյան Ն.—Պատմական աղբյուրները 380—450 շրջանի համար: Հանդ. Ամս. 1935. էջ 461—470:

5. Ակինյան Ն.—Մաշտոց վարդապետ Հայեկացի: Հանդ. Ամս. 1935. էջ 505—550:

6. Ակինյան Ն.—Հայկական այբուբենի գյուտը: Հանդ. Ամս. 1933. էջ 333:

7. Ալիշան Դ.—Հայաստանում. պատմիչք և պատմություն Հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 145:

8. Անառյան Հ.—Մեսրոպյան գրերու տեսակները և դարգացումը: Հանդ. Ամս. 1923. էջ 462—478, 507—521:

9. Անառյան Հ.—Մեսրոպյան գրերու հնչումը կամ արժեքը: Հանդ. Ամս. 1922. էջ 398—402:

10. Անառյան Հ.—Հայերեն նոր բառեր Մաշտոցի մեջ: Բաղմավեպ. 1921. էջ 380—382, 1922. էջ 17—18, 47—48:

11. Անառյան Հ.—Հայերեն գրերու ձևափոխությունները: Հանդ. Ամս. 1924. էջ 168—184, 539—545, 1926. էջ 505—512, 591—598:

12. Բյուզանդացի Նորայր.—Կորյուն վարդապետ և նորին թարգմանությունք. գիրք Մակարայեցվոց Եւթաղ Աղեքսանդրացի, Ագաթանգեղոս և Փափստոս Բյուզանդ: Հանդերձ գիտողությամբք, տեղեկությամբք և լուսարանությամբք: Տփղիս. 1900. 520 էջ:

13. Գրիգորյան Գր.—Գրի պատմությունը: Արմֆան. Երևան. 1940. էջ 93:

14. Գաթրընյան Հովս.—Պատմություն մատենագրության Հայոց: Վիեննա. 1851. 62 էջ:

15. Գաթրընյան Հովս.—Մաշտոցյան լեզուն: Հանդ. Ամս. 1913. էջ 719—723:

16. Ե. Թ.—Մեսրոպ Մաշտոց: Ալեքսանդրապոլ. 1901. 32 էջ:

17. Զարպիանալյան Գարեգին.—Հայկական հին դպրության պատմություն: Երրորդ տպագ. Վենետիկ. 1897. էջ 274—280:

18. Զամինյան Ա.—Հայ գրականության պատմություն: Նոր Նախիջևան. 1914. էջ 54—56:

19. Эмин Н. О.—Об армянском алфавите (1858)—в книге: ЭМИН. Н. О.—Исследования и статьи по армянской мифологии, археологии, истории и истории литературы (за 1858—1884 гг.). Москва. 1896. стр. 204—230.

20. Լեո.—Ս. Մեսրոպ: (Սահակ Մեսրոպյան մատենագարան): Թիֆլիս. 1904. 336 էջ:

21. Խալաթյան Գր.—Ս. Սահակի և Մաշտոցի գործունեությունը հոգուտ հայ լուսավորության: Հանդ. Ամս. 1904. էջ 257, 361:

22. Халатьянц Г.—Армянские Аршакиды в „Истории Армении“ Моисея Хоренского. Опыт критики источников. Москва. 1903. стр. 315, 317.

23. Кучук—Иоаннесов Х.—Краткий очерк Армянской литературы V века. Москва. 1914. стр. 1—5.

24. Հայ գրականության պատմություն: Պատրաստել է ՍՍՌՄ Գիտությունների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի Գրականության և Լեզվի Ինստիտուտի բրիգադը: Թույլատրված է ՀՍՍՌ Լուսժողովոմատի կողմից, որպես դասագիրք միջնակարգ դպրոցների VIII դասարանի համար: Ընդհանուր խմբագրությամբ ՍՍՌՄ Գիտությունների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի խմբագրական հանձնաժողովի Հայպետհրատ. 1940. էջ 5—13:

Գիրք 1. [Մկրյան Մկրտիչ (ֆիլոլոգիական գիտ. թեկն.)]- Ա. «Հին շրջան» և «Միջին շրջան»: Զարյան Ռուբեն (ֆիլոլոգիա-

կան գրառ. թեկն.) Բ. ռեպր շրջանագիտ. հայ գրականությանը XIX դարի առաջին հիմնամասերում քառերկրյա խմբ. պրոֆ. Հով. Մելիք-Բյակն և խորեն Սարգսյան:

25. Հարությունյան Իսահակ. — Հայոց գիրը Թիֆլիս. 1892. 400 էջ.

26. Վաֆադարյան Կ. — Հայկական գրի սկզբնական տեսակները Երևան. 1930. 93 էջ.

27. Մարկոսյան Հով. դ-ր. — Պատմության հայերեն նշանագրեր և փարսից Ս. Մաշտոցի Թարգ. Հ. Ա. Վարդանյան. Վիեննա. 1913.

28. Меликян Я. А. акад. — Месроп-Маштоц и борьба армянского народа за культурную самостоятельность. Ереван. Армян. 1941. 48 стр.

29. Մարյան Ար. — Հայոց մեծ փարգապետ սուրբ Մեսրոպ Թիֆլիս. 1883. 48 էջ.

30. Марр Н. — Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии. V. С. Петербург. 1903. стр. 32.

31. Մյուլլեր Ֆր. — Հայերեն ալֆաբետի ծագումը [Թարգ. F. Müller. — Über den Ursprung der Vocalzeichen armenischen Schrift, WZKM. 1894. Heft II. p. 155 — 160 ծագումը] Հանգ. Ամս. 1894. էջ 244 — 246.

32. Նախապետյան Դ. Վ. — Ուսումնասիրությունը սր. Մեսրոպի փարսից և հայկական գրոց դասերն. Բաղմատիկ. 1913. էջ 122. 1914. էջ 1, 40, 111.

33. Նախապետյան Դ. Վ. — Ս. Մեսրոպը և Հայաստանի սովետ. դարը Վենետիկ. 1914.

34. Шницер Я. — Иллюстрированная всеобщая история письменности. С. Петербург. 1903.

35. Չամչյան Մ. — Պատմութիւն Հայոցի սկզբունք. աշխարհի մինչև իսկ տեսան. 1784. բոս տառնդիւյց աշխարհ մատենագրութի վեց գիրք բաժանդակելու և յերթ հասարակ տրանկալ Վենետիկ. 1784. Հա. Ա. էջ 483, 488, 489. 493, 494, 502, 507, 522, 524. 533, 534.

36. Պարսկյան Ս. — Նշանագիրք Հայոց Երկրագունդ. 1884.

37. Տաղափարյան Դ. — Ծագումն հայ տառից Վիեննա. 1895. 41 էջ.

38. Տաշյան Հ. — Ահնարի մը հայ հնադարության վրաս Վիեննա. 1897.

39. Տեր-Սկրտչյան Վ. — Աջից ձախ հայ գրականության ճողակաթի-
վադարշապատ. 1913. էջ 137.

40. Տեր-Սկրտչյան Վ. — Դրի նույնատիպ օրինակների ճողա-
կաթի. Վադարշապատ. 1913.

41. Тар-Монсиони Маорон. — История перевода Библии на
армянский язык. С. Петербург. 1902. стр. 1—27.

42. Փափազյան Վ. — Պատմություն հայոց գրականության
(բանահյուսության պատմություն)։ Աղդրից մինչև մեր օրերը։
Ձեռնարկ ուսուցիչների և դասուցիչի գործողների համար։ Հա-
վելում ճանաչողներ հայ բանահյուսությանից։

Մասն 1. Աղդրից մինչև XVII դարը։ Երևան. 1907. էջ
101—104.

43. Ֆնտզյան Վ. — Նկատագրություններ Մաշտոցի Մեսրոպի
անման և նորյան բնագրի և մամանակի մասին։ Հանդ. Ամս.
1926. էջ 268—275.

ԱԳԱԹԱՆԳԵՂՈՍ

Աղաթանդեղոսը պատմում է IV դարում Հայաստանում տե-
ղի ունեցած քաղաքական և կրոնական դեպքերը։ Նա իր պատ-
մությունն սկսում է Տրդատի հոր՝ Քոսրովի օրերից, պատմում է
Քոսրովի և Արտաշիրի պատերազմների մասին, Տրդատի արշա-
վանքների, նաև Դրիգոր Լուսավորչի գործունեությունն մասին և
քրիստոնեությունն մուտքը Հայաստան։

Աղաթանդեղոսի գրքի երկրորդ մասը, որ կոչվում է Վար-
դապետությունն արքայն Դրիգորին, կրոնական բաժանդակություն
ունի։

Որոշ բանասերների կարծիքով Աղաթանդեղոսի մեզ հասած
աշխատանքը խմբագրությունը V դարի երկրորդ կեսի դարձ է։ Նրա
աղբյուրներն են՝ կրոնական աղանդությունները (Դրիգոր Լու-
սավորչի վարքն ու վկայաբանությունները, Հախախմյանից ու
Գալիանյանից վկայաբանությունները) և հայ ժողովրդական
գրույթներն ու ստատույթները։ Աղաթանդեղոսի աշխոյ պատմու-
թյան մեջ կարևոր տեղեկություններ կան նույնպես հայ հին
ֆեոդալական հարաբերությունների, ժողովրդական կենցաղի ու
հեթանոսական կրոնի մասին։

Ագաթանգեղոսն իրեն համարում է Տրդատ Թագավորի քարտուղար, և հայտնում, որ նրա հանձնարարությամբ է իր պատմությունը գրել. բայց այս հաղորդումը բանասերների կողմից առարկվում է:

Ագաթանգեղոսի պատմությունը հետազայում թարգմանվել է հունարեն. կա նույնպես այդ պատմության արաբական վերսիան, որ ակադեմիկոս Ն. Մառը հրատարակել է ռուսերեն:

Եվրոպական լեզուներով թարգմանվել է՝ լատիներեն (Հով. Ստիլտինգի կողմից, 1762 թ.), իտալերեն (1843 և 1890 թ. թ.), ֆրանսերեն (Վիկտոր Լանգլուա, 1867 թ.) և այլ լեզուներով:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

44. Գիրք վիպասանութեան որ կոչի հոմանունակի Ագաթանգեղոս. Շարադրեալ զսա Ագաթանգեղոսի մեծի իմաստասիրի. Ատինադպրի Տրդատայ արքային Հայոց. Յաղագս ծննդեան, և սննդեան և վարուց. և Յաճախապատում քարոզութեան սրբոյն Գրիգորի մեծի Լուսաւորչին մերոյ. և Տրդատայ Թագաւորին Հայոց:

Կ. Պոլիս. 1709. 492 էջ. [Տպարան «Գրիգորի դպրի որդւոյ Մկրտչի Մաղուանեցւոյ»]:

45. Ագաթանգեղոս յորում սլարունակի պատմութիւն Տրդատայ արքայի և սրբոյն Գրիգորի. և ևս՝ աստուածախօս վարդապետութիւն նորին սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ:

Օրթագյուղ. 1822. 363 էջ:

46. Ագաթանգեղոս. Պատմութիւն Հայոց: [Փոքրադիր]. Վենետիկ. 1835. 686 էջ:

47. Ագաթանգեղայ պատմութիւն: (Ընտիր մատենագիրք. փոքրադիր): Վենետիկ. 1862. 678 էջ:

48. Ագաթանգեղայ պատմութիւն: Թիֆլիս. 1882. 524 էջ:

49. Ագաթանգեղայ պատմութիւն Հայոց: Աշխատությամբ Գ. Տեր-Մկրտչեան և Ստ. Կանաեանց: Տիֆլիս. 1909. ԻԹ+474 էջ:

50. Ագաթանգեղայ պատմութիւն Հայոց: Ղուկասյան մատենադարան: ԺԵ. Թիֆլիս. 1914. 488 էջ:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

51. Адоиц Н.—Армения в эпоху Юстиниана, политическое состояние на основе нахарарского строя.

С. Петербург. 1908. стр. 46—48, 291—295, 326—329, 338—345.

52. Адонц Н.—Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии, кн. XI. СПб. 1908.

53. Alfred von Cutschmid.—Agathangelos. Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft. Band XXXI. Leipzig. 1877.

54. Altred von Cutschmid.—Kleine Schriften. Dritte Band. Leipzig. 1892. էջ 339—420.

55. Անառյան Հ.—Քննություն կրկնագիր Ագաթանգեղոսի։ Հան. Ամս. 1912. էջ 1—20.

56. Բյուզանդացի Նորայր.—Կորյուն վարդապետ և նորին թարգմանությունք. գիրք Մակարայեցվոց Եւթաղ Աղեքսանդրացի. Ագաթանգեղոս և Փաւստոս Բյուզանդ։ Հանդերձ դիտողությամբք, տեղեկությամբք և լուսարանությամբք։ Տփղիս. 1900. էջ 36—139, 174—289, 289—316, 316—319, 478—479, և 482—483.

57. Գաթրրնյան Հովսեփ.—Տիեզերական պատմութիւն ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցմեր ժամանակս։ Հտ. Բ. Վիեննա. 1852. էջ 459—464, 476—480.

58. Գաթրրնյան Հովսեփ.—Հինգերորդ դարու չորս հայ պատմագրությանց ժամանակները։ Հանդ. Ամս. 1889. էջ 24—25.

59. Զարպիանայան Գարեգին.—Հայկական հին դպրության պատմություն. (Գ.—ԺԳ. դար). երրորդ տպագ. Վենետիկ. 1897. էջ 195—233.

60. Խալաթյան Գր.—Մարարա Մծուրնացի կամ կեղծ Ագաթանգեղոս։ Վենետիկ. 1898. 110 էջ.

61. Carrière.—Les huit sanctuaires de l'Arménie payenne d'après Agathange et Moïse de Khorène. Paris. 1899.

62. Կարրիեր Ա.—Հեթանոս Հայաստանի ութ մեհյաններն Ագաթանգեղոսի և Մ. Խորենացվո համեմատ։ Թարգ. Հակոբոս վրդ. Տաշյան։ Վիեննա. 1900. 48 էջ.

63. Հայ գրականության պատմություն։ Պատրաստել է ՍՍՌՄ Գիտությունների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի Գրականության և Լեզվի Ինստիտուտի ընդհանուր թույլատրված է ՀՍՍՌ Լուսժողովոմատի կողմից, որպես դասագիրք միջնակարգ դպրոցների VIII դասարանի համար։ Ընդհանուր խմբագրությամբ ՍՍՌՄ Գիտությունների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի իմբ. հանձնաժողովի։ Երևան. Հայպետհրատ. 1940. էջ 34—38.

Գիրք I. | Մկրյան Մկրտիչ (ֆիլոլոգիական գիտ. թեկն.) Ա. «Հին շրջան» և «Միջին շրջան»։ Զարյան Ռուբեն (ֆիլոլոգիա-

կան զիս. թեկն.) Բ. «Նոր շրջան»-ի «Հայ գրականությունը XIX դարի առաջին հիսնամյակում» բաժինը | Խմբ. պրոֆ. Հով. Մե-
լիքյան և Խորեն Սարգսյան:

64. Ղազիկյան Ա.—Հայկական նոր մատենագրություն և
հանրագիտարան հայ կյանքի. Վենետիկ. 1909—1912. էջ 13—17.

65. Марр Н.—Крещение Армян, Грузин, Абхазов и Аланов
Св. Григорием. С. Петербург. 1905. [Մկրտութիւն Հայոց. Վրաց.
Աբխազաց և Ալանց ի սրբոյն Գրիգորէ. ի ոուս հրատարակու-
թենէ, կատարելոյ ըստ արարելէն օրինակի յուսուցչապետ Նի-
կողայոսէ Մատ. Թարգ. Հուսիկ մրքեպ. (Արտատպւած «Արա-
րատից»): Վաղարշապատ. 1911. 139 էջ]:

66. Meillet A.—Remarques sur le texte de l'historien
arménien Agathange. Paris. 1911.

67. Марр Н.—Мнимое географическое название тротастак
drotastak в Истории Агафангела. Записк. Вост. Отд. Русск.
Арх. Общ. 1893. № 8. стр. 344—349.

68. Neumann C. F.—Versuch einer Geschichte der ar-
menischen Literatur. Leipzig. 1836. s. 18.

69. Նահապետյան Գաբրիել.—Ուղղագրությունք աղգային
մատենագրաց. Վենետիկ. 1904.

70. Néve F.—L'Arménie chrétienne et sa littérature.
Louvaine 1886.

71. Չամչյան Մ.—Պատմութիւն Հայոց ի սկզբանէ աշխարհի
մինչև ջամ տեառն 1784 ըստ աւանդելոյ ալիւալլ մատենագրաց.
ի վեց գիրս բովանդակեալ. և յերիս հատորս տրոհեալ. Վենետիկ.
1784. Ա. հտ. էջ 10, 668.

72. Paul de Lagarde.—Gesammelte Abhandlungen.
Leipzig. 1866. էջ 92, 178, 179, 224.

73. Պատմագիրք հայոց. Հտ. Ա. գիրք երկրորդ. Ագաթանգե-
ղոս. Աշխատութեամբ Գ. Տեր-Մկրտչեանի և Ստ. Կանաեանի.
Տփղիս. 1909. [Մատենախոսություն]. Արարատ. 1910. էջ 87—93.

74. Rissel V.—Ein Brief Ceorgs, Bischofs der Araber an
den Presbyter jasus, aus dem Syrischen übersetzt u. erläutert...
„Theol. u. Krit.“. Cotha. 1833. (II 278—371).

75. Սարգսյան Բարսեղ.—Ագաթանգեղոսը և յուր բաղմաղա-
րյան գաղտնիքը. Վենետիկ. 1890. ԺԴ—416 էջ. [Այս գրքի գրա-
խոսականը տես «Հանդ. Ամս.» 1891. 243—250].

76. Weber S.—Die katholische Kirche in Armenien. Frei-
burg in Breisgau. 1903.

77. Վարդանյան Արիստակես.—[Մատենախոսություն]—Ագաթանգեղայ պատմութիւն Հայոց Աշխատութեամբ Գ. Տեր-Մկրտչեան և Ստ. Կանաեան. Տփղիս. 1909. Իթ+474 էջ. Հանդ. Ամս. 1910. էջ 249—251.

78. Տաշյան Հակոբոս.—Ագաթանգեղոս առ Դեորդայ ասորի եպիսկոպոս և ուսումնասիրութիւն Ագաթանգեղայ գրոց. Վիեննա. 1891. ԺԱ+159 էջ. |Նույնը Հանդ. Ամս. 1890. էջ 36—39, 49—53, 85—87, 97—100, 129—134, 145—150|.

79. Տ. Յ. [Տաշյան Հակոբոս].—Պատմական արժէք Ագաթանգեղա. (ուսումնական-պատմական). Հանդ. Ամս. 1890. էջ 193—198, 225—230, 241—249, 273—276.

80. Տեր-Մկրտչյան Դաւիթ (Միաբան).—Ագաթանգեղոսի աղբյուրներէրց. Յիշատակ դատակնքաց Դորիա և Շմոնի վկայից որ վկայեցին յՈւռնա. Վաղարշապատ. 1896. 91 էջ. [Այս գրքի քննադատականը գրել է Ն. Մառը. տես՝ Հան. Ամս. 1898. էջ 267—271. և Արարատ. 1896. էջ 222—223].

81. Thomaian C.—Agathangélos et la doctrine de l'Eglise arménienne au Ve Siècle. Lausanne, imprimerie Georges Bridel. 1879. 189 p.p.

82. Փափազյան Վ.—Հայոց գրականութեան պատմութիւն (Բանահյուսութեան պատմութիւն). Սկզբից մինչև մեր օրերը. Ձեռնարկ ուսուցիչներէ և դասագիրք դպրոցներէ համար. Հավելված-Նմուշներ հայ բանահյուսութիւնից. Մասն I. Սկզբից մինչև XVII դարը. Երևան. 1907. էջ 79—80.

ՓԱՎՍՏՈՍ ԲՅՈՒՋԱՆԴ

Փաւստոս Բյուզանդի պատմութիւնն ունի՝ Գ, Դ, Ե և Ջ դպրութիւնները. առաջին և երկրորդ դպրութիւնները, որ վերաբերում են հին դարերին, չկան:

Պատմութիւնն սկսվում է այնտեղից. որտեղ վերջացնում է Ագաթանգեղոսը. Փաւստոս Բյուզանդը մանրամասը պատմում է Հայաստանում տեղի ունեցած քաղաքական անցքերը՝ սկսած Տրդատի մահվանից մինչև Հայաստանի երկու մասի բաժանվելը (Հունաստանի և Պարսկաստանի միջև, 387 թվին). Այնուհետև

պատմում է խոսքովի ու նյա հաջորդների՝ Տիրանի, Արշակի, Պապի, Վարազդատի, Արշակի ու Վաղարշակի ժամանակի գործերը: Պատմության մեջ ջերմ կերպով պաշտպանում է Հայաստանի անկախությունն ու ամբողջությունը:

Փափատոս Բյուզանդը, բացի եկեղեցական-կրոնական աղբյուրներից, վիպական երգերից, օգտվել է նաև հայ ժողովրդական գրույցներից, որոնք չափազանց պնդատելի և հետաքրքիր են:

Փափատոս Բյուզանդի պատմությունը բանասերներից ոմանք (Գ. Զարպհանալյան և ուրիշն.) համարում են IV դարի գործ, իսկ ոմանք էլ V դարի առաջի կեսերի գործ:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

83. Բուզանդարան պատմութիւն. Շարադրեալ Բուզանդայ մեծի պատմագրի: Զոր սկսեալ (գլխի սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ) պատմէ դանցս անցից ժամանակաց զիպուածոց երկրին Հայաստանեայց. զՔահանայապետիցն, և զերևելի եպիսկոպոսացն, հանդերձ թապաւորօքն. և զոր ինչ Դիպեցան և հասին ի վերայ ազգիս Հայոց ի Պարսից և Յունաց, և ևս ի մերայնոց. Համառօտեալ հասուցանէ մինչև յաւարտ Պատմագրութեանս: Նորում շարադրին դպրութիւնք երեք: Առաջին զսլլութիւնն ունի զլուխս ԻԱ. Երկրորդն ԾԹ. և Երրորդն ԽԴ:

Կ. Պոլիս. 1730. ՌՃՀԹ. 396 էջ:

84. Փաւստոսի Բուզանդացւոյ պատմութիւն հայոց ի չորս դպրութիւնս: (Մատենադպրութիւնք նախնեաց: Փաւստոս Բիւզանդացի): Վենետիկ. 1832. 278 էջ:

85. Փաւստոս Բիւզանդացւոյ պատմութիւն հայոց: Ս. Պետրրուրգ. 1883. 231 էջ. [Հրատ. Ք. Պատկանյանի]:

86. Փաւստոսի Բիւզանդացւոյ պատմութիւն հայոց: Ի չորս դպրութիւնս: Երկրորդ տպագրութ.: Վենետիկ. 1889. 289 էջ:

87. Փաւստոս Բիւզանդացւոյ պատմութիւն հայոց: Հրատ. Գ. Գալստեանի: Թիֆլիս. 1912. 407 էջ:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

88. Ա. Մ.—Երկու խոսք Փափատոս Բյուզանդացու մասին: Արձագանք. Թիֆլիս. 1885. 357—359, 1886. 59—63.

89. Ալիշան Ղ.—Հայապատում. պատմիչք և պատմութիւն հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 46—47:

90. Ակինյան Ն.—Փալստոս Բյուզանդի աղբյուրները: Հանդ. Ամս. 1924. էջ 97. [Առանձին գրքով. Մատենադրական հետազոտութիւններ. քննութիւն և բնագրեր: Հտ. Բ. Վիեննա. 1924. 150 էջ]:

91. Ակինյան Ն.—Սերետսի ժամանակագիրն և փ. Բյուզանդա Ա. Պատմութիւնը: Հանդ. Ամս. 1938. էջ 9. ևլն:

92. Անառյան Հ.—Մի քանի սրբագրութիւններ Փալստոսի և Փարպեցու մեջ: Արարատ. 1911. էջ 225—229:

93. Բյուզանդացի Նորայր.—Քննասեր. պրակ առաջին: Ստոկհոլմ. 1887. էջ 17—60:

94. Բյուզանդացի Նորայր.—Կորյուն վարդապետ և նորին թարգմանութիւնք. գիրք Մակարայեցվոց Եւթաղ Աղեքսանդրացի. Ագաթանգեղոս և Փալստոս Բյուզանդ: Հանդերձ դիտողութիւնք, տեղեկութիւնք և լուսարանութիւնք: Տփղիս. 1900. 520 էջ:

95. Փաքրընյան Հովսեփ.—Հինգերորդ դարու չորս հայ պատմագրութեանց ժամանակները: [Դրում է՝ Կորյունի, Եղիշեի, Մ. Նորենացու և Ղ. Փարպեցու մասին]: Հանդ. Ամս. 1889. էջ 40—43:

96. Փարսազայան Ա. Մ.—Քննական պատմութիւն հայոց, ըստ նորագույն պատմական, լեզվաբանական և բանասիրական տեղեկութեանց: Թիֆլիս. 1895. էջ 66—78:

Մաս. Բ. Պատմական ժամանակ. Արշակունիք ի ժամանակի հեթանոսութեան: Գլ. Գ.:

97. Փարսազայան Ա. Մ.—Փ. Բյուզանդա մասին: Հանդ. Ամս. 1896. էջ 200—208:

97բ. Կելզեր Հենրիկոս.—Փալստոս Բյուզանդ կամ հայկական և կեղեցվո սկզբնավորութիւն: Թարգ. Հովհ. Թորոսյան: Վենետիկ. 1896. 165 էջ:

98. Դադբաշյան Հ.—Փալստոս Բյուզանդացի և յուր պատմութեան խարդախողը: Հանդ. Ամս. 1897. էջ 83—88, 118—123, 137—145, 183—186, 193—197, 257—264, 331—337. 1898 թ. էջ 5—10, 38—41, 169—173, 193—198. [Առանձին գրքով. Վիեննա. 1898. Թ+175 էջ]:

99. Ե. Մ.—Փալստոս Բյուզանդ. Վիեննա. 1890. 52 էջ. [Այս գրքի գրախոսականը տես Հանդ. Ամս. 1890. էջ 68—71]:

100. Զարպիանալյան Փարեգին.—Հայկական հին դպրութեան

պատմութիւն. (Դ—ԺԳ դար.) երրորդ տպագ. Վենետիկ. 1897. էջ 242—255.

101. Զամինյան Ա.—Հայ գրականութեան պատմութիւնը նոր նախիջևան. 1914. էջ 71—78.

102. Jean-Emin.—Faustus de Byzance. [Ուսումնասիրութիւն է, տպագրւած Փափստոս Բյուզանդի ֆրանսերէն թարգմանութիւն առաջաբանով] I հտ. „Collection des historiens anciens et modernes de l'Arménie“, publiée en français par V. Langlois, Paris, 1867, in 8°, pp. 203—207: Faustus de Bysance, Bibliothèque historique en quatre livres, traduite pour la première fois de l'Arménien en français par Jean-Baptiste Emine, directeur du Gymanase impérial de Wladimir sur la Kliazma.

Նույն ֆրանսերէն ուսումնասիրութիւնը տպւած է նաև—Эмин. Н. О. Исследования и статьи, по армянской мифологии, археологии, истории и истории литературы (за 1858—1884 г.). С приложением переводов из армянских источников. Москва. стр. 266—274.

103. Հայ գրականութեան պատմութիւն: Պատրաստել է ՍՍՌՄ Դիտութիւնների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի Դրականութեան և Լեզվի Ինստիտուտի բրիգադը: Թույլատրւած է ՀՍՍՌ Լուսժողովոմատի կողմից, որպէս դասագիրք միջնակարգ դպրոցների VIII դասարանի համար: Ընդհանուր խմբագրութեամբ ՍՍՌՄ Դիտութիւնների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի խմբագրական հանձնաժողովի:

Երևան. Հայպետհրատ. 1940. էջ 38—44.

Գիրք I: [Մկրյան Մկրտիչ (ֆիլոլոգիական դիտ. թեկն.) Ա. «Հին շրջան» և «Միջին շրջան»: Զարյան Ռուբեն (ֆիլոլոգիական դիտ. թեկն.) Բ. «Նոր շրջան»-ի «Հայ գրականութիւնը XIX դարի առաջին հիսնամյակում» բաժինը]: Խմբ. պրոֆ. Հով. Մելիքյանի և Խորեն Սարգսյանի:

104. Marquart I.—Untersuchungen zur Geschichte von Eran. 5. Zur Kritik des Faustus v. Byzanz. Philologus, Band LV, Heft 2. Gottigen 1896. էջ 213—227: [Սրա հատւածային թարգ. տես Հանդ. Ամս. 1897. № 1. էջ 5—9 և հան.]

105. Մալխասյան Ատ.—Ուսումնասիրութիւն Փափստոս Բյուզանդի պատմութեան: Հանդ. Ամս. 1896. էջ 35—43, 81—84, 101—108. [Նույնը առանձին գրքով—Վիեննա. 1896. 59 էջ]:

106. Նախապետյան Գ.—Ուղղագրութիւնների Փափստոս Բյու-

դանդաղու պատմութեան մեջ: Բաղմավեպ. 1906. էջ 248, 311, 397, 445, 497, 539:

107. Չամչյան Մ.—Պատմութիւն Հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ տեառն 1784 ըստ աւանդելոյ ալլևայլ մատենագրաց ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս տրոհեալ: Վենետիկ. 1784. Հտ. Ա. էջ 91, 447, 745:

108. П. [атканов] К.—Библиографический очерк армянской исторической литературы. С. Петербург. 1879.

109. Տեր-Պողոսյան Գր.—Նկատողութիւններ Փափասոսի պատմութեան վերաբերյալ: Հանդ. Ամս. 1900. էջ 97—101, 158—165, 197—201, 239—243, 270—279, 357—362. [Առանձին գրքով. Վիեննա. 1901. 110 էջ]:

110. Տեր-Պողոսյան Գր.—Նկատողութիւններ Փափասոսի պատմութեան վերաբերյալ: Հանդ. Ամս. 1914. էջ 183—206, 480—500, 626—636:

111. Փափագյան Վ.—Պատմութիւն հայոց գրականութեան: (Բանահյուսութեան պատմութիւն): Սկզբից մինչև մեր օրերը: Ջեռնարկ ուսուցիչների և դասագիրք դպրոցների համար: Հավելւած-նմուշներ հայ բանահյուսութիւնից:

Մասն I. Սկզբից մինչև XVII դարը: Երևան. 1907. էջ 80—81:

ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻ

Մովսէս Խորենացին իրեն համարում է Սահակ Պարթևի և Մեսրոպ Մաշտոցի աշակերտը և հաղորդում է, որ իր ուսուցիչների կողմից ուսումը կատարելագործելու համար ուղարկվել է Ալեքսանդրիա՝ հունարենի մեջ կատարելագործվելու համար. հետագայում եղել է նաև Աթենքում և Բյուզանդիայում: Վերադարձել է իր ուսուցիչների մահից հետո, 440 թ. մոտերքը: Իր հայրենիքում վատ ընդունելութիւն է գտել Մովսէս Խորենացին, նրան ծաղրել են, հալածել: Հետագայում դրութիւնը մասամբ փոխվում է, Մովսէս Խորենացին ձեռնադրվում է եպիսկոպոս: Ծերութեան հասակում նրան է դիմում Սահակ Բագրատունին, խնդրելով զրել Հայոց պատմութիւնը:

XIX դարի երկրորդ կեսից սկսած բանասերներից ոմանք քննելով Մովսես Խորենացու աղբյուրների վավերականության հարցը, նրա պատմության գրության ժամանակի և պատմական նյութի ճշգրտության հարցը, Խորենացուն համարեցին ավելի ուշ ժամանակների՝ VII և նույնիսկ IX դարի հեղինակ, բացասական կարծիքներ հայտնելով նրա պատմության վերաբերյալ։ Թեև Մ. Խորենացու ժամանակի և գրվածքների հարցը դեռ վերջնականապես չի լուծված, բայց նախկին ժխտողական վերաբերմունքն այժմ փոխվել է, մեր բանասերներից շատերը Մ. Խորենացուն վերստին համարում են V դարի հեղինակ։

Մ. Խորենացու գրվածքներից ամենահայտնին է Հայոց պատմությունը։ Այդ երկը բաժանվում է երեք գրքի. ա) Ծննդաբանութիւն Հայոց մեծաց, բ) Բան միջակ պատմութեան և գ) Աւարտաբանութիւն մերոց հայրենեաց։

Առաջին գիրքը սկսվում է մի առաջարանով, դիմումով՝ Սահակ Բագրատունուն։ Խորենացին դրվատում է իր մեկենասին, որ իրեն առաջարկել է գրել հայոց պատմություն։ Նա միաժամանակ կանգ է առնում հայոց պատմությունը գրելու դժվարությունների վրա՝ նախատեսելով հայ հին թագավորներին և իշխաններին, որ չեն հույացել իրենց ժամանակին հայ ժողովրդի պատմությունը գրել տալու։

Խորենացին իր պատմության առաջին գրքի մեջ տալիս է հայոց ծագման և սկզբնական պատմությունը, գլխավոր աղբյուր ունենալով հայ ժողովրդական վեպն ու առասպելները։

Երկրորդ գրքում նա պատմում է հայ Արշակունյաց տիրապետությունից մինչև Տրդատի մահը, այդտեղ էլ գլխավոր աղբյուրն է ժողովրդական վեպը («Վիպասանք» — «Երգք վիպասանաց», «Երգք առասպելաց»)։

Երրորդ գրքում Խորենացին գրում է Տրդատի հաջորդների մասին, մինչև Արշակունիների անկումը և Սահակ Պարթևի ու Մեսրոպ Մաշտոցի մահը։ Խորենացին իր պատմությունը վերջացնում է նշանավոր ողբով։

Խորենացու պատմությունը գրված է շատ սեղմ և հարուստ է բաղադրականի տեղեկություններով։ Նա հիշում է իր աղբյուրները, որոնք 30-ից ավելի են. նա կարևոր նշանակություն է տալիս ժամանակագրությանը։

Մ. Խորենացին քննադատող հեղինակ է, անաչառ և հայրենասեր պատմաբան. նա հայ ժողովրդի հաջողություններով

ոգեշնչված է, վշտակից նրա տխրութեանը, ազատ է շովինիզմից՝
Խորենացին գործ է ածում հոետորական, ճոխ լեզու: Նրա պատ-
մությունը հայոց սիստեմատիկական պատմությունն է, որ տաս-
նյակ դարեր ընթերցանութեան և ուսման աղբյուր է հանդի-
սացել:

Մովսես Խորենացու անունով մեզ են հասել՝ ճառեր, «Պի-
տոյից գիրք»-ը, որ բանասիրությունը հարազատ չի համարում:
Մ. Խորենացուն են վերագրում նաև Կեղծ Կալիսթենեսի Աղեք-
սանդրի պատմութեան թարգմանությունը: Խորենացու անունով
մեզ հասել է նաև «Աշխարհացոյց»-ը, որը սակայն որոշ բանասեր-
ների կարծիքով Անանիա Շիրակացու գործն է:

Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմություն»-ը թարգմանվել
է՝ ուսերեն (1809, 1858, 1893), լատիներեն (1733, 1736
թ. թ.), ֆրանսերեն (1841, 1845, 1836 և 1869), գերմանե-
րեն (1869 թ.), իտալերեն (1841 և 1850), հունգարերեն
(1869) ևլն:

Բազմաթիվ ուսումնասիրություններ են գրվել Մ. Խորենա-
ցու մասին, որոնց մեծ մասը հիշատակվում են ներքևում:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

112. Աղգարանութիւն տոհմին Յարեթեան, Յօրինեցեալ 'ի
Մովսիսէ՝ Խորենացւոյ, յեռամեծ Վարդապետէ և յոգներախտ՝
Քերթողահօրէ: 'Ի խնդրոյ Պայազատասպետի Սահակայ Բազրա-
տունւոյ: Հարազատ և քուն Պատմութիւն Նախնեացն Առաջնոց,
Թագավորաց, Իշխանաց, Նախարարաց և Հայրապետաց Արամեան
Ազգին: Սկսեալ 'ի Հայկայ Քաջէ, մինչև ցԱրտաշիւր Թագաւորն
մեր: 'Ի լոյս ածեալ Տպիւք և Մախիւք Թօմայ Վանանդեցւոյ,
Վեհափայլի Եպիսկոպոսի և բազմաջան Վարդապետի:

յԱմստէյօդամի. 1695. 483+4 էջ:

113. Մովսիսի Խորենացու պատմութիւն և աշխարհագրու-
թիւն: Լոնդոն. 1736. Պատմությունից հետո տպված է «Աշխար-
հացոյց Մովսիսի Խորենացւոյ» և ապա, իբրև հավելված, «Թուղթ
Կորնթացւոց առ Պօղոս առաքեալն»: Այս երեքն էլ բնագրերի
հետ ունեն լատիներեն թարգմանությունները, բազմաթիվ ծա-
նոթություններով: Հրատարակիչներն են Վիսսոն եղբայրները:

114. Աղգարանութիւն տոհմին Յարեթեան, Յօրինեալ 'ի
Մովսիսէ Խորենացւոյ, Յեռամեծ Վարդապետէ, և Յոգներախտ

Քերթողահօրէ. Ի խնդրոյ Պայազատասպետի Սահակայ Բագրատունւոյ: Տպագրեցեալ երկասիրութեամբ Սարգսի վարդապետի և Արքեպիսկոպոսի Կոստանդնուպօլսեցւոյ:

Վենետիկ. 1752. 423 էջ + [7—62 Աշխարհացոյց] + 62—92 էջ—ցանկ գրոց: [Տպարան. Անտօնի Պոսթօլի]:

115. Մովսէսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց: [Փոքրագիր. ունի ցանկ անվանց]: Վենետիկ. 1827. 632 էջ:

116. Հինգերորդ տպագրութիւն. [Հայերեն բնագիրը և Ֆրանս. թարգ. Ֆլորիվալ]: Վենետիկ. 1841:

117. Արքայ հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ մատենագրութիւնք: (Մատենագրութիւնք նախնեաց): Վենետիկ. 1843. 639 էջ:

Բովանդակութիւն. Պատմութիւն Հայոց:—Թուղթ Սահակայ Արծրունեաց իշխանի առ երանելի վարդապետն Մովսէս Խորենացի:—Պատասխանի թղթոյն Սահակայ, յորում և բանք մարգարէականք. և վասն փոխման Աստուածածնին թէ որպէս եղեւ. կամ որպէս շնորհեցաւ անարատ տիւղ պատկերին Ի փայտն. և թէ յոր ձեռն և զինչ եղեւ պատճառք խնդրոյն կամ թէ յումմէ բերաւ Ի Հայս:—Պատմութիւն սրբոց Հռիփսիմեանց:—Ի յիշատակի սրբոյն Հռիփսիմեայ և նորուն վկայակցացն, ներբողեան Ի հանդէս նոցա հրաշագարդ յօրինուածովք:—Յաղագս Վարդավառին խորհրդոյ:—Յաղագս Պիտոյից:—Աշխարհացոյց Մովսիսի Խորենացւոյ:

118. Վեցերորդ տպագրութիւն. հայերեն բնագիրը և Ֆրանս. թարգ. Ֆլորիվալ Փարիզ. 1845. [Բ. տպագ.]:

119. Արքայ հօրն մերոյ Մովսիսի Խորենացւոյ մատենագրութիւնք: Բ. տպագ. Վենետիկ. 1865:

120. Մովսէսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց: (Ընտիր մատենագիրք. փոքրագիր): Վենետիկ. 1881. 656 էջ:

121. Արքայ հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց: Տփլիս. 1881. 417 + 17 էջ [ցանկ]:

122. Արքայ հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց: Թիֆլիս. 1910. 422 էջ:

123. Արքայ հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց: Դուկասյան Մատենադարան. Թիֆլիս. 1913. 430 էջ:

124. Մովսէսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց: Աշխատութեամբ Մ. Արեղյան և Ս. Հարութիւնյան: [Զեռագրերի բաղդատութիւնամբ]: Տփլիս. 1913. 396 էջ:

ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐ

125. Մովսէս Խորենացու Հայկական Պատմութիւն: Աշխարհաբար թարգմանեց և լուսարանեց Խորեն ծ. վ. Ստեփանե. Ս. Պետերբուրգ. 1889. 351 էջ:

126. Մովսէս Խորենացու Հայկական Պատմութիւն: Երկրորդ տպագր. աշխարհաբար թարգմանեց և լուսարանեց Խորեն ծ. վ. Ստեփանե:

Ս. Պետերբուրգ. 1898. 560 էջ:

127. Մովսէս Խորենացի. Հայոց պատմութիւն: Թարգմանութիւն, ներածութիւն և ծանոթութիւններ դոկտոր Ստ. Մալխասյանի: Հայ պատմագիրների մատենաշար. աշխարհաբար: Առաջին գիրք: (Մովսէս Խորենացի) Հայպետհրատ. Երևան 1940. 367 էջ:

ՌՈՒՍԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

128. **Армянская история**, сочиненная Моисеем Хоренским. с кратким географическим описанием Древней Армении. Перев. с армянского на русский язык Иосиф Иоаннесов. В двух частях. С. Петербург. 1809. 355 стр. + XIII.

129. **История Армении** Моисея Хоренского. Перевел с армянского и объяснил Н. Эмин. Москва. 1858. 383 стр.

130. **История Армении** Моисея Хоренского. Новый перевод Н. О. Эмина. (С приложениями и примечаниями). Посмертное издание. Москва. 1893. 323 стр.

ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՅՈՒ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

131. Գիրք Աշխարհաց և Առասպելարանութեանց Որէ Աղուէսագիրգ: Ամստերդամ. 1668. 88 էջ: [Կցված է «Գիրք առասպելարանութեանց Որ ասի Աղուէսագիրգ»: Արարեալ սակս խրատու և զգուշութեան: էջ 1—224]: [Ոսկան վարդապ. Երևանցու տպագրութ.]:

132. Գիրք Աշխարհաց և Առասպելարանութեանց Որէ Աղուէսագիրգ: [Բ. տպագր.] Մարսելիա. 1683. 82 էջ [82 էջից—320 էջ «Գիրք առասպելարանութեանց Որ ասի Աղուէսագիրգ. Արարեալ սակս խրատու և զգուշութեան»]:

133. Գիրք աշխարհաց և առասպելարանութեանց, որ է Աղուէսագիրք: [Գ. տպագ.] Էջմիածին. 1698. [1—54 էջ. հետո սկսվում է. «Գիրք առասպելարանութեանց որ ասի Աղուէսագիրք: Արարեալ սակս իրատու և զգուշութեան» 55 էջից—181]:

134. Աշխարհացոյց Մովսիսի Խորենացւոյ [Հայերենի բնագրին կից տրված է նաև նրա լատիներեն թարգմանությունը՝ Վիստոն եղբայրների ձեռքով]: Լոնդոն. 1736:

135. [Մ. Խորենացու պատմության 1752 թ. Վենետիկի հրատարակության հետ միասին]: Հետևի համառոտ Պատմութիւն Աշխարհագրութեան: Յորումն ընձեռնի՝ զՄասանց Աշխարհի. և զնշանաւոր Գաւառաց, Քաղաքաց, և Գետոց: Արարեալ ի Նոյնոյ Հեղինակէ Մովսիսէ Խորենացւոյ, Քաջիմաստ և Յոգնահանճար Վարդապետէ: Վենետիկ. 1752:

136. Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie, II. Paris. 1819. էջ 301—394. [Սեն-Մարտենի Փրանսերեն թարգ. հետ կա նաև հայերեն բնագիրը]:

137. [Մ. Խորենացու մատենագրության հետ միասին: Վենետիկ. 1843. 639 էջ]:

138. [Մ. Խորենացու մատենագրության հետ միասին: Վենետիկ. 1865]:

139. Աշխարհացոյց Մովսէսի Խորենացւոյ յաւելվածովք նախնեաց: [Հայերեն բնագրի հետ կա նաև ֆրանսերեն թարգմանությունը]: Վենետիկ. 1851:

140. Армянская география VII века по Р. Х. приписываемая Моисею Хоренскому. Текст и перевод, с картинами и примечаниями. Изд. К. П. Патканов. С. Петербург. 1877. 84+26 էջ [Հայերեն բնագիրը]:

ԳԻՐՔ ՊԻՏՈՅԻՑ

141. Սյրբոյ Քերթողահօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ նախակրթութիւն Հոետորական ասացեալ Գիրք Պիտոյից. զգուշաւոր բաղդատութեամբ զանազան օրինակաց ի լոյս ընծայեալ, և քննողական ծանօթութեամբք մեկնաբանեալ: Աշխատասիրութեամբ Տեառն Հ. Հովհաննէս վարդապետի Զօհրապեան Կոստանդնուպոլսեցւոյ, ի միաբանութենէ ամենապատիվ Տեառն Մխիթարայ մեծի Արրայի: Վենետիկ. 1790. 448 էջ:

142. [Բ. և Գ. տպագ. հրատարակվել են Մովսէս Խորենացու մատենագրությունների հետ: Վենետիկ. 1843 թ. և 1865 թ.]:

ՃԱՌԵՐ

143. Ճառ ներբողական ի Հանդէս երջանիկ կուսանացն սրբոց հոսիսիմեանց հրաշադարդ յօրինուածովք: Արարեալ Խորենացոյ երանելոյն Մովսիսի քերթողահօրն ի փառս Աստուծոյ և ի պայծառութիւն ազգիս:

Կ. Պոլիս. 1817. 47 էջ:

144. [Բ. և Գ. տպագ. հրատարակվել են Մովսեսի Խորենացու մատենագրություններ ի հետ: Վենետիկ. 1843 թ. և 1865 թ.]:

145. Ճառ ի մեծի աւուր Տապանակին. Սոփերք հայկականք: Հատոր ԺԸ. Վենետիկ. 1898:

146. Տրամաբանութիւն Մովսիսի և Դաւթի.—Գիրք ժողովածոյ ընդդէմ երկարնակաց: Նոր Զուղա. 1681:

ՈՒՍՈՒՍՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

147. Արեղյան Մ.—Հայ ժողովրդական առասպելները Մովսես Խորենացու Հայոց պատմության մեջ: Վաղարշապատ. 1901. 602 էջ:

148. Սքրահամյան Աշ.—Խորենացուն վերագրվող «Աշխարհացոյց»-ի հեղինակի հարցի շուրջը: Երևան. Արմֆան. 1940. 122 էջ:

149. Արեղյան Ի.—Ֆերդովսին և յուր Շահնամեն (ծնընդյան 1000-ամյակի առթիւ): Վեմ. 1934. № 5. [Առանձին գրքով. Հտ. Ա. Թեհրան. 1934. 157 էջ.]:

150. Адонц Н.—Армения в эпоху Юстиниана, политическое состояние на основе нахарарского строя. С. Петербург. 1908.

[Նույնը հոդված ունի Խորենացու մասին Византийский Временник, т. VIII. вып. 1—2]:

151. Ալիշան Ղ.—Հայապատում. պատմիչք և պատմություն հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 51—56:

152. Ալիշան Ղ.—Մոսես Խորենացի և յուր Հայոց պատմությունը: Բազմավեպ. 1847. էջ 150:

153. Ալիշան Ղ.—Մովսես քերթողահայր հայոց: Բազմավեպ. 1849. էջ 51:

154. Ալիշան Ղ.—Յաղագս Մովսիսի Խորենացոյ Դ. անվանեալ գրոցն պատմութեան: Բազմավեպ. 1851. էջ 69:

155. Ալիշան Ղ.—Հին հավատք կամ հեթանոսական կրոնք հայոց: Վենետիկ. 1895. 523 էջ:

156. Ալիշան Ղ.—Այրարատ. բնաշխարհ չայաստանյայցի Վեհա-իկ. 1890. 590 էջ. [Տես անվանացանկ]:

157. Ալիշան Ղ.—Հին պատառիկ մի Մովսիսի Խորենացվո՛ր Բազմավեպ. 1898. էջ 165—174:

158. Ալիքնյան Ն.—Մովսես Խորենացվո՛ր «Հայոց պատմութ-
յան» բնագրի վերակազմության խնդիրը: Հանդ. Ամս. 1914. էջ 681—692:

159. Ալիքնյան Ն.—Մովսես Խորենացու ժամանակն ու անձ-
նավորությունը: Անահիտ: Փարիզ. 1929. № 4, էջ 67—77:

160. Ալիքնյան Ն.—Մովսես Խորենացվո՛ր ողբը Ղևոնդ Երեցի
պատմության վերջաբանն է: Հանդ. Ամս. 1930. էջ 8—41:

161. Ալիքնյան Ն.—Մովսես Խորենացի և Ղևոնդ Երեց երկու
պատմագիրներու նույնության հարցը: Հանդ. Ամս. 1930. էջ
131—156, 257, 381. [Առանձին գրքով. Մատենագրական հետա-
գոտություններ: Հտ. Գ. Ղևոնդ Երեց և Մովսես Խորենացի:
Իթեննա. 1931. 331 էջ]:

162. Ալիքնյան Ն.—Բյուրասպի Աժդահակ և համայնավարն
Մազդակ հայ ազանդավեպի մեջ ըստ Մովսես Խորենացու: Հանդ.
Ամս. 1936. էջ 1—22:

163. Ալիքնյան Ն.—Դարձեալ Մազդակ և Մովսես Խորենացի:
Հանդ. Ամս. 1936. էջ 349—351:

164. Ալիքնյան Ն.—Մովսես Խորենացու Ա. ԼԱ. Հանդ. Ամս.
1929. էջ 320, 698:

165. Akunian N.—Moses Chorenaci, armenischer Ge-
schichtschreiber. Pauly-Niss. Krolls-Realen. Bd. VI [1935].

166. Առաքելյան Հ.—Մովսես Խորենացին և նրա քննադատ-
ները: Մշակ. 1902. 10 և 11—X:

167. Baumgartner A.—Ueber das Buch die „Chrie“
ZDMG. 1886. Heft—III p. 457—515.

168. Baumgartner A.—Dr. M. Lauer und das zweite
Buch des Moses Chorenatzi. Leipzig. 1885.

169. Blau O.—Die Herren von Sophene und deren Mün-
zen. Numismatische Zeitschrift. Wien. 1877. IX, p. 108.

170. Բյուզանդացի Նորայր.—Հայկական բառարանութիւն:
Սեղդութիւնք ընթերցուածոց մատենագրութեանց նախնեաց և
նշանակութեան բառից ինչ: Կոստանդնուպոլիս. 1880:

171. Բյուզանդացի Նորայր.—Քննասեր. Ա. և Բ. տետր. Ստոկհոլմ. 1887.

172. Բյուզանդացի Նորայր.—Հայերեն ին զրականության խնդիրները: Ա. Սովսես Խորենացի: Մշակ. 1898. հոկտ. 23, 24, 28. նոյեմբ. 7, 12, 26, 27. դեկտ. 25. 1899 թ. հունվ. 28, 29.

173. Գարագաշյան Ա. Մ.—Քննական պատմութիւն հայոց ըստ նորագույն պատմական, լեզվաբանական և բնութագրական տեղեկութեանց: Թիֆլիս. 1895. [Ա. մաս. Նախնական ժամանակ. Բ. մաս. Պատմական ժամանակ: Սրահակունիքի ժամանակի հետ թանոսութեան]:

174. Գաթրընյան Հովսեփ.—Տիեզերական պատմութիւն ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցմեր ժամանակս: Հտ. Ա. 1849. էջ 87. և հտն.:

175. Գաթրընյան Հովսեփ.—Պատմութիւն մատենագրութեան հայոց: Վիեննա. 1851. 62 էջ.

176. Գաթրընյան Հովսեփ.—Հինգերորդ դարու ընդհանուր պատմագրութեանց ժամանակները: [Գրում է՝ Կորյունի, Եղիշեի, Մ. Խորենացու և Ղ. Փարպեցու մասին]. Հանդ. Ամս. 1887. էջ 9—12.

177. Gutschmid A.—Über die Glaubwürdigkeit der armenischen Geschichte des Moses von Khoren. Leipzig. 1876. [Հայերեն թարգ. Ճնտոյան Ն. Բազմավեպ. 1877. էջ 43—51, 110—116, 213—222, 289—302.

178. Gutschmid A.—Kleine Sriften. Bd. III. Leipzig. 1892. էջ 282—338.

179. Gutschmid A.—Untersuchungen über die Geschichte des Königsreichs Osroene, St.-Petersb. 1889. Mémoires de l'Académie Imper. des sciences St. Petersb. 1887. VII. série T. XXXV. № 1. p. 17.

180. Celzer H.—Africanus und Byzantinische Chronographie. I. 1880. էջ 209 և 281.

181. Celzer H.—Die Armenische Mythologie. Beiträge der Königl. Sächs. Gesellsch. d. Wissenschaften. Sitzung vom 7 dec. 1895.

182. Գեղցեր Հ. պրոֆ.—Համառոտ պատմութիւն հայոց: Թարգ. Գր. Գալեմբարյան. Վիեննա. 1897. 133 էջ. [զրախոսականը—Մշակ. 1897. № 101].

183. Գեղցեր Հ. պրոֆ.—Հետազոտութիւն հայ դիցաբանու-

Թյան: Թարգ. Հ. Թորոսյան. Վենետիկ. 1897. [Գրախոսականը Մասիս. 1897. № 112]:

184. Գեորգյան Բ. Վրդ. (Ճուղուրյան).—*Խորենացին Խորենացով պետք է հասկանալի Ա. հրատ. Վաղարշապատ. 1899. Բ. հրատ. Թիֆլիս. 1902:*

185. Գեորգյան Բ. Եպ. (Ճուղուրյան).—*Խորենացին Ե. դարի առաջին քառորդից մատենագիր: Վաղարշապատ. 1908. 20 էջ:*

186. Գեորգյան Բ. Եպ. (Ճուղուրյան).—*Իրարանցում և այլոց վաստակը: Ակամա պատասխան: Սիոն վրդ. «Մովսես Խորենացի, թե՛ Խորին հոգվածի դեմ»]. Արարատ. 1911. էջ 319—324, 389—394:*

187. Դադբաշյան Հ.—*Փափստոս Բյուզանդացի և յուր պատմության խարդախողը: Քննություն Մ. Խորենացու աղբյուրների մասին: Հանդ. Ամս. 1897. էջ 83—88, 118—123, 137—145, 183—186, 193—197, 257—264, 331—337. 1898 թ. էջ 5—10, 38—41, 169—173, 193—198. [Առանձին գրքով. Վիեննա. 1898. 175 էջ]:*

188. Dulaurier Ed.—*Étude sur les chants historiques et les traditions populaires de l'ancienne Arménie. Journal Asiatique. 1852. № 1. vol. XIX.*

189. Dulaurier Ed.—*Les chants populaires de l'Arménie. Revue de Deux Mondes. 1852.*

190. Զարպիանալյան Գարեգին.—*Հայկական հին դպրության պատմություն. (Դ—ԺԴ դար.). Երրորդ տպագ. Վենետիկ. 1897. էջ 334—387:*

191. Զարպիանալյան Գարեգին.—*Ուսումնասիրությունք հայ լեզվի և մատենագրության յարեմուտս ԺԴ—ԺԹ. դար: Վենետիկ. 1895. Les études arméniennes en Europe. (siècles XIV—XIX). Վենետիկ. 1895. էջ 102, 243, 281, 328, 370:*

192. Էմին Մկրտիչ.—*Վեպր հնույն Հայաստանի: Մոսկվա. 1850. 98 էջ:*

193. Էմին Մկրտիչ.—*Մովսես Խորենացին և հայոց հին վեպերը: Քննություն: Թարգ. Գր. Խալաթյան. Թիֆլիս. 1886. [Նույնը թարգմանել է Խ. Հովհաննիսյանը. Թիֆլիս. 1884]:*

194. Эмин Н. О.—*Очерк религии и верований языческих армян. (1864). В книге: Эмин Н. О. Исследования и статьи по армянской мифологии, археологии, истории и истории литературы. (за 1858—1894 гг.). С приложением переводов из армянских историков. Москва. 1896.*

195. Эмин Н. О.—Мидийцы в древней Армении. Новое толкование, данное Жюлем Ошпертом слову „Астиаг“ (1882) [Հերը հրշիջի „Исследования и статьи....“ գրքում էջ 122—132].

196. Эмин Н. О.—Династический список Хайкидов в „Истории Армении Моисея Хоренского. [В книге: Эмин Н. О. Исследования и статьи... (за 1858—1884 гг). стр. 173—203. Москва. 1896].

197. Эмин Н. О.—Вахагн Вишapak'ax армянской мифологии, есть Индра—Vritrahan Риг-Веды: несколько страниц сравнительной мифологии (1874). В книге: Эмин Н. О. Исследования и статьи по армянской мифологии, археологии, истории и истории литературы—(за 1858—1884). С приложением переводов из армянских историков. Москва. 1896. стр. 61—84.

198. La-Croze.—Thesaurus epistolicus Lacrozianus. Leipzig. 1762—1764. հտ. I. էջ 358 և հտ. III էջ 184 հտ. II.

199. Langlois V.—Les sources de l'Histoire d'Arménie de Moïse de Khor'ene. Paris. 1858.

200. Langlois V.—Études sur les sources de l'Histoire d'Arménie de Moïse de Khor'ene. Bulletin de l'Acad. imp. d. Sciences. Mel. asiatique. t. IV. p. 293—368.

201. Landire.—Notige sur Moïse de Khor'ene, historien de la Grande Arménie. Paris. 1898.

202. Халатьянц Г.—Армянский эпос в Истории Армении Моисея Хоренского. Опыт критики источников. Часть I. Исследование, часть II. Материалы. Москва. 1896. 347+85 стр.

203. Халатьянц Г.—Армянские Аршакиды в „Истории Армении“ Моисея Хоренского. Опыт критики источников. Часть I. Исследование, часть II. Материалы. Москва. 1903.

204. Халатьянц Г.—Начало критического изучения Истории Армении Моисея Хоренского. ЖМНП. 1894. Հոկտեմբեր:

205. Խալաթյան Գր.—Հաղար ֆարպեցի և գործք նորին: Պատմական և գրական քննություն: Մոսկովա. 1883. 133 էջ:

206. Խալաթյան Գր.—Մովսես Խորենացու նորագույն աղբյուրների մասին: Քննադատական ուսումնասիրութ. Հանդ. Ամս. 1897. էջ՝ 289—293, 337—343, 353—359. [Առանձին գրքով. Վրեննա. 1898. 56 էջ]:

207. Խալաթյան Գր.—Մարտիրոս Մծուրնացի կամ կեղծ Ագա-

[Թանգեղոս |Բագմավեպ հանդեսից|: Վենետիկ. 1898. 110 էջ:

208. Խալաթյան Գր.—Եղեսիո Արքար Թագավորը ըստ Խորենացվո. Մոսկվա. 1900:

209. Խալաթյան Գր. Հայ Արշակունիք ըստ Մովսես Խորենացվո: Կամ նոր ուսումնասիրություններ Մովսես Խորենացվո Դասին: Վիեննա. 1906. 132 էջ:

210. Խալաթյան Գր.—Մովսես Խորենացի և յուր աղբյուրները. Արարատ. 1897. էջ 531, 539 [Առանձին գրքով. Վաղարշապատ. 1898. Թ էջ]:

211. Խալաթյան Գր.—Մի բացատրություն Մովսես Խորենացու աղբյուրների առթիվ: Մշակ № 18. 1896:

212 Խալաթյան Գր.—Մովսես Խորենացու Հայոց պատմությունը Խորեն ծ. վ. Ստեփանեի Թարգմանությամբ: Ս. Պետերբուրգ. 1890. 39 էջ:

213. Խալաթյան Գ.—Հին հայոց ժողովրդական վեպերը և Մովսես Խորենացի. Հանդ. Ամս. 1904. էջ 14—18, 146—149, 204—206:

214. Quatremerre.—Observations sur la ville de Ninive. Journ. des Savants. 1850. p. 364.

215. Կարենյան Հակոբ.—Բաղդատություն պատմության Մովսիսի Խորենացվո տպագրելույն ի վենետիկ ընդ երկուց ձեռագրաց: Տփլիս. 1858. 130 էջ:

216. Carrière A.—Moïse de Khor'ene et les Généalogies patriarcales. Paris. 1891. Rev. hist. XXV. № 387.

217. Carrière A.—Nouvelles sources de Moïse de Khor'ene. Vienne. 1893.

[Հայերեն թարգմ. Հ. Տաշյանի. Նորագույն աղբերք Մովսեսի Խորենացվո: Հտ. Ա. Վենետիկ. 1893. Ժ—51 էջ]:

218. Կարիեր Ա.—Նամակ առ Հ. Յ. Տ. [Մովսես Խորենացու աղբյուրների քննադատության առթիվ]: Հանդ. Ամս. 1893. էջ 309—311:

219. Carrière A.—Nouvelles sources de Moïse de Khor'ene. Supplément. Vienne. 1894. [Հայերեն թարգ. Հ. Տաշյանի Նորագույն աղբերք Մովսիսի Խորենացույ. Հտ. Բ. Հավելված: Վենետիկ. 1894. 43 էջ]:

220. Carrière A.—La légende d'Abgar dans l'Histoire d'Arménie de Moïse de Khor'ene. Paris. 1895. [Հայերեն թարգ. Գ. Մենեիշյան. Արգարու գրույցը Մովսես Խորենացու պատմության մեջ: Քննադատ. ուսումնասիրութ. Վենետիկ. 1897. ԺԶ—107 էջ:

221. Կարիեր Ա.—Հեթանոս Հայաստանի ութ մեհյաններն Ազաթանգեղոսի և Մ. Խորենացւոյ համեմատութեամբ. Թարգ. Հակոբոս վրդ. Տաշյանի [1 աշխարհագրակ. տախտակով], 1900. Վիեննա. 43 էջ.

222. Kiepert H.—Üeber die älteste Landes und Volksgeschichte von Armenien. Monatsberichte d. Königl. Pr. Akad. d. Wissensch. Berlin. 1899.

223. Կոնիքեր Փ. Ա.—Մովսես Խորենացւոյ թվականը. Թարգ. Հ. Յ. Տ. Հանդ. Ամս. 1902 էջ 1—6, 85—90.

224. Կոնիքեր Փ. Ա.—Մովսես Խորենացւոյ պատմութեան աղբերաց խնդիրը. Հանդ. Ամս. 1902. էջ 129—132, 193—198, 236—240.

225. Կոնիքեր Փ.—Մովսես Խորենացւոյ պատմութեան ժամանակի մասին. Հանդ. Ամս. 1903. էջ 30—32, 33—36, 85—90, 152—157, 215—218, 317—320, 325—330.

226. Հայ գրականութեան պատմութիւն. Պատրաստել է ՍՍՌՄ Գիտութիւնների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի Գրականութեան և Հեղվի Ինստիտուտի բրիգադը. Թույլատրւած է ՀՍՍՌ Հոստոգոյումատի կողմից, որպէս դասագիրք միջնակարգ դպրոցների VIII դասարանի համար. Ընդհանուր խմբագրութեամբ ՍՍՌՄ Գիտութիւնների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի խմբագրական հանձնաժողովի. Երևան. Հայպետհրատ. 1940. էջ 44—51.

Գիրք I: [Մկրչան Մկրտիչ (ֆիլոլոգիական գիտ. թեկն.)—Ա. «Հին շրջան» և «Միջին շրջան»։ Զարյան Ռուբեն (ֆիլոլոգիական. գիտ. թեկն.)—Բ. «Նոր շրջան»-ի «Հայ գրականութիւնը XIX դարի առաջին հիսնամյակում» բաժինը]։ Խմբ. պրոֆ. Հով. Մելիքյան և Խորեն Սարգսյան։

227. Հայկական աշխատութիւնք հայագետ պ. Ֆեթթերի, ի մի ամփոփւած և թարգմանւած, հանդերձ ծանոթութեամբ ի Հ. Հակոբոս վ. Տաշյան։ Վիեննա. 1895. 202 էջ.

228. Հիւբշման Հ.—Հին հայոց տեղւոյ անունները. Թարգ. Հ. Բ. Պիլէգեկճյան։ Վիեննա. 1907.

229. Ճնտոյան Ն. Եպ.—Դատաստան ի վերա Խորենացւոյ և դատավոր նորա. Բազմավեպ. 1878. էջ 32—45.

230. Մալխասյան ՍՏ.—Մովսես Խորենացու նոր աղբյուրները. Մուրճ 1892. № 12.

231. Մ. ՍՏ.—Պրոֆեսոր Մարրի նոր աշխատութիւնը՝ Մշակ. 15 նոյեմբեր. 1894 [Գրախոսական Н. Марр—О начальной истории Армении Анонима. К вопросу об источниках Истории Моисея Хоренского. Византийский Временник. 1894. II]:

232. Մովսէս Խորենացու հայկական պատմութիւն.—աշխարհաբար թարգ. և լուսարանեց Խորեն եպ. Ստեփաննի Բ. տպագ. Պետերբուրգ. 1898. [Գրախոս. Մալխասյան Ստ.]. Մշակ. 11 ասպրիլի. 1898:

233. Մալխասյան Ստ.—Նորագույն կարծիքներ Մովսէս Խորենացու պատմութիւն մասին: Մշակ. 13 հունիսի. 1898:

234. Մալխասյան Ստ.—Սերեոսի պատմութիւնը և Մովսէս Խորենացի. մատենագրական ուսումնասիրութիւն: Թիֆլիս. 1899. 118 էջ:

235. Մալխասյան Ստ.—Հայկական վեպը Մովսէս Խորենացու հայոց պատմութիւն մէջ: Մշակ. 1896. հունիսի 1:

236. Մալխասյան Ստ.—Ներածութիւն. [Տես. Մովսէս Խորենացի. Հայոց պատմութիւն: Թարգմանութիւն, ներածութիւն, ծանոթութիւններ: Երևան. Հայպետհրատ. 1940]:

237. Մալխասյան Ստ.—Խորենացու առեղծվածի շուրջը: Երևան. Արմֆան. 1940. 155 էջ:

238. Марр Н.—К критике Истории Моисея Хоренского. С. Петербург. 1898.

239. Марр Н.—О начальной истории Армении Анонима. К вопросу об источниках Истории Моисея Хоренского. Византийский Временник. 1894. II.

240. Марр Н.—Из летней поездки в Армению. Отдельный оттиск из „Записок Восточн. Отд. Имп. Русского Арх. Общ.“. 1890. Том VI. стр. 135—228.

241. Մառ Ն.—Ամառային ուղևորութիւն դեպի ի Հայս: Նկատողութիւններ և քաղվածքներ հայկական ձեռագրերից: Թարգ. Անոփիոս Անոփյան: Վիեննա. 1892. 90 էջ:

242. Марр Н.—Арабское извлечение из сирийской хроники Марабаса. Записки Восточн. Отд. Имп. Русск. Арх. Общ. т. XIV и отдельн. оттиск. СПб. 1902.

243. Մաքկուաթ Յ.—Հայ Բղեաշխբ: Թարգ. Հ. Կետիկյան: Վիեննա. 1903:

244. Մանանդյան Հ.—Խորենացու առեղծվածի լուծումը: Երևան. 1934. 232 էջ:

245. Մտնանլլան Հ.—Երատոսթենիսի ստադիոնը և Պարսից ասպարեսը: Երևան. 1934. 66 էջ:

246. Տեր-Մովսիսյան Մ.—Մովսես Խորենացվո ձեկ նոր աղբյուրը: Արարատ. 1893. էջ 65—76:

247. Սեկրատ Սփյուսթիկոսի.—Եկեղեցական պատմություն: Հրատ. Մեսրոպր վրդ. Տեր-Մովսիսյանի: Վաղարշապատ. 1897:

248. Մեսրոպ վրդ.—Սեկրատ պատմագիր և Մովսես Խորենացի: Արարատ. 1898. էջ 165—173:

249. Միաբան (Գ. Տեր-Մկրչյան).—Խորենացու պատմության ուսումնասիրություն: Արարատ. 1890. էջ 567—576, 674—682. 1891 թ. էջ 87—106, 147—155, 196—207, 277—281, 384—402, 437—448. [Առանձին գրքով—Վաղարշապատ. 1896]:

250. Միաբան (Գ. Տեր-Մկրչյան).—Խորենացու ժամանակը որոշելու նոր փորձ: Արարատ. 1897. էջ 422—424:

251. Միաբան (Գ. Տեր-Մկրչյան).—Հայկականք. Ա—Ժ (արտատպված Արարատից. 1894). Վաղարշապատ. 1894. 93 էջ:

252. Նաճապետյան Գ.—Ուղղագրություն Խորենացվո: Բազմավեպ. 1911. էջ 193, 331:

253. Никольский В. М.—Клинообразные надписи ванских царей. III т. Древ. Восточн. труды Восточного Комит. М. Арх. Общ-ва. Вып. III.

254. Չամչյան Մ.—Պատմութիւն Հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ տեառն 1784 ըստ աւանդելոյ այլևայլ մատենագրաց ի վեց գիրս բովանդակեալ և յերիս հատորս տրոհեալ: Վենետիկ. 1784. Ա. հտ. էջ 12, 523, 538, 539, 541, 777. Բ. հտ. էջ 126, 164, 373:

255. Պալասանյան Սե.—Պատմություն հայոց գրականության: Թիֆլիս. 1865. 259 էջ:

256. Патканов К.—Библиографический очерк армянской исторической литературы. С. Петербург. 1879.

257. Патканов К.—Ванские надписи и значение их для истории Передней Азии. ЖМНП. 1874—1881. [Առանձին գրքով. С. Петербург. 1881].

258. Պատմանյան Կ. Յ.—Քննություն ողորոցն Մովսիսի Խորենացվո: Հանդ. Ամս. 1891. էջ 362—364:

259. Պառանյան Ա.—Մովսեսի Խորենացվո նոր աղբրաց գլուտն ի պրոֆ. Ա. Կարիբեի: Հանդ. Ամս. 1892. էջ 343—346:

260. Petermann J. H.—Üeber Moses Chorensis und die

Quellen seiner Geschichte der Armenier. Sitzungsber. d. Berl. Acad. d. Wiss. 1851.

261. Petermann J. H.—Üeber die schriftl. Quellen des Moses. Chor. [*Նույն տեղում*. 1852].

262. Pichard M.—Essai sur l'histoire d'Arménie par Moïse de Khor'ene. Paris. 1866.

263. Renan.—Histoire générale des langues sémitiques. Paris. 1858. p. 262.

264. Ստրգսյան Բ.—Տեսություն Մարարասյան ավանդության ըստ Մ. Խորենացւոյն և անոր աղբերաց վրայ Բաղմավեպ. 1883. էջ 54, 111, 208, 308 և այլն. 1884 թ. էջ 35, 123, 220, 315. 1885 թ. էջ 11, 108. Համառոտ բովանդակություն տեսությանց. Բաղմավեպ. 1885. էջ 237, 347.

266. Ստրգսյան Բ.—Տեսոն գրչի մի նոր մենամարտը Մ. Խորենացւոյն դեմ և անհաջողությունը. Բաղմավեպ. 1914. էջ 289.

267. Ստրգսյան Բ.—Խորենացւոյն կեղծիք մը ալ. Արտավազդ Մանդակունի թե՛ Մամիկոնյան. Հանդ. Ամս. 1910. էջ 17.

268. Սոհակյան Շավարս վրդ.—Բացատրություն մը Խորենացւոյն «Տենչայր Սաթենիկ» հատվածի մասին. Հանդ. Ամս. 1911. էջ 334—347.

269. Saint-Martin M. I.—Notices sur la vie et les écrits de Moïse de Khor'ene. Journ. Asiat. 1823. II p. 321—344.

270. Saint-Martin M. I.—Fragmenst d'une histoire d'Arsacides. Paris. 1850. I p. 145—158.

271. Սիոն վ.—Նշմարներ նախնի հայ քաղաքակրթության ըստ Խորենացւոյն Մովսիսի. Արարատ. 1911. էջ 466.

272. Ստուխան.—Ֆիրդուսի և Մ. Խորենացւոյն. Հանդ. Ամս. 1935. էջ 1, 24. ևլն.

273. Տաւյան Հաօբոս.—Ուսումնասիրությունք Ստույն Կալիսթենա. վարուց Աղեքսանդրի. Հանդ. Ամս. 1891—1892 և առանձին գրքով. Վիեննա. 1892. 272 էջ.

274. Vetter P.—Die Sibyllen-Citat bei Moses von Choren. Theol. Quartalschr. Tübingen. 1892. III.

275. Vetter P.—Moses von Choren. Wetzer u Weltes. Kirchenlexicon. VIII. 1893.

276. Vetter P.—Moses von Choren, in Nirsches Patrologie und Patristik. Mainz. 1885. Bd. III.

277. Vetter P.—Das Buch des Mar Abas von Nisibis, im Festgruss R. p. Roth. 1893.

278. Vetter P.—Die nationalen Gesänge der alten Armenier. Theol. Quartalschrift. Tübingen. 1894.

[Վերը հիշված բոլորի հայերին թարգ. «Հայկական աշխատությունք հայագետ պ. Թեթթերի, ի մի ամփոփված և թարգմանված, հանդերձ ծանոթությամբ ի Հ. Հակոբոս վ. Տաշյան. Վրեննա. 1895. 202 էջ]։

279. Փափազյան Վ.—Պատմություն հայոց գրականության. (բանահյուսության պատմություն)։ Սկզբից մինչև մեր օրերը։ Ձեռնարկ ուսուցիչների և դասագիրք դպրոցների համար։ Հավելված-նմուշներ հայ բանահյուսությունից։ Մասն. I. Սկզբից մինչև XVII դարը։ Երևան. 1907. էջ 123—139։

280. Խնայլյան Կ.—Մովսես Խորենացի և պարսից առասպելները։ Հայաստ. կոչն. ԼԵ. էջ 725։

281. Freret.—Mémoires sur l'ère arménienne. Oeuvres Complètes. t. XII. p. 187—254. և Mémoires de l'Acad. des Inscriptions et Belles-Lettres. t. XLVII. p. 98 և հտն.։

ԵԶՆԻԿ ԿՈՂԲԱՅԻ

Եզնիկ Կողբացին Սահակի և Մեսրոպի աշակերտներից է։ Նա ծնվել է Ճակատք գավառի (Սուրմալվի գավառ) Կողբ գյուղում, 4-րդ դարի վերջին քառորդում։ Եզնիկը եղել է Սահակի և Մեսրոպի գործակիցը, թարգմանչական մեծ աշխատանք է կատարել։

Եզնիկ Կողբացու մեզ հասած գլխավոր գործն է «Եղծ աղանդոց»-ը, որը հայկական կուլտուրայի պատմության կարևոր հոթողներից մեկը կարելի է համարել։

Եզնիկի երկը բաժանվում է չորս գրքի՝ «Եղծ աղանդոց հեթանոսանյ, Եղծ քէշին Պարսից, Եղծ կրօնից յունաց իմաստնոց և Եղծ աղանդոյն Մարկիոնի»։

Իր գրքում Եզնիկը հերքում է Պարսից վրադաշտական կրոնը և հայոց հեթանոսական կրոնի մնացորդները՝ առասպելական վիշապների, պայիկների, աուլեզների և այլ հավատալիքները, և ժողովրդի մեջ եղած նախապաշարումները։

Եզնիկը հերքում է նույնպես հույն փիլիսոփաների տիեզերածնական և այլ տեսությունները. (Պյութագորյան, Պերեպլատիկյան, Պլատոնական, Ստոյիկյան, Էպիկուրյան)։

Եզնիկ Կողբացին ճարտարախոս է: Նա իր բարձր տրամաբանությամբ չեղբում, անմտություն է համարում Պարսիկների կրոնը: Իսկապես «Ինթանոս» փիլիսոփաների ուսմունքը:

Եզնիկինն են համարվում նույնպես՝ Հովհան Ոսկերեքանի և Գյուլբեգ Աղեքսանդրացու որոշ գործերի թարգմանությունը: Եզնիկի ինքնուրույն գործերից են համարվում նաև մի քանի այլ աշխատություններ («Խրատք», «Հարցում» Արձանայ... ևլն):

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

282. Գիրք բնդդիմութեանց Արարեալ ի Սրբոյ Եզնակայ Կողբացոյ Հայոց վարդապետէ և յաշակերտէ մեծի Թարգմանչին մերոյ՝ Սրբոյն Մեսրոպայ: Իզմիր. 1762: [Յամի Հայոց 1211.] 293 էջ. [Տպարան Մահտեսի Մարկոսի]:

283. Եզրեկայ Կողբացւոյ Բագրևանդայ եպիսկոպոսի Եղծ Աղանդոց: Վենետիկ. 1826. 334 էջ [փոքրադիր]:

284. Նույնը. Վենետիկ. 1850:

285. Եզրեկայ վարդապետի Կողբացւոյ Եղծ Աղանդոց: Փարիզ. 1860. 288 էջ:

286. Եզրեկայ Կողբացւոյ Բագրևանդայ եպիսկոպոսի Եղծ. Աղանդոց: Վենետիկ. 1863. 334 էջ:

287. Եզնիկ վարդապետի Կողբացւոյ Եղծ Աղանդոց: Կ. Պոլիս. 1864:

288. Եզրեկայ Կողբացւոյ Բագրևանդայ եպիսկոպոսի Եղծ Աղանդոց: Կ. Պոլիս. 1869:

289. Եզրեկայ վարդապետի Կողբացւոյ Եղծ Աղանդոց: Կ. Պոլիս. 1871. 386 էջ:

290. Եզրեկայ վարդապետի Կողբացւոյ Եղծ Աղանդոց: Ղուկասյան Մատենադարան. Թիֆլիս. 1914. 226 էջ:

291. Եզնիկ Կողբացի. Եղծ Քէչին Պարսից: Թիֆլիս. 1913. 30 էջ:

292. Եզնիկ վարդապետի խրատները: Գրաբ. թարգ. Գ. Տեր-Մկրտչյան: Արարատ. 1902. էջ 9—16:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

293. Աղոճց Ն.—Քննական նշմարներ Եզնիկի մասին (Լ. Մարիեւսի աշխատության առթիվ): Բաղմավեպ. 1925. էջ 196, 294, 366 և 1926. էջ 12, 69, 108:

294. Աղսթց Ն.—Անձանոթ էջեր Մաշտոցի և նրա աշակերտների կյանքից ըստ հայտնի աղբյուրների, Հանդ. Ամս. 1925. էջ 193—202, 321—328, 435—441, 531—539 [Առանձին զրբով. Վիեննա. 1925].

295. Ալիստեմ Ղ.—Հայաստանում. պատմիչք և պատմություն հայոց. Վենետիկ. 1901. էջ 50.

296. Գալստիսյան Կ.—Նորագույն աղբերք եզրնկա կողրացվո. Հանդ. Ամս. 1893. էջ 289, 345, 359, 1894 թ. էջ 6, 87, 277. 1896 թ. էջ 270.

297. Գալստիսյան Հ. Ա.—Ժողովրդական հավատքը եզնիկի քով. Հանդ. Ամս. 1931. էջ 232, 423, 489, 637.

298. Գալստիսյան Հ. Ա.—Երկրորդական կարգի աստվածությունները և հոգիները եզնիկի քով. Հանդ. Ամս. 1932. էջ 483, 588.

299. Գալստիսյան Հ. Ա.—Հոգմ—շունչ—հոգի գաղափարները եզնիկի քով. Հանդ. Ամս. 1932. էջ 186.

300. Gelzer.—Ezniek und die Entwicklung des persischen Religions-systems. Zeitschrift für armenische Philologie. 1902. Marburg.

301. Եզնիկա մեկ նոր աղբյուրը ըստ Ա. Կարիերի. Հանդ. Ամս. 1900. էջ 183—186.

302. Զատիստիսյան Գալստիսյան.—Հայկական հին դպրության պատմություն. Երրորդ տպագ. Վենետիկ. 1897. էջ 300—309.

303. Զատիստիսյան Ա.—Հայ գրականության պատմություն. Նոր Նախիջևան. 1914. էջ 56—60.

304. Թորոսյան Յ. վրդ.—Եզնիկ և յուր երկասիրություն. Բազմավեպ. 1889. էջ 14, 108, 199, 313, 385.

305. Հացունի Վ.—Կենսագիր և նկարագիր եզնիկա վարդապետի կողրացվո. Բազմավեպ. 1893. էջ 8, 161, 273, 329, 353.

306. Նահապետյան Գ.—Եզնիկա կողրացվո Եղծ Աղանդոցը. Բազմավեպ. 1925. էջ 161. 1926. էջ 12, 69.

307. Վեբեր Սիմոն.—Եզնիկա «Եղծ ընդդեմ Աղանդոց» գործույն հորինման ժամանակն ու վավերականությունը. Հանդ. Ամս. 1898. էջ 22, 201.

308. Տեր-Մկրտչյան Դ. և Անտույան Հր.—Քննություն և համեմատություն եզնիկա նորագույն ձեռագրին. Հանդ. Ամս. 1904. էջ 33, 83, 113, 149, 161, 200, 237 [նույնը առանձին զրբով. Վիեննա. է+105 էջ].

309. Փեյկյան Լ.—Եղնիկի «Եղծ աղանդոցի» բնագրի և տպագրությանց համեմատություն և քննություն: Բազմավեպ. 1929. էջ 65—71, 97—104, 201—207, 265—275:

310. Փեյկյան Լ.—Իմաստասիրական բառերը «Եղծ Աղանդոց»-ի մեջ: Բազմավեպ. 1921. էջ 10—12:

311. Փափազյան Վ.—Պատմություն հայոց դրականության (Բանահյուսության պատմություն): Սկզբից մինչև մեր օրերը: Ձեռնարկ ուսուցիչների և դասագիրք դպրոցների համար: Հավելված-նմուշներ հայ բանահյուսությունից:

Մասն I. Սկզբից մինչև XVII դարը: Երևան. 1907. էջ 104—108:

312. Ֆեռմիյան Էդ. Ստ.—Ակնարկ մը «Եղծ Աղանդոց»-ի բնագրիտական ճյուղին: Բազմավեպ. 1922. էջ 104—107:

313. Կսմիսյան Մ.—Պատմութիւն Հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ տեառն 1784 ըստ աւանդելոյ այլևայլ մատենագրաց ի վեց դիրս բովանդակեալ, և յերիս հասորս տրոհեալ: Վենետիկ. 1784. Ա. հտ. էջ 509, 521, 522, 536, 537, Բ. հտ. էջ 27:

314. Чалоян В. К.—К вопросу об учении Езника Кохпеци, армянского философа пятого века. Ереван. Арм-фан. 1940. 80 стр.

315. Эзов Г.—Об учении персидских магов, соч. Езника. С. Петербург. 1858.

Կ Ո Ր Յ Ո Ւ Ն

Կորյունն առաջին թարգմանիչներից է: Սահակ Պարթևի ու Մեսրոպ Մաշտոցի մյուս աշակերտների հետ, Կորյունն էլ մեկնել է Բյուզանդիոն կատարելագործվելու: Ստանալով ժամանակի բարձր կրթությունը, Կորյունը վերադառնում է Հայաստան և նվիրվում է դրական-թարգմանչական և նորարաց դրու-րոցների աշխատանքներին:

Կորյունը գրել է իր ուսուցիչ Մեսրոպ Մաշտոցի կենսագրությունը՝ 440—450 թվականների միջև: Նա շատ համառոտակի է խոսում Մեսրոպ Մաշտոցի աշխարհական կյանքի մասին, ընդարձակորեն կանգ է առնում Մեսրոպի ճգնական կյան-

քի, կրթական-քարոզչական աշխատանքների, հայկական գրերի գյուտի, դպրոցներ բաց անելու, թարգմանչական գործերի վրա և վերջում տալիս է Սահակ Պարթևի ու Մեսրոպ Մաշտոցի մահ-վան ու թաղման նկարագրությունը:

Կորյունի գրվածքը հետագա դարերում փոփոխություն է ենթարկվել և այժմ ունենք այդ գրվածքի նաև մեկ ուրիշ խրմ-րագրությունը, որ սովորաբար փոքր Կորյուն է կոչվում: Այդ պատմությունը իսկականի համեմատությամբ ավելի համառոտ է ու պարզ: Հավանորեն այս խմբագրությունը կառարվել է 7-րդ դարում:

Բացի Մեսրոպ Մաշտոցի կենսագրությունից, Կորյունը մաս-նակցություն է ունեցել 5-րդ դարի թարգմանություններին. նրան են վերագրվում նույնպես եկեղեցական մի քանի թարգ-մանություններ:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

316. ԿՈՐԻՒՆ՝ վարդապետի, Մամբրէ Վերածնողի և Դաւիթ Անյաղթի մատենագրութիւնք: (Մատենագրութիւնք նախնեաց): Կորիւն վարդապետի—Պատմութիւն վարուց և մահուան սրբոյն Մեսրոպայ: Վենետիկ. 1833. 640 էջ. (Կորյունի Պատմութիւնը 1—29 էջ):

317. ԿՈՐԻՒՆ՝ վարդապետի պատմութիւն սրբոյն Մեսրոպրայ: Սոփերք Հայկական. Հտ. ԺԱ. Վենետիկ. 1854:

318. ԿՈՐԻՒՆ.—Պատմութիւն վարուց և մահուան սրբոյ Մես-րոպայ վարդապետի մերոյ թարգմանչի: Վենետիկ. 1894. 48 էջ:

319. ԿՈՐԻՒՆ.—Պատմութիւն վարուց և մահուան սրբոյն Մես-րոպայ վարդապետի մերոյ թարգմանչի: Թիֆլիս. 1913. 72 էջ. (Ղուկասյան Մատենադարանի):

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

320. Աղոնց Ն.—Կորյունի մասին (Պ. Ֆնտզլյանի նկատո-ղութիւնների առթիւ): Հանդ. Ամս. 1927. էջ 273:

321. Աղոնց Ն.—Անծանոթ էջեր Մաշտոցի և նրա աշակերտ-ների կյանքից ըստ օտար աղբյուրների: Հանդ. Ամս. 1925. էջ 193, 321, 435, 531 [Առանձին գրքով. Վիեննա. 1925]:

322. Աղոնց Ն.—Իարձյալ Կորյունի մասին: Հանդ. Ամս. 1928. էջ 76—94:

323. Այիսեան Ղ.—Հայապատում. պատմիչք և պատմութիւն հայոց. Վենետիկ. 1901. էջ 48—49.

324. Ակիսեան Ն.—Հայկական այբուբենի գյուտը. Հանդ. Ամս. 1938. էջ 333.

325. Բյուզանդացի Նորայր.—Քննասեր. [ապակե տիպ]. Ստոկհոլմ. 1887. էջ 12—17.

326. Բյուզանդացի Նորայր.—Կորյուն վարդապետ և նորին թարգմանութիւնք. գիրք Մակարայեցվոց Եւթաղ Աղեքսանդրացի, Ազաթանգեղոս և Փափստոս Բյուզանդ. Հանդերձ դիտողությամբք, տեղեկությամբք և լուսարանությամբք. Տփղիս. 1900. 520 էջ.

327. Գաբրիելյան Հ.—Պատմութիւն մատենագրության հայոց. Վիեննա. 1851. 62 էջ.

328. Զաքարիանայան Գաբրիել.—Հայկական հին դպրության պատմութիւն. Երրորդ տպագ. Վենետիկ. 1897. էջ 310—314.

329. Զամինյան Ա.—Հայ գրականության պատմութիւն. Նոր Նախիջևան. 1914. էջ. 63—67.

330. Ղաֆադարյան Կ.—Հայկական գրի սկզբնական տեսակները. Արմֆան. Երևան. 1939. 93 էջ.

331. Эмин Н. О.—Об армянском алфавите. В книге: Эмин Н. О. Исследования и статьи по армянской мифологии, археологии, истории и истории литературы (за 1858—1884 г. г.). Москва. 1896. стр. 204—230.

332. Թադևոսյան Հ.—Համառոտ տեսութիւն Կորյան և յուր գրության վերա. Բազմավեպ. 1897. էջ 110—115, 303—310.

333. Թեոդիկ.—Տիպ ու տառ. 412—1512—1912. Կ. Պոլիս. 1912.

334. Իննիսեան Ղուկաս վրդ.—Հնախոսութիւն աշխարհագրական Հայաստանեայց աշխարհի. Հտ. III. Վենետիկ. 1835. էջ 74.

335. Լեո.—Հայ գրքի տոնը. Տփղիս. 1912. 208 էջ.

336. Լեո.—Ս. Մեսրոպ (Սահակ-Մեսրոպյան մատենագարան). Թիֆլիս. 1904. 336 էջ.

337. Խաթաբյան Դր.—Ս. Սահակի և Մաշտոցի գործունեութիւնը հոգուտ հայ լուսավորության. Հանդ. Ամս. 1904. էջ 257, 361. [գրախոսակ.]

338. Հադուրյան Իսահակ.—Հայոց գիրը. Թիֆլիս. 1892. 400 էջ.

339. Բաղկվածքի զեկույցը արևելագետների համագումարին հայ տառերի գյուտի մասին: Հանդ. Ամս. 1902. նոյեմբ.:

340. Кучук-Моаннесов Х.—Краткий очерк армянской литературы V века. Москва. 1914.

341. Հովվածեցե.—Հանդես Ամսօրիայի 1913 թ. Ի՛ն համարը նվիրված գրերի գյուտի 1500 և հայկական տպագրության 400-ամյակին:

342. Նաճապետյան Գ. վրդ.—Ուսումնասիրություն սբ. Մեսրոպա վարուց և Հայկական գրոց գյուտին: Հանդ. Ամս. 1913. էջ 122. 1914 թ. էջ 1, 49, 113:

343. Զամյան Մ.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ տեառն 1784 ըստ աւանդելոյ այլևայլ մատենագրաց ի վեց գիրս բովանդակեալ և յերիս հատորս տրոհեալ:

Վենետիկ. 1784. Ա. հտ. էջ 12, 509, 521, 536, 537:

344. Սաբաթյան Հովս.—Հայ գրերու գյուտին 1500 և տպագրության 400 ամյակներու առթիւ: Բազմավեպ. 1914. էջ 70—75:

345. Սահակյան Տ. Կ.—Հայերենագիտական դիտողություններ: Կորյան հատուկոտոր մը՝ որ միայն Ազաթանգեղոսի մեջ կգտնուի: Բազմավեպ. 1905. էջ 550—556:

346. Տաղավարյան Ն.—Ծագումն հայ տառից: Վիեննա. 1895. 41 էջ:

347. Տաշյան Հ.—Ակնարկ մը հայ հնագրության վրա: Հանդ. Ամս. 1897. էջ 110. [Առանձին գրքով. Վիեննա. 1897]:

348. Տեր-Մկրտչյան Գ.—Հայ գրերի 1500-ամյակի առթիւ (Պատասխան Հեոյի բաց նամակին): Արարատ 1912. էջ 499—514:

349. Տեր-Մկրտչյան Գ.—Աջից ձախ հայ գրություն: Շողակաթ. Վաղարշապատ. 1913. էջ 137:

350. Տեր-Մկրտչյան Գ.—Գրի նույնատիպ օրինակներ: Շողակաթ. Վաղարշապատ. 1913:

351. Փափուզյան Վ.—Պատմություն հայոց գրականության. (Բանահյուսության պատմություն): Սկզբից մինչև մեր օրերը: Զեռնարկ ուսուցիչների և դասագիրք գպրոցների համար: Հավելված-նմուշներ հայ բանահյուսությունից: Մասն I. Սկզբից մինչև XVII դարը: Երևան. 1907. էջ 104:

352. Ֆնեզյան Գ.—Նկատողություններ Մաշտոց Մեսրոպրանվան և Կորյան բնագրի և ժամանակի մասին: Հանդ. Ամս. 1926. էջ 268—275:

353. Ֆնեզյան Գ.—Պատասխան պրոֆ. Ն. Ադոնցին: Հանդ. Ամս. 1927. էջ 529—541:

Եղիշեն իր պատմութեան մեջ իրեն ժամանակակից է համարում 451 թ. տեղի ունեցած Վարդանանց պատերազմին: Հենվելով Եղիշեի պատմութեան քննական տվյալների վրա, որոշ քանասերներ նրան դասում են VI դարեսկզբի գրողների շարքը:

Եղիշեն իր պատմութեան մեջ տալիս է Արշակունյաց թագավորության անկումից սկսած մինչև 464 թ. ժամանակաշրջանը: Նա պատմում է հայ ժողովրդի հերոսական պայքարի մասին ընդդեմ պարսկական բռնակալութեան, մանրամասն ու զարդարուն, ճարտասանական, «ոսկեղենիկ» լեզվով, կարծես վիպասանություն լինի նրա երկը: Հայրենասիրական բարձր զգացմունքներով է գրված Եղիշեի պատմությունը: Նա գովերգում է հերոսներին, իսկ դավաճաններին և բռնակալներին մեծ ատելությամբ է նկարագրում:

Եղիշեի «Վարդանանց պատմութիւն»-ը թարգմանված է՝ ռուսերեն (1853 թ.), ֆրանսերեն (1844 թ.), իտալերեն (1840 թ.), և անգլերեն (1830 թ.):

ՏՊԱԿՐՎԵԼ ԵՆ

354. Գիրք պատմութեան Սրբոց Վարդանանց զօրավարացն Հայոց: Արարեալ Սրբոյ Եղիշէի Վարդապետին: [Բ. էջ] Գիրք որ կոչի Եղիշէ պատմագիրք: Շարադրեալ Գիտնական և Խստակրօն սուրբ Վարդապետին Եղիշէի Աշակերտի սրբոց թարգմանչացն մերոց Իսահակայ և Մեսրոպայ: Յորում լիակատար պատմին նահատակութիւնք սրբոց Վարդանանց զօրավարացն հայոց և Ղևոնդեանց սրբոց Քահանայից: Կ. Պոլիս. 1764. 220 էջ:

355. Գիրք որ կոչի Եղիշէ պատմագիրք: Շարադրեալ Գիտնական և Խստակրօն սր. Վարդապետին Եղիշէի Աշակերտի սրբոց թարգմանչացն մերոց Իսահակայ և Մեսրոպայ:

Յորում լիակատար պատմին նահատակութիւնք սրբոց Վարդանանց զօրավարացն հայոց և Ղևոնդեանց սրբոց Քահանայից: Սանկտպեակրուրդ. 1787. 413 էջ:

356. Պատմութիւն նահատակութեան սրբոց Վարդանանց և Ղևոնդեանց Քահանայից: Արարեալ սրբոյն Եղիշայի զերահուշակ Վարդապետի և արքեպիսկոպոսի Ամատունեայ, աշակերտի երանելի թարգմանչացն մերոց սրբոյն Սահակայ և Մեսրոպայ:

Կ. Պոլիս. 1823. 239 էջ:

357. Եղիշեի վարդապետի վասն Վարդանայ և Հայոց պատերազմին: Վենետիկ. 1828. 381 էջ:

358. Սրբոյ Հօրն մերոյ Եղիշեի Վարդապետի Մատենադրութիւնք: (Մատենադրութիւնք նախնեաց). Վենետիկ. 1838. 307 էջ. Ցանկ.—Նահատակութիւն վարդանանց:—Մեկնութիւն Յետուայ և Դատաւորաց:—Խրատ միանձանց: Յաղօթսն որ ասե Հայր մեր:—Ի Մկրտութիւն Քրիստոսի:—Ի Մատնութիւն Քրիստոսի:—Ի չարչարանսն Քրիստոսի:—Ի խաչելութիւն Քրիստոսի:—Ի թաղումն Քրիստոսի:—Ի Յարութիւն Քրիստոսի:—Վասն դատաստանին և միւս անդամ գալստեան:—Վասն յիշատակաց մեռելոց: Ի սուրբ սոաքեալսն: Կանոնք:

359. Եղիշեի վարդապետի վասն Վարդանայ և Հայոց պատերազմին: (Ընտիր մատենագիրք). Վենետիկ. 1852. 394 էջ:

360. Եղիշեի վարդապետի վասն Վարդանայ և Հայոց պատերազմին: Վենետիկ. 1842. 394 էջ:

361. Սրբոյ Հօրն մերոյ Եղիշեի վարդապետի Մատենադրութիւնք ըստ ընտրելագոյն ընթերցուածոց գրչագրաց: Վենետիկ. 1859. 382 էջ:

362. Եղիշեի պատմութիւն Վարդանանց: Ըստ Անձևացեացն օրինակի: Թեոդոսիա. 1861. 341 էջ:

363. Եղիշեի վարդապետի վասն Վարդանայ և Հայոց պատերազմին: (Ընտիր մատենագիրք): Մոսկվա. 1861. 430 էջ:

364. Եղիշեի վարդապետի վասն Վարդանանց և Հայոց պատերազմին: (Ընտիր մատենագիրք). |Փոքրագիր|. Վենետիկ. 1864. 394 էջ:

365. Եղիշեի վարդապետի վասն Վարդանայ և Հայոց պատերազմին: Երուսաղեմ. 1865. 431 էջ:

366. Եղիշեի պատմութիւն Վարդանանց. ըստ Անձևացեացն օրինակի: Կ. Պոլիս. 1866. 453 էջ:

367. Եղիշեի պատմութիւն Վարդանանց. ըստ Անձևացեացն օրինակի: (Ընտիր մատենագիրք). Բ. տպագր. Կ. Պոլիս. 1873. 456 էջ:

368. Եղիշեի պատմութիւն Վարդանանց. ըստ Անձևացեացն օրինակի: Տփլիս. 1879. 311 էջ:

369. Եղիշեի պատմութիւն Վարդանանց. ըստ Անձևացեացն օրինակի: Ծանոթություններով և հայ-ռուսերեն բառագրքով Ի լույս ընծայեց Խ. Հովհաննիսյան: Մոսկվա. 1892. 392 էջ:

370. Եղիշեի վարդապետի վասն Վարդանանց և Հայոց պատերազմին: |Փոքրագիր|. Վենետիկ. 1893. 425 էջ:

371. Եղիշէ վարդապետի վասն Վարդանայ և Հայոց պատե-
րազմին և քննադատութիւնք Միքայէլ Փաշայի Փորթուզալի
|Քննադատութ. — 159 էջ. պատմության տեքստը 159—425 էջ,
ծանոթութ. 426—445, «Բան Խրատու Եղիշէի» 446—455 էջ|. Վե-
նետիկ. 1903. 455 էջ:

372. Եղիշէի պատմութիւն Վարդանանց. ըստ Անձեացեացն
• օրինակի: Տփլիս. 1904. 296 էջ:

373. Եղիշէի պատմութիւն Վարդանանց. ըստ Անձեացեացն
• օրինակի: Հրատ. Գ. Գալստյանի: Թիֆլիս. 1912. 260 էջ:

374. Եղիշէի պատմութիւն Վարդանանց. ըստ Անձեացեացն
• օրինակի: Ղուկասեան մատենադարան: Թիֆլիս. 1913. 376 էջ:

ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐ

375. Եղիշէ վարդապետի պատմությունը Վարդանի և Հայոց
պատերազմի համար: Թարգ. Մարտիրոս Սիմեոնյանց: Մոսկվա.
1863. 257 էջ. [Գրքին հաւելված ունի. նույն Եղիշէ վարդապետի
Խրատ միանձանց համար]:

376. Եղիշէի պատմությունը Վարդանի և Հայոց պատերազ-
մի համար: Թարգ. Հ. Ղուկասյան (ծանոթութ.): Թիֆլիս. 1891.
259 էջ:

377. Եղիշէ. Վարդանանց պատմություն: Թարգ. աշխարհա-
բար Գյուտ ք. Աղանյան. Տփլիս. 1911. 270 էջ:

378. Եղիշէ. Վարդանանց պատմություն: Թարգ. աշխարհա-
բար. Յ. Վարժ. Կ. Պոլիս. 1911. 204 էջ:

ՌՈՒՍԵՐԵՆ ՔԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

379. История Египте вардапета, борьба христианства с уче-
нием Зороастровым в пятом столетии в Армении. Перев. с арм.
П. Шаншиева. Тифлис. 1853.

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

380. Ալիշան Ղ.—Հնգետաասաներորդ դարեղարձ նահատակու-
թյան սբ. Վարդանանց և անոնց ընկերակից նոր հայտնված:
Բազմավեպ. 1851. էջ 225—230:

381. Ալիշան Ղ.—Հայապատում. պատմիչք և պատմություն
հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 57—60:

382. Ակինյան Ն.—Եղիշե վարդապետ և յուր պատմութիւն
Հայոց պատերազմին: Մատենադրական-պատմական ուսումնա-
սիրութիւն: Հանդ. Ամս. 1931. էջ 1, 129, 320, 393, 449, 585,
676. 1932 թ. էջ 293, 385, 545. 1933 թ. էջ 33, 641. 1934 թ.
էջ 353. 1935 թ. էջ. 193. 1936 թ. էջ 40, 129. 1937 թ. էջ 533.
[Հույս է տեսել նաև առանձին գրքով. Վիեննա. 1935. Մաս I.
400 էջ. Մաս II. 1937. 806 էջ]:

383. Անդրիկյան Ն.—Եղիշեի ճառական մատենագրութիւնը,
Բազմավեպ. 1905. էջ 487—490.

384. Ասատուրյան Հ.—Եղիշեի պատմութեան նորագիտութիւն
հատուկ տորոնքեր: Բազմավեպ. 1906. էջ 7, 59, 110.

385. Դաթրբեյան Հովսէփ.—Հինգերորդ դարու չորս հայ
պատմագրութեանց ժամանակները: Հանդ. Ամս. 1887. էջ 9—12.
[Գրում է Կորյունի, Եղիշեի, Մ. Խորենացու և Ղ. Փարպեցու
մասին]:

386. Եղիշեի պատմութիւնը Վարդանի և հայոց պատերազ-
մի համար: Թարգ. Հ. Ղուկասյանց: Թիֆլիս. 1891. 259 էջ. [Գրա-
խոսութիւն Ստ. Մալխասյանի. Մուրճ. 1892. էջ 147—148: Նույ-
նը գրախոսական ունի Եղիշեի պատմ. Վարդանանց ըստ Անձևա-
ցեացն օրինակի մասին (Հրատ. 1912). Մուրճ. 1892. էջ 758—768]:

387. Եղիշե.—Վարդանանց պատմութիւն: Թարգ. Գյուտ ա.
ք. Աղանյանց. Տիֆլիս. 1911. 270 էջ. [Գրախոս. Հապոզյան Մ.]:
Հանդ. Ամս. 1912. էջ 86.

387բ. Եղիշե.—Վարդանանց պատմութիւն: Թարգմ. Յ. Վարժ.
Կ. Պոլիս. 1911. 204 էջ. [Գրախոս Հապոզյան Մ.]: Հանդ. Ամս.
1912. [վերը նշված համարում]:

388. Զաւրպիանայան Դարեգեն.—Հայկական հին դպրութեան
պատմութիւն (Դ—ԺԳ. դար)՝ երրորդ. տպագ. Վենետիկ. 1897.
334—350.

389. Զամինյան Ա.—Հայ գրականութեան պատմութիւն: Նոր
Նախիջևան. 1914. էջ 96—102.

[Նույնը—Եղիշեի վարդապետ. Սիոն. Ը. 1934. էջ 150]:

390. Խալաթյան Գր.—Եղիշեի Վարդանանց պատմութիւնը
հրատարակութեամբ Խ. Հովհաննիսյանի քննութիւն: Թիֆլիս. 1892.
15 էջ. [Արտատպ. Մուրճ. 1892. էջ 934—948]:

391. Խալաթյան Գր.—Եղիշեի աղբյուրների առթիւ: Հանդ.
Ամս. 1895. էջ 113—116.

392. Խալաթյան Գր.—Եղիշեի քննական ուսումնասիրութիւն:

Հանդ. Ամս. 1905. էջ 321, 353, 1906. էջ 13, 59, 86, 123, 140, 180, 199, 239, 299, 328, 373:

393. Կյուլեներյան Բաբգեն.—Եղիշե. քննական ուսումնասիրություն Վիեննա. 1909. ԻԸ+458 էջ:

394. Կոնիքեր Փր.—Եղիշեի պատմության հատակոտորք: Հանդ. Ամս. 1893. էջ 129—133:

395. Հացունի Վարդան.—Նորհրդածությունք Եղիշեի պատմության վրա: Վենետիկ. 1896. 330 էջ:

396. Հայ գրականության պատմություն: Պատրաստել է ՍՍՌՄ Գիտությունների Ակադեմիայի Հայկական Փիլիալի Գրականության և Լեզվի Ինստիտուտի ղեկավար: Թույլատրված է ՀՍՍՌ Լուսժողովրդավար կողմից որպես դասագիրք միջնակարգ դպրոցների VIII դասարանի համար: Ընդհանուր խմբագրությամբ ՍՍՌՄ Գիտությունների Ակադեմիայի Հայկական Փիլիալի խմբագրական հանձնաժողովի:

Երևան. Հայպետհրատ. 1940. էջ 51—54:

Գիրք 1. Մկրյան Մկրտիչ (Փիլոլոգիական գիտ. թեկն.) Ա. «Հին շրջան» և «Միջին շրջան»: Զարյան Ռուբեն (Փիլոլոգիական գիտ. թեկն.) Բ. «Նոր շրջան»-ի «Հայ գրականությունը XIX դարի առաջին հիսնամյակում» բաժինը: Խմբ. պրոֆ. Հով. Մելիքյանի և Ռորեն Սարգսյանի:

397. Հարո.—Եղիշե և յուր քսաներորդ դարու հայ ուսումնասիրողը և քննադատը: Կ. Պոլիս. 1923. 94 էջ:

398. Հայկական աշխատությունք հայագիտ. պ. ֆեթթերի, ի մի ամփոփված և թարգմանված, հանդերձ ծանոթությամբք ի Հ. Հակոբոս վ. Տաշյան: Վիեննա. 1895. էջ 105—115:

399. Ղազարյան Մկրտիչ.—Եղիշե վարդապետ: Թարգմանություն ի Հ. Ղուկասյանի—«Եղիշեի պատմությունը Վարդանի և հայոց պատերազմի համար»: Թիֆլիս. 1891. [Դրախտասական] Մուրճ. 1891. էջ 1390—1397. [Հ. Ղուկասյանի նույն աշխարհարար թարգ. գրախոսականը: Հանդ. Ամս. 1892. էջ 117—120]:

400. Նահապետյան Գ.—Ուղղագրություն Եղիշեի: Հանդ. Ամս. 1907. էջ. 211:

401. Զամչյան Մ.—Պատմություն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ջամ տեառն 1784 ըստ աւանդելոյ տյլեայլ մատենագրաց ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերիս հասորս սրոհեալ: Վենետիկ. 1784. Ա. հտ. էջ 13, 537, Բ. հտ. 22, 28, 154, 155:

402. Պատմութիւն սրբոյն Եղիշէի վարդապետի: Սոփերք հայկականք: Հտ. ԺԱ. Վենետիկ. 1854. էջ 39—47:

403. Սրվանձտյան Գ.—Երկասիրություններ. Ա. հտ. Համով-հոտով: Թիֆլիս. 1904. 415 էջ:

404. Վարդանյան Ա.—Եղիշի վարդապետի հարցմունք և պատասխանիք ի գիրս Ծննդոց: Հանդ. Ամս. 1929. էջ 1, 65:

405. Տաշյան Հ.—Եղիշի չորս հղանակները հնագույն գրչա-գրի մը մեջ: Վենետիկ. 1911. 242 էջ. [Այս գրքի գրախոսականը տես Հանդ. Ամս. 1912. էջ 86]:

406. Տեր-Պողոսյան Գր.—Եղիշի պատմութեան աղբյուրները: Հանդ. Ամս. 1895. էջ 20—23, 58—61, 110—113, 231 ևլն:

407. Տեր-Պողոսյան Գր.—Նկատողություններ Եղիշի պատմութեան վերաբերյալ: Հանդ. Ամս. 1896. էջ 129—133, 168—170, 197—200, 302—305. [Նույնը գրել է «Նկատողություններ Եղիշի պատմ. վերաբերյալ» նաև 1902 թ. Հանդ. Ամս. էջ 202—205, 317—321]:

408. Տեր-Պողոսյան Գր.—Եղիշի պատմութեան քննադատութեան առթիվ: Հանդ. Ամս. 1897. էջ 230—235. [Նույնը գրել է «Եղիշի քննական ուսումնասիրութեան» մի հոդվածի առթիվ. Հանդ. Ամս. 1906. էջ 219—221]:

409. Փափազյան Վ.—Պատմություն հայոց դրականութեան. (բանահյուսութեան պատմություն): Սկզբից մինչև մեր օրերը: Զեռնարկ ուսուցիչների և դասագիրք դպրոցների համար: Հավելված-նմուշներ հայ բանահյուսությունից:

Մասն I. Սկզբից մինչև XVII դարը: Երևան. 1907. էջ 118—120:

ԱՐԲԱՅԱՄ ԵՐԵՅ ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՂ

Արրահամ Խոստովանողի մասին հիշատակություններ ունեն Եղիշեն, Ղ. Փարպեցին և ուրիշները: Նա եղել է Տայոց նահանգի Զենակ գյուղից, ապրել է 5-րդ դարում: 451 թ. Վարդանանց պատերազմից հետո, երբ պարսից Հազկերտ թագավորի կողմից հակապարսկական քաղաքականություն վարող հայ նախարար-ները և Ղևոնդ երեցի պլխավորութեամբ հայ հոգևորականները

աքսորվում են Ասորիք, Արրահամը ինքնակամ կերպով ընկե-
րանում է նրանց: Արրահամը հրկար տարիներ նյութական օգ-
նություն է հավաքում և հասցնում է հայ աքսորականներին:

462 թ. Արրահամը վերադառնում է Հայաստան, Բզնունյաց
եղ. է ձեռնադրվում: Իր սրտին մոտ գտնելով պարսից կողմից
նահատակված հայ և ասորի նախարարների, հոգևորականների
նահատակությունը, Արրահամ երեցը ասորերենից թարգմանում
է, և որոշ տեղեր ինքն է հորինում՝ Արևելյան վկայից պատմու-
թյունը: Ըստ բանասերների (Վ. Ռայտ, Գ. Տ. Մկրտչյան, Ն.
Բյուզանդ ևլն) Արրահամ երեց խոստովանողը հիշված նահատակ-
ների վարքը թարգմանել է ասորի հեղինակ Մարութա Մըփրե-
տի գրքից *):

Արևելյան վկայից պատմությունը բացի պատմական աղ-
բյուր լինելուց, արժեքավոր է նաև իրրև մեր ոսկեդարյան գրա-
կանության մի նմուշ:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

410. Արրահամու խոստովանողի վկայք Արևելից: Թագմանու-
թիւնք յասորերենից: Աշխատասիրությամբ Գալուստ Տեր-Մկրտ-
չյանի: Էջմիածին. 1921. XXII+248 էջ:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

411. Ալիշան Վ.—Հայապատում. պատմիչք և պատմություն
հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 45:

412. Զարպհանալյան Դ.—Հայկական հին դպրության պատ-
մություն: Գ. տպագ. Վենետիկ. 1897. էջ 295—296:

413. Էլիզե Ռեկլիւ.—Հազիստան, Հայաստան և Քուրդիստան:
Վաղարշապատ. 1893. էջ 71:

414. Խրիմյան Խ.—Հայրենագիտություն: Վարագ. 1883.
էջ 14:

415. Կոստանյան Կ.—Հիւսվածք բանից նախնի սլատմագրաց
հայոց: Վրեննա. 1877, Դ.: էջ 142:

*) Այս գիրքը հրատարակվել է՝ 1) լատիներեն—Թարգմ. Ասեմանի. 1748 թ.
2) ֆրանսերեն— Labbe, F. Lagrange. Tours. 1776. 3) գերմաներեն—
P. Zingerle. Echte Acten heiliger Märtyrer des Morgenlandes.
Insburek. 1836.

416. Սարգսյան Ն.—Տեղագրութիւնք ի Փոքր և ի Մեծ Հայս։ Վենետիկ. 1864. էջ 280։

417. Սրուանձտյան Գ.—Հնոց-Նորոց։ Կ. Պոլիս. 1874. էջ 32—87։

418. Չամչյան Մ.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ տեառն 1784 ըստ աւանդակելոյ այլևայլ մատենագրաց. ի վեց գիրս ըովանդակեալ. և յերիս հատորս տրոհեալ։ Վենետիկ. 1784. Հտ. Բ. էջ 112, 115։

419. Վարդանյան Ա.—«Ի վկայսն Արևելից» նոր ու ցանցառ բառերու ուսումնասիրութիւնը։ Հանդ. Ամս. 1922. ապր.—մայիս. էջ 270—300։

420. Տեր-Մինասյան Ե.—Արրահամու Խոստովանողի «Վկայք Արևելից»-ը և ասորական սկզբնատիպը։ Բամբեր Հայաստ. Գիտ. Ժնստ. Ա. Բ. 1921—1922. էջ 114—126։

ՂԱԶԱՐ ՓԱՐՊԵՅԻ

Ղազար Փարպեցին ծնվել է Փարպի գյուղում 440—443 թվականների ժամանակաշրջանում։ Դաստիարակվել է Գուգարքում, Վահան Մամիկոնյանի հետ միասին, վերջինիս մոր, Զուլիկի մոտ։ Այնուհետև աշակերտել է Աղան Արծրունուն, ապա ուղարկվել է Բյուզանդիոն՝ կատարելագործվելու ժամանակի բարձր կրթության մեջ։ Վահանի մարզպանության օրով նշանակվում է Վաղարշապատում կաթողիկեի վանահայր։ Հալածվում է հոգևորականներից և փախչում է Ամիթ քաղաքը (Դիարբեքիր)։ Այստեղից նա Վահան Մամիկոնյանին գրում է իր հայտնի թուղթը, որի մեջ պաշտպանում է իրեն՝ արեղանների մեղադրանքներից և մերկացնում է նրանց դիմակը։ Այնուհետև Ղազար Փարպեցին վերադառնում է և Վահան Մամիկոնյանի առաջարկութեամբ գրում իր պատմութիւնը։

Փարպեցին իր պատմութիւնն սկսել է այնտեղից, որտեղ կանգ էր առել Փավստոս Բյուզանդը, այսինքն Արշակունյաց թագավորության երկու մասի բաժանվելուց (387 թ.), և հասցնում է մինչև Վահանի մարզպանության սկիզբը՝ այսինքն՝ 486 թվականը։

Ղազար Փարպեցին պատմում է՝ Վռամշապուն թագավորի և զրեբի գյուտի պատմութիւնը, Արշակունյաց թագավորության

անկումը, Սահակի ու Մեսրոպ Մաշտոցի մահը և պարսկական տիրապետության դեմ Հայաստանում քոնկաժ երկրորդ խոշոր ապստամբության մասին (481—484 թ. թ.), որ հաղթանակով վերջացավ:

Ղազար Գարայեցու մյուս գործը, որ կոչվում է «Թուղթ առ Վահան Մամիկոնեան» արժեքավոր է ոչ միայն նրա կենսագրության ուսումնասիրման տեսակետից, այլև ժամանակի հոգևորականության ընկած բարքերի և կրոնական, պարտիական ուղղությունների ուսումնասիրման տեսակետից:

Ղազար Փարպեցու գործերը թարգմանվել են օտար լեզուներով (ֆրանսերեն—1843 թ. և 1869 թ.) ևլն.:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

421. Ղազարայ Փարպեցույ Արարեալ պատմագրութիւն ի բաժանմանէ թագաւորութեան Արշակունեաց մինչև ցօր մարդպանութեան Վահանայ մամիկոնույ: Վենետիկ. 1793. 320 էջ:

422. Ղազարայ Փարպեցույ Պատմութիւն Հայոց և թուղթ առ Վահան Մամիկոնեան: (Ընտիր մատենագիրք): Վենետիկ. 1873. 639 էջ:

423. Ղազարայ Փարպեցույ Պատմութիւն Հայոց և թուղթ առ Վահան Մամիկոնեան: Վենետիկ. 1891. 719 էջ:

424. Ղազար Փարպեցու Հայոց Պատմութիւնը և Վահան Մամիկոնյանին դրած թուղթը: Թարգմ. աշխարհարար Մինաս քհ. Տեր-Պետրոսյան: Ալեքսանդրապոլ. 1895. 524 էջ:

425. Ղազարայ Փարպեցույ Պատմութիւն Հայոց և թուղթ առ Վահան Մամիկոնեան: Աշխատութեամբ Գ. Տեր-Մկրտչյան և Ստ. Մալխասյան: [Առաջաբանով և ծանոթութ.]. Թիֆլիս. 1904. 211 էջ:

426. Ղազարայ Փարպեցույ Պատմութիւն Հայոց և թուղթ առ Վահան Մամիկոնեան: Ղուկասյան մատենադարան: Թիֆլիս. 1907. 458 էջ:

ՄԻԱՅՆ ԹՂԹԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

427. Ղազարայ Փարպեցույ թուղթ առ Վահան Տէրն Մամիկոնէից: [Լույս է ընծայել Մկրտիչ Էմինը]. Մոսկվա. 1853. 68 էջ:

428. Ղազար Փարպեցու գրած թուղթը. մեղադրութիւնն ստա-
խոս արեղաներին: Թարգմանութիւնն և բացատրութիւնք Մ.
Նալբանդյանց: Մ. Նալբանդյանցի համառոտ կենսագրությամբ.
տպագր. Մ. Տեր-Գրիգորյանց: Ս. Պետերբուրգ. 1868. XIV+80 էջ:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

429. Ալիշան Ղ.—Հայապատում, պատմիչք և պատմութիւն
հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 60—64:

430. Ալիշան Ղ.—Այրարատ. բնաշխարհ Հայաստանեայց:
Վենետիկ. 1890. էջ 158, 174, 208:

431. Աթնյան Լ.—Ղազար Փարպեցվո պատմության հաւա-
քաբանին նոր ընթերցում մը: Բազմավեպ. 1916. էջ 145:

✓ 432. Անառյան Հ.—Մի քանի սրբագրութիւններ փալստոսի
և Փարպեցու մեջ: Արարատ. 1911. էջ 225—229:

433. Բյուզանդացի Նորայր.—Հայկական բառաքննութիւն:
Ուղղութիւնք ընթերցվածոց մատենագրությանց նախնայաց և
նշանակության բառից ինչ: Կոստանդնուպոլիս. 1860. էջ 79—85:

434. Բյուզանդացի Նորայր.—Քննասեր: Բ. պրակ. Ստոկհոլմ.
1887. էջ 16—58:

435. Բյուզանդացի Նորայր.—Քննութիւն Մալխասյան հրա-
տարակությանց Ազաթանգեղոսի և Ղազարա Փարպեցվո: Վիեննա.
1911. |Արտատպ. «Յուշարձան» 6|:

436. Գաթրընյան Հովսեփ.—Հինգերորդ դարու չորս հայ պատ-
մագրությանց ժամանակները. [Գրում է՝ Կորյունի, Եղիշեի, Մ.
Խորենացու և Ղ. Փարպեցու մասին]: Հանդ. Ամս. 1887. էջ 9—12:

437. Ե. Մ.—Ղազար Փարպեցու պատմության առաջաբանը:
Հանդ. Ամս. 1887. էջ 166—167:

438. Զարպիանալյան Պարեգին.—Հայկական հին դպրության
պատմութիւն. (Դ.—ԺԳ. դար). երրորդ տպագ. Վենետիկ. 1897. էջ
391—406:

439. Զամինյան Ա.—Հայ գրականության պատմութիւն: Նոր
Նախիջևան. 1914. էջ 78—85:

440. Էմին Մկրտիչ.—Ղազար Փարպեցի. տես Մ. Էմինի Եր-
կասիրութիւնները հայոց լեզվի, գրականության և պատմու-
թյան մասին (1840—1855 թ. թ.) գրքում. Մոսկովա. 1898. էջ
164—185. |Նույնն իբրև առաջաբան ղեկավար է նաև Ղազարայ
Փարպեցու թուղթ առ Վահան Տէրն Մամիկոնէից գրքում:
Մոսկովա. 1853. 68 էջ|:

441. Խալաթյան Գրիգոր.—Ղազար Փարպեցի և գործք նորին։ Պատմական և գրական քննություն։ Մոսկվա. 1883. 132 էջ։

442. Հացունի Վ. վրդ.—Խորհրդածությունք Եղիշեի պատմության վերա։ Վենետիկ. 1896. 330 էջ։

443. Հ. Յ. Տ.—Ֆր. Մյուլլերի քանի մը նոր հոգվածները։ [Ֆր. Մյուլլերը գրում է նաև Ղազար Փարպեցու և Կորյունի մասին]։ Հանդ. Ամս. 1891. էջ 178—183։

444. Հարությունյան Իսահակ.—Հայոց գիրը։ Թիֆլիս. 1892. էջ 203—236. և 216—236 [Ղազար Փարպեցու պատմածը «Գրիգրիտ»-ի հանգամանքների մասին]։

445. Հայ գրականության պատմություն։ Պատրաստել է ՍՍՌՄ Գիտությունների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի Գրականության և Հեղվի Ինստ-ի բրիգադը։ Թույլատրված է ՀՍՍՌ Լուսժողովոմատի կողմից, որպես դասագիրք միջնակարգ դպրոցների VIII դասարանի համար։ Ընդհանուր խմբագրությամբ ՍՍՌՄ Գիտությունների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի խմբագրական հանձնաժողովի։

Երևան. Հայպետհրատ. 1940. էջ 54—56։

Գիրք I։ [Մկրյան Մկրտիչ (ֆիլոլոգիական գիտ. թեկն.)—Ա. «Հին շրջան» և «Միջին շրջան»։ Զարյան Ռուբեն (ֆիլոլոգիական գիտ. թեկն.)—Բ. «Նոր շրջան»-ի «Հայ գրականությունը XIX դարի առաջին հիսնամյակում» բաժինը]։ Խմբ. պրոֆ. Հով. Մելիքյանի և Խորեն Սարգսյանի։

446. Մալխասյան Ստ.—Ուղղագրություններ Ղազար Փարպեցու պատմության և թղթի։ Հանդես հայագիտության։ 1903. Բ. հտ. ք. տետր։ [Գերմ. „Zeitschrifts für armenische Philologie“. Marburg. 1903]։

447. Նալբանդյան Միքայել.—[Թարգմանչի բացատրությունները]։ տես Ղազար Փարպեցու գրած թուղթը. մեղադրություն. ստախոս արեղաներին դրքում։ Մ. Նալբանդյանի թարգ. Ս. Պետերբուրգ. 1868. էջ 18—74։

448. Նահապետյան Գ.—Նոր ուղղագրություններ Ղազար Փարպեցու ընթերցումների։ Բազմավեպ. 1906. էջ 166, 204. [Գ. Տ—Մկրտչյանի և Ստ. Մալխասյանի աշխատասիրությամբ հրատարակված Ղազար Փարպեցու պատմության մասին։ Տիֆլիս. 1904 թ.]։

449. Զամչյան Մ.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ տեառն 1784 ըստ աւանդելոյ այլևայլ մատենադրաց ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս տրոհեալ Վենետիկ. 1784. Ա. հտ. էջ 14, 540. Բ. հտ. 217։

450. Սարգսյան Բ.—Երկու խոսք Ղ. Փարպեցույ նոր տղա-
գրության առթիւ: Բազմավեպ. 1905. էջ 52, 129. | Գ. Տ—Մը-
կըրտչյանի և Ստ. Մալխասյանի աշխատասիրությամբ հրատարակ-
ված Ղազար Փարպեցու պատմության մասին.—Տփլիս. 1904,
Նույն հրատ. մասին գրախոսական է գրել նաև Հ. Յ. Տ. Հանդ.
Ամս. 1904. էջ 225—234):

451. Տեր-Պողոսյան Գր.—Եղիշեի պատմության աղբյուրը:
Հանդ. Ամս. 1895. էջ 20, 58—61, 110—113.

452. Տեր-Պողոսյան Գր.—Նկատողութիւններ Եղիշեի պատ-
մության վերաբերյալ: Հանդ. Ամս. 1896. էջ 129—133, 168—170.
197—200, 302—305.

453. Տեր-Մկրտչյան Գ.—Ղազար Փարպեցու ձեռագրերը: Ա-
րարատ. 1901. էջ 542—549.

454. Փափազյան Վ.—Պատմութիւն հայոց գրականության.
(բանահյուսության պատմութիւն): Սկզբից մինչև մեր օրերը:
Զեռնարկ ուսուցիչների և դասագիրք դպրոցների համար: Հավել-
ված նմուշներ հայ բանահյուսութիւնից:

Մասն 1. Սկզբից մինչև XVII դարը: Երևան. 1907. էջ 120
—123.

ՀՈՎՀԱՆ ՄԱՆԴԱԿՈՒՆԻ

Հովհան Մանդակունին գործել է մինչև 490-ական թական-
ները եղել է կաթողիկոս: Ըստ Ղազար Փարպեցու՝ եռանդուն
մասնակցութիւն է ունեցել 481—484 թ. թ. Վահանանց ապրս-
տամբությանը ընդդեմ պարսից հալածանքների: Նրա գրական
գործերը կրօնական բնույթի են (թղթեր, ժամակարգութիւն-
ներ, աղոթքներ, կանոններ, ճառեր ևլն): Իր ճառերի մեջ, Հով-
հան Մանդակունին շոշափում է հայ ժողովրդական հավատա-
լիքները (հմայութիւններ ևլն), կենցաղային հարցերի մասին
է խոսում (արրեցողության, կնաթողության ևլն): Այս ճառերի մի
մասը բանասերները վերագրում են 7-րդ դարում ապրած Հովհան
Մայրավանեցուն:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

455. Տեառն Յովհաննու Մանդակունույ Հայոց հայրապետի
ճառք: (Մատենագրութիւնք նախնեաց): Վենետիկ. 1836. 212 էջ:

456. Յովհաննու Մանդակունույ Հայոց հայրապետի Ճառք։
Բ. տպ. Վենետիկ. 1860. 218 էջ։

✓ 457. Յովհաննու Մանդակունույ, յաղագս սիրոյ և սրբութեան, որով պտղաբերին արարածք։ Հրատ. Գ. Տեր-Մկրտչյան։ Վաղարշապատ. 1903. (Արտատպած Արարատից. 1903. էջ 562, 784)։

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

458. Զամինյան Ա.—Հայ գրականութեան պատմութիւն։
Նոր-Նախիջևան. 1914. էջ 60—63։

459. Զամինյան Ա.—Հայոց եկեղեցու պատմութիւն։ Նոր-
Նախիջևան. 1908. էջ 92։

460. Զարպիանալյան Գ.—Հայկական հին դպրութեան պատ-
մութիւն։ Երրորդ տպագ. Վենետիկ. 1897. էջ 327—333։

461. Զամչյան Մ.—Պատմութիւն Հայոց ի սկզբանէ աշխար-
հի մինչև ցամ տեառն 1784, ըստ աւանդելոյ այլևայլ մատենա-
գրաց. ի վեց գիրս բովանդակեալ և յերիս հատորս տրոհեալ։ Վենե-
տիկ. 1874. Ա. հտ. էջ 536, Բ. հտ. էջ 159, 166, 169, 172, 175,
187, 211, 213, 218։

462. Տեր-Մկրտչյան Կարապետ եպ.—Հովհան Մանդակունի
և Հովհան Մայրազոմեցի։ Արտատպ. «Շողակաթ»-ից։ Էջմիածին.
1913։

ՄԱՄՐԻՆ ՎԵՐԾԱՆՈՂ

Մամբրե Վերծանողն ապրել է V դարի վերջերում և VI սկզբը-
ներում։ Նրա երկերը կրօնական բնույթ ունեն. կարևոր են նույն-
պես VI դարի աղանդների ուսումնասիրութեան տեսակետից։

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

463. Կորիւն վարդապետի Մամբրէ Վերծանողի և Դաւիթ
Անյաղթի մատենադրութիւնք։ Վենետիկ. 1833. 640 էջ։

464. Մամբրէի Վերծանողի Ճառք։ (Մատենադրութիւն
Նախնեաց)։ Վենետիկ. 1894. 79 էջ։

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

465. Ալիշան Ղ.—Հայապատում. պատմիչք և պատմություն հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 44:

466. Ջարպեանալյան Գարեգին.—Հայկական հին դպրության պատմություն: Երրորդ տպագ. Վենետիկ. 1897. էջ 388—390:

467. Ջամինյան Ա.—Հայ գրականության պատմություն: Նոր Նախիջևան. 1914. էջ 98:

468. Չամչյան Մ.—Պատմութիւն Հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև տեառն 1784 ըստ ավանդելոյ այլևայլ մատենագրաց. ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս տրոհեալ: Վենետիկ. 1784. Ա. հտ. էջ 539, 780:

ՊԵՏՐՈՍ ՔԵՐԹՈՂ ՍՅՈՒՆՅԱՅ

Յորդ դարի երկրորդ կեսերում հիշվում է իբրև քերթող և թարգմանիչ Պետրոս եպ. Սյունեցին: Ստեփանոս Օրբելյանն իր պատմության մեջ (գլ. ԻԲ.) նրա մասին գրում է. «...արար բազում թարգմանութիւնս և խօսեցաւ ճառս իմաստայեղց...»: Մի տւրիչ տեղ (ԺԶ) Ստ. Օրբելյանը խոսելով Մեսրոպի՝ Աղվանների մոտ գնալու մասին, ասում է. «Յուցանէ մեզ սուղ ինչ Մովսէս Քերթողահայրն. և գրովանդակն ճշգրիտ աշակերտ նորին Պետրոս եպիսկոպոս Սիւնեաց»:

Այստեղից Ղ. Ալիշանը հետևցնում է, որ Պետրոս Քերթողը գրել է Մեսրոպ Մաշտոցի քարոզելու մասին՝ Աղվանների մոտ և վերջիններիս համար գրեր հնարելու մասին: Բայց այս գրվածքը մեզ չի հասել: Ղ. Ալիշանը իր «Հայապատում, պատմիչք և պատմություն հայոց» գրքի Բ. հատորում հրատարակել է մի քանի պատմիչներից մեջբերումներ Պետրոս Քերթողի ճառերից:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

469. Օրբելյան Ստ.—«Անդովկայ Սիւնեաց տեառն լրէժք ի Պարսից»: Ալիշան Ղ. Հայապատում. պատմիչք և պատմություն հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 115—117 (§ 89):

470. Մովսես Կաղանկատվացի.—«Մենամարտութիւն Բարկայ Սիւնւոյ ընդ Հոնին: Նույն տեղը. էջ 117—118. (§ 90),

471 Օրբելյան Ստ.—Նույն պատմվածքը: Հայապատում. էջ 118—119 (§ 91),

472. Օրբելյան Ստ.—«Շաղատայ եկեղեցին նշխարօքն սրբոյ, և տիրոյ երից» Հայապատում. էջ 120—121. (§ 92),

473. Պետրոս Սիւնեաց եպիսկոպոս: Հրատ. Գ. Տեր-Մկրտչյան: Վաղարշապատ. 1902:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

474. Ալիշան Ղ.—Հայապատում. պատմիչք և պատմություն հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 67—68. §§ 89, 90, 91, 92:

475. Զարպիսանալյան Գ.—Հայկական հին դպրության պատմություն: (Դ—ԺԴ դար): Երրորդ տպագ. Վենետիկ. 1897. էջ 409—413:

476. Տեր-Մկրտչյան Գ.—Պետրոս Սյունյաց եպիսկոպոս: Արարատ. 1902. էջ 80—100, 183—203. [Հրատարակում է՝ «Պետրոսի Աստուածածնա Գովեստ»-ը.—«Աղուանից Վաչագան իշխանի կամ թագավորի հարցումները և Պետրոսի պատասխանները»:—Պատահիկներ Պետրոսի այլ գրվածքներից—Եփեսոսի և Քաղկեդոնի ժողովների մասին]:

477. Զամչյան Մ.—Պատմութիւն Հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ տեառն 1784, ըստ աւանդելոյ այլևայլ մատենագրաց. ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս տրոհեալ: Վենետիկ. 1874. հտ. Բ. էջ 222, 237:

ԴԱՎԻԹ ՀԱՐԲԱՅԻ

Դավիթ Հարքացու մասին ստույգ տվյալներ չկան: Հայտնի հայկաբան Դալուստ Տեր-Մկրտչյանը (Միաբան), որ հրատարակել է Հարքացու ներքևում հիշատակված հատվածները, գտնում է, որ Դավիթ Հարքացին (Հերետնացի, Ներքինացի), եղել է Պետրոս Սյունեցու և Եղիշեի ժամանակակից, վեցերորդ դարի կրոնա-փիլիսոփայական գրող: «Հարքացին է պարագլուխը այն

մեծ հունարան գլխոցի, որի գլխավոր արտադրություններն են Փիլոն նորայեցու երկերի թարգմանությունը, Սահմանանց գիրքը և նման փիլիսոփայական գրություններ, լինեն բնագիր թե թարգմանություն, աստվածարանական և մեկնարանական գրվածքներ, և այլն»:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

478. Դաւթի Հարքացւոյ և փիլիսոփայի Որ յիմաստասիրական և յիմաստասիրելի հարցուածս: Արարատ. 1902. էջ 939—963:

479. Իմաստութիւն Դավթի Քերթոյի: Արարատ. 1902. էջ 964—965:

480. Դաւիթ Հարքացի ասէ: Արարատ. 1902. էջ 965—966:

481. Դաւթի Հրետանացւոյ՝ Վասն իւղոյն զոր արար Մովսէս: Արարատ. 1902. էջ 966—967:

482. Նկատումն Արիստոտելի: Արարատ. 1902. էջ 968—973:

483. Բան հաւատոյ ընդդէմ հերձուածողաց: Արարատ. 1906. էջ 261—268:

484. Նորին Դաւթի ի հրամանէ Անաստասու Հայոց կաթողիկոսի: Արարատ. 1906. էջ 269—270:

485. Նորին ի խնդրոյ Աշոտոյ Պատրիկի: Արարատ. 1906. էջ 270—272:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

486. Մանանդյան Հ.—Դավիթ Հարքացի փիլիսոփային վերագրված իմաստասիրական երկերը: Արարատ. 1904. էջ 158—171, 564—577, 649—657:

487. Հովսեփյան Գ. վ.—Դավիթ փիլիսոփա Հարքացի: Արարատ. 1907. էջ 81—93, 261—268, 274—289:

488. Հովսեփյան Գրեգին վ.—Դավիթ Հարքացին և Պիտոյից գիրքը: Արարատ. 1908. էջ 203—216:

489. Տեր-Մկրտչյան Գալուստ.—Դավիթ Հարքացի: Արարատ. 1902. էջ 937—973. [Առանձին գրքով. Վաղարշապատ. 1903]:

ԴԱՎԻԹ ԱՆՅԱՂԹ

Ստուլյգ տեղեկություններ շունենք Դավիթ Անհաղթի մա-
սին: Բանասերների կարծիքով, նա ապրել է 6-րդ դարի վեր-
ջերում, 7-րդի սկզբներում: Դավիթ Անհաղթը սովորել է Ալեք-
սանդրիայում՝ հետևելով նոր պլատոնական ուղղությանը, նա
ունի ինքնուրույն և թարգմանական մի շարք գրվածքներ:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

490. Կորին վարդապետի Մամբրէ Վերծանողի և Դաւիթ
Անյաղթի մատենագրութիւնք: Վենետիկ, 1833, 640 էջ, [Դավիթ
Անհաղթինը—էջ 129—214]:

Բովանդակություն.

ա. Թուղթ Գիւսայ կաթողիկոսի առ Դաւիթ ի խնդիր ներ-
քողին խաչին, և պատասխան նորին:—բ. Ներքողեան ի սուրբ
խաչն աստուածընկալ:—գ. Սահմանք իմաստասիրության:—
դ. Ամենայն շար տանջելի... ե. Հինգ առածք և յաղագս բա-
ժանման:—զ. Ներածութիւն Պորփիրի:—է. Վերլուծութիւն Դաւ-
թի, ի ներածութիւն Պորփիրի:—ը. Տասն ստորոգութիւնք Արիս-
տոտելի:—թ. Մեկնութիւն ստորոգութեանց Արիստոտելի:—ժ. Ա-
րիստոտելի յաղագս մեկնութեան:—ժա. Մեկնութիւն Պերիար-
մենիաս գրոցն:—ժբ. Մեկնութիւն չորեքտասան գլխոցն, ի Վեր-
լուծականն Արիստոտելի:—ժգ. Յաղագս քերականին պատճառ:—
ժդ. Արիստոտելի թուղթ առ մեծն Աղեքսանդր. Պատմութիւն
յաղագս աշխարհի... ժե. Այլ թուղթ Արիստոտելի առ մեծն Աղեք-
սանդր, Յաղագս Առաքինութեանց:

491. Գիրք Սահմանաց Դաւիթ Անյաղթ Փիլիսոփայի և Աս-
տուածարան Վարդապետի, Կ. Պոլիս, 1731, 344 էջ:

492. Գիրք Սահմանաց սրբոյն Դաւթի Անյաղթ փիլիսո-
փայի՝ հայոց իմաստասիրի: Շարադրեալ ընդդէմ իմաստակ պիհոռ-
նացւոց, որք ուրանային զէութիւն իմաստասիրութեան: Եւ յետ
ժամանակի արարեալ լուծումն սորին հոգեշահ մեկնությամբ
Տեառն Առաքելի եռամեծ վարդապետի, Աշակերտի սրբոյն Գրի-
գորի տաթևացւոյ: Մաղրաս, 1797, 658 էջ. [Տպար. Հարություն
Շմավոնյան Շիրազեցու]:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

493. Դիրք Պորփիրի որ կոչի ներածութիւն: Յորում պարունակին վերծանութիւնք, ամենիմաստ Դաւթի Անյաղթ փիլիսոփայի, և լուծմունք սրբոյն Գրիգորի տաթեաղոյ: Մաղրաս. 1793. 413 էջ:

494. Զարպիհանալյան Գարեգին.— Հայկական հին դպրութեան պատմութիւն: Երրորդ տպագ. Վենետիկ. 1897. էջ 314—324:

495. Զամենյան Ա.— Հայ գրականութեան պատմութիւն: Նոր-Նախիջևան. 1914. էջ 124—125:

496. Կոնիքեր Ֆր.— Համեմատութիւն Դավիթ Անհաղթի գրեանց հունարեն բնագրի հետ: Թարգ. անգլերենից Փարսաղան Տեր-Մովսիսյան. Վաղարշապատ. 1893. 51 էջ. [Արտատպութիւն «Արարատից» 1892—1893 թ.]:

497. Կոնիքեր Ֆր.— Քննութիւնք գրոց Դավթի Անհաղթի կամ Թարգմանութեանց Արիստոտելի: (Թարգ. Հ. Հ. Տաշյան). Վիեննա. 1893. 94 էջ:

498. Մանանդյան Հ.— Դավիթ Անհաղթի խնդիրը նոր լուսարանութեամբ: Մատենադրական հետազոտութիւն: Վաղարշապատ. 1904. 39 էջ:

499. Մանանդյան Հ.— Հունարան դպրոցը և նրա զարգացման շրջանները: Քննական ուսումնասիրութիւն: Վիեննա. 1928. 296 էջ:

500. Кучук-Иоаннесов Х.— Краткий очерк армянской литературы V века. Москва. 1914. стр. 9.

501. Տաշյան Հ.— Տուցակ հայերեն ձեռագրաց մատենադարանին Մխիթարյան ի Վիեննա: Վիեննա. 1895. էջ 389—393:

502. Հ. Յ. Տ.— Դավիթ Անհաղթ (Աշխատասիրութիւն Ֆր. Կոնիքերի). Հանդ. Ամս. 1892. էջ 19. 1893. էջ 50—56, 78—81, 146—148, 171—178. [Առանձին գրքով. Վիեննա. 1893. 92 էջ]:

503. Զամչյան Մ.— Պատմութիւն Հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ տեառն 1784, ըստ աւանդելոյ այլևայլ մատենագրաց. ի վեց զիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս տրոհեալ: Վենետիկ. 1874. էջ. Ա. հտ. էջ 539, 782:

504. Փափազյան Վ.— Պատմութիւն հայոց գրականութեան. (Բանահյուսութեան պատմութիւն): Սկզբից մինչև մեր օրերը: Զեռնարկ ուսուցիչների և դասագիրք դպրոցների համար: Հաճկաված-նմունքներ հայ բանահյուսութեանից: Մասն I. Սկզբից մինչև XVII դարը: Երևան. 1907. էջ 108—112:

ԱՆԱՆԻԱ ՇԻՐԱԿԱՅԻ

Անանիա Շիրակացին VII դարի նշանավոր մատենագիր է և հին դարերի դրական գիտությունների ռահվիրան մեր գրականության մեջ:

Անանիա Շիրակացին ծնվել է Շիրակավանում 615—620 թվականների միջև: Հայ դպրություն սովորելուց հետո, կատարելագործվում է Տրապիզոնում Տյուքիկոս վարդապետի մոտ, խորանալով մաթեմատիկական ու աստղաբաշխական գիտություններում: Անանիա Շիրակացին իր Հայաստան վերադառնալու վերաբերյալ ասում է. «Երբ Հայաստան մտա, շատերն ինձ մոտեկան ուսանելու, բայց հազիվ էին մի քանի բան սովորել, որ թողին, հեռացան և սկսեցին իրենք սովորեցնել այն, ինչ որ չգիտեին և չէին ըմբռնել... Մինչև իսկ իմ մասին սկսեցին ինքնահնար պարսավանքներ խոսել: Նրա այս խոսքերից պիտի ենթադրել, որ նա ենթարկվել է որոշ հալածանքի և հետապնդման:

Անանիա Շիրակացու աշխատությունն հրի միայն մի մասն է մեզ հասել. դրանք հետևյալներն են՝ 1) ինքնակենսագրություն, 2) յադագս հարցման և լուծման (սա թվաբանական 24 խնդիրների ժողովածու է. խնդիրների որոշ մասը հայոց պատմության և մասնավորապես Կամսարականների կյանքի դեպքերին են հարմարեցրած, ու լույս են սփռում VII դարի կենցաղի վրա), 3) կշիռների և չափերի մասին գրվածքը (հետաքրքիր է նրանով, որ գաղափար է տալիս՝ հայերի, պարսիկների, հույների, հռոմայեցոց և ժամանակակից այլ ժողովուրդների—դրամական, ծանրության, տարածության և այլ չափերի մասին), 4) յադագս երկնի գրվածքում խոսում է երկնքի աստղերի, լուսնի, արևի, ծիր կաթնի, արեգակի և այլնի մասին, 5) յադագս շրջագայութեան երկնից—խոսում է տիեզերքի և բնական երևույթների մասին:

Գրել է նաև մի քանի ճառեր (Հարության ճառը, Զատկի ճառը ևլն), ըստ մի շարք բանասերների Շիրակացուն են պատկանել խորենացուն վերագրվող Աշխարհացույցը: Շիրակացու գլխավոր աշխատությունը—«Տոմարը»—որի մասին պատկառանքով են խոսում ուշ շրջանի հայ մատենագիրները, դժբախտաբար մեզ չի հասել:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

505. Անանիայ Շիրակունւոյ Մնացորդք բանից: Լույս է տնծայել Ք. Պատկանյան. Ս. Պետերբուրգ. 1877. 75 էջ:

Բովանդակութիւն. Ա. Անանիայի Շիրակունւոյ երիցս երանեւի վարդապետին վասն որպիսութեան կենացն: Բ. Անանիայի Շիրակունւոյ Համարողի ասացեալ ի յայտնութիւն տեառն և Փրկչին մերոյ: Գ. Անանիայի Շիրակունւոյ Համարողի ասացեալ ի Ջատիկն տեառն: Դ. [չկա Դ. մասը]: Ե. Անանիայի Շիրակունւոյ Համարողի յաղագս կշոռց և չափուց: Զ. Յաղագս ընթացից արեգական և համարոյ չափուց ըստ կրկին օրինակաց Շիրակացւոյն: Է. Անանիայի Շիրակունւոյ—ա. Յաղագս երկնի, բ. Յաղագս երկրի, գ. Յաղագս ծովու, դ. Յաղագս երկնային զարդույց, ե. Յաղագս որ ի մէջ երկնի և երկրի շարժմունք, զ. Յաղագս կաթին ծրոյ, է. Յաղագս հիւսիսային աստեղաց, ը. Յաղագս լուսնի, թ. Յաղագս արեգական, ժ. Յաղագս կենդանատեսակաց:

Ը. Յաղագս աստեղարաշխութեան. Թ. Պօղ. Աղէքսանդրացւոյ նախերգան ի ներքսածութենէ յոյժ: ա) Յաղագս կենդանատեսակաց բոլորատեսութեան: բ) Յաղագս Խոյին: գ) Յաղագս Յլուն: դ) Սակս Եկաւորոյն: և) Յաղագս Խեցեետւացն: զ) Յաղագս Առիւծին: է) Յաղագս կուսանակին: ը) Յաղագս Կշոռցն: թ. Յաղագս կորին: ժ. Յաղագս աղեղնաւորին: ժա) Յաղագս Այծեղջերն: ժբ) Յաղագս Զրահեղին: ժգ) Յաղագս ձկանցն: ժդ) Վերագլխութիւն: ժե) Յաղագս խառնարան աստեղաց:

506. Անանիայ Շիրակացւոյ Յաղագս կշոռց և չափուց: Հ. Ավգերյանի.—Բացատրութիւնք չափուց կշոռց և կշոռց նախնեաց. գրքում. Վենետիկ. 1821 թ.:

507. Յաղագս կատարման համարողութեան: Բազմավեպ. 1853. էջ 48, 144, 335. 1854 թ. էջ 160, 256. 1855 թ. էջ 304: [Մեկնաբանությամբ տպագրւած է նաև «Սիօն»-ում 1866 թ. էջ 78, 94, 108—109, 157—158, 174—175]:

508. Անանիայի վարդապետի Շիրակուն[ւ]ոյ [Յաղագս] Հարցման և լուծման: Հրատ. Իսլուստ Տեր-Մկրտչյան: Արարատ. 1896. էջ 143—152, 199—208. [Առանձին գրքով. Վաղարշապատ. 1896, 43 էջ.]:

509. Յաղագս շրջագայութեան երկնից՝ թէ որպէս իմաստասիրացն թուեցաւ: Իսլուստ Տեր-Մկրտչյան. Անանիա Շիրակացի: Վաղարշապատ. 1896. էջ 39—43:

510. Յաղագս ամպոց և նշանաց: Հրատ. Գ. Տեր-Մկրտչյան: Արարատ. 1896. էջ 94—104:

511. Անանիայի խոստումն աշակերտացն և առաջին գլուխ-
Հրատ. Աշ. Արրահամյան. 7-րդ դարի հայ գիտնական Անանիա
Շիրակացու թվարանության դասագիրքը: Պետ. Համալսարանի
գիտ. աշխատություններ XI հտ. Երևան. 1939. էջ 249—269.

512. Անանիայի յաղագս կատարման համարողութեանն և
կերպից հարգմանն: Հրատ. Աշ. Արրահամյանի. 7-րդ դարի հայ
գիտնական Անանիա Շիրակացու թվարանության դասագիրքը:
Պետ. Համալսարանի գիտ. աշխատություններ XI հտ. Երևան.
1939. էջ 269—274. [Կցված է հաև «Խրախճանք»-ը]:

513. Орбели И. А.—Вопросы и решения вардапета Аванни
Ширакца. Петроград. 1918.

514. Անանուն ժամանակագրութիւն. խմբագիր յօրինեալ
յէ. դարու ի հնագոյն ժամանակագրաց և հրատարակեալ
ներածությամբ և բաղդատութեամբ: Վենետիկ. 1904. 12—106 էջ:

515. Անանիա Շիրակացի.—Տիեզերագիտութիւն և Տոմար:
Աշխատությամբ պատմ. գիտութ. թեկնածու Աշ. Արրահամյանի
(Հայկակ. ՍՍՌ. Ժողկոմսովետին կից Ձեռագրերի ուսումնասի-
րության ինստ.: Հին ձեռագրերի տեքստեր № 2): Հայպետհրատ:
Երևան. 1940. XXX. 95 էջ:

ՈՒՍՈՒՍՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

516. Արրահամյան Աշ.—7-րդ դարի հայ գիտնական Անանիա
Շիրակացու թվարանության դասագիրքը: Պետհամալսարանի
գիտ. աշխատություններ XI հտ. Երևան. 1939. էջ 245—248.

517. Անանիա Շիրակացի.—Տիեզերագիտութիւն և Տոմար:
Աշխատությամբ պատմ. գիտ. թեկնածու Աշ. Արրահամյանի. (Հայ-
կակ. ՍՍՌ. Ժողկոմսովետին կից Ձեռագրերի ուսումնասիրության
ինստ.-տու Հին ձեռագրերի տեքստեր. №2): Հայպետհրատ: Եր.
1940. էջ. 1—XXX. [Առաջաբանը]:

518. Ալիշան Ղ.—Հայապատում. պատմիչք և պատմություն
հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 71.

519. Ավգերյան Հ.—Բացատրություն չափուց և կշռոց նախ-
նեաց: Վենետիկ. 1821.

520. Դուրյան Ե. վրդ.—Շիրակացիին հրապարակ. Արձագանք.
1896. VІІ—12.

521. Ե. Պ.—Անանիա Շիրակացույ անտիպ էջերեն: Հանդ-
Ամս. 1908. էջ 20—23.

522. Զարպեանալյան Գարեգին.—Հայկական հին դպրության պատմութիւն: Վենետիկ. Երրորդ տպագր. 1897. էջ 456—465:

523. Զամինյան Ա.—Հայ գրականության պատմութիւն: Նոր-Նախիջևան. 1914. էջ 119—124:

524. Մանանդյան Հ.—Կշիռները և չափերը հնագույն հայ աղբյուրներում: Երևան 1930. 141 էջ:

525. Մանանդյան Հ.—Նյութեր հին Հայաստանի տնտեսական կյանքի պատմության: I մաս. Գիտ. և արվեստի ինստիտուտի տեղեկագիր: Երևան. 1927. № 2. էջ 29—42:

526. Մանանդյան Հ.—Նյութեր հին Հայաստանի տնտեսական կյանքի պատմության: II մաս. Պետհամալսարանի Գիտ. տեղեկագիր: Երևան. 1928. № 4. էջ 43—82:

527. Մանանդյան Հ.—Երատոսթենիսի ստադիոնը և պարսից ասպարեզը: Երևան. 1934. 66 էջ:

528. Մովսիսյան Ա.—Անանիա Շիրակացին որպես մանկավարժ: Սովետ. մանկավարժ. 1940. էջ 96—103:

529. Զամչյան Մ.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ տեառն 1784. ըստ աւանդելոյ այլևայլ մատենադրացի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերես հատորս տրոհեալ: Վենետիկ. 1784. հտ. Բ. էջ 360, 552:

530. Армянская география VII века по Р. X. приписываемая Моисею Хоренскому. Текст и перевод, с карт. и примечаниями. Изд. К. Ц. Патканов. С. Петербург. 1877. [Տես ծանոթութ.]:

531. Տեր-Մկրտչյան Գալուստ.—Անանիա Շիրակացի: Վարչապատ. 1896. Արարատ. 1896. էջ 96—104, 199—208, 336—344:

532. Տաշյան Հ.—Մանր ուսումնասիրութիւնք. հետադոտութիւնք և բնագիրք: Վիեննա. 1895. էջ 202. և հավելւած:

533. Փափազյան Վ.—Պատմութիւն հայոց գրականության. (բանահյուսության պատմութիւն): Սկզբից մինչև մեր օրերը: Զեռնարկ ուսուցիչների և դասադիրք դպրոցների համար: Հավելւած—նմուշներ հայ բանահյուսութիւնից: Մասն I. Սկզբից մինչև XVII դարը: Երևան. 1907. էջ 162—174:

Ս Ե Բ Ե Ո Ս

Սեբեոսը VII դարի պատմագիր է: Նա մասնակցել է Դվինի եկեղեցական ժողովին (645) իբրև Բագրատունյաց եպիսկոպոս:

Սեբեոսն իր պատմության սկզբում տալիս է հայ ժողովրդական հին առասպելները հայերի ծագման մասին, ապա զնում է մի ժամանակագրական ցանկ:

Սեբեոսի պատմության մեջ մեծ տեղ է տրված Հերակլ կայսրի արշավանքներին Պարսկաստանի վրա, Սասանյան Խոսրով-Ապրուեզ թագավորի ավերածությունները Հայաստանում, այնուհետև Սեբեոսը գրում է արարական արշավանքի մասին, նկարագրում է Թեոդորոս Ռշտունու քաջագործությունները և իր պատմությունը հասցնում է մինչև 660 թ.:

Սեբեոսը, բացի քաղաքական անցքերից, տալիս է նաև ժամանակի եկեղեցական դեպքերը, հայերի և հույների փոխհարաբերությունները: Սեբեոսի պատմությունը թարգմանված է ռուսերեն, ֆրանսերեն և գերմաներեն:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

534. Պատմութիւն Սեբեոսի եպիսկոպոսի 'ի Հերակլն: Կ. Պոլիս. 1851. 240 էջ:

535. Պատմութիւն Սեբեոսի եպիսկոպոսի 'ի Հերակլն և սկիզբն նորագիւտ պատմութեան Մխիթարայ Անեցոյ (Հույս է ընծայել Բ. Պատկանյանը): Ս. Պետերբուրգ. 1879. 203 էջ + 71 էջ [Մխիթար Անեցու պատմությունը]:

536. Պատմութիւն Սեբեոսի եպիսկոպոսի 'ի Հերակլն: Ղուկասյան Մատենադարան: Թիֆլիս. 1913. 359 էջ:

537. Սեբեոս եպիսկոպոսի պատմութիւն: Դ. տպագր. բաղադատութեամբ ձեռագրաց, հանդերձ առաջաբանիւ և ծանոթութեամբ ի ձեռն Ստ. Մալխասեանց: Երևան. Արմֆան. 1939. 216 էջ:

ՌՈՒՍԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

538. История императора Иракла, сочинение епископа Себеоса, писателя VII столетия. Перевод с армянского с объяснениями, примечаниями К. Патканова. С. Петербург. 1862.

539. История епископа Себеоса. Перев. с четвертого исправленного армянского изд. Ст. Малхасян. Армфак. Ереван. 1939. 184 стр.

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

540. Ալիշան Ղ.—Հայապատում. պատմիչք և պատմություն հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 70:

541. Ալինյան Ն.—Մատենադրական հետազոտություններ: Քննություն և բնագրեր: Հտ. Բ. Վիեննա. 1924. 150 էջ:

542. Адонц Н.—Начальная История Армении у Себеоса в ее отношениях к трудам Моисея Хоренского и Фауста Византийского. По поводу брошюры Ст. Малхасяна. Византийский Временник. 1901. VIII, № 1, 2.

543. Աճառյան Հ.—Նորագյուտ բառեր Սերեոսի մեջ: Արարատ. 1907. էջ 230—231:

544. Brosset M.—Rapport sur un voyage archéologique dans la Géorgie et l'Arménie, en 1847/48 St. Petersb. 1851.

545. Բյուզանդացի Նորայր.—Իմ կարծիքը զկրկին հայ թարգմանութեանց եկեղեցական պատմութեան Սոկրատ Սքուաստիկոսի: Հանդ. Ամս. 1893:

546. Ernest Gerand.—Die persischen Feldzüge des Kaisers Heracleios. Leipzig. 1898.

547. Զարպիսանյան Գ.—Հայկական հին դպրության պատմություն. (Դ.—ԺԳ. դար): Երրորդ տպագ. Վենետիկ. 1897. էջ 435—441:

548. Զամինյան Ա.—Հայ դրականության պատմություն: Ն.~Նախիջևան. 1914. էջ 117:

549. Մալխասյան Սոթ.—Սերեոսի պատմությունը և Մ. Խորենացի: Մատենադրական ուսումնասիրություն: Թիֆլիս. 1893. 118 էջ:

550. Մալխասյան Սոթ.—Առաջարան և ծանոթություններ. տես Սերեոս հայկոստոսի պատմութիւն [IV հրատ.]—Երևան. 1939:

551. Մատիկյան Ա.—Անանունը կամ կեղծ Սերեոս: Վիեննա. 1913. 91 էջ:

552. Mapp H.—О начальной истории Армении Анонима. Визант. Временник. 1894. [Անանունի հայոց նախնական պատ-

մության մասին. Թարգ. Ե. Լալայան: Հանդ. Ամս. 1855. էջ 18, 54, 108, 195, 277]:

553. Միհրդատյան Թ.—Առաջարան. տես «Պատմութիւն Սերէոսի եպիսկոպոսի ի Հերակլէն»: Կ. Պոլիս. 1851:

554. Халатян Г.—Армянский эпос в Истории Армении Моисея Хоренского. Опыт критики источников. Часть I. Исследование, часть II, Материалы. Москва. 1896. Глава 2. Аноним, как поздний апокриф, стр. 58—105.

555. Սարգսյան Բ.—Սիմեոն Ապարանցի և Կեղծ-Սերեոսի առեղծվածը: Բաղմավեպ. 1915. էջ 1—9, 33—39:

556. Տեր-Մինասյան Ե.—Այսպես կոչված Պարսից ժողովը: Արարատ. 1907. էջ 179—195:

557. Տեր-Միքայելյան Ա.—Ծանոթություններ. տես «Սամուէլի քահանայի Անեցւոյ Հաւաքմունք ի գրոց պատմագրաց, յաղագս գիւտի ժամանակաց անցելոց մինչև ի ներկայս ծաղկաքաղ արարեալ»: Վաղարշապատ. 1893:

558. Զամչյան Մ.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև զամ տեառն 1784. ըստ աւանդելոյ ալիւալլ մատենագրաց ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս տրոհեալ: Վենետիկ. 1784. հտ. Բ. էջ 345:

559. Փափագյան Վ.—Պատմություն հայոց գրականության. (քահանայութեան պատմություն): Սկզբից մինչև մեր օրերը: Զեոնարկ ուսուցիչների և դասագիրք դպրոցների համար: Հավելված-նմուշներ հայ քահանայությունից: Մասն I. Սկզբից մինչև XVII դարը: Երևան. 1907. էջ 172—174:

ՀՈՎՀԱՆ ՄԱՄԻԿՈՆՅԱՆ—ԶԵՆՈՒԲ ԳԼԱԿ

Հովհան Մամիկոնյանի և Զենոբ Գլակի անունով եղած պատմությունները երկու տարբիր հեղինակների դործեր չեն: Նրանք իրենց առասպելական պատմութեամբ, լեզվով և շարադրման ձևով նման են իրար, դրո՞ւ համար էլ ներկայումս քանասերներից շատերն ընդունում են, որ դրանք միևնույն հեղինակի—Հովհան Մամիկոնյանի աշխատություններն են: Վերջինս, ըստ իր աշխատութեան վերջում իղած հիշատակարանի՝ VII դարի հեղինակ է:

Զենոբ Գլակին վերագրվող «Պատմութիւն Տարօնոյ» աշխատությունը, ինչպես տպագրուցել է պրոֆ. Գ. Խալաթյանը, զանազան աղբյուրներից քաղված և եկեղեցական հետին ավանդություններից կազմված մի պատմություն է. (Գրիգոր Լուսավորչի կենսագրությունը, քուրմերի ջարդը, քրիստոնեության տարածման պատմությունը և այլն):

Հովհան Մամիկոնյանի «Պատմութիւն Տարօնոյ» աշխատությունն ևս ժողովրդական դրույցներից կազմված մի գործ է: Որոշ բանասերներ Հովհան Մամիկոնյանի «Պատմութիւն Տարօնոյ» գրքի վերջում եղած հիշատակարանը համարում են կեղծ և նրա հեղինակին համարում են VIII դարի գրող:

ՀՈՎՀԱՆ ՄԱՄԻԿՈՆՅԱՆԻ ԱՆՈՒՆՈՎ ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ՝

560 Յովհաննու Մամիկոնէի եպիսկոպոսի Պատմութիւն Տարօնոյ: Վենետիկ. 1832. 64 էջ:

560 բ. Յովհաննու Մամիկոնէի եպիսկոպոսի Պատմութիւն Տարօնոյ: Երկրորդ տպագրութ. Վենետիկ. 1889. 68 էջ:

ԶԵՆՈԲ ԳԼԱԿԻ ԱՆՈՒՆՈՎ ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ՝

561. Գիրք Պատմութեանց Երկրին Տարօնոյ. Որ Կոչի Զենոբ: Պատմութիւն երկրին Տարօնոյ, զոր գրեաց Զենոբ ասորաց եպիսկոպոսն. հրամանաւ Լուսավորչին մերոյ սրբոյն Գրիգորի: Պատմողական այսմիկ տառիս. ականջադրուկ թէ եղիցիս, Ղօզեալ գործոց մերոյ տոհմիս՝ Տեղեակ ոմանց առլինիցիս: Սրբագրութ. Պաղղասար դպրի| Կ. Պոլիս. 1719. 185 էջ:

562. Պատմութիւն Տարօնոյ, զոր թարգմանեաց Զենոբ Ասորի: (Մատենագրութիւնք նախնեաց): Վենետիկ. 1832. 52 էջ:

563. Պատմութիւն Տարօնոյ, զոր թարգմանեաց Զենոբ Ասորի: Երկրորդ տպագրութ. Վենետիկ. 1889. 52 էջ:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

564. Ալիշան Ղ.—Հայապատում. պատմիչք և պատմություն հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 69—70:

565. Ե. Մ.—Զենոբ Գլակ և Մովսես Խորենացի: Հանդ Ամս. 1890. էջ 4—5:

566. Զամինյան Ա. — Պատմություն հայ գրականության: Ն.-Նախիջևան. 1914. էջ 142—143.

567. Զարուհանալյան Գ. — Հայկական հին դպրության պատմություն: (Դ.—ԺԴ դար): Երրորդ տպագ. Վենետիկ. 1897. էջ 431—434, 234—237 [Զենոբ Գլակ]:

568. Էմին Մկրտիչ. — Զենոբ Գլակ: Մ. Էմինի Երկասիրությունները հայոց լեզվի. գրականության և պատմության մասին (1840—1855 թ. թ.) գրքում: Մոսկվա. 1898. էջ 65—78.

569. Խալաթյան Գր. — Զենոբ Գլակ. համեմատական ուսումնասիրություն: Վիեննա. 1893. 78 էջ.

570. Կարինյան Ա. — Հայ գրականության անցյալից: Հովհաննես Մամիկոնյան: Գրակ. թերթ. 20 VIII 1940.

571. Kennedy I. — From Zenob's story of the two Indian chiefs Gisane and Demetr, the earliest known westward migration. Journal of the Royal Asiatic Society. 1904 p. 309—314.

572. Հայ գրականության պատմություն: Պատրաստել է ՍՍՌՄ Գիտությունների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի Գրականության և լեզվի ինստիտուտի բրիգադը: Թույլատրված է ՀՍՍՌ Լուսժողովրդատի կողմից որպես դասագիրք միջնակարգ դպրոցների VIII դասարանի համար: Ընդհանուր խմբագրությամբ ՍՍՌՄ Գիտությունների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի խմբագրական հանձնաժողովի:

Երևան. Հայպետհրատ. 1940. էջ 56—57.

Գիրք 1. Մկրյան Մկրտիչ (ֆիլոլոգիական գիտ. թեկն.) — Ա. «Հին շրջան» և Միջին շրջան: Զարյան Ռուբեն (ֆիլոլոգիական գիտ. թեկն.) — Բ. «Նոր շրջանի»-ի «Հայ գրականությունը XIX դարի առաջին հիսնամյակում» բաժինը: Խմբ. պրոֆ. Հով. Մելիքյանի և Խորեն Սարգսյանի:

573. Հովհաննիսյան Խաչատուր.—*Զենոբ Գլակտ նոր օրինակ մը* Հանդ. Ամս. 1894. էջ 200—202, 239—240.

574. Հովհաննիսյան Միքիթան.—*Զենոբ Գլակ հանդեպ արդիական քննադատության* Կ. Պոլիս. 1912. 215 էջ.

575. Զամչյան Մ.—*Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև զամ տեառն 1784. ըստ աւանդելոյ այլեայլ մատենագրաց. ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերես հատորս տրուեալ*

Վենետիկ. 1784. հտ. Ա. էջ 14. Բ. հտ. էջ 339. ծանոթ. էջ 544, 545 [Հովհ. Մամիկոնյան]. հտ. Ա. էջ 10, 391, 412, 631 [Զենոբ Գլակ].

576. Патканов К. Библиографический очерк армянской исторической литературы. С. Петербург. 1879.

577. Սահակյան Շավարշ Վ.—*Նորագյուտ հատված մը Զենոբ Գլակի պատմության*։ Հանդ. Ամս. 1910. էջ 178.

578. Տայան Ղ.—*Երանելուն Զենոպա եպ. ասացեալ ի մատնություն տեառն*։ Բաղմազեպ. 1922. էջ 193.

579. Փափագյան Վ.—*Պատմություն հայոց զբաղանության. (բանահյուսության պատմություն)*։ Սկզբից մինչև մեր օրերը։ Զեռնարկ ուսուցիչների և դասագիրք դպրոցների համար։ Հազելված-նմուշներ հայ բանահյուսությունից։ Մասն I. Սկզբից մինչև XVII դարը։ Երևան. 1907. էջ 178—180.

ՀՈՎՀԱՆ ՕՃՆԵՑԻ

Հովհան Օճնեցին Տաշիրք (Լոռի) գավառի Օճուն (Ուզունլար) գյուղից էր։ Ծնված 7-րդ դարի վերջերում։ 717—728 թվականներին եղել է կաթողիկոս։ Իր աշխատություններում, որոնց մեծ մասը ծառեր են, գրում է այնպիսի կրոնական-դավանաբանական հարցերի մասին, որ լույս են սփռում արարական տիրապետության ժամանակաշրջանում տարածված Պավլիկյանների շարժման և այլ պատմական հարցերի վրա։

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

580. Յովհաննու Իմաստասիրի և կաթողիկոսի Հայոց Օճնեցւոյ հառ ընդդեմ երևութականաց։ Նախ զառաջինն ի լոյս ըն-

ձայեալ սովին տպագրութիամբ՝ ըստ հին օրինակին եղելոյ ի մեծ գրատան Փարիզու։ (Ծանոթութ. և հառաջաբանով լույս է ընծայել Մկրտիչ վ. Ավգերյան)։ Վենետիկ. 1807. 85 էջ։

581. Յովհաննու Իմաստասիրի Աւանեսցւոյ մատենագրութիւնք։ Վենետիկ. 1833. 193 էջ։

582. Տեառն Յովհաննու Իմաստասիրի Աւանեսցւոյ մատենագրութիւնք։ (Հայերեն և լատիներեն. թարգ. Մկրտիչ վ. Ավգերյանի)։ Վենետիկ. 1834. 315 էջ։

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

583. Արեւլյան Մ.—Ուրվագծեր հայոց պրակահուծյան պատմությունից։ Շարականներ։ Արարատ. 1912. էջ 720—732, 823—836 ևլն.։

584. Բաբկեն Եպ.—Հովհան Օձնեցի (717—728)։ Կոչնակ. 1922. էջ 424, 521։

585. Զարպիանայան Դարեգին.—Հայկական հին դպրության պատմություն։ Երրորդ տպագ. Վենետիկ. 1897. էջ 477—488։

586. Զամինյան Ա.—Հայ գրականության պատմություն։ Նոր Նախիջևան. 1914. էջ 130—131։

ՄՈՎՍԵՍ ԿԱՂԱՆԿԱՏՎԱՑԻ

Մովսէս Կաղանկատվացին VII դարի մատենագիր է, սակայն նրա պրած պատմությունը հետադաշում շարունակվել է մինչև X դարը։ Մեզ հասած գործն է՝ «Պատմութիւն Աղուանից»-ը, որտեղ նպատակ է դնում սալ աղվան ժողովրդի պատմությունը հնագույն դարերից մինչև իր ժամանակները։

Անցյալում աղվանները բնակվելիս են եղել Հայաստանի արևելյան կողմում, կուլտուրական սերտ կապ են ունեցել հայերի հետ։

Մովսէս Կաղանկատվացու պատմությունը տալիս է Աղվանից ծագումը, երկրի քաղաքական կյանքը, տնտեսությունը, Վաչագան թագավորի գործունեությունը, Զիվանշիր իշխանի պատմությունը, Իավթակ երդչի ողբը, խաղաղների ու հոնների

արշավանքը, հոների քրիստոնեութիւնն ընդունելը. ապա պատմում է արաբների տիրապետութիւնը աղվանների վրա և այլ եկեղեցական հարցերի մասին:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

587. Մովսէսի Կաղանկատուացւոյ Պատմութիւն Աղուանից աշխարհին: Ի լոյս ընծայեաց Մկրտիչ էմին: Մոսկվա. 1860. 286 էջ:

588. Պատմութիւն Աղուանից արարեալ Մովսիսի Կաղանկատուացւոյ: Ի լոյս ընծայեաց հանդերձ ծանոթութեամբք Կ. վ. Շահնապարեանց: (Շար հայ պատմագրաց): Փարիզ. 1860. 432 էջ:

589. Մովսէս Կաղանկատուացւոյ Պատմութիւն Աղուանից աշխարհի: Հոսկասյան մատենադարան: Թիֆլիս. 1912. 441 էջ:

590. История Агван Моисея Каганкатваци, писателя X века. Перевод К. Патканова. С. Петербург. 1861. 374 стр.

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

591. Անառյան Հր.—Մովսէս Կաղանկատվացի: Քննութիւն անոր գրութեան ժամանակի վրա: Բազմավեպ. 1897. էջ 370:

592. Ալիշան Ղ.—Հայապատում. պատմիչք ու պատմութիւնք հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ. 73—74:

593. Զարպիտնալյան Գարեգին.—Հայկական հին դպրութեան պատմութիւն (Դ—ԺԳ. դար): Երրորդ տպագ. Վենետիկ 1897. էջ 442—454:

594. Զարպիտնալյան Գարեգին.—Ուսումնասիրութիւնք հայ լեզվի և մատենագրութեան յարեմուտս ԺԳ—ԺԹ դար: Վենետիկ. 1895. էջ 268—269:

595. Զամինյան Ա.—Հայ գրականութեան պատմութիւն: Նոր Նախիջևան. 1914. էջ 149—151:

596. Կոնիքեք.—Կաղանկատուացվո մեկ նոր ձեռագիրը. Բա- նասեր. 1903. էջ 207:

597. Manandian Agop.—Beiträge zur albanische Geschichte Leipzig 1897. p. 49:

598. Ս. Կ. Աղվանքի պատմութիւն [Հ. Մանանդյանի. Beiträge zur albanische Geschichte գրվածքի մասին գրախոսական է]: Արարատ. 1896. էջ 117—120:

599. Փափազյան Վ.—Պատմութիւն հայոց գրականութեան.
(բանահյուսութեան պատմութիւն): Սկզբից մինչև մեր օրերը:
Զեռնարկ ուսուցիչներին և դասագիրք դպրոցներին համար:
Հավելված—նմուշներ հայ բանահյուսութիւնից: Մասն I. Սկզբից
մինչև XVII դարը: Երևան. 1907. էջ 17¹:

ՍԱՀԱԿ ԶՈՐԱՓՈՐԵՑԻ

Ապրել և գործել է 7-րդ դարի երկրորդ կեսերում: Եղել է
կաթողիկոս (677—703): Նրան են վերագրւում հետևյալ շարա-
կանները.* 1) Կանոն Շողակաթին. «Ուրախ լեր սուրբ և կեղեցի...»,
2) Նավակատեաց ս. խաչի՝ շարական՝ «Ի վերա վիմի...», 3) Վերաց-
ման խաչի՝ «Որ զանարատ Բագուկս քո...», 4) Կանոն Գիւտի
խաչին՝ «Հրաշակերտ և զօրեղ...» և ծաղկազարդի մասին մի ճառ:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

600. Զարպիսանյան Գ.—Հայկական հին դպրութեան պատ-
մութիւն (Դ—ԺԳ դար): Երրորդ տպ. Վենետիկ. 1897. էջ 475
—476:

601. Զամինյան Ա.—Հայոց եկեղեցու պատմութիւնը: Նոր-
Նախիջևան. 1908. էջ 189—190:

602. Զաւլյան Մ.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխար-
հի մինչև ցամ տեառն 1784. ըստ աւանդելոյ այլևայլ մատենա-
դրաց. ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս տրոհեալ:
Վենետիկ. 1784. հտ. Բ. էջ 371, 376, 379, 380, 559:

Խ Ո Ս Ր Ո Վ

Մեր բանասիրութեանը բովանդակ հրադեցրել է Ղազար Փար-
պեցու «Թուղթ առ Վահան Մամիկոնեան» նամակի մեջ հիշա-
տակւած Խոսրովիկը: Դաւուստ Տեր-Մկրտչյանը 1892 թ. հրա-
տարակեց նրա երկի մի հատւածը՝ «Արտասանութիւն Խոսրովկայ

*) Շարական հոգևոր երգոց սուրբ և ուղղափառ եկեղեցւոյս Հայաս-
տանեայց. յօրինեալ ի սրբոց թարգմանչացն մերոց և ի սրբոց Շնորհալուոյն
և յայլոց սուրբ հարց և վարդապետաց: Էջմիածին. 1861. էջ 462—465, 480—
482, 485—488, 512—516:

Թարգմանչի ի մենամարտելն Դաւթի և Գողիաթու վերնադրով, համարելով այն Ղ. Փարպեցու հիշատակած գործը: Ուրիշ բանասեր-նէր քննելով Խոսրովի երկերի հարցը (Գյուտ ք. Սղանյան, Բ. Սար-զըսյան, Գ. Հովսեփյան՝ և Հ. Տաշյան), Խոսրովին համարում են 8-րդ դարի հեղինակ, Օձնեցու ժամանակից:

Ինչպէս Խոսրովի ժամանակի (4-րդ թի 8-րդ դար), նույն-պէս և գրվածքների հարցը անհայտ է: Գ. Հովսեփյանը Խոսրովի անունով հեռակալ գրվածքներն է բերում իր ուսումնասիրության մեջ. 1) Պատմութիւն վարուց Ս. Սահակայ հայրապետի, 2) Ար-տասանութիւն Խոսրովկայ Թարգմանչի ի մենամարտութիւն Դաւթի և Գողիաթու, 3) Ջրօրհնէից կանոնի Թարգմանութիւնը ի յունարէն, 4) Վասն կարգի կաթողիկոսաց [պատառիկ]:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ Է

603. Արտասանութիւն Խոսրովկայ Թարգմանչի ի մենա-մարտելն Դաւթի և Գողիաթու: Հրատ. Գալուստ Տ.-Մկրտչյան. Արարատ. 1892. էջ. 280--282:

603բ. Խոսրովիկ Թարգմանիչ և Երկասիրութիւնք նորին: Աշխատասիր. Գ. վ. Հովսեփյան: Վաղարշապատ. 1899. էջ 1—210:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

604. Աղանյան Գյուտ Բ.—[Խոսրովիկ Թարգմանչի մասին]. Արձագանք. 1892. № 64:

605. Ալիշան Ղ.—Հայապատում. պատմիչք և պատմությունք հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 111—112:

606. Ալիշան Ղ.—Այրարատ. բնաշխարհ Հայաստանեայց: Վենետիկ. 1890. էջ 238 և լն:

607. Ալիևյան Ն.—Խոսրովիկ Թարգմանիչ և իր Երկասիրու-թյունները: Հանգ. Ամս. 1904. էջ 262—270, 304—316: 1905. էջ 19—22, 114—116, 213—220 և լն:

608. Զարայիանալյան Գ.—Հայկական հին դպրության պատ-մություն: Երրորդ տպագր. Վենետիկ. 1897. էջ 295:

609. Հովսեփյան Գ.—Խոսրովիկ Թարգմանիչ և Երկասիրու-թյունք նորին: Վաղարշապատ. 1899. էջ 1—110:

610. Տաշյան Հ.—Մատենագրական մանր ուսումնասիրու-թյունք: Վենետիկ. 1895. էջ 49:

ՂԵՎՈՆԴ ԵՐԵՑ

Ղևոնդ Երեցի պատմությունն սկսվում է Մահմեդի մահով (632 թ.) և վերջանում է 788 թվականներով: Շատ համառոտ պատմում է Մահմեդի հաջորդների, արաբական նվաճումների, Հունաստանի մղած կռիվների մասին՝ արաբների դեմ, Հայաստանի կրած նեղությունները, ծանր հարկահանությունը և դրան իբրև հետևանք՝ ապստամբությունները արաբների դեմ:

Ղևոնդ Երեցը VIII դարի դեպքերը պատմում է իբրև ականատես: Նրա պատմության մեջ կան բավականին տեղեկություններ՝ Բյուզանդիայի, արաբացիների, խազարների և արևելյան այլ ազգերի մասին: Հետաքրքրական են Օմար ամիրամապետի և Լևոն Գ.-ինամակաները, որոնցից երևում է, թե ինչ հայացքներ են ունեցել VIII դարում հայերն ու արաբները միմյանց վրա և ինչ աղանդներ, ծեսեր, սովորություններ են եղել:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

611. Արշաւանք Արարաց ի Հայս. արարեսու Ղևոնդ վարդապետի Հայոց: Ի լոյս ընծայեաց հանդերձ ծանօթութեամբք Կարապետ վ. Շահնազարեանց: Փարիզ. 1857. 240 էջ:

612. Պատմութիւն Ղևոնդեայ մեծի վարդապետի Հայոց: [Կ. էդյանի առաջաբանով և ծանօթությամբ]: Ս. Պետերբուրգ. 1887. 201 էջ:

ՌՈՒՍԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

613. История халифов вардагета Гевонда, писателя VIII века. Перевод с армянск. К. Патканов. С. Петербург. 1862. 165 стр.

ՌՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

614. Ալիշան Ղ.—Հայապատում. պատմիչք և պատմություն հայոց: Վենետիկ. 1901. 76—77:

615. Ալիևյան Ն.—Ղևոնդ Երեց պատմագիր: Մատենադրական պատմական ուսումնասիրություն: Հանդ. Ամս. 1929. էջ 330, 458, 593, 705:

616. Ակիճյան Ն.—Մատենագրական հետազոտություններ։ Հտ. Գ. Ղևոնդ Երեց և Մովսես Խորենացի։ Վիեննա. 1931. 331 էջ։

617. Զամինյան Ա.—Հայ գրականության պատմություն։ Նոր-Նախիջևան. 1914. էջ 135։

618. Զարպիանալյան Գ.—Հայկական հին դպրության պատմություն. (Դ.—ԺԳ. դար)։ Երրորդ տպագ. Վենետիկ. 1897. էջ 497։

619. Մյուլլեր Ֆ.—Պատմություն Ղևոնդա մեծի վ.-ի Հայոց և Ստեփանոսի Տարոնցւո Ասողկան պատմություն։ Հանդ. Ամս. 1888. էջ 128—130. [Դրասխասակ.]։

620. Զամչյան Մ.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև յամ տեառն 1784. ըստ աւանդելոյ ալլևայլ մատենագրաց. ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս տրոհեալ։ Վենետիկ. 1784. հտ. Ա. էջ 504, 508, 509, 521, 527, 528, 536. հտ. Բ. էջ՝ 28, 42, 47, 68, 71, 78, 83։

621. Փափազյան Վ.—Պատմություն հայոց գրականության (բանահյուսության պատմություն)։ Սկզբից մինչև մեր օրերը։ Զեռնարկ ուսուցիչների և դասագիրք դպրոցների համար։ Հավելւածներ հայ բանահյուսությունից։ Մասն I. Սկզբից մինչև XVII դարը։ Երևան. 1907. էջ 176—178։

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԴՐԱՍԽԱՆԱԿԵՐՏՅԻ

Ծնվել է 835 թ. Դվինի մոտ Դրասխանակերտ գյուղում։ Ստացել է ժամանակի բարձր կրթություն և հետամուտ է եղել հոետորության։ Նախնական շրջանի պատմությունը Դրասխանակերտցին պատմում է համառոտ, հետևելով՝ Խորենացուն Փարսեցուն և Եղիշեին ու իրեն նախորդող պատմագիրներին։

Իր ժամանակակից ղեկքերը պատմում է մանրամասը։ Հիմնականում գրում է Բագրատունիների պատմությունը։ Ի՞նչ էլ գլուխների մեջ պատմում է Աշոտ I-ի և նրա որդի Սմբատ թագավորի մասին, իսկ հաջորդ գլուխներում խոսում է ներքին պատերազմների և Աշոտ Երկաթի թագավորության մասին. մանրամասը կանգ է առնում արաբական ավերածությունների, օտար բռնակալության հետևանքով՝ երկրի փլուզման, սովի, թշվառությունների մասին, նկարագրում է Դվինի մոտ, Գևորգ

Մարգարետունու ղեկավարությամբ, արարական բանակին հասցրած Զարդը և ժողովրդի ազատագրումը: Հետաքրքիր ձևով տալիս է հայ ժողովրդի հերոսական պայքարը արարական լծի դեմ:

Հովհաննես կաթողիկոսն իր պատմությունը գրում է իբրև ժամանակակից, ականատես և ղեպքերին մասնակից հեղինակ:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

622. Պատմագրութիւն Յովհաննու կաթողիկոսի ամենայն Հայոց: Երուսաղեմ. 1843. 272 էջ:

623. Յովհաննու կաթողիկոսի Դրասխանակերտեցւոյ Պատմութիւն Հայոց: Ի լոյս ընծայեաց Մկրտիչ Էմին: Մոսկվա. 1853. Ժէ+219 էջ:

624. Պատմութիւն Յովհաննու կաթողիկոսի: Երուսաղեմ. 1867. 464 էջ:

625. Յովհաննու կաթողիկոսի Դրասխանակերտեցւոյ Պատմութիւն Հայոց: Դուկասյան մատենադարան: Թիֆլիս. 1912 426 էջ:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

626. Ալիշան Ղ.—Հայապատում. պատմիչք և պատմություն հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 81:

627. Զամինյան Ա.—Հայ գրականության պատմություն: Ն.Նախիջևան. 1914. էջ 139:

628. Զարպիսնալյան Գ.—Հայկական հին գպրության պատմություն. (Դ—ԺԴ. դար): Երրորդ տպագ. Վենետիկ. 1897. էջ 511—517:

629. Զամչյան Մ.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև յամ տեառն 1784. ըստ աւանդելոյ այլևայլ մատենագրաց. ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս տրոհեալ: Վենետիկ. 1784. Ա. հտ. էջ 14, Բ. հտ. էջ՝ 717, 725, 731, 733, 741, 742, 745, 763, 780, 781, 785. 807, 815:

630. Հայ գրականության պատմություն: Պատրաստել է ՍՍՌՄ Դիտությունների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի Գրականության և Լեզվի Ինստիտուտի բրիգադը: Թույլատրված է ՀՍՍՌ Լուսժողկոմատի կողմից որպես դասագիրք միջնակարգ դպրոցների VIII դասարանի համար: Ընդհանուր խմբագրությամբ

ՍՍՌՄ Դիտուությունների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի խումբադրական հանձնաժողովի: Երևան. Հայպետհրատ. 1940. էջ 58—59, Դիրք I. Մկրյան Մկրտիչ (ֆիլոլոգիական գիտ. թեկն.)—Ա. «Հին շրջան» և «Միջին շրջան»: Ջարյան Ռուբեն (ֆիլոլոգիական գիտ. թեկն.)—Բ. «Նոր շրջանի»-ի «Հայ գրականությունը XIX դարի առաջին հիսնամյակում» բաժինը: Խմբ. պրոֆ. Հով. Մելիքյանի և Խորեն Սարգսյանի:

631. Փափազյան Վ.—Պատմություն հայոց գրականության (բանահյուսության պատմություն): Սկզբից մինչև մեր օրերը: Ձեռնարկ ուսուցիչների և դասապիրք դպրոցների համար: Հավելված-նմուշներ հայ բանահյուսությունից: Մասն 1. Սկզբից մինչև XVII դարը: Երևան. 1907. էջ 178—180:

ՀԱՄԱՄ ԱՐԵՎԵԼՑԻ

Համամ Արևելցին ասլրել է 9-րդ դարում: Մեր պատմիչներից Մխիթար Այրիվանեցու, Ասողիկի հիշատակություններից երևում է, որ Համամ Արևելցին *) Բագրատունի իշխաններից է եղել. («Համամ, որ է Յովհաննէս Բագրատունի»):

11-րդ դարի պատմիչ Ասողիկը հաղորդում է (գլխ. 2), որ Համամ Արևելցին գրել է. «...զվերլուծութիւն Առակացն գրեաց և Յովքայ զՍվէդայն թարգմանեաց, և զօրհնութիւնսն, որ ի գլուխս Սաղմոսացն ասացեալ, զիրս մի, և զԱմբիծսն զիրս մի, և լերլուծութիւն քերականն»: Նույնը գրեթե բառացի կրկնում է 13-րդ դարի պատմիչ Վարդան Մեծը:

Համամ Արևելցու գրվածները մեզ չեն հասել: Առայժմ կան Առակաց մեկնութիւնը (թերի) և մի շարական, որի տների գլխատառերը հոդում են Համամ և Քերականություն: Նա շարականի մեջ խոստովանում է իր հանցանքը և զղջում է խնդրում:

Խոստովանությունից պարզվում է, որ արաբական բռնավորի (ալմալեյական բռնաւոր) հրամանով իր հղբոր արյունն է թափել և թողություն է խնդրում ասածուց:

*) Ապրել է Աղվանից աշխարհում, որ հին ժամանակ Արևելից աշխարհ էր կոչվում:

Մեր պատմիչներից Հովհաննես Դրասխանակերտցին նույնպես հիշատակում է այս դեպքը: Համամի երկերի մեջ նույնպես կա զղջանքի, ասլաշխարության շեշտ:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

632. Մեկնութիւն Առակաց Սողոմոնի, զոր արարեալ է ի Համամայ ուրումն իմաստնոյ: [Կ. Կոստանյանը քաղվածքներ է բերում]: Արարատ. 1896. էջ 169—176:

633. Գիրք Յորայ տաղաչափեալ: [Կ. Կոստանյանը «Արարատ»-ի 1896 թ. (էջ 169—176) հետումնասիրության մեջ գտնում է, որ դա մեկնությունն է Հովբա գրքի ԼԸ գլխի]: Վենետիկ. 1863 թ.:

634. Շարական Համամայ: Արարատ. 1896 թ., էջ 170—171:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

635. Ալիշան Ղ.—Հայապատում. պատմիչք և պատմություն հայոց: Վենետիկ. 1901. թ., էջ 78:

636. Զարպիանալյան Գ.—Հայկական հին դպրության պատմություն. (Դ—ԺԳ դար): Երրորդ տպագ. Վենետիկ. 1897 թ. էջ 785:

637. Կոստանյան Կ.—Համամ Արևելցի: Արարատ. 1896. էջ 169—176. [Առանձին գրքով. Համամ Արևելցի: Վաղարշապատ. 1896. 30 էջ]:

638. Զամչյան Մ.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի միջև ցամ տեառն 1784. ըստ առանգելոյ այլևայլ մատենագրաց. ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս տրուեալ: Վենետիկ. 1784. Ա. հտ. էջ 18. Բ հտ. էջ 689:

ՇԱՊՈՒՅ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ

Շապուհ Բագրատունին 1X դարի պատմագիր է: Նա Բագրատունիների իշխանական տոհմից է, սակավաթիվ աշխարհիկ պատմիչներից. ենթադրվում է, որ գրել է աշխարհարար: Ներքևում հիշված հրատարակության ձեռագիրը չունի ընդհանուր վերնագիր, սկիզբը և վերջը թերի է:

Շապուհ Բագրատունին պատմում է Մահմեդի և նրա հաջորդ խալիֆների աշխարհակալությունների մասին, շարահյուս-

սում է հայ ժողովրդի պատմութիւնը այդ ժամանակաշրջանում՝ համեմատ առասպելախառն զրույցներով: Շապուն Բագրատունին երկար կանգ է առնում արարական բռնութիւնների, հատկապես Բուդայի շահատակութիւնների ու նրա ձեռքով դերի տարված հայ իշխանների պատմութեան վրա: Ներքեում հիշված զրվածքի Շապուն Բագրատունու զրչին պատկանելը կասկածելի է համարվում արդի պատմական քննադատութեան մէջ: Ենթադրվում է, որ դա Հովհաննես Կողեոնի աշխատութիւնը պիտի լինի:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ Է

639. Պատմութիւն Շապոյ Բագրատունւոյ: Ի լոյս ածին Գ. Տ.-Մկրտչեան և Մեսրոպ եպիսկոպոս: [Վերջինիս առաջարանով]: Եջմիածին. 1921. XXXIV+96 էջ:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

640. Ալիշան Ղ.—Հայապատում. պատմիչք և պատմութեան հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 79—81:

641. Ակինյան Ն.—Շապուն Բագրատունի և յուր պատմութիւնը: Մատենադարանի հետազոտութիւններ: Վենետիկ. 1922. էջ 167—225:

642. Անառյան Հ.—Հայերեն նոր բառեր Շապուն Բագրատունւո պատմութեան մէջ: Բազմավեպ. 1922. էջ 179—182, 232—233, 267—271:

643. Անառյան Հ.—Քննադատութիւն Շապուն Բագրատունւո պատմութեան հրատարակութեան: Ջանգ. 1922:

644. Դալեմբարյան Գ.—Շապուն Բագրատունի: Հանդ. Ամս. 1896. էջ 59:

645. Զարպիսանալյան Գ.—Հայկական հին դպրութեան պատմութիւն. (Դ—ԺԴ. դար): Երրորդ տպագ. Վենետիկ. 1897. էջ 503—506:

646. Կոնալյան Ստ.—Պատմութիւն ս. Նշանին և ս. Աղբերկու և Շապուն Բագրատունի: Բամբեր Հայաստանի Գիտ. ինստ.-ի Ա և Բ. 1921—1922. էջ 137—140:

647. Մեսրոպ եպ.—Շապուն Բագրատունի: Արարատ. 1919. էջ 40—53:

648. Մսերյան Մ.—Շաղուհ պատմագիրու Ճոաքադ. Գ. 1861—1862. էջ 127—130:

649. Տայան Ղ.—Պատմութիւն Շաղուհ Բազրատունւոյն և ս. Ղաղարու ձեռագրերը: Բաղմալեպ. 1922. էջ 69—73:

650. Չաւչյան Մ.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ տեառն 1784. ըստ աւանդելոյ այլեայլ մատենադրաց. ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս տրոհեալ: Վենետիկ. 1784. հտ. Ա. էջ 18. հտ. Բ. էջ 428, 435:

ԹՈՎՄԱ ԱՐԺՐՈՒՆԻ

Թովմա Արժրունին X դարի հեղինակ է. նա իր պատմութիւնն սկսում է հնադույն ժամանակներից, աշխատելով վեր հանել Արժրունյաց տոհմի պատմութիւնը: Իր երկի երկրորդ մասում Թովման տեղեկութիւններ է հաղորդում IX դարի կեսերին Սասունում տեղի ունեցած նշանավոր ապստամբութեան մասին՝ արարական բռնակալների դեմ: Պատմիչը տեղեկութիւններ է տալիս Խույթի (Սասունի) բնակիչների կենցաղի, Բուդառստիկանի կոիւմների ու բարբարոսութիւնների մասին: Այնուհետև, իբրև ականատես, Թովման պատմում է Գագիկ Արժրունու և նրա որդու զործների, Աղթամարի, Ոստանի, Վանի և Արտեմիդի շինարարութիւնների մասին:

Ենթադրում են, որ Թովմա Արժրունու անունով հայտնի պատմութիւնը երկու հեղինակի գործ է:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

651. Պատմութիւն Տանն Արժրունեաց ի Թովմայ վարդապետէ Արժրունւոյ: Կ. Պոլիս. 1852. 398 էջ:

652. Թովմայի վարդապետի Արժրունւոյ Պատմութիւն Տանն Արժրունեաց: Ի լոյս էած Բ. Պատկանյան: Ս. Պետերբուրգ. 1887. 343 էջ:

653. Թովմայի վարդապետի Արժրունւոյ Պատմութիւն Տանն Արժրունեաց: Ղուկասյան մատենադարան: Թիֆլիս. 1917. 529 էջ:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

654. Ալիշան Ղ.—Հայապատում. պատմիչք և պատմություն հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 82—83:

655. Ալիշան Ղ.—Սիսական. տեղագրություն Սյունյաց աշխարհի: Վենետիկ. 1893. էջ 307, 514:

656. Բյուզանդացի Նորայր.—Քննասեր. պրակ Բ.: Ստոկհոլմ. 1887. էջ 20—21:

657. [Բյուզանդացի] Նորայր.—Քննական ուսումնասիրութիւնք հայ նախնեաց բնագրաց: Ա. Թովմա Արծրունի և անանուն Արծրունի երկու այլևայլ պատմագիր են: Բաղմավեպ. 1905. էջ 227—231, 264—271, 328—336, 398—407, 464—476:

658. Զարպիսնալյան Գարեգին.—Հայկական հին դպրության պատմություն. (Դ—ԺԴ. դար): Երրորդ տպագ. Վենետիկ. 1897. էջ 518—530:

659. Զամինյան Ա.—Հայ գրականության պատմություն: Նոր-Նախիջևան. 1914. էջ 151—153:

660. Թովմա Արծրունի.—Յաղագս շինութեան Աղթամարա [Հատված]: Բաղմավեպ. 1856. էջ 91: Յաղագս գերասլաշժառ և պանծալի սր. եկեղեցւոյն որ Աղթամար քաղաքի: Բաղմավեպ 1856. էջ 123:

661. Իննիւնյան Ղուկաս վրդ.—Ստորագրություն հին Հայաստանյայց. ըստ հին և միջին դարու անվանյալ ժամանակաց: Հանյալ ի գրոց մերոց նախնյաց և այլոց: Մեծ Հայք: Վենետիկ. 1822. էջ 192, 211, 500:

662. Հայ գրականության պատմություն: Պատրաստել է ՍՍՌՄ Գիտությունների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի դրականության և Լեզվի Ինստիտուտի բրիգադը: Թույլատրված է ՀՍՍՌ Լուսժողկոմատի կողմից որպես դասագիրք միջնակարգ դպրոցների VIII դասարանի համար: Ընդհանուր խմբագրությամբ ՍՍՌՄ Գիտությունների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի խմբ. հանձնաժողովի:

Երևան. Հայպետհրատ. 1940. էջ 58—60:

Գիրք I. [Մկրյան Մկրտիչ. (ֆիլոլոգիական գիտ. թեկն.)—Ա. «Հին շրջան» և «Միջին շրջան»: Զարյան Ռուբեն (ֆիլոլոգիական գիտ. թեկն.)—Բ. «Նոր շրջան»-ի «Հայ գրականությունը XIX դարի առաջին հիսնամյակում» բաժինը]: Խմբ. պրոֆ. Հով. Մելիքյանի և Խորեն Սարգսյանի:

663. Патканов К.—Библиографический очерк армянской исторической литературы. С. Петербург 1879.

664. Չամչյան Մ.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ տեառն 1784. ըստ ավանդելոյ այլևայլ մատենագրաց. ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս տրոհեալ: Վննեալիկ. 1784. Ա. հտ. էջ 14, 155.

665. Փափաղյան Վ.—Պատմություն հայոց գրականության. (բանահյուսության պատմություն): Սկզբից մինչև մեր օրերը: Ձեռնարկ ուսուցիչների և դասագիրք դպրոցների համար: Հավելած—նմուշներ հայ բանահյուսությունից:

Մասն I. Սկզբից մինչև XVII դարը: Երևան 1907. էջ 180—183.

666. Ֆր. Մյուլլերի քանի մը նոր հոդվածները: Թարգ. Հ. Յ. Տ.: Հանդ. Ամս. 1891. էջ 178—183.

ՈՒՆՏԱՆԵՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Ուխտանեսը X դարի պատմագիր է: Նրա հայոց պատմությունն սկսվում է հնագույն ժամանակներից և վերջանում է ՀԶ գլխով՝ Տրդատի պատմությամբ:

Իր պատմության երկրորդ հատվածում Ուխտանեսը պատմում է այն իրադրությունների մասին, որոնց հետևանքով VI դարում տեղի է ունեցել վրաց և հայոց եկեղեցիների բաժանումը: Երրորդ հատվածը, որտեղ պատմել է Ծաղ ժողովրդի պատմությունը, մեզ չի հասել:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ Է

667. Ուխտանես եպիսկոպոս.—Պատմութիւն Հայոց (հատուած Ա.): Պատմութիւն բաժանման Վրացի ի Հայոց (հատուած Բ.): Վաղարշապատ. 1871.

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

668. Ակիմյան Ն.--Ուխտանեսն եպիսկոպոս պատմագիր։
Հանդ. Ամս. 1908. էջ 17—20, 70—74, 112—115.

669. Անառյան Հ.—Հայերեն նոր բառեր Ուխտանեսնի պատմութեան մեջ։ Բաղմալիպ. 1923. էջ 334—339.

670. Զարսիանալյան Դ.—Հայկական հին դպրութեան պատմութիւն, (Դ—ԺԴ. դար)։ Երրորդ տպագ., Վենետիկ. 1897. էջ 555—561.

671. Զաւիմյան Ա.—Հայ գրականութեան պատմութիւն։
Նոր Նախիջևան. 1914. էջ 153.

672. Патканов К.—Библиографический очерк армянской исторической литературы. С. Петербург. 1879.

673. Չամչյան Մ.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև զամ տեառն 1784. ըստ աւանդելոյ այլևայլ մատենագրաց. ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս տրուեալ։ Վենետիկ. 1784. հտ. Ա. էջ 18. հտ. Բ. էջ 516.

674. Փափազյան Վ.—Պատմութիւն հայոց գրականութեան. (բանահյուսութեան պատմութիւն)։ Սկզբից մինչև մեր օրերը։ Զեռնարկ ուսուցիչների և դասագիրք դպրոցների համար։ Հավելած նմուշներ հայ բանահյուսութիւնից։

Մասն I. Սկզբից մինչև XVII դարը։ Երևան. 1907. էջ 198.

ՄԵՍՐՈՊ ԵՐԵՅ

Մեսրոպ Երեցը Վայոց Ձորի Հոգոցմանց գյուղից էր։ Իր պատմութեան վերջում թողած հիշատակարանից երևում է, որ նա պատմութիւնը գրել է հայոց ՆԺԶ թվ. (967 թ.)։ Օգտորդելով Փափատոս Բյուզանդից և ուրիշ աղբյուրներից, Մեսրոպ Երեցը գրել է Ներսես Պարթևի պատմութիւնը։

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

675. Պատմութիւն երջանիկ վարուց և մահուան երանելի առն Աստուծոյ՝ սրբոյն Մեծին Ներսէսի, և որ ինչ Մարգարէա-

կան Հոգևով ասաց նախ քան զնիլին: Եւ վասն արիական զոր-
ծոցն քաջին Մուշեղայ Մամիկոնոյ. և անպարտ մահուան նո-
րին զրպարտանօք նենգողաց. և այլ ինչ: Կ. Պոլիս. 1737.

676. Պատմութիւն ջնացորդաց Հայոց և Վրաց, արարեալ
յուժեմնէ ի Մեսրոպայ քահանայէ ի Հոդոց գեղջէ, ի Վայոց
ձորոյ յԱշխարհէն Սիւնեաց. յամի տեառն 962: Նախ պատմելով
զգալստենէն Օրբէլիանց. և ապա զվարուց Սրբոյ մեծին Ներ-
սիսի: Նաև զքաջէն Մուշեղայ զսպարապետէն Հայոց: Ի լոյս ա-
ծեալ տպիւք և ծախիւք Եղիազարու Շամիրեան կոչեցելոյ՝ աշ-
խատակցութեամբ Մովսէսի Բաղրամեան հրահանգչին իւրոյ:
Մադրաս. 1775:

677. Պատմութիւն սրբոյն Ներսիսի Պարթևի Հայոց Հայրա-
պետի: (Սոփերք հայկականք. հտ. Զ. և Է.): Վենետիկ. 1853
124. էջ:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

678. Ալիշան Վ.—Հայապատում. պատմիչք և պատմություն
հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 84:

679. Զամինյան Ա.—Հայ գրականության պատմություն:
Նոր-Նախիջևան. 1914. էջ 155:

680. Զարայեանայան Գարեգին.—Հայկական հին դպրության
պատմություն. (Դ—ԺԳ. դար): Երրորդ տպագ. Վենետիկ. 1897.
էջ 561—568:

681. Զամչյան Մ.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի
մինչև ցամ տեառն 1784. ըստ աւանդելոյ այլևայլ մատենագրաց.
ի վեց դիրս բովանդակիալ, և յերիս հատորս տրոհեալ: Վենետիկ.
1784. Ա. հտ. էջ 14. Բ. հտ. էջ 839:

ԳԻՐԲ ԹՂԹՈՑ

Դեռ պարզոված չէ, թե երբ և ում նախաձեռնությամբ է
«Դիրք Թղթոց»-ը կազմելու սկիզբը դրվել: Հավանական է, որ կա-
նոնագրքի նման, հայոց կաթողիկոսարանների օրինադրքի զեր է
խաղացել սկզբներում և հետզհետե ընդարձակվել է նոր կանոն-
ներով:

«Գիրք Թղթոց»-ը պարունակում է հարյուրի շափ կանոններ, կրոնական-եկեղեցական գրություններ: Ունի որոշ արժեք հայ կուլտուրայի և պատմության ուսումնասիրման տեսակետից:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ Է

682. Գիրք Թղթոց, Մատենագրութիւն նախնեաց, (Սահակ Մեսրոպյան մատենադարան. Ե): Թիֆլիս. 1901. ԺԸ+584 էջ.

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

683. Անառյան Հ.—Հայերեն նոր բառեր Գիրք Թղթոցի մէջ (տպւած Թիֆլիս. 1940 թ.):—Բաղմավեպ. 1925. էջ 261, 298.

684. Խաչկոնց Դ.—Թղթոց գրքին առթիւ: Սուրհանդակ. 1901. № 681.

685. Հոդւածներ.—Բյուզանդիոն. 1901. էջ 1384. Արարատ. 1904. №5—6. էջ 560—569.

686. Մալխասյան Ստ.—«Գիրք Թղթոց» Մատենագրութիւն նախնեաց: Սահակ Մեսրոպյան մատենադարան. Ե.: Թիֆլիս. 1901. ԺԸ+584. էջ. [Գրախոսական] Մուրճ. Թիֆլիս. 1901. № 11. էջ 223—229.

ԿԱՆՈՆԱԳԻՐԲ ԿԱՅՈՑ

Կանոնագիրքը հայ հին գրականության խոշոր մնացորդներից է և կարևոր աղբյուր է հայ ժողովրդի սոցիալ-իրավաբանական անցյալն ուսումնասիրելու համար:

Կանոնագիրք է կոչւում սկսած V դարից եկեղեցական ժողովների և «ս. Հայրերի» սահմանած կանոնների ժողովածուն, որը, ինչպէս ենթադրւում է, կազմել է Հովհան Իմաստասեր Օձնեցի կաթողիկոսը (717—728 թ. թ.):

Այդ նախնադույն կանոնագիրքը բաղկացած է 29 կանոնադրություններից, որին հետագայում մինչև XI դարը հետըզհետե ավելացրել են մի շարք այլ կանոնադրություններ:

Մեզ հասած ամբողջական կանոնագրքի ձեռագրերը պա-

րունակում են սովորաբար 70—100 կանոնադրություններ, որոնք պարունակում են շուրջ 1000—1500 հոդվածներ:

Հայ կանոնագրքի ամբողջական տպագիր հրատարակությունը մինչև այժմ չունենք:

Ներքևում հիշվող երկու հրատարակությունները թերի են. առաջինը վերակազմված է առարկայական սխտեմով և չի ավարտված, իսկ երկորդը՝ որոշ ընտրություններ են կանոնագրքից: Բացի դրանից, կան նաև հրատարակված մի քանի առանձին կանոնադրություններ:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

687. Կանոնք ս. ժողովոց և հարց եկեղեցւոյ: Պրակ Ա. խմբագրեց Արիստակես արքեպ. Դավթյան: Թիֆլիս. 1904:

688. Կանոնագիրք հայոց. կանոնք ազգային ժողովոց և սուրբ հարց, Ազգանից, Առաքելականք, երից տիեզերական ժողովոց: Զեռագրերի համեմատությամբ խմբեց Արսեն Ղլտճյան: Թիֆլիս. 1913. 270 էջ (Ղուկասյան մատենադարան):

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

689. Abrahamian A.—Die Grundlagen des armenischen Kirchenrechts. Zürich. 1917.

690. Անառյան Հ.—Հայերեն նոր բառեր կանոնագրքին մեջ. (տպված Թիֆլիս. 1913 թ.): Բազմավեպ. 1924. էջ 209—211:

691. Գիրք թղթոցի պաղասները: Արարատ. 1902. էջ 560—569, 748—753:

692. Древне армянская книга канонов. Изд. Академии Наук. С. Петербург. 1910.

693. Կանոնական գիրքը և նրա աղբյուրները: Արարատ. 1902. էջ 18—24:

694. Կանոնագիրքը և մեր կրոնական իրավունքը: Արարատ. 1902. էջ 120—130:

695. Սելիֆ-Բանգյան Ն.—Հայոց եկեղեցական իրավունքը: Շուշի. 1903:

696. Меликсет-Беков Л.—Об источниках древне-армянского права. Изд. Кавказск. Историко-Археолог. Инст-а Т. II. стр. 143—163. Тифлис. 1917.

697. Միխրտրյան Ա.—Պատմութիւն ժողովոց Հայաստանեայց եկեղեցւոյ։ Վաղարշապատ. 1874.

698. Судебная книга Мхитара Гоша и книга канонов. Изд. Кавказск. Историко-Археолог. Инст-а. Т. III. стр. 61—72. Тифлис. 1925.

ԱՆԱՆԻԱ ՆԱՐԵԿԱՅԻ

Անանիա Նարեկացին (10-րդ դար) Նարեկա դպրոցի հիմնադիրն է, մի դպրոց, որ հայտնի էր իր բանաստեղծներով և երաժիշտներով։ Անանիա Նարեկացին մեղադրվել է թոնդրակեցիների աղանդին համակրելու մեջ և գրել է իր աշխատությունը, նույնպիսի ունենալով հերքել մեղադրանքը։ Նրա գրվածքը հին Հայաստանում տարածված թոնդրակեցիների աղանդի ուսումնասիրության օժանդակ աղբյուր կարող է հանդիսանալ։

ՏՊԱԳՐՎԵԼ Է

699. Գիր խոստովանութեան։ Հրատարակություն Միաբանի։ (Արտատպություն Արարատ. Ամս. 1892 թ. էջ 6—18)։ Վաղարշապատ. 1892. էջ 13 էջ։

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

700. Ալիշան Ղ.—Հայապատում. պատմիչք և պատմություն հայոց։ Վենետիկ. 1901. էջ 87։

700բ. Զարպիանալյան Գարեգին.—Հայկական հին դպրության պատմություն։ Երրորդ տպագ. Վենետիկ. 1897. էջ 532—534։

701. Զամինյան Ա.—Հայ գրականության պատմություն։ Նոր Նախիջևան. 1914. էջ 145։

702. Միաբան.—Անանիա Նարեկացի. (Ժ-րդ դար)։ Արարատ. 1892. էջ 1—5։

703. Զամչյան Մ.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ տեառն 1784. ըստ աւանդելոյ այլևայլ մատենագրաց. ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս տրոհեալ։ Վենետիկ. Բ. հա. էջ 824, 854, 887։

ՄՏԵՓԱՆՈՍ ՏԱՐՈՆԵՑԻ ԱՍՈՂԻԿ

Ստեփանոս Ասողիկը X դարի վերջերի և XI դարի սկզբների պատմագիր է: Նա իր պատմության առաջին մասը համառոտել է հայ նախորդ պատմագրերից:

Բացի հայոց պատմությունից, նա տալիս է ընդարձակ տեղեկություններ Սասանյանների, արաբների և բյուզանդացիների մասին: Իրեն ականատես՝ պատմում է Բագրատունյաց վերջին ժամանակաշրջանի դեպքերը՝ իր նկարագրությունը հասցնելով մինչև 1004 թվականը:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

704. Տիեզերական պատմութիւն Ստեփաննոս վարդապետի Տարօնեցւոյ: [Կ. Վ. Շահնազարյանի ծանոթությամբ]: Փարիզ. 1859. 308 էջ:

705. Ստեփաննոսի Տարօնեցւոյ Ասողկան Պատմութիւն տիեզերական: Երկրորդ տպագրութ. Ստ. Մալխասյանի առաջաբանով: Ս. Պետերբուրգ. 1885. ԽԸ+432 էջ:

706. Всеобщая история Степаноса Таронского, Асохика по прозванию. Писателя XI столетия. Перевод с армянского Н. Эмина. Москва. 1864. XVIII+335 стр.

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

707. Ալիշան Ղ.—Հայապատում. պատմիչք և պատմություն հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 89:

708. Բյուզանդացի նորայր.—Տեղեկություն ի գիրս պատմութեան Ստեփանոսի Տարօնացւոյ Ասողիկ կոչեցելոյ: Մոսկվա. 1889. 44 էջ. [Արտատպ. «Գրական և պատմական հանդեսից»]:

709. Զամիւսյան Ա.—Հայ գրականության պատմություն: Նոր-Նախիջևան. 1914. էջ 155—157:

710. Զարպիանալյան Գարեգին.—Հայկական հին դպրության պատմություն. (Դ—ԺԴ դար): Երրորդ տպագ. Վենետիկ. 1897. էջ 551—555:

711. Эмин Н. О.—Об Асохике (1864). В книге: Эмин Н. О. Исследования и статьи по армянской мифологии, археологии, истории и истории литературы (за 1858—1884 г.г.). С приложением переводов из армянских источников. Москва. 1896. стр. 248—265.

712. Ստեփաննոսի Տարօնեցւոյ Ասողկան պատմութիւն տիե-
զերական: Երկրորդ տպագ. Ս. Պետերբուրգ. 1885. ԽԸ+132 էջ
[Գրախոս. Մյուլլեր Ֆր.] Հանգ. Ամս. 1888. էջ 128—130.

713. Патканов К.—Библиографический очерк армянской
исторической литературы. С. Петербург. 1879.

714. Փափաղյան Վ.—Պատմություն հայոց գրականության.
(բանահյուսության պատմություն): Սկզբից մինչև մեր օրերը:
Ձեռնարկ ուսուցիչների և դասապիրք դպրոցների համար: Հավել-
ված-նմուշներ հայ բանահյուսությունից: Մասն I. Սկզբից
մինչև XVII դարը: Երևան. 1907. էջ 189—190:

715 Չամչյան Մ.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի
մինչև ցամ տեառն 1784. ըստ ավանդելոյ այլևայլ մատենագրաց.
ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս տրոհեալ: Վենետիկ.
1784. հտ. Ա. էջ 15. հտ. Բ. էջ 877:

ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅԻ

Գրիգոր Նարեկացին միջնադարի հայ բանաստեղծության
հռչակավոր ներկայացուցիչն է: Ծնվել է 942|50 թվականների
միջև, 10-րդ դարի գրող Խոսրով Անձևացյացու որդին է: Ստա-
նալով ժամանակի բարձր կրթություն Նարեկա վանքում, հայտ-
նի գիտնական Անանիա Նարեկացու մոտ, նա ուսումնասիրել է
աստվածաբանություն, բանաստեղծության արվեստը և այլն:
Ավարտելով ուսումը, Գրիգոր Նարեկացին մնում է Նարեկա վան-
քում ուսուցիչ, միշտ պարապելով գիտությամբ և գրականությամբ,
նա միաժամանակ իրեն ենթարկում է ճգնական կյանքի խստու-
թյուններին: Մեռել է 11-րդ դարի առաջին տասնամյակներում.

Գրիգոր Նարեկացու հրկերն են՝ 1. գանձեր (թվով 3), 2.
տաղեր ու մեղեգիներ (20-ից ավելի), 3. մի թուղթ թոնդրակե-
ցիների դեմ, 4. մեկնութիւն Երդ-Երգոցի, 5. Պատմութիւն Ա-
պարանից խաչն և Ներբող խաչին և Ներբող Աստուածածնի, 6.
Ներբող Առաքելոց, 7. Ներբող Յակոբայ Մծբնայ Հայրապետին,
8. Մատենան Ողբերգութեան, որ բանաստեղծի ամենանշանավոր
գործն է: Ողբերգությունն ավելի հայտնի է Նարեկ անունով. այդ
զրվածքում լիակատար արտահայտություն է գտել քրիստոնեա-

կան միասնացիք՝ որ տիրապետող էր ոչ միայն Հայաստանում այլև մյուս երկրներում:

«...Եւ այն ժամանակ, երբ թվում էր, թե ոչ մի մաքուր քնարերգություն չպիտի առաջ գար, որովհետեւ եկեղեցին արդեն հոգացել էր ամեն բանի համար, երբ ամեն մետաֆիզիկական խնդիր արդեն առաջուց որոշված էր և բանադրանքի սպառնալիքով, ոչ ոքի թույլ չէր տրվում եկեղեցուց դուրս և եկեղեցուց տարբեր մտածել և զգալ, ուրեմը և փակված էր անձնականությունը— քնարերգության աղբյուրը,— ահա այդ ժամանակ Գ. Նարեկացու հանճարով, մեր կրոնական երգը դառնում է արտահայտություն անհատական երազանքների, կրոնական զորեղ անհանգստությունների, այս աշխարհի ունայնության, իրական կյանքի ոչնչության և մարդու թուլության, այլ և այն աշխարհի և աստծու, մահվան և հավիտենականության խնդիրների»:

Վալերիյ Բրյուսովը Նարեկի մասին գրում է. «Այդ բանաստեղծություններում հոգևոր ներշնչումը միանում է անկեղծ, բանաստեղծական ոգևորման հետ և Գր. Նարեկացու շատ ալեգորիաներ, անկախ նրանց կրոնական բնույթից, մնում են գեղեցիկ»:

Բացի «Ողբերգութիւնից», Գր. Նարեկացին գրել է առաջին աշխարհիկ թեմաները— իր հայտնի տաղերը: Այդ տաղերում երգվում են՝ բնությունը, կյանքից իդեալական պատկերներ են ստեղծվում:

Բնության հետ, Գր. Նարեկացին, առաջինը մեր բանաստեղծներից՝ երգում է սերը և կանանցի գեղեցկությունը:

Գր. Նարեկացին աստուածածնին նկարագրում է, որպես կին, գովում է նրա շրթունքները, աչքերը, հասակը, ստինքները. դա մի գեղեցկուհու նկարագիր է:

Հայտնի է, որ Գր. Նարեկացին ամբաստանվել է իբրեւ հերձվածող, մեղադրվել է թոնդրակեցիների շարժմանը համակրելու մեջ և պաշտոնական եկեղեցու կողմից բանադրվել է, ու ստիպվել է մի թուղթ գրել թոնդրակեցիների դեմ:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

716. Գրիգոր Նարեկայ Վանից վանականի մատենագրութիւնք: Վենետիկ. 1827. 487 էջ:

* Մ. Արեղյան. Հայաստանություն հայ ժողովրդական վեպի և պատմության, Երևան. 1923. էջ 38—39:

716 ք. Արքայ հօրն մերոյ Գրիգորի Նարեկայ Վանից վանա-
կանի մատենադրութիւնք: Վենետիկ. 1840, 533 էջ:

Բովանդակութիւն. — Մատենան ողբերգութեան, Յիշատակարան, Մեկնութիւն Երգոց Երգոյն, Յիշատակարան, Պատմութիւն Ապա-
րանից, Ներբող ի սբ. Խաչն, Ներբող ի սբ. Կոյսն, Նորին վերբո-
տին ի վերայ գրոյ անուան իւրոյ, Յիշատակագիր նամակ առ
Ստեփանոս Մոկաց, Ներբող ի սբ. Առաքեալսն, Ներբող ի սբ. Յա-
կոբ Մծրնայ, Դանձ ի պալուստ սբ. հոգւոյն, Դանձ ի սբ. Եկեղե-
ցի, Դանձ ի սբ. Խաչն աստուածընկալ, Տաղք Ծննդեան և Յայտ-
նութեան, Տաղ Քառասնիցն, Տաղ ի յարութիւնն Ղազարու.
Տաղք Յարութեան, Տաղք համբարձման, Տաղ դալստեան հոգւոյն
սրբոյ, Տաղք Վարդապետին, Խրատ:

717. Գիրք աղօթից սրբոյ Գրիգորի Նարեկացւոյ արարեալ
Մարսիլիա. 1673. 48 էջ:

718. Գիրք աղօթից Արքայն Գրիգորի Նարեկացւոյ արարեալ
Կ. Պոլիս. 1700:

719. Գիրք աղօթից Արքայն Գրիգորի Նարեկացւոյ հոգեկիր
հոգևորի: Կ. Պոլիս. 1726. [ԽՃՁԵ]:

720. Նարեկ գիրք Գիրք Աղօթից: Ասացեալ Արքայն Գրի-
գորի Նարեկացւոյ՝ Հրեշտակական Վարդապետի: Կ. Պոլիս. 1755.
640 էջ:

721. Գիրք աղօթից արարեալ Արքայն Գրիգորի Նարեկացւոյ՝
Հրեշտակական Վարդապետի: Կ. Պոլիս. 1763. 640 էջ:

722. Նարեկ. Գիրք աղօթից սրբոյն Գրիգորի Նարեկացւոյ
հոգեկիր հոգևորի: [Հաջորդ էջից. «Գիրք աղօթից սրբոյն Գրի-
գորի Նարեկացւոյ...»] Կ. Պոլիս 1774. 396 էջ. [կից կա. «Հատոր
երկրորդ. Ներբողինաց ճառից Զորեցունց Դովեաթից՝ ասացեալ
ի սրբոյ հօրէն մէրմէ Գրիգորի Նարեկացւոյ: էջ 1—239 և հի-
շատակարան]:

723. Նարեկ Գիրք. Գիրք աղօթից: Ասացեալ Արքայն Գրի-
գորի Նարեկացւոյն՝ Հրեշտակական Վարդապետի: Կ. Պոլիս. 1782.
640 էջ:

724. Արքայ հօրն մերոյ Գրիգորի Նարեկացւոյ Գիրք աղ-
թից, որ կոչի Նարեկ: Վենետիկ. 1789. 394—35 էջ. [Տպվել է
Կ. Պոլիսի 1774 թ. հրատարակութիւնից]:

725. Գիրք Աղօթից Արքայն Գրիգորի Նարեկացւոյ՝ հոգեկիր
հոգևորի: Բաշխեալ յիննսուն և հինգ բանս՝ հոգեսուն Մաղթանաց.
[Նոր սրբագրութիւն և համեմատութ. ըստ ձեռագրերի]: Կ. Պոլիս
1790. 350 էջ:

726. Սրբոյ հօրն մերոյ Գրիգորի Նարեկացւոյ Գիրք աղօթից, որ կոչի Նարեկ: Վենետիկ. 1795. 394+35 (Ավետարանք բժշկութեան) [Տպւիւն է 1774 թ. Պոլսի օրինակից]:

727. Նարեկ Գիրք աղօթից սրբոյն Գրիգորի Նարեկացւոյ հոգեկիր հոետորի: Բաշխեալ յիննսուն և հինգ բանս՝ հոգեսուն Մաղթանաց: Կ. Պոլիս. 1802: 379 էջ [հետո, 1—144 ներբողներ, գանձեր]:

728. Նարեկ Գիրք աղօթից սրբոյն Գրիգորի Նարեկացւոյ հոգեկիր հոետորի: Բաշխեալ յիննսուն հինգ բանս՝ հոգեսուն Մաղթանաց: Կան նաև ներբողներ, գանձեր: Կ. Պոլիս. 1806. 402 էջ:

729. Գիրք աղօթից... մաղթանաց՝ Կ. Պոլիս. 1807:

730. Սրբոյ հօրն մերոյ Գրիգորի Նարեկացւոյ գիրք աղօթից որ կոչի Նարեկ: Վենետիկ. 1807: 404+38 էջ. [ըստ ընտիր օրինակի. փոքրագիր]:

ԱՅԼԵՎԱՅԼ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

731. Գիրք աղօթից սրբոյն Գրիգորի Նարեկացւոյ հոգեկիր հոետորի: Բաշխեալ յիննսուն և հինգ բանս՝ հոգեսուն մաղթանաց: Կ. Պոլիս. 1822. [փոքրագիր]:

732. Նարեկ Գիրք աղօթից սրբոյ Գրիգորի Նարեկացւոյ հոգեկիր հոետորի: Բաշխեալ յիննսուն և հինգ բանս՝ հոգեսուն մաղթանաց: Կ. Պոլիս. 1826. 410 էջ:

733. Նարեկ Գիրք աղօթից սրբոյն Գրիգորի Նարեկացւոյ հոգեկիր հոետորի: Բաշխեալ յիննսուն ու հինգ բանս՝ հոգեսուն մաղթանաց: յՕրթագիւղ. 1832. 439 էջ [ըստ ձեռագր. համեմատութ.]:

734. Ա. Գրիգորի Նարեկայ ողբերգութիւն: Վենետիկ. 1833:

735. Գիրք աղօթից Սրբոյն Գրիգորի Նարեկացւոյ հոգեկիր հոետորի: Բաշխեալ յիննսուն և հինգ բանս՝ հոգեսուն մաղթանաց: յՕրթագիւղ 1836. 488 էջ. [փոքրագիր]:

736. Նարեկ աղօթից սրբոյն Գրիգորի Նարեկացւոյ հոգեկիր հոետորի: Բաշխեալ յիննսուն և հինգ բանս՝ հոգեսուն Մաղթանաց: յՕրթագիւղ 1839. 439 էջ. [համեմատությամբ ընտիր ձեռագր.]:

737. Գրիգոր Նարեկայ Վանից վանականի ողբերգութիւն: Վենետիկ. 1884 թ.:

738. Արքոյ հօրն մերոյ Գրիգորի Նարեկայ վանից վանա-
կանի Մատեան ողբերգութեան: Կ. Պոլիս. 1845. 388 էջ:

739. Արքոյ հօրն մերոյ Գրիգորի Նարեկայ վանից վանականի
Մատեան ողբերգութեան. Կ. Պոլիս. 1847. 415 էջ: [Սրա նախորդ
էջում. «Դրութիւնք յոգնաթախանձ բանից օգտակարաց տպա-
շաւանաց հոգեշահ խրատուց... տապեալ Մատեան ողբերգութեան
Գրիգորի Նարեկայ վանից վանականի]:

740. Նույնը. — 1850. Կ. Պոլիս. 370 էջ: [Միայն. «Մատեան
ողբերգութեան»-ը]:

741. Ընտիր Մատենագիրք: Գրիգոր Նարեկայ վանից վանա-
կանի: Վենետիկ. 1851. 660 էջ:

742. Արքոյ հօրն մերո Գրիգորի Նարեկայ վանից վանականի
Ողբերգութիւնք: Կ. Պոլիս. 1852. 430 էջ:

743. Նույնը. — Կ. Պոլիս. 1858. 368 էջ:

744. Գրիգորի Նարեկացւոյ Ողբերգութիւն: Փարիզ. 1860.
424 էջ:

745. Արքոյ հօրն մերոյ Գրիգորի Նարեկայ վանից վանականի
Մատեան ողբերգութեան: Կ. Պոլիս. 1864. 476+իւ էջ:

746. Նույնը. — Երուսաղեմ. 1868. 518 էջ:

747. Նույնը. — [Տղազ. Տէտէյան]: Զմյուռնիա. 1870. 519 էջ:

748. Արքոյ հօրն մերոյ Գրիգորի Նարեկայ վանից վանա-
կանի Ողբերգութիւն: Երուսաղեմ. 1875. 538 էջ:

749. Արքոյ... վանականի Ողբերգութիւն. Երուսաղեմ 1886:

750. Արքոյ... վանականի Ողբերգութիւն: Վենետիկ 1893.
639 էջ:

751. Բաւեմ աղօթից սրբոյն Գրիգորի Նարեկայ վանից վա-
նականի և հոգեկիր հոեաորի [Փոքր աղօթամատոյց]: Վենետիկ.
1763. 311 էջ:

752. Աղօթամատոյց պատկերազարդեալ սրբոյն Գրիգորի
Նարեկայ վանից վանականի և հոգեկիր հոեաորի: Վենետիկ.
1804. 296 էջ:

753. Նարեկայ վանքի վանականներէն Ս. Գրիգոր վարդա-
պետի Աղօթագիրքը: Գրարար բնագրէն. թարգ. Միսաք Գօշուն-
եան: Կ. Պոլիս. 1902. 515 էջ:

754. Արքոյ հօրն մերոյ Գրիգորի Նարեկացւոյ Մեկնութիւն
Երզոյ Երզոյն Սողովմոնի: Վենետիկ. 1789. 216 էջ:

755. Արքոյ հօրն մերոյ Գրիգորի Նարեկացւոյ երկրորդ մա-
տեան ճառից. Յորում պատմութիւն սրբոյ Խաչին Ապարանից, Ներ-

բողք 'ի սր. Խաչն աստուածընկալ, ի սր. Աստուածածին, ի սր. Առաքեալն և սր. Յակոբ Հայրապետ Մեծընայ, հանդերձ Գանձիւք հոգւոյն սրյ. և Եկեղեցւոյ և Խաչին: Վենետիկ. 1827. էջ 253:

756. Ճառք և խոստովանութիւնք հաւատոյ՝ արարեալ սրբոց հարց մերոց Գրիգորի Նարեկացւոյ և Վահրամայ վարդապետի: Երուսաղեմ. 1856:

757. Նարեկ Աղօթամատեան Ս. Գրիգորի Նարեկացւոյ: Արդի հայերենի վերածեց՝ թարգմ. Թորգոմ. Եպիսկոպոս. Գահերի: 1926. ԺԸ+367 էջ:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

758. Արեղյան Մ.—Ս. Գրիգոր Նարեկացի: Աղգազրակ. հանդես XXVI դիրք. 1916. էջ 85—147:

759 Արեղյան Մ.—Ուրվագծեր հայոց գրականության պատմությունից: Արարատ. 1912, էջ 720—733, 823—837, 1002—1029, 1146—1164: [Շարականների մասին է]:

760. Ալիշան Ղ.—Հայապատում. պատմիչք և պատմություն հայոց. Վենետիկ. 1901. էջ 211—215:

761. Աջեմյան Հայկ.—Հայրենի հեշատակներ: Դեպի Նարեկա վանքը: Արարատ. 1918. էջ 134—147:

762. Брюсов. В.—Летопись исторических судеб армянского народа. От VI в. до Р. Хр. по наше время. Москва. 1916. стр. 70—79.

763. Եղ. Ս. Հ.—Ս. Գրիգորի Նարեկացու նկարագիրը: Բաղմաձեպ. 1920. էջ 319—320:

764. Ե. Ն. Ա.—Նարեկացին և Նարեկը: Բաղմաձեպ. 1900 էջ 443:

765. Զարպիսանսլյան Գ.—Հայկական հին դպրության պատմության. (Դ—ԺԴ. դար): Երրորդ տպագ. Վենետիկ. 1897. էջ 538—549.

766. Զամինյան Ա.—Հայ գրականության պատմություն: Նոր Նախիջևան. 1914. էջ 146—149:

767. Ժողովրդի խոսքը Նարեկացու մասին: Լումա. 1899. դիրք Բ:

768. Ubaldo Faldati.—Lirische mistische die J. Gregorio die Nareg. Bessarione. հտ. XXXVIII—1922. 144—148.

769. Հայ Գրականության պատմություն: Պատրաստել է

ՍՍՌՄ Գիտությունների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի Գրա-
կանության և Լեզվի Ինստիտուտի բրիգադը, Թույլատրված է
ՀՍՍՌ Լուսժողովրդավարական կողմից, որպես դասագիրք միջնակարգ
դպրոցների VIII դասարանների համար: Ընդհանուր խմբագրու-
թյամբ ՍՍՌՄ Գիտությունների Ակադեմիայի Հայկական ֆի-
լիալի խմբագրական հանձնաժողովի: Երևան. Հայպետհրատ, 1940.
էջ 83—91:

Գիրք I. Մկրյան Մկրտիչ (ֆիլոլոգիական գիտ. թեկն.)—
Ա. «Հին շրջան» և «Միջին շրջան»: Զարյան Ռուբեն (ֆի-
լոլոգիական գիտ. թեկն.)—Բ. «Նոր շրջան»-ի «Հայ գրականություն»
նրա XIX դարի առաջին հիսնամյակում» բաժինը: Խմբ. Հով. Մե-
լիքյանի և Խորեն Սարգսյանի:

770. Հովհաննիսյան Ն.—Գրիգոր Նարեկացին և իր «Գումարք
խմբից»-ը: Բազմավեպ. 1912 էջ 2—4:

771. Մեկնութիւն Սրբոյն Գրիգորի Նարեկացւոյ: Շարադը-
րեալ և մեկնեալ մեծաւ գգուշութեամբ և շրջահայեցողությամբ
ի Յակոբայ Արքեպիսկոպոսէ և պատրիարքէ Կոստանդնուպոլսոյ
Աստուածարան կոչեցելոյ: Կ. Պոլիս. 1745. 1136 էջ.*

772. Նարեկ աղօթից. համառօտ և զգուշաւոր լուծմամբք
բացայայտեալ մի անգամ և այժմ երկրորդ անգամ յաւելուա-
ծով: Աշխատութեամբ նորին տեառն Հ. Գաբրիէլի Աւետիքեան
աթոռակալ վարդապետի: Վենետիկ. 1827. 586 էջ:

773. Նարեկացին և Նարեկը.—Բազմավեպ. 1900. էջ 443:

774. Նարեկա վանքն ու Նարեկացին. իններորդ հարյուր-
ամյակ. 1003—1903. Բուզանդիոն: 1902. № 231:

775. Չամչյան Մ.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխար-
հի մինչև ցամ տեառն 1784. ըստ ավանդելոյ այլևայլ մատենա-
գրաց. ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս տրոհեալ: Վե-
նետիկ. 1784. հտ. Բ. էջ 852, 853, 857, 903: Ծանոթ. 1022:

776. Պողոսյան Պ.—Մեծ հայ խորհրդապաշտը կամ Գրիգոր
Նարեկացին: Նոր կյանք—Արօր. Լ. 1922: էջ 142—143:

777. Փափազյան Վ.—Պատմություն հայոց գրականության.
(բանահյուսության պատմություն): Սկզբից մինչև մեր օրերը:
Ձեռնարկ ուսուցիչների և դասագիրք դպրոցների համար: Հաւել-
ված—նմուշներ հայ բանահյուսությունից: Մասն I. Սկզբից մինչև
XVII դարը: Երևան. 1907. էջ 194—196:

* Առաջին էջը «Գիրք մեկնութեան աղօթից սրբոյն Գրիգորի Նարեկաց-
ւոյ հրեշտակական վարդապետի:

ԱՐԻՍՏԱԿԵՍ ԼԱՍՏԻՎԵՐՏՅԻ

Լաստիվերտցին XI դարի պատմագիր է։ Նրա պատմությունն սկսվում է Վասիլ Բ. կայսրի գործունեությամբ, հետո պատմում է Գագիկ «աշխարհաշէն» թագավորի, նրա երկու որդիների՝ Ամրատի և Աշոտի պահակալության համար մղած կռիվների, ապա սելջուկ-թուրքերի արշավանքների, ավերածությունների մասին։ Լաստիվերտցին ականատես է եղել շատ դեպքերի և բուն հուզումով է նկարագրում սելջուկ-թուրքերի գործած վայրագությունները, սոսկումները, Անի ու Արծն քաղաքների առումը։

Արիստակես Լաստիվերտցին ղուգահեռ կերպով տեղեկություններ է հաղորդում Հունաստանի մասին։ Դրում է հուլյնպես թոնդրակեցոց աղանդի վերաբերյալ (ԻԲ. և ԻԳ. գլուխները)։

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

778. Պատմութիւն Արիստակեսայ վարդապետի Լաստիվերտցւոյ (Մատենագրութիւնք Նախնեաց)։ Վենետիկ. 1844. 124 էջ։

779. Արիստակես Լաստիվերտցի վարդապետի հայոց պատմութիւնը։ Մարգմանեց աշխարհաբար Մինաս Տեր-Պողոսյանց։ Ալեքսանդրապոլ. 1893. 238 էջ. [Ծանոթություններով և անվանացույակով]։

780. Պատմութիւն Արիստակեսայ վարդապետի Լաստիվերտցւոյ։ Դուկասեան Մատենադարան։ Թիֆլիս. 1912. 191 էջ։

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

781. Ալիշան Է.—Հայապատում. պատմիչք և պատմություն հայոց։ Վենետիկ. 1901. էջ 42։

782. Զամինյան Ա.—Հայ գրականության պատմություն։ Նոր-Նախիջևան. 1914. էջ 164—165։

783. Զարպիանալյան Գարեգին.—Հայկական հին դպրության պատմություն. (Ի—ԺԳ դար)։ Երրորդ տպագ. Վենետիկ. 1897. էջ 592—595։

784. Զամչյան Մ.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ տեառն 1784. ըստ աւանդելոյ ալիւալլ մատենագրաց. ի վեց գիրս բովանդակեալ. և յերիս հատորս տորհեալ։ Վենետիկ. 1784. Ահ.տ էջ. 15. Բ. հտ. էջ 948, 988։

785. Փափագյան Վ.—Պատմութիւն հայոց պրականութեան.
(Բանահյուսութեան պատմութիւն): Սկզբից մինչև մեր օրերը:
Ձեռնարկ ուսուցիչների և դասաւարտ դպրոցների համար: Հավել-
ւած—նմուշներ հայ բանահյուսութիւնից: Մասն I. Սկզբից մինչև
XVII դարը: Երևան. 1907. էջ 190—194:

ՄԱՏԹԵՈՍ ՈՒՌՎԱՅԵՅԻ

Ուռհայեցու պատմութիւնը տարեգրութիւն է. նշելով թվա-
կանները, նա բավական մանրամասն պատմում է 951—1137 թվե-
րի միջև կատարւած դեպքերը: Բացի հայոց պատմութիւնից,
Ուռհայեցին տեղեկութիւններ է հաղորդում նաև Առաջավոր
Ասիայի թուրքերի, Բյուզանդիոնի և խաչակիրների մասին: Մատ-
թեոս Ուռհայեցին պրում է սելջուկյան տիրապետութեան, Կիլի-
կիայի հայկական պետութեան ձևակերպման և Վրաստանի մասին:
Տեղեկութիւններ կան նաև Հայաստանի սոցիալ-քաղաքական
կյանքի և Բագրատունյաց ու այլ իշխանների մասին:

Ուռհայեցու ժամանակագրութիւնը շարահարել է Գրիգոր
Երեցը, հասցնելով մինչև 1162 թվականը:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

786. Մատթեոսի Ուռհայեցու Պատմութիւն Հայոց: Երու-
սաղեմ: 1869. 597 էջ. [465 էջից—547 էջը «Շարահարութիւն ի
Գրիգոր Երեցուէ»]:

787. Մատթեոս Ուռհայեցի. Ժամանակագրութիւն: Բ. տպագ.:
Վաղարշապատ. 1898. է+448 էջ:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

788. Ալիշան Ղ.—Հայապատում. պատմիչք և պատմութիւն
հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 99:

789. Զամինյան Ա.—Հայ գրականութեան պատմութիւն:
Ն.-Նախիջևան. 1914. էջ 190:

790. Զարպիանալյան Գ.—Հայկական հին դպրութեան պատ-

մություն: (Դ.—ԺԳ. դար): Երրորդ տպագ. Վենետիկ. 1897. էջ 663—671:

791. Չամչյան Մ.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ տեառն 1784. ըստ աւանդելոյ այլևայլ մատենապրադ. ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս տրոհեալ: Վենետիկ. 1784. Ա. հտ. էջ 15, Գ. հտ. էջ 67:

792. Փափագյան Վ.—Պատմություն հայոց պրականության. (բանահյուսության պատմություն): Սկզբից մինչև մեր օրերը: Ձեռնարկ ուսուցիչների և դասագիրք դպրոցների համար: Հավելւած— նմուշներ հայ բանահյուսությունից: Երևան. 1907. էջ 224—225:

ՊԵՏՐՈՍ ԳԵՏԱԴԱՐԶ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

Պետրոս Գետադարձը կաթողիկոս է եղել 1019—1058 թվականներին: Հայաստանի պատմական այդ ժամանակաշրջանը հարուստ է խոշորագույն քաղաքական դեպքերով, երբ մի կողմից սելջուկ-թուրքերի հրոսակախմբերն էին ասպատակում երկիրը, մյուս կողմից Բյուզանդական կայսրները, հենվելով Հայաստանի թագավորների, իշխանների և հոգևորականության ներքին տարաձայնությունների, դավադրությունների վրա, տեր դարձան Անի մայրաքաղաքին:

Ըստ մեր պատմիչների (Արիստակես Լաստիվերտցի, Սմբատ Սպարապետ, Վարդան) Պետրոս Գետադարձը խոշոր քաղաքական դեր է կատարել Անին իր շրջակա երկրամասերով հույն կայսրներին հանձնելու գործում («... Անդ եղև Հայոց կորստեան գիր և նամակ»):

Բացի քաղաքական գործերից, Պետրոս Գետադարձը նամակագրություն է ունեցել Գրիգոր Մագիստրոսի հետ (վերջինը նրան անվանում է «ազն տունջևան», «գերակառարդ իմաստնից»), իրել է շարականներ (Հանդստյան, Մարտիրոսաց, Մանկունք ևլն):

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

793. Զորպիանալյան Գ.—Հայկական հին դպրության պատմություն: (Դ.—ԺԳ. դար): Երրորդ տպագ. Վենետիկ. 1897. էջ 587—588:

793ր. Ջամիլյան Ա.—Հայոց եկեղեցու պատմութիւն: Ն. Նա-
խիջկան. 1908. էջ 174—179:

174. Կոստանյան Կ.—Տեր Պետրոս Ա. Դեառագարձ: Վաղար-
շապատ. 1897. 53 էջ:

795. Марр Н.—Сказание о католикосе Петре и ученом
Иоанне Козерне. (Из сборника Факультета Вост. яз. „Восточная
Заметки“ С. П. Б. 1895. стр. 9—34. [Սրա գրախոսականը տես
Արարատ. 1896. էջ 75—76]:

796. Ջամչյան Մ.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշ-
խարհի մինչև զամ տևառն 1784. ըստ աւանդելոյ այլևայլ մա-
տենագրաց. ի վեց գիրս բովանդակեալ և յերիս հատորս տրոհեալ
Վենետիկ. 1784. հտ. Բ. էջ 896, 898, 903, 909, 908, 912, 913,
921, 930, 932, 933, 935, 936, 944, 945, 968:

ԳՐԻԳՈՐ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍ

Գրիգոր Մագիստրոսը (990—1058 թ. թ.) 11-րդ դարի իմաս-
տասեր, գիտնական և քաղաքական գործիչ է եղել: Նա ուսում-
նասիրել է ասորերենը, հունարենը ու այդ լեզուներից թարգ-
մանութիւններ է կատարել: Գրել է 80-ից ավելի իմաստասի-
րական, ուսուցողական թղթեր (նամակներ), հայերենի քերա-
կանութիւն, թողել է թարգմանութիւններ Պլատոնից և ուրիշ-
ներից:

1016 տող չափածո գրել է աստվածաշնչի բովանդակութիւ-
նը: Խոնդրակեցիների աղանդի ուսումնասիրութեան տեսակետից
կարևոր են Գրիգոր Մագիստրոսի ԿԷ, ԿԸ և ԿԹ. թղթերը (էջ
148—170):

Քերականութեան մեջ գրում է գրերի գյուտի և քերակա-
նական հարցերի մասին:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

797. Տաղասացութիւն Գրիգորի Մագիստրոսի ճշմարիտ և
աւղղափառ վարդապետի: Կ. Պոլիս. 1746. 104 էջ:

798. Տաղասացութիւն ներհուն առն Գրիգորի Մագիստրոսի,
աւղղափառ իշխանի: Կ. Պոլիս. 1825. 106 էջ:

799. Տալոսացուքիւն Գրիգորի Մագիստրոսի Պահլաւունւոյ՝ Վենետիկ. 1868. 99 էջ:

800. Թուղթ ի պատասխանի գրոյ Սարգսի վարդապետի, յորում և ողբ ի վերայ Արամեան նահանգի: Ճոաքաղ. 1860. էջ 8—13, 28—30. *

801. Թուղթը առ Գրիգոր եպիսկոպոս Մսկաց և Մանազկերտոյ: Ճոաքաղ. 1860. էջ 271—272:

802. Առ կաթողիկոս Ասորւոց ի քղ. Ամիթ. պատասխանի թղթոյն Թուլայեցեաց մնացելոցն ի նորոց մանիքեցւոց Թոնդրակեցեացն. որք ևկեալ էին առ կաթողիկոսն Ասորւոց, և կամէին խարել զնա: Ճոաքաղ. 1861. էջ 11—14:

803. Գրիգորի Մագիստրոսի Պահլաւունւոյ բժշկական մէկ պատառիկը: Հանդ. Ամս. 1892. էջ 166:

804. Գրիգորի Մագիստրոսի Գամաղտական թղթին մեկնութիւնն ի նմին իսկ Մագիստրոսէ: [Նորայր]: Բանասեր. 1900. էջ 119:

805. Եւկլիդեսի նորագիւտ երկրաչափութեան գրոց պատառիկը: Բաղմավետ. 1884. էջ 30:

806. Թուղթ առ Վեստն Վահրամ: Արարատ. 1893. էջ 130—131:

807. Թուղթ առ Կիրակոս յոյն Դպիր: Հանդ. Ամս. 1892. էջ 166—169:

808. Յաղագս խաչահշտն գաւաղանին զոր ընծայեաց տեառն Պետրոսի հայոց կաթողիկոսի: Մասեաց աղափնի. 1863. էջ 542—543:

809. Պատասխանի Տեառն Պետրոսի Հայոց կաթողիկոսի. (1017—1051) ի ժամանակի, քանզի խնդրեաց յաշակերտաց իւրոց զոմանս՝ զԲասիլն և զԵղիսէ: Հանդես հայագիտության. 1904. էջ 75—80:

810. Թուղթ առ Արրհիմ ամիրա վասն հաւատոց՝ Գրիգորայ որդւոյ Վասակայ ասացեալ: Հանդ. հայագիտության. 1904. էջ 75:

811. Բան յաղագս ձկանց առ իշխանն Մամիկոնեան: Ճոաքաղ. 1861—1862 թ. էջ 64—67, 67—69:

* 800—811. Թղթերի նկարագրութ. վերցված է. Ա. Ղազիկյանի «Հայկական հոր մատենագ. և հանրագիտ. հայ կյանքի» զրբից՝ Վենետիկ. 1909—1912. էջ 470»

811բ. Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերը, Բնագիրն հառաջարա-
նով և ծանոթություններով առաջին անգամ ի լույս ընծայեց
Կ. Կոստանյանց: Ալեքսանդրապոլ. 1910. ԽԸ+352 էջ. Թուղթք
Գրիգոր Մագիստրոսի.—Ա. «Առ հոգևոր տերն Պետրոս կաթողիկոս
ի ժամանակին, յորում ի կապանց իւրոց վերստին յաջորդեաց
յաթոռ իւր, խնդրեալ ի Գրիգորէ զգիր սրբոյն Եփրեմի Հաւա-
տոցն, զոր ընթեռնոյր մինչ ի բանտին էր» էջ 3—4:—Բ. «Առ
տէր Պետրոս ի ժամանակի խուժան յառնելոյ ի քաղաքին ի վե-
րայ նորա, քան մխիթարական և հարցումն Անանիայի գրոց Շի-
րակայնոյն, զոր մեծ Քննիկոնն անուանեն» էջ 4—10:—Գ. «Պա-
տասխանի կաթողիկոսին յաղագս Գապկայ, որ ասէր թէ խորհին
կորուսանել զքեզ» էջ 10—13:—Դ. «Պատասխանի տեառն Պետ-
րոսի Հայոց կաթողիկոսի սակս տրտնջոյ զորդւոյն Աշոտի մինչ
կինն վախճանեցաւ» էջ 13—15:—Ե. «Պատասխանի տեառն Պետ-
րոսի Հայոց կաթողիկոսի ի ժամանակի քանզի խնդրեաց յաշա-
կերտաց իւրոց զոմանս, զԲասիլն և զԵղիսէ» էջ 15—21:—Զ. «Պա-
տասխանի տեառն Պետրոսի կաթողիկոսին Հայոց մխիթարական
թղթին» էջ 22—23:—Է. «Առ Տ. Պետրոս կաթողիկոս» էջ 23—26:—
Ը. «Առ Տ. Պետրոս կաթողիկոս» էջ 26—31:—Թ. «Յաղագս խա-
չանչան զաւաղանին, զոր ընծայեաց տեառն Պետրոսի Հայոց կա-
թողիկոսի» էջ 31—34:—Ժ. «Առ ոմն սարկաւազ տեառն Պետրոսի
ի ժամանակի խազմի խուժանին, ի վերայ յարուցեալ» էջ 34—
36:—ԺԱ. «Պատասխանի թղթոյն տեառն Յովհաննիսի Սիւնեաց
արքեպիսկոպոսի յաղագս Վահրամայ հօրեղբօր իւրոյ կատարման
մարտիրոսությամբ» էջ 36—44:—ԺԲ. «Առ արքեպիսկոպոսն վասն
ձկանց սուղ ինչ իմաստասիրել» էջ 45—46:—ԺԳ. «Առ արքեպիս-
կոպոսն» էջ 46—48:—ԺԴ. «Առ արքեպիսկոպոսն է» էջ 48—49:—
ԺԵ. «Առ արքեպիսկոպոսն է» էջ 49—50:—ԺԶ. Առ արքեպիսկոպոսն
է» էջ 50—51:—ԺԷ. «Առ արքեպիսկոպոսն» էջ 51:—ԺԸ. «Առ
վարդապետն Սարգիս ի ժամանակի հալածանաց գրեաց ի մայ-
րաքաղաքն Անի» էջ 52—57:—ԺԹ. «Պատասխանի Սարգիս վար-
դապետի և ողբ ի վերայ Արամեանս նահանգի» էջ 57—64:—Ի.
«Պատասխանի Սարգսի վարդապետին» էջ 64:—ԻԱ. «Առ վար-
դապետն Սարգիս» էջ 64—66:—ԻԲ. «Առ վարդապետն Սարգիս
առաջնորդ ուխտին Սեանայ, քանզի գրեալ էր Դագիկ առ վարդա-
պետս այս, եթէ եկեսցես առիս և ի միասին գրոց պարապես-

ցուք» էջ 66—69:—ԻԳ. «Առ հայրն սրբոյ Կարապետին» էջ 69—
 70:—ԻԴ. «Առ հայրն սրբոյ Կարապետին» էջ 70—72:—ԻԵ. «Առ
 հայրն սրբոյ Կարապետին. Սարգիս և առ այլ եղբայրսն» էջ 72—
 75:—ԻԶ. «Առ հայրն Կարապետին» էջ 75—76:—ԻԷ. «Առ տէր
 Գրիգոր և առ արքեպիսկոպոսն Ստեփաննոս» էջ 76—77:—ԻԸ.
 «Առ արքեպիսկոպոսն և առ տէր Գրիգոր» էջ 77—78:—ԻԹ. «Առ
 արքեպիսկոպոսն և առ տէր Գրիգոր» էջ 79—80:—Լ. «Առ եպիս-
 կոպոսն Մովսէս և Մանազկերտոյ պատասխանի թղթոյն մխի-
 թարության» էջ 81—82:—ԼԱ. «Առ եպիսկոպոսն Մովսէս և Մա-
 նազկերտոյ» էջ 83—84:—ԼԲ. «Ի Գրիգոր եպիսկոպոսն Մովսէս
 վասն շինութեան զղեկի և կանգնելոյ մահարձան» էջ 84—86:—
 ԼԳ. «Յաւուրս ձմեռայնոյ եղեալ ահագին որոտութն յամսեան
 Ահեկի, որ էր քսաներորդ երրորդ, և զայսոսիկ զրեաց ի Գրիգոր
 եպիսկոպոսն Մովսէս և Մանազկերտոյ, սակս ելոյ ևս անձրև սաս-
 տիկ» էջ 86—87:—ԼԴ. «Առ նոյն եպիսկոպոսն Մովսէս վասն ա-
 հագին ցրտոյ և սառնամանեաց» էջ 87—88:—ԼԵ. «Առ տէր Գրի-
 գոր» էջ 88—89:—ԼԶ. «Առ Հնձացին Գրիգոր տելետիս, սակս
 որոյ էլ ի վանաց և չողաւ ի լեռան Վարագայ» էջ 89—91:—
 ԼԷ. «Առ Հնձացին Գրիգոր տելետիսն» էջ 92—93:—ԼԸ. «Առ
 Գրիգոր Հնձացին տելետիսն» էջ 93—94:—ԼԹ. «Առ Հնձացին
 Գրիգոր» էջ 95—96:—Խ. «Առ Դագիկ որդի Արասայ յաղագս գիտ-
 նական կրօնաւորին Գրիգորի Հնձացւոյ» էջ 96—98:—ԽԱ. «Առ
 հայրն Սաժուէլ առաջնորդ վանիցն Խնատի» էջ 98—99:—
 ԽԲ. «Առ կրօնաւորսն Խնատին, յորժամ վախճանեցաւ ծերն Սա-
 ժուէլ» էջ 100—101:—ԽԳ. «Պատասխանի առաջնորդի սուրբ ուխ-
 տին մարաշինոյ Սոսթինէսի» էջ 101—103:—ԽԴ. «Առ հայրն
 Սոսթինէս յաղագս ոսկի մատանւոյն» էջ 103—104:—ԽԵ. «Առ
 աշակերտս իւր Բարսեղ և Եղիսէ յաղագս զրոցն Արիստոտէլի»
 էջ 105—107:—ԽԶ. «Առ աշակերտ իւր Եղիսէ, եպիսկոպոս Սեբաս-
 տիոյ» էջ 108—109:—ԽԷ. «Առ Կիրակոս յոյն զպիր» էջ 109—
 110:—ԽԸ. «Առ Կիրակոս յոյն զպիր» էջ 110—116:—ԽԹ. «Առ
 հայր Անանիա» էջ 116—120:—Ծ. «Առ Անանիա զարձեալ սակս
 ձմեռայնոյ սաստկության» էջ 120—122:—ԾԱ. «յԱնանիա, գոլով
 յուղւոջ, երկուցեալ ի հոսանուտ հողմոյ յաւուրս ձմեռայնոյ»
 էջ 122—123:—ԾԲ. «Առ Անանիա հայրն Տիրուայ» էջ 123—124:—
 ԾԳ. «Առ երաժիշտն Դանիէլ» էջ 124—125:—ԾԴ. «Առ Դանիել
 յաղագս քնոյ» էջ 125—127:—ԾԵ. «Առ վարդապետն Գէորգ սակս
 խնդրոյ մեկնութեան մարգարէին Երեմիայի» էջ 127—128:—

ԾԶ. «Առ կադ վարդապետն, զոր ի տօնի Աստուածայայտնութեանն կոչեալ զնա» էջ 128—130:—ԾԷ. «Առ կրօնաւոր ոմն Գրիգոր անուն ի գեղջէն Այլարերից» էջ 130—131:—ԾԸ. «Յաղագս նոանց բան կատակական առ Եփրեմ եպիսկոպոս Բջնւոյ» էջ 131—132:—ԾԹ. «Յաղագս կրօնաւորի ումեմն, զոր Շապուհ անուանեն» էջ 133—135:—Կ. «Առ Սարգիս Կառամարտեկ տէլէտիս» էջ 135—136:—ԿԱ. «Պատասխանի սրբազան եղբարցն սուրբ ուխտին Սանահին, որ գրել էին թուղթ օրհնութեան ի Միջպետս և մեղադրականս սակս ոչ գրելոյ թուղթ առ նոսա» էջ 136—142:—ԿԲ. «Առ խրախճանս մայրաքաղաքացի և վարդապետք» էջ 142—143:—ԿԳ. «Պատասխանի թղթոյ ումեմն կրօնաւորի, զոր գրեալ է յաղագս վախճանելոյ ումեմն յազգականաց իւրոց. որ բազում երախտանօք վերաստացեալ էր զնա և զկնի այնորիկ ասլերախտութիւն և փորձութիւն ի նմանէ եղեալ անտես արարեալ. զկնի մահուանն այսպիսի գրեաց պատասխանի» էջ 143—145:—ԿԴ. «Առ եպիսկոպոսն Կարուց պատասխանի վասն երթալոյ նորա ի սուրբ քաղաքն Աստուծոյ» էջ 145—146:—ԿԵ. «Առ Հայրն Վարազայ» էջ 146—147:—ԿԶ. «Առ ոմն կրօնաւոր» էջ 147—148:—ԿԷ. «Պատասխանի թղթոյն կաթողիկոսին Ասորւոց ի ժամանակին, յորժամ էր դուքս ի Վասպուրական և ի Տարօն. զկնի բառնալոյն զՄանիքեցիսն յաշխարհէն ձուռնաց. և ի Թոնդրկաց մնացեալսն նոցա կործանեալ ազգն. չոգան առ կաթողիկոսն Ասորւոց ի քաղաքն Ամիթ, զի թերևս խարէութեամբ հաւանեցուցեն զնա. զոր նորա գրեալ թուղթ ի Գրիգոր Մազիստրոսն յԱրշակունին: Եվ այս է պատասխանին» էջ 148—164:—ԿԸ. «Պատասխանի թղթոյն Թուլայեցեաց, մնացելոցն ի նորոց Մանիքեցւոց Թոնդրակեցացն. որք եկեալ էին առ կաթողիկոսն Ասորւոց և կամէին խարել զնա» էջ 164—168:—ԿԹ. «Յաղագս նկարագրութեան սրբոյ եկեղեցւոյն սրահի վաւթի գրեաց զայսոսիկ և սակս Մանիքեցւոց» էջ 168—170:—Հ. «Առ Իրրահիմ ամիրայն վասն հաւատոց Գրիգորոյ որդոյ Վասակայ ասացեալ» էջ 170—201:—ՀԱ. «Պատասխանի Իրրահիմի ամիրայնի, զոր խնդրեաց մի վասն իմաստասիրութեան և մի վասն հաւաստոյ» էջ 201—208:—ՀԲ. «Առ որդին Աշոտի պատասխանի, մինչ զհօրէն իւր զրէր բանս կեղերջականս» էջ 208—211:—ՀԳ. «Պատասխանի թղթոյն Գագկայ որդւոյն Աշոտոյ, եկեալ վասն ոչինչ իրաց վայրապար զկնի կրօնաւորաց սակս պարտուց ինչ նոցա ի գաւառէն Տարօնոյ» էջ 211—213:—ՀԴ. «Առ իշխանն Մամիկոնեան (Թոռնիկ)» էջ 213—

215.—ՀԲ. «Առ նոյն Մամիկոնեան, որ խնդրէր իմաստասիրել յաղագս ձկանց և առաքէր նմա կարմրախայտ» էջ 215—218.—
 ՀԶ. «Առ նոյն Մամիկոնեան սակս ծառոյն զոր խնդրէր ի պէտս սեղանոյ» էջ 219—221.—ՀԷ. «Առ նոյն Մամիկոնեան, զոր կոչեալ ի տօնի նաւակատեաց եկեղեցւոյն» էջ 222—225.—ՀԸ. «Առ պռաւ-
 տեսպատրիկն և տշխարհագիր սակս բարեխօսութեան վաճառա-
 կանի ումեմն ի Մեկիտենոյ Եւտափաւ անուն» էջ 225—227.—
 ՀԹ. «Առ ոմն իշխան, որ խոստացեալ էր կաթսայ և հեղգայր ա-
 ռաքել զնա» էջ 227—228.—Ձ. «Առ ոմն, որ խարէութեամբ ջա-
 նայր և կեղծաւորէր» էջ 228—230.—ՁԱ. «Առ կարծեցեալ ոմն
 գիտնական, զոր յոյժ տգէտ գտեալ և զգիրս արտաքին և զԱս-
 սուածաշունչ արտողի մեկնէր» էջ 230—233.—ՁԲ. «Առ ոմն, որ ի-
 մաստասիրէր ոչ ուղղապէս» էջ 233—234 —ՁԳ. «Առ որդին իւր զօ-
 րանալ ի պատերազմին հասանելոյ ի չարարաստ ծերունւոյն
 նիկաւլայ ալլարար» էջ 234—235.—ՁԴ. «Առ վեստն Վահրամ,
 որդի իւր» էջ 235—236.—ՁԵ. «Առ հեղգ աշակերտս յուսումն և
 հպարտս գոլ» էջ 236—237.—ՁԶ. «Առ հեղգս ոմանս յաշակերտացն,
 որք ուսանին զիմաստասիրութիւնս» էջ 237 [չափածո]:—ՁԷ. «Առ
 հեղգս յուսումն իմաստից» էջ 238—240.—ՁԸ. «...Անցք ստուերի
 է փառք մարդոյ» [չափածո] էջ 240—244:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

812. Ալիշան Ղ.—Հայապատում. պատմիչք և պատմություն հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 92:

813. Ալիշան Ղ.—Շնորհալի և պարագա յուր. Վենետիկ. 1873. [Գլ. Գ]:

814. Ալիքյան Ն.—Գրիգոր Մաղիստրոսի թղթերը: Բնագիրը հառաջաբանով և ծանոթություններով առաջին անգամ լույս ընծայեց Կ. Կոստանյան: Աղեփսանդրապոլ. 1910. ԽԼ+.352 էջ. [Գրախոսական]. Հանդ. Ամս. 1910. էջ 125—127:

815. Անառյան Հ.—Հայերեն նոր բառեր Գրիգոր Մաղիստրոսի թղթերուն մեջ: (Տպագ. Աղեփսանդրապոլ. 1910 թ.): Բաղմավեպ. 1924. էջ 240, 364. 1925 թ. էջ 40, 72, 107, 137:

816. Անառյան Հ.—Գրիգոր Մաղիստրոսի Մրգուղ Փանաքի լուծումը: Հանդ. Ամս. 1923. էջ 241—256:

817. Զարպիանալյան Գարեգին.—Հայկական հին դպրության պատմություն: Երրորդ տպագ. Վենետիկ. 1897. էջ 572—586:

818. Զամինյան Ա.—Հայ գրականության պատմությունը Նոր-Նախիջևան. 1914. էջ 160—162:

819. Կոստանյան Կ.—Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերը. բնագիրը հառաջաբանով և ծանոթություններով առաջին անգամ լույս ընծայված: Աղեքսանդրապոլ. 1910. ԽԸ—352 էջ:

820. Մենեվիշյան Գ. վրդ.—Գրիգոր Մագիստրոսի «Գամաղտականի» ամբողջական լուծումը: Հանդ. Ամս. 1911. էջ 193, 365, 543, 661. 713. [Առանձին գրքով. Վենետիկ. 1912: Այս գրքի գրախոսականը տես. Արարատ. 1912. էջ 563—564]:

821. Սարգսյան Բ.—Ուսումնասիրություն Մանիքեա—Պավղիկյան Թոնդրակեցւոյ աղանդին: Վենետիկ. 1893:

822. Սրապյան Իսահակ.—Գրիգոր Մագիստրոսի գործոց նոր հավաքածո մը Անտոնյան մատենադարանի մեջ: Հանդ. Ամս. 1909. էջ 111:

823. Զամչյան Մ.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ տեառն 1754. ըստ աւանդելոյ այլևայլ մատենագրաց. ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս տրուհյալ: Վենետիկ. 1784. հտ. Բ. էջ 892, 895, 904, 906, 923, 926, 927, 928, 929, 930, 934, 945, 949, 950, 958. Ծանոթ. 1032, 1033:

824. Տաշյան Հ.—Ցուցակ հայերեն ձեռագրաց մատենադարանին Մխիթարեան ի Վիեննա: Վիեննա. 1895. էջ 1074:

825. Ter Mekerttschian K.—Die Paulikaner. Leipzig. 1893.

826. Փափազյան Վ.—Պատմություն հայոց գրականության (բանահյուսության պատմություն): Սկզբից մինչև մեր օրերը: Զեռնարկ ուսուցիչների և դասագիրք դպրոցների համար: Հավելված—նմուշներ հայ բանահյուսությունից: Մասն I. Սկզբից մինչև XVII դարը: Երևան. 1907. էջ 196—198:

ԳՐԻԳՈՐ Բ. ՎԿԱՅԱՍԵՐ

Գրիգոր Բ. Վկայասերը 12-րդ դարի հեղինակ է, Գրիգոր Մագիստրոսի որդին: Եղել է գրասեր, կատարել է թարգմանություններ, դրա համար կոչել են վկայասեր: Գրել է Ներսես Շնորհալու կենսագրությունը և մի պատմական գրվածք, ու մեզ չի հասել:

Կազմել է «Տոնամակ» (եկեղեցական տոնական գրվածքների ժողովածու), գրել է ներբողական և վկայասիրական ճառեր, վարժագրություններ (Ոսկեբերանի, Դր. Աստվածաբանի):

Ղ. Ալիշանը Հայապատումի մեջ (§ 272, 273, 274, 275. Վենետիկ. 1901 թ.) Վկայասերի գործերից զետեղել է մի շարք հետաքրքիր նյութեր:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

827. Ալիշան Ղ.— Շնորհալի և սլարապա յուր: Վենետիկ. 1873. էջ 14, 26, 44, 75, 173, 230, 487:

828. Ալիշան Ղ.— Հայապատում. պատմիչք և պատմություն հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 92—93:

829. Զարպիանալյան Գ.— Հայկական հին դպրության պատմություն: Երրորդ տպագր. Վենետիկ. 1897. էջ 596—603:

830. Զամինյան Ա.— Հայ գրականության պատմություն: Նոր-Նախիջևան. 1914. էջ 163—164:

831. Զամչյան Մ.— Պատմություն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ տևառն 1784. ըստ աւանդելոյ այլևայլ մատենագրաց. ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս տրուհեալ: Վենետիկ. 1784. հտ. Բ. էջ 929, 968, 989, 994, 995, 997, 999, 1000. հտ. Գ. 1786. էջ 8, 20, 23, 25:

ԿԱՐԱՊԵՏ ՍԱՍՆԵՅԻ

Կարապետ Սասնեցին ապրել է 12-րդ դարի 1-ին կիսում: Նրա գործը մի ներբող է Մեսրոպ Մաշտոցի մասին: Սասնեցին իր պատմության նյութը վերցրել է Կորյունից, Խորենացուց:

օգտվել է նաև Զենոր Գլակից: Կարապետ Սասնեցին Մեսրոպ Մաշտոցին նկարագրում է իբրև գիտնականի, տառերի գյուտի հեղինակի և լուսավորչի:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ Է

832. Ներքողեան յաղագս վարուց և մահուան Ս. վարդապետին Մեսրոպայ: Աշխատությամբ Մեսրոպ Տեր-Մովսիսեանի. (Արտատպւած Արարատից, 1897 թ.): Վաղարշապատ. 1897. 74 էջ:

ՈՒՍՈՒՄ ՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

833. Ալիշան Ղ.—Հայապատում. պատմիչք և պատմություն հայոց: Երրորդ տպագ. Վենետիկ. 1901. էջ 103:

834. Զարպիսանալյան Գ.—Հայկական հին դպրության պատմություն: Երրորդ տպագր. Վենետիկ 1897. էջ 784—785:

835. Զամինյան Ա.—Հայ գրականության պատմություն: Նոր-Նախիջևան. 1914. էջ 165:

ՍԱՄՎԵԼ ԱՆԵՑԻ

Սամվել Անեցին (կամ Երեցը) ծնվել է մոտ 1100 թ. Անիում, մեռել է շուրջ 1190 թ.: Նա XII դարի պատմության ակադեմիկոս է. գրել է համառոտ հայոց պատմություն, օգտվելով Մովսես Խորենացուց և ուրիշներից:

Անհայտ շարահարողներ նրա պատմական ժամանակագրությունը և սրան կից աղյուսակը 1176 թվականից (ըստ հնագույն ձեռագրի) հասցրել են մինչև 1429 թիվը:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ Է

836. Սամուելի քահանայի Անեցույ, հաւաքմունք ի գրոց պատմադրաց, յաղագս դիւտի ժամանակաց անցելոց, մինչև ի ներկայս. Ծաղկաքաղ արարեալ: (Առաջաբանով, համեմատությամբ, հավելւածներով և ծանոթություններով Արշակ Տ.-Միքայելյանի): Վաղարշապատ. 1893. 302 էջ:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

837. Զարպիսանյան Գարեգին, — Հայկական հին պարտիզան պատմություն. (Բ. — ժԳ. դար), Երրորդ տպագ. Վենետիկ, 1807. էջ 672—673:

838. Զամինյան Ա. — Հայ գրականության պատմություն Նոր-Նախիջևան. 1914. էջ 191—192:

839. Զամյան Մ. — Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամառաւ 1784. ըստ աւանդելոյ այլևայլ մատենագրաց. ի վեց գիրքով ընդհանրաւ, և յերես հատորս տրոհեալ: Վենետիկ. 1784. հտ. Ա. էջ 16, հտ. Գ. էջ 67, 68:

ՄԽԻԹԱՐ ԱՆԵՑԻ

Մխիթար Անեցին (XII դար) գրել է հայոց պատմություն — կղբից մինչև 1193 թվականը: Այդ գրքի միայն մի մասն է հայտնաբերել Քերովբե Պատկանյանը և հրատարակել է ներքև-վում հիշված վերնագրով:

Այդ գրքում Մխիթար Անեցին կրկնում է իր նախորդ պատմիչների (Խորենացու, Սեբեոսի) ասածները և միաժամանակ արժեքավոր տեղեկություններ է հաղորդում Բագրատունիների մասին:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ Է

840. Մխիթարայ Անեցւոյ պատմութիւն: [Սկիզբը, գլուխ ԻԷ. և հավելվածները լույս է ընծայել Ք. Պ.] Ս. Պետերբուրգ, 1879. 71 էջ:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

841. Ալիշան Ղ. — Հայապատում. պատմիչք և պատմություն հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 100—101:

842. Զամինյան Ա. — Հայ գրականության պատմություն Նոր-Նախիջևան. 1914. էջ 200—201:

843. Զարպիստայան Գաբրիել, — Հայկական հին պարսիկ լեզու
դասագրքի մասին. (Գ. — Մ. Գաբ.) Երբորդ տպագ. Վենետիկ, 1837,
էջ 723 — 729.

844. Զամչյան Մ. — Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշ-
խարհի մինչև զամ տեառն 1784. ըստ աւանդելոյ աշխարհ պատ-
մագրաց. ի վեց դիւրս բովանդակեալ, և յերիւ հասարակ տրամադ-
րւեալ. 1784. Ս. հտ. էջ 68. հտ. Գ. էջ 189.

ՀԱՎԱՆՆԵՍ ՍԱՐԿԱՎԱԳ

Ապրիլ է XI դարի վերջերում և XII դարի սկզբներում (մե-
տել է 1129 թ.), Հայաստանի Արցախի նահանգի Փառխոս գյու-
ղից էր: Կրթութիւն է ստացել Հաղբատի և Սանատնի վանքե-
րում: Այդ մասին ինքը հետեյալն է գրում. «Զօր ամենայն և
զգիշերն բովանդակ առ իմաստ ցանկությամբ, նաև սիրովն որ
առ հանճար զբաղվէր»: Մեր պատմիչներից Սամվել Անեցին և
Կիրակոս Գանձակեցին գովեստով են խոսում նրա մասին, նիշե-
լով՝ «Մեծ իմաստ գիտութեամբ, հանճարեղ յամենայնի և մտա-
հարուստ, յոյժ իմաստուն»: Ըստ Սամվել Անեցու տեղեկություն,
Հովհաննէս Սարկավագը գրել է սելջուկների պատմութիւնը,
հասցնելով այն մինչև Տուղրուլ-բեկը և նրա հաջորդները՝ Ալթ-
Ասլան և Մելիք-Շահը: Այս պատմութիւնը մեզ չի հասել (Սամ-
վել Անեցին հատվածներ է բերում նրանից): Ըստ նույն պատ-
մագրի, Հովհաննէս Սարկավագը գրել է նաև խաչակիրների մա-
սին, որը դժբախտաբար նույնպէս մեզ չի հասել: Հովհաննէս
Սարկավագը կարգավորել է հայոց տոմարը: Նա գրել է նույն-
պէս մի քանի շարահաններ, ներբողներ (Գր. Լուսավորչի, Ներ-
սես Մեծի, Սահակի և Մեսրոպի վրա):

Մեր հին գրականութեան մեջ Հովհաննէս Սարկավագը երևան
է բերում ռեալիզմի առաջին նշանները: Գրոհ. Մ. Արեղյանն
այդ մասին հետեյալն է գրում. «Նա արվեստը, ուրեմը և բա-
նաստեղծութիւնը, նմանութիւն է համարում բնութեան և բնա-
կանն ամենից բարձրն ու մաքուրը, ուստի և բանաստեղծը
պիտի աշխատի նմանել բնութեանը» *):

* Մ. Արեղյան, Համառոտութիւն հայ ժող. վեպի և պատմութեան,
Պրևան, 1923, էջ 45.

ՏՊԱԳՐՎԵԼ Է

845. «Բան իմաստութեան, ի պատճառս զրոտանաց, առ Ջազն որ զաղօթանոցաւ նորա ճրողէր քաղցրաձայն, որ կոչի Սարեկ»: Բազմավեպ. 1847. էջ 221:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

846. Աբելյան Մ.—Համառոտութիւն հայ ժողովրդական վեպի և պատմութեան: Երևան. 1923. էջ 44—45:

847. Ալիշան Ղ.—Հայապատում. պատմիչք և պատմութիւն հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 93—96:

848. Ալիշան Ղ.—Յուշիկք Հայրենեաց Հայոց: Վենետիկ. 1869. էջ 279—307:

849. Ալիշան Ղ.—[Հոգված] Բազմավեպ. 1847. էջ 214:

850. Եր. ս.—Հաղրատ և Սանահին վանքերը (967—1300): Արարատ. 1901. էջ 340—344:

851. Զարպիսնալյան Գ.—Հայկական հին զոյրութեան պատմութիւն: Երրորդ տպագր. Վենետիկ. 1897. էջ 606—616:

852. Ոսկյան Հ.—Հովհաննէս Սարկավազի կյանքը: Հանդ. Ամս. 1925. էջ 27—40:

853. Ոսկյան Հ.—Հովհաննէս Սարկավազի գրութիւնները: Հանդ. Ամս. 1825. էջ 117—125, 233—243. [Առանձին զրքով: Մատենադրական քննութիւններ: Վիեննա. 1926. 192 էջ]:

854. Հայ գրականութեան պատմութիւն: Պատրաստել է ՍՍՌՄ Գիտութիւնների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի Գրականութեան և Լեզվի Ինստիտուտի բրիգադը: Թույլատրված է ՀՍՍՌ Լուսժողկոմատի կողմից, որպէս դասագիրք միջնակարգ դպրոցների VIII դասարանի համար: Ընդհանուր խմբագրութեամբ ՍՍՌՄ Գիտութիւնների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի խմբ. հանձնաժողովի:

Երևան Հայպետհրատ. 1940. էջ 91—95:

Դիրք I. |Մկրյան Մկրտիչ (ֆիլոլոգիական գիտ. թեկն.)—Ա. «Հին շրջան» և «Միջին շրջան»: Զարյան Ռուբեն (ֆիլոլոգիակ. գիտ. թեկն.)—Բ. «Նոր շրջան»-ի «Հայ գրականութիւնը XIX դարի առաջին հիսնամյակում» բաժինը: Խմբ. պրոֆ. Հով. Մելիքյանի և Խորեն Սարգսյանի:

855. Զամչյան Մ. — Պատմութիւնն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցում տեառն 1784. ըստ աւանդելոյ այլևայլ մատենադրաց. ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս տրուհեալ Վենետիկ. 1786. հտ. Գ. էջ 40, 41.

ՆԵՐՍԷՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ (ԿԼԱՅԵՑԻ)

Ներսէս Շնորհալին (1102—1173 թ.) հայ զեղարվեստական գրականութեան խոշոր ներկայացուցիչներից մեկն է։ Նա Շնորհալի է կոչվել գեղեցիկ խոսելու, գրելու համար և կլայեցի՝ Հոռմկալա զղյակում Երկար ապրելու համար։ Պահլավունիների իշխանական տնից է, Գրիգոր Մագիստրոսի թոռ։ Սովորել է Սեբեռների մի վանքում, եղել է կաթողիկոս։

Ունի բազմաթիվ արձակ ու չափածո ներբողներ, թղթեր, մեկնություններ, մանկավարժական ոտանավորներ, տաղեր, 1165 թվականին, կաթողիկոս ժամանակ, գրել է իր նշանավոր «Ընդհանրական»-ը՝ ուղղված բոլոր դասերին՝ հայ իշխաններին, կրոնավորներին, վաճառականներին, արհեստավորներին և այլն։ Նրա աշխատություններից արժեքավոր է հատկապես «Ողբ Եղեսիոյ» պոեման՝ Եղեսիա քաղաքի առման և կործանման մասին (Հալեբի Զահդի Ամիրայի կողմից—1144 թ.)։ Այդ պոեմում Ներսէս Շնորհալին խոսելով Եղեսիայի մասին՝ փաստորեն ողբում է Հայաստանի ծանր դրությունը։ Հայրենասիրական բարձր ոգեշնչումով, իրական կոնկրետ պատկերներով, փայլուն նկարագրություններով հարուստ մի գրվածք է այդ պոեման։

Ներսէս Շնորհալու գրչին է պատկանում՝ «Վիսլասանութիւն...»-ը, որ մի պատմական բանաստեղծություն է 1600 տողից. ուր նկարագրում է հայոց համառոտ պատմությունը։ «Յիսուս որդի» (4000 տող) և «Բանք հաւատոյ» գրվածքներից բացի Ներսէս Շնորհալին գրել է նաև 120 հատ հանելուկներ, առակներ, առածներ։

Մեր տաղաչափական արվեստի և հատկապես աշխարհիկ թեմայով տաղաչափութեան մշակողներից մեկն է Ներսէս Շնորհալին։

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

Ճ56. Դիրք որ կոչի ընդհանրական. Արարեալ Արքագնա-
սուրբ Հայրապետին մերոյ՝ Տեառն Ներսէսի Շնորհալուոյ. Որ
պարունակէ յինքեան զուղղափառ դաւանութիւնս և զանստերիւր
աւանդութիւնս կարգաց՝ Հայաստանեայցս սուրբ Եկեղեցւոյ. ևս՝
զնոգեղան խրատս, և զփրկառիթ պատուէրս՝ առ ամենայն ցեղ
կացութիւնս Եկեղեցականաց և Աշխարհականաց:

Սանկտպետերրուրդ. 1788. 336 էջ:

Ճ57. Թուղթ ընդհանրական. Արարեալ երիցս երանեալ սուրբ
Հայրապետին մերոյ տեառն Ներսէսի Շնորհալուոյ. Բաժանեալ
յերիս դիրս. յառաջնումն են թուղթ ընդհանրական գրեալ առ
համօրէն ազգս, առ Եկեղեցականս և առ քաղաքականս՝ վասն
ուղիղ հաւատոյ և բարի վարուց: Յերկրորդումն թուղթ միաբա-
նութեան գրեալ առ Յոյնս՝ վասն միութեան Եկեղեցւոյ: Յերրոր-
դումն թուղթ առանձնականք գրեալ առ մասնաւոր անձինս ի
զանազան պէտս: Կոստանդնուպոլիս. 1825. 233 էջ:

Ճ58. Ներսէսի Շնորհալուոյ կաթողիկոսի Հայոց թուղթ ընդ-
հանրական առ համօրէն հայասեռ ազինս: Վենետիկ. 1830. 82 էջ:

Ճ59. Ընդհանրական թուղթ կամ նամակք սրբազան կաթո-
ղիկոսին ամենայն Հայոց տեառն Ներսէսի Շնորհալուոյ. փոխեալ
յաշխարհիկ բարբառ. Կ. Պոլիս. 1853:

Ճ60. Թուղթ ընդհանրական արարեալ երիցս երանեալ սուրբ
Հայրապետին մերոյ տեառն Ներսէսի Շնորհալուոյ. Բաժանեալ
Յերիս գիրս. յառաջումն են թուղթք ընդհանրական գրեալ առ
համօրէն ազգս, առ Եկեղեցականս և առ քաղաքականս՝ վասն
ուղիղ հաւատոյ և բարի վարուց: Յերկրորդումն՝ թուղթ միաբա-
նութեան գրեալ առ յոյնս՝ վասն միութեան Եկեղեցւոյ: Յերրոր-
դումն՝ թուղթք առանձնականք գրեալ առ մասնաւոր անձինս՝
ի զանազան պէտս: Էջմիածին. 1865. 497 էջ:

Ճ61. Ընդհանրական թուղթ սրբոյ Ներսէսի Շնորհալուոյ
Երուսաղեմ. 1871:

Ճ62. Ողբ Եղեսեայ քաղաքի. վայելչահիւս չափաբանու-
թեամբ շարադրեալ՝ սրբոյն Ներսէսի Շնորհալուոյ՝ Հայոց կաթո-
ղիկոսի Կլայեցւոյ: Վիպասանութիւն Հայոց չափեալ ոտիւք. Տեառն
Վահրամայ մեծի վարդապետի: Ներքողեան առ սուրբն Ներսէս
Շնորհալին, ասացեալ Տեառն Ներսէսի Լամբրոնացւոյ, ոտանաւոր
հեղամամբ յանգեալ:

Մադրաս. 1810, [Բացի ն. Շնորհալու գործերից կան նաև Վահրամ վրդ. և ն. Լամբրոնացու ոտանավորները]:

863. Ողբ Եղեւեայ. ասացեալ սրբոյ տեառն Ներսէսի Շնորհալուոյ Հայոց կաթողիկոսի: Փարիզ. 1827. 112 էջ: [Հռչակավոր արեւելագետ Սեն-Մարտէնը այս գրքին գրել է ֆրանսերէն առաջաբան]:

864. Ողբ Եղեւիոյ. Յորինեալ Տեառն Ներսիսի Կլայեցւոյ Երանաշնորհ Հայրապետի Հայոց: [Լույս ընծ. Յ. Շ. Զրպետյան]: Տիփսիս. 1829. 110 էջ:

865. Ողբ Եղիսա քաղաքի. վայելչահիւս չափարանութեամբ շարադրյալ սրբոյն Ներսէսի Շնորհալուոյ Հայոց կաթողիկոսի Կլայեցւոյ: Կալկաթա. 1832. 216 էջ:

866. Տեառն Ներսէսի Շնորհալուոյ Հայոց կաթողիկոսի բանք չափաւ: Վենետիկ. ՌՄՀԹ. 620 էջ:

867. Յիսուս որդի. Տեառն Ներսէսի Հայոց կաթողիկոսի նուէր մաղթանաց ներչափական տաղիւ. ողբումն հեծութեան, ի խորոց սրտէ խօսք ընդ Աստուծոյ: Վենետիկ. Ողբ. [1643] շիւ. էջ.]«տպագրատուն Սալիգաթաու» [Բ. տպ. Վենետիկ ՌՃԹ. *] 526 էջ:

868. Յիսուս որդի անուն: Տեառն Ներսէսի Հայոց կաթողիկոսի ասացեալ բան մխիթարութեան տանս Հայոց վասն մանկանցն որ օրհնեն զՅիսուս միշտ յանուն նորա. ցնծութեամբ:

869. Դ. տպ. Մարսել 1702. 342 էջ:

870. Է. տպ. 1725. 404 էջ:

871. Գիրք որ կոչի Յիսուս որդի. արարեալ և շարադրեցեալ ի Ներսիսէ Կլայեցւոյ Յոգնեւրախտ Հայրապետէ, յեզրօրէ Գրիգորիսի Վկայասիրի Հայոց կաթողիկոսի: [Զ. տպագր.]:

Կոստանդնուպոլիս. 1736. 432 էջ:

872. Գիրք որ կոչի Յիսուս որդի: Շարադրեալ ներչափական բանիւք ի մերս շնորհալի հայրապետէ ի Ներսիսէ Կլայեցւոյ: Որ այժմ անդրէն նորոգ ի լոյս ընծայեալ ի հնագոյն և ի յընտիր գրչապիր գաղափարէ յիմէքէ համեմատութեամբ բանի ինչ այլեայլ օրինակաց: Կ. Պոլիս. 1824. 471 էջ: [Շարունակութ.] Տաղասացութիւն ներհուն առն Գրիգորի Մագիստրոսի ուղղափառ իշխանի. էջ 1—106]:

873. Տեառն Ներսէսի Հայոց կաթողիկոսի ասացեալ բան

*) Գրքի շապիկ չի եղել:

մխիթարութեան տանս Հայոց վասն մանկանց որ օրհնեն զՅիսուս
միշտ յանուն նորա ցնորությամբ: [Է. տպագ.]:
Կոստանդնուպոլիս. 1746:

874. Յիսուս որդի տուօղ շնորհաց, լուսավորիչ խաւար
մտաց: Բաց և զմիտս իմ թանձրամած, արժանացո լուսոյդ փա-
ռաց: Զքեզ աղաչեմ ով տէր Յիսուս, լեր ձեռնառու ինձ լքելոյս:
Գիրք որ կոչի Յիսուս որդի Արարեալ և շարադրեցեալ ի Ներ-
սիսէ Կլայեցւոյ՝ Յոգներախտ Հայրապետէ Յեղբօրէ Գրիգորիսի
Վկայասիրի Հայոց Կաթողիկոսի: [Ը. տպագ.]:

Սանկտպետերբուրգ. 1785. 438 էջ:

875. Յիսուս որդի տուօղ շնորհաց. լուսավորիչ խաւար
մտաց: Բաց և ըզմիտս իմ թանձրամած արժանեցո լուսոյդ փա-
ռաց: Զքեզ աղաչեմ ով տէր Յիսուս, լեր ձեռնառու ինձ լքելոյս
[Բ. էջ]: Գիրք որ կոչի Յիսուս որդի Արարեալ և շարադրեցեալ ի
Ներսիսէ Կլայեցւոյ՝ Յոգներախտ Հայրապետէ. Յեղբօրէ Գրիգորիսի
Վկայասիրի Հայոց Կաթողիկոսի: [Թ. տպագ.]:

Մադրաս. 1792. 444 էջ: [Տղարան Տեր Հարություն Շմավո-
նյան Շիրազեցու]:

876. Մեկնութիւն սուրբ աւետարանին որ ըստ Մատթէոսի,
արարեալ ի սրբոյն Ներսիսէ Շնորհալւոյ մինչև ի համարն 17
հինգերորդ զլիսոյն. և անտի աւարտեալ յերանելոյն Յովհաննու
Երզնկացւոյ՝ որ և կոչի Ծործորեցի: Կոստանդնուպոլիս, 1825:

877. Տեառն Ներսէսի Շնորհալւոյ Հայոց Կաթողիկոսի նա-
մականի: Վենետիկ. 1838:

878. Հաւատով խոստովանիմ: Աղօթք Տեառն Ներսիսի Հայոց
Կաթողիկոսի վեցլեզուեան. (հայ, տաճկ. լատին. իտալերեն,
ֆրանս. գերմ.). Վենետիկ. 1810. 80 էջ. [փոքր]:

879. Հոչակալոր աղօթք Տեառն Ներսիսի Սրբազան Կաթո-
ղիկոսի Հայոց: Տպագրեալ երկոտասան լեզուօք: Արդեամբք աղ-
նիւ Մովսէսի Լոռու Մելիքեանց: Մոսկովա. 1830. 117 էջ:

[Տպագրված է՝ հայերեն, ռուսերեն, հունարեն, վրացերեն,
սերբերեն, ֆրանսերեն, գերմաներեն, անգլերեն, լատիներեն,
իտալերեն, վենգերերեն, տաճկերեն]:

880. Preces J. Niersis Glajensis Armeniorum Patriachae
viginti quatuor Linguis editae. Venetiis, in Iusula. S. Lasari.
1823. 422 էջ. [Տեքստը տպված է՝ 24 լեզվով]:

— Նույնը. Վենետիկ. 1837. 434 էջ: [Տեքստը 24 լեզվով է
տպված]:

881. Ռուսերէն.—Антология армянской поэзии с древнейших времен до наших дней. Под редакцией С. С. Арутюняна и В. Я. Кирютина.

Гос. изд. „Художественной литературы“. Москва. 1940. стр. 234—239. [Элегия на взятие Эдессы.—Отрывок из поэмы Нерсеса Шнорали (Благодатный).—Пер. В. Брюсова].

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

882. Ալիշան Ղ.—Հայապատում, պատմիչք և պատմութիւն հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 96—97:

883. Ալիշան Ղ.—Շնորհալի և պարագա յուր: Վենետիկ. 1873. 538 էջ:

884. Ալիշան Ղ.—Սիսուան, համադրութիւն հայկական կի-
լիկիո և լեոն Մեծագործ: Վենետիկ. 1885. էջ 56, 81, 163:

885. Զամինյան Ա.—Հայ գրականութեան պատմութիւն:
Ն.Նախիջևան. 1914. էջ 173:

886. Զարպիսանալյան Գ.—Հայկական հին դպրութեան պատ-
մութիւն: (Դ—ԺԳ. դար): Երրորդ տպագ. Վենետիկ. 1897. էջ
621—642:

887. Զամչյան Մ.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի
մինչև զամ տեառն 1784. ըստ աւանդելոյ այլևայլ մատենագրաց.
ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս տրոհեալ: Վենետիկ.
1784. հտ. Ա. էջ 16. հտ. Գ. էջ 18, 25, 26, 52, 53, 55, 62, 71,
72, 81, 82, 83, 97, 110, 111:

888. Ողբք մեծի Ուրբաթին. ի Ներսիսէ Կաթողիկոսէ Հայոց:
Բաղմավեպ. 1894. էջ 166:

889. Ս. Ներսէս Շնորհալի և նրա «Յիսուս Որդի» եղերերգու-
թիւնը: Արարատ. 1898. էջ 107—111:

890. Սամուելյան Պ.—Ներսէս Շնորհալու անծանոթ մի տաղը
ս. Աստվածածնի զավոց վրա: Հանդ. Ամս. 1910. էջ 374—377:

891. Փափագյան Վ.—Պատմութիւն հայոց գրականութեան.
(բանահյուսութեան պատմութիւն): Սկզբից մինչև մեր օրերը:
Զեռնարկ ուսուցիչների և դասագիրք գործոցների համար: Հավել-
ւած—նմուշներ հայ բանահյուսութիւնից:

Մասն I. Սկզբից մինչև XVII դարը: Երևան. 1907. էջ 211:

ԳՐԻԳՈՐ ՏՂԱ

Գրիգոր Տղա կաթողիկոսը ապրել է 12-րդ դարում: Նա իբրև կաթողիկոս հաջորդել է Ներսես Շնորհալուն: Մեր պատմիչները Գրիգոր Տղային որակում են, որպես «Ամենայնիս սիրող իմաստութեան և հմուտ»: Գրիգոր Տղայի հրատարակված նամակներն ուղղված են հունաց կայսրին և կրոնավորներին ու վերաբերում են հայ և հույն եկեղեցիների միաբանության հարցին:

«Ողբ Երուսաղեմի» չափաժողովածքում պատմվում է Երուսաղեմի առումը Սալահդին թագավորի կողմից:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

892. Գրիգորի կաթողիկոսի Տղայ կոչեցելոյ Նամականի: Վենետիկ, 1838, 90 էջ:

893. Գրիգորի կաթողիկոսի Տղայ կոչեցելոյ Նամականի (Ընտիր մատենագիրք): Վենետիկ, 1865, 326 էջ:

Բովանդակություն. Տեսուն Գրիգորի կաթողիկոսի Տղայ կոչեցելոյ պատասխանի թղթոյն վաթգապետին Գրիգորի Տուտէորդւոյն՝ ի մայրավան Հաղբատայ: Նորին պատասխանի վարդապետացն Հայոց հիւսիսային կողմանց: [Այլ նյութեր, որ վերաբերում են Ն. Համբրոնացուն]:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

894. Այիշան Ղ.—Շնորհալի և պարագա յուր Վենետիկ, 1873, էջ 14, 35, 123, 139, 200, 230, 234, 258, 285, 367, 370, 421, 432, 438, 452, 485—487:

895. Զարպեանալյան Գ.—Հայկական հին գաղության պատմություն: Վենետիկ, Երրորդ տպագ. 1897, էջ 681—686:

896. Զամինյան Ա.—Հայ դրականության պատմություն: Ն. Նախիջևան, 1914, էջ 183—184:

897. Զամչյան Մ.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ տեսուն 1784, ըստ աւանդելոյ այլևայլ մատենագրաց. ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս տրոհեալ: Վենետիկ, 1786, հտ. Գ. էջ 72, 91, 111, 112, 132, 135, 138, 142, 145, 156, 158, 159:

ԴԱՎԻԹ ԱԼԱՎԿԱ ՌԴԴԻ

Դավիթ վարդապետը ծաղումով Գանձակ քաղաքից է եղել Մենդյան թիվը անհայտ է. մեռել է 1140 թ. Կիրակոս Գանձակեցին հաղորդում է, որ Դավիթ Ալավկա որդին զրել է. «...օրենքադրութիւնս զեղեցկայարմարս և պիտանացուն ի խնդրոյ քահանայի միոջ, որում անունն էր Արքայութիւն ի քաղաքէն Գանձակայ»:

Դավիթի կանոններն (98 հատ) ժողովածուն ըստ Կ. Կոստանյանի, ԾԲ. դարում պետք է զործածության մեջ եղած լիներ: «Այդ երևում է այն հանգամանքից, որ Մխիթար Գոշի Դատանագրքի մեջ կան կանոններ, որոնք բառացի Դավթի կանոններից են արտադրված»:

Դավթի կանոններից մենք տեղեկանում ենք հայոց ինն կենցաղի և նիստուկացի մասին:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

898. Կոստանյան Կ.—Դավիթ վարդապետ Ալավկա որդի Ազգագրակ. հանդես. XIV գիրք. 1906. էջ 105—139. XV գիրք. 1907. էջ 62—67:

899. Չամչյան Մ.—Պատմություն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ տեառն 1784. ըստ աւանդելոյ այլևայլ մատենագրաց. ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերես հատորս տրուհեալ, Վենետիկ. 1786. հտ. Գ. էջ 41:

ՄԽԻԹԱՐ ԳՈՇ

Մխիթար Գոշը (1133—1213 թ.) բացի եկեղեցական գրվածքներից, գրել է 190-ի չափ առակներ և իր հայտնի Դատաստանագիրքը: Դատաստանագիրքը բաղկացած է 3 մասերից՝ ա) Նախադրութիւն, բ) Եկեղեցական կանոնք և գ) Աշխարհական օրենք: Նախադրությունից երևում է Մխիթար Գոշի գիտական բարձր պատրաստությունը և իրավաբանական հայացքները. իսկ Դատաստանագրքի մյուս մասերը հիմնված են՝ եկեղեցական ու այլ

Կանոնների և իրավաբանական ավանդույթյունների վրա: Ինչպես ինքն է ասում, Դատաստանագրքի աղբյուրներն են եղել՝ 1. Բնական կամ բնավորական օրենքները, 2. Օրենքներ կամ լավ է ասել՝ իրավաբանական ավանդույթյուններ քրիստոնեա ազգերի, 3. Մահմեդական օրենքներ, 4. Հին և Նոր կտակարան, բայց մանավանդ Գիրք ծննդոց, Երկրորդ օրինաց, Դատավորաց և այլն, 5. Կանոններ հայոց ժողովներով հաստատված և կամ հայոց եկեղեցու կողմից ընդունված: Դատաստանագիրքը զրվել է 1187 թվին:

Առաջինների մեջ Մխիթար Գոշը արտահայտել է ժամանակի սոցիալական հարաբերությունները: Պրոֆ. դոկտոր Մանուկ Աբեղյանը Մխիթար Գոշի առկանների մասին գրում է. «Մխիթար Գոշի առաջինները, որոնց թիվը 190 է, խմբադրված են մի շատ հմուտ մարդու ձեռքով, ինչպիսին իրոք եղել է Մխիթարը: Դրանց համար նա օգտվել է Եզդպոսի առաջիններից ու Բարուխոսից, ինչպես և այլ գրավոր աղբյուրներից ու ժողովրդական առաջններից: Անսլալման կան և այնպիսիները, որ հեղինակի իրեն ստեղծածն են: Նա ինչպես երևում է, մեծ նյութ է ունեցել ձեռքի տակ, բայց ամեն ինչ, որ ունեցել է, չի օգտագործել. «Ջրագումսի գիտելեաց և յանդիտելեաց թողաք իրր համազօրս յօրինակս և յառակս (Առակք էջ 29): Բայց ամեն ինչ, որ նա առել է իր ժողովածվի մեջ՝ շատ որոշ կարգով դասավորել է ըստ նյութի, այսինքն՝ ըստ գործող անձերի, նախ՝ երկինք ու երկիր և երկնայիններ և ապա՝ բույսեր, լեռներ, կենդանիներ ու մարդիկ: Ամբողջի մեջ երևում է մի մտածող, կարգուկանոն սիրող մարդու ոգին» *): Այսպիսով, Մխիթար Գոշը մեծ գիտական-իրավաբանական աշխատության հետ, թողել է նաև բանաստեղծական խոշոր ժառանգություն:

ՏՊԱԿՐՎԵԼ ԵՆ

900. Առակք և ոտանաւորք իւրատականք, ասացեալ 'ի նախնեաց մերոց՝ 'ի հրահանգ ուսումնասէր համբաւաց: Վենետիկ. 1790. 154 էջ:

*) Աբեղյան ԼԳ.—Հայոց միջնադարյան առաջինները և սոցիալական հարաբերությունները նրանց մեջ, Երևան, 1935. 52 էջ.

901. Առակի Մխիթարայ Գոշի (Առակի Ողոմալիանու), Վե-
նետիկ. 1842. 189 էջ:

902. Առակի Մխիթարայ Գոշի Առակի Ողոմալիանու (Ընտիր
մատենագիրք): Վեներետիկ. 1854. 189 էջ:

903. Գոշ Մխիթարի, Ողոմալիանու և Եղովուզոսի ընտիր ա-
ռակները: Թարգ. աշխարհարար. Խորեն ք. Միրզաբեկյան: Բադու.
1878. 96 էջ:

904. Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրք Հայոց: Իրավաբա-
նական հետազոտութիւնք, հանդերձ ծանոթութեամբ, Վահան
ժ. ղ. Բաստամեանց: Վաղարշապատ. 1880. 442-ժԲ. էջ:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

905. Ալիշան Ղ.—Մարաշու վանքին Դատաստանագիրքը:
Բաղմավեպ. 1848. էջ 40—44:

906. Ալիշան Ղ.—Յաղազս իսկազիր և նախագաղափար օրի-
նակի գրոցն Մխիթարայ Գոշի Բաղմավեպ. 1848. էջ 117—122:

907. Ալիշան Ղ.—Ջեռագիրք Մխիթարայ Գոշի: Բաղմավեպ.
1848. էջ 154—155:

908. Անդրիկյան Ն.—Դիտողություն մը Ողոմալիանու առակ-
ներուն վրա: Բաղմավեպ. 1905. էջ 9—13:

909. Ալիքյան Ն.—Ակնարկ մը հայ իրավանց պատմության
վրա և Յ. Գարստի նոր երկասիրությունները: Հանդ. Ամս. 1907.
էջ 339, 358. 1908 թ. էջ 37, 215:

910. Աբեղյան Մ.—Հայոց միջնադարյան առակները և սո-
ցիալական հարաբերությունները նրանց մեջ: Երևան. 1935.
52 էջ:

911. Алексеев М.—Армянский судебник. 1870.

912. Арцруни С.—Семейственное право по Мхптару Гошу.
Юридическое обозрение. Тифлис. 1885. стр. 225—227, 255—
260. 1884. № 172.

913. Բաստամյան Վ.—Ամուսնությունն ըստ հայոց եկեղե-
ցական իրավաբանության: Փորձ. Թիֆլիս. 1880. № № 4, 6—7,
8, 9, 10, 11, 12:

914. Բաստամյան Վ.—Հայկական հին իրավունքը ի սկզբանէ
մինչև մեր օրերը: Բանասեր. Փարիզ. 1901. № № 2, 3, 4:

915. Բաբկեան Էպ.—Մխիթար Գոշի վերաբերյալ ձեռագիրք:
Հանդ. Ամս. 1926. էջ 137—147:

916. Bischoff F.—Das alte Recht der Armenier in Polen. Wien. 1857.

917. Brosset A.—Rapport sur un manuscrit, arménien Mekhitar Goch. Bull. de l'Académie des Sciences de St.—Ph. Hist.-phil. t. VI col. 380—382.

918. Գալեմբարյան Դ.—Ուսումնասիրությունք լեհացոյ Դատաստանագրոյն: Վիեննա. 1890:

919. Егназаров С.—Исследования по истории Армянского права, публичного и частного. Вып. I. Киев. 1919.

920. Զարպիանյան Գարեգին.—Հայկական հին դպրության պատմություն: Երրորդ տպագ. Վենետիկ. 1897. էջ 686—698:

921. Меликсет-Бекоев Л.—Об источниках древне-армянского права. Тифлис. Известия Кавказск. историко-археологич. института. 1917—1925. т. II. стр. 143—163.

922. Սամուելյան Խ.—Միֆթար Գոշի Դատաստանագիրքն ու հին հայոց քաղաքացիական իրավունքը: Փորձ ուսումնասիրության: Վիեննա. 1911. 344 էջ:

923. Սամուելյան Խ.—Հին հայ իրավունքի պատմություն: Երևան. հտ. I. 1939. էջ 75—95:

924. Ոսկյան Հ.—Մատենագրական քննություններ. 1. Հովհաննես Սարկավագ: 2. Ներսես Համբրոնացւոյ Ներբողեանի վերափոխումն աստուածածնի:—Միֆթար Գոշ: Վիեննա. 1926. 192 էջ:

925. Հարությունյան Ի.—Գոշա վանք կամ Նոր-Գետիկ: Ազգադրակ. հանդես. 1903. X գիրք. էջ 5—37:

926. Հայ գրականության պատմություն: Պատրաստել է ՍՍՌՄ Գիտությունների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի գրականության և Լեզվի Ինստիտուտի բրիգադը: Թույլատրված է ՀՍՍՌ Լուսժողովրդատի կողմից, որպես դասագիրք միջնակարգ դպրոցների VIII դասարանի համար:

Ընդհանուր խմբագրությամբ ՍՍՌՄ Գիտությունների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի խմբ. հանձնաժողովի: Երևան. Հայպետհրատ. 1940. էջ 102—107:

Գիրք I. Մկրյան Մկրտիչ (ֆիլոլոգիական գիտ. թեկն.)—Ա. «Հին շրջան» և «Միջին շրջան»: Զարյան Ռուբեն (ֆիլոլոգիական գիտ. թեկն.)—Բ. «Նոր շրջան»-ի «Հայ գրականությունը XIX դարի առաջին հիսնամյակում» բաժինը: Խմբ. պրոֆ. Հով. Մելիքյանի և Խորեն Սարգսյանի:

927. Չամչյան Մ.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև յամ տեառն 1784. ըստ աւանդելոյ այլևայլ մատենագրաց. ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս տըրոհեալ: Վենետիկ. 1786. հտ. Գ. էջ 95, 96, 121, 181, 183, 184, 187:

928. Փափաղյան Վ. —Պատմություն հայոց գրականութեան. (բանահյուսութեան պատմություն): Սկզբից մինչև մեր օրերը. Ձեռնարկ ուսուցիչների և դասադիրք դպրոցների համար: Հավելւած—նմուշներ հայ բանահյուսությունից: Մասն I. Սկզբից մինչև XVII դարը: Երեւան. 1907. էջ 219—224:

ՆԵՐՍԵՍ ԼԱՄԲՐՈՆԱՅԻ

Ներսէս Լամբրոնացին ծնւիլ է 1153 թ.: Լամբրոնի Օշին իշխանի որդին էր, Ներսէս Շնորհալու քրոջ որդին: Ստացել է իր ժամանակի բարձր կրթությունը (Սեաւ լեռան վանքում). սովորել է հունարեն, լատիներեն, թարգմանություններ է արել այդ լեզուներից: Նա նշանավոր է որպէս 12-րդ դարի ճարտարաբան: Գրել է Ներսէս Շնորհալու կենսագրությունը (չափածո), ատենաբանություն, թղթեր, ճառեր և թարգմանել է հունա-բյուզանդական և այլ օրենքների ժողովածուները (էկլոգա և գինվորական օրենք):

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

229. Տեառն Ներսէսի Լամբրոնացւոյ Տարսոնի Եպիսկոպոսի ատենաբանութիւն և թուղթ և ճառք:—Գտնւում է տեառն Ներսէսի Շնորհալու հայոց կաթողիկոսի նամականի գրքում: Վենետիկ. 1838. էջ 91—317:

930. Պատմութիւն վարուց Սրբոյն Ներսէսի կաթողիկոսի հայոց և տիեզերալոյս Իմաստասերի, սկսել ի նախնեաց անտինորին. (Սոփերք Հայկականք, ԺԴ): Վենետիկ. 1854:

931. Գրիգոր կաթողիկոս Տղայ: Ներսէս Լամբրոնացի: [Ընտիր մատենագիրք]: Վենետիկ. 1865. [Ներսէս Լամբրոնացի—էջ 206—339]:

932. Գիրք Սիրոյ և Խաղաղութեան: Շարադրեցեալ ի Սրբոյն

Ներսիսէ Լամբրոնացւոյ ճոխիմաստ և Աստուածարան մեծի Շնորհածաւալ Վարդապետին մերոյ: Կ. Պոլիս, 1749, 160 էջ:

933. Տեսութիւն Աղօթից պատմութեան բանից ննջման Աստուածարան մեծարանչին Յօաննու Արարեալ Ներսէսի Լամբրոնացւոյ, արքեպիսկոպոսին Տարսոնի Կիլիկիոյ: Կ. Պոլիս, 1736, 160 էջ:

934. Արքոյ հօրն մերոյ Ներսէսի Լամբրոնացւոյ Արհիեպիսկոպոսի տարսոնի Կիլիկիացւոյ Ատենարանութիւն և ճառք ընտիրք ի համբարձումն Քրիստոսի և ի փալուստ հոգւոյն սրբոյ Վենետիկ, 1787, 100 էջ:

935. Յիշատակարանք ինքնագիր և թարգմանեալ դրոց Ներսիսի Լամբրոնացւոյ: Ղ. Ալիշան, Հայապատում, պատմիչք և պատմություն հայոց.— գրքում: Վենետիկ, 1901, էջ 426—433:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

936. Ալիշան Ղ.—Սիսուան, համագրություն Հայկական Կիլիկիո և Լևոն Մեծագործ: Վենետիկ, 1885, էջ 85—101:

937. Ալիշան Ղ.—Հայապատում, պատմիչք և պատմություն հայոց: Վենետիկ, 1901, էջ 96—97:

938. Ալիշան Ղ.—Շնորհալի և պարագա յուր: Վենետիկ, 1873, էջ 3, 13, 14, 53, 67, 127, 259, 281, 285, 368, 474, 483—484:

939. Զարպհանալյան Գ.—Հայկական հին դպրության պատմություն: (Գ—ԺԳ. դար): Երրորդ, տպագ. Վենետիկ, 1897, էջ 648—661:

940. Զամինյան Ա.—Հայ գրականության պատմություն: Նոր-Նախիջևան, 1914, էջ 190:

941. Հայկական աշխատությունք մեթթեր հայադետի. Ե. Ներսէսի Լամբրոնացւոյ տեղեկություն ի վերա մահման կայսեր Փրեդերիկոս Ա. Հանդ. Ամս, 1894, էջ 19—20:

942. Զամչյան Մ.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ տեառն 1784, ըստ աւանդելոյ ալիւալլ մատենագրաց, ի վեց զիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս տրոհեալ: Վենետիկ, 1784, Ա. հտ. էջ 88, 123, 139, 145, 155, 157, 160, 162, 163, 165, 166, 167. Ծանոթութ. 407:

943. Ոսկյան Հ.—Ներսէսի Լամբրոնացւոյ ներբողեան ի վերափոխումն Աստուածածնի: Հանդ. Ամս, 1925, էջ 355—366, 442—462:

944. Փափագյան Վ.—Պատմություն հայոց գրականութեան (բանահյուսութեան պատմություն)։ Սկզբից մինչև մեր օրերը։ Զեռնարկ ուսուցիչներին և դասագիրք գործոցներին համար։ Հավելում—նմուշներ հայ բանահյուսությունից։ Մաս I. Սկզբից մինչև XVII դարը։ Երևան, 1907, էջ 214—215։

ՄԽԻԹԱՐ ՀԵՐԱՅԻ

Մխիթար Հերացին XII դարում գրել է առաջին ինքնուրույն բժշկական աշխատությունը։ Նա ուսումնասիրել է արաբական, պարսկական, հունական բժշկական գրականությունը, որպես բժիշկ աշխատել է Կիլիկիայում։

Մխիթար Հերացին բացի «Զերմանց մխիթարութիւն»-ից գրել է նաև ուրիշ բժշկական աշխատություններ, որոնցից բազմաթիվ քաղվածքներ կան հետագա դարերի հայ բժշկական աշխատություններում, բայց այդ գրվածքները մեզ չեն հասել։ Մխիթարը գրել է նաև մի փոքրիկ աշխատություն թանկարժեք քարերի մասին, «Քարերը, նրանց որակը և բուժական հատկությունները» վերնագրով։

Մխիթար Հերացու լեզուն ժամանակի միջին հայերենն է, իր բազմաթիվ արաբական տերմիններով։

Բացի բժշկական գիտությունից, Մխիթար Հերացին իմացել է՝ աստղաբաշխություն և փիլիսոփայություն։ Ժամանակակիցները նրան կոչել են՝ «իմաստուն», «մեծ բժիշկ» ևլն։

ՏՊԱԳՐՎԵԼ Է

945. Մխիթարայ բժշկապետի Հերացույ Զերմանց մխիթարութիւն։ (Մասենագրութիւն նախնեաց)։ Վենետիկ, 1832, 150 էջ։

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

946. Ալիշան Ղ.—Շնորհալի և պարագա յուր։ Վենետիկ, 1873, ԳԼ ԺԸ։

947. Զարպիսանյան Գ.—Հայկական հին դպրության պատմություն (Դ—ԺԳ. դար)։ Երրորդ տպագ. Վենետիկ. 1897. էջ 675—681։

948. Բաումաջյան Կ.—Մխիթար Հերացու կենսիտ. 1935. № 5, 6։

949. Թորգոմյան Հ.—Մխիթար Հերացու խոսած ճառը։ Հանդ. Ամս. 1899. № 8։

950. Թորգոմյան Հ.—Ակնարկ մը Հայակիլիկիո բժշկության վրա։ Կոչնակ. 1923. № 24, 25։

951. Оганесов Л. А.—История медицины в Армении от древнейших времен до конца XVIII столетия. Ереван. 1928. стр. 82—100.

952. Медицина и врачи в Армении в древности и в средние века. Труды и протоколы Кавказск. Медицинск. Общ. за 1912 г.

953. Մխիթար իմաստուն բժշկապետի վասն քարանց և հատկութեանց նոցա և բժշկութեանց ակնաց։ [Ոմբգ.]։ Բազմավեպ. 1921. էջ 305—307։

954. Մեսրոպ վրդ.—Մխիթար Հերացու և Ամիրդովլաթ Սեբաս տացվո երկու նշանավոր ձեռագրերը։ Արարատ. 1909. էջ 590—596։

955. Զամչյան Մ.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև յամ տեառն 1784. ըստ աւանդելոյ այլևայլ մատենագրաց. ի վեց դիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս տրոհեալ։ Վենետիկ. 1786. հտ. Գ. էջ 88։

956. Փափազյան Վ.—Պատմություն հայոց դրականության. (բանահյուսության պատմություն)։ Սկզբից մինչև մեր օրերը։ Ձեռնարկ ուսուցիչների և դասապիրք դպրոցների համար։ Հավելված—նմուշներ հայ բանահյուսությունից։ Մասն 1. Սկզբից մինչև XVII դարը։ Երևան. 1907. էջ 216—219։

ԳՐԻԳՈՐ ՄԱՐԱՇԱՅԻ

12-րդ դարի հեղինակ է։ Ղ. Ալիշանը գրում է, որ ապրում էր Մարաշա մոտ Յեսուանց անապատ վանքում։ Դրել է Վարք ողբոց. մեղացեալ անձին, խոստովանալար տեսցեալ առաջի Աստուծոյ

Յանդիմանութիւն հողւոյ և մտաց և մարմնոց, ի գղութիւն
բարուց և յուղղութեան սխալանաց. ի րդխումն արտասուաց, և ի
խայտառակութիւն մեղաց և ծուլութեան. Որն էրն Հայկազու-
նեանց թուարեւութեանս ՇՂԸ» [1149], 250 տնից մի ոտանավոր
է, որի նյութը զղջանքն է:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

957. Ալիշան Ղ.—Շնորհալի և սլարադայ իւր, Վենետիկ, 1873.
էջ 217—220 [բերում է քաղվածքներ]:

958. Ալիշան Ղ.—Սիսուան. համագրութիւն Հայկական Կի-
լիկիո և Լևոն Մեծագործ: Վենետիկ, 1885, էջ 407 և լն:

ԳՐԻԳՈՐ ՍԿԵՎԵՌԱՅԻ

Գրիգոր Սկեկոացին Ներսէս Լամբրոնացու աշակերտն է
եղել. 13-րդ դարի հեղինակ է: Բացի ճառերից, շարականներից,
գրել է ներբող նվիրված Ներսէս Լամբրոնացուն, բանաստեղծո-
րեն պատմելով նրա կյանքն ու գործունեութիւնը:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

959. Գիրք աղօթից Գրիգորի Սկեկոացւոյ գիտնական վար-
դապետի: Կ. Պոլիս, 1746 [ՌՃՂԱ]. էջ (ՃՂԲ):

960. Ներբողեան ի սուրբն Ներսէս Լամբրոնացի: Սոփերժ
Հայկականք. հտ. ԺԵ. Վենետիկ, 1854, էջ 1—90:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

961. Ալիշան Ղ.—Հայապատում. պատմիչք և պատմութիւն
հայոց: Վենետիկ, 1901, էջ 97:

962. Ալիշան Ղ.—Սիսուան. համագրութիւն Հայկական Կի-
լիկիո և Լևոն Մեծագործ: Վենետիկ, 1885, էջ 99—101, 515,
518, 524, 527, 553:

963. Զարպիանալյան Գ.—Պատմութիւն հայ գողութեան Երրորդ տպագ. Վենետիկ. 1897. էջ 715—718:

964. Զամչյան Մ.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ տեառն 1784. ըստ աւանդելոյ այլևայլ մատենագրաց. ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերիս հասարս տրոհեալ: Վենետիկ. 1786. հտ. Գ. էջ 168:

ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՔԵՂԱ

Մաղաքիա Արեղան եղել է Վանական վարդապետի աշակերտ. XIII դարի պատմիչ է: Նրա գրած պատմութիւնը մոնղոլների Հայաստան ներխուժելուց հետո հաջորդ 44 տարիների պատմութիւնն է:

Մաղաքիան գրում է մոնղոլական արշավանքների, նրանց կատարած ավերմունքների մասին, հաղորդում է տեղեկութիւններ՝ մոնղոլների վարած քաղաքականութեան, հարկային սխտեմի և Հայաստանի տնտեսական կյանքի մասին: Մաղաքիան իր պատմութիւնը հասցնում է մինչև 1275 թվականը:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

965. Մաղաքիայ Արեղայի պատմութիւն վասն Աղղին Նետողաց: Ի լոյս ընծայեաց Ք. Պ.: Մ. Պետերբուրգ. 1870. 64 էջ:

966. Պատմութիւն թաթարաց: Երուսաղեմ. 1870. 76 էջ. [ուլյա է տեսել Վարդան Պատմիչի անունով]:

ՌՈՒՍԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

967. История монголов инока Магаки, писателя XIII века. Перевод и Об'яснения К. П. Патканова. С. Петербург. 1871. 106 стр.

ՌԻՍՈՒՍՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

968. Ալիշան Ղ.—Հայաստանում. պատմիչք և պատմութիւն հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 109—110:

969. Զամինյան Ա.—Հայ գրականության պատմութիւնը
Նոր-Նախիջևան, 1914, էջ 205:

970. Զարպիսնալյան Գարեգին.— Պատմութիւն հայերեն
գիրութեան: Հտ. Բ. Նոր մատենագրութիւն: Բ. տպագ. Վենետիկ.
1878, էջ 149—153:

971. Ոսկյան Հ.—Մաղաքիա Արեղայի «Պատմութիւն վասն
Աղղին Նեոտոյոյ»: Հանդ. Ամս. 1922, էջ 222—226:

972. Զամչյան Ա.— Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի
մինչև ցամ տեառն 1784. ըստ աւանդելոյ ալլեալ մատենագրաց.
ի վեց դիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս տրոհեալ: Վենետիկ.
1784. Ա. հտ. էջ 16. Գ. հտ. էջ 187:

ՀԵԹՈՒՄ Բ. ԹԱԳԱՎՈՐ

Կիլիկիայում, 13-րդ դարում թագավոր է եղել Հեթում Բ.,
որ իր հիշատակարանի մեջ տալիս է իր նախնիներին, Ռուբի-
նյաններին համառոտ պատմութիւնը, Եգիպտոսի սուլթանի ար-
շավանքը և Անտիոքի գրավումը, Կիլիկիայի դրութիւնը: Հիշա-
տակարանի մեջ ունի հանգավոր կտորներ:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

973. Սուլտանն Եգիպտոսի գրաւէ գկալուածս փրանկաց յա-
սորիս [չափածո]. Ալիշան Ղ., Հայապատում. պատմիչք և պատ-
մութիւն հայոց: Վենետիկ. 1901, էջ 499—500:

974. Յիշատակք Հեթմոյ Բ. արքայի. Բովանդակութիւն.—
ա. ՝ Տոհմն Ռուբինեաց.— Առումն Հռոմկալայի յԵգիպտացւոց.— Ծոա-
ղատիկն: Բ. Վասն առման Երուսաղեմի և գալստեան Ռաչակրաց:
[Չափածո]: Ալիշան Ղ.—Հայապատում. պատմիչք և պատմութիւն
հայոց: Վենետիկ. 1901, էջ 519—520:

975. Ոտանաւոր բարեպաշտի թագավորին հայոց Հեթմոյ Բ.
«Որ ծառայեալս եմ...»: Արարատ. 1869, էջ 39—41:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

976. Ալիշան Ղ.—Հայապատում, պատմիչք և պատմութիւն հայոց, Վենետիկ, 1901, էջ 114—115:

977. Առումն Հոռակալայի Յեզիպացւոց, Հաշտութիւն ընդ Հեթմոյ Բ. (ժամանակակից հիշատակագիր), Ալիշան Ղ.—Հայապատում, պատմիչք և պատմութիւն հայոց, Վենետիկ, 1901, էջ 500—502:

978. Ալիշան Ղ.—Սիսուան, համադրութիւն Հայկական Կիլիկիո և Լևոն Մեծագործ, Վենետիկ, 1885, էջ 303, 389, 516, 548, 556:

978բ. Զարպիսեանայան Գ.—Պատմութիւն հայերէն դպրութեան, Բ. Նոր մատենագրութիւն, Վենետիկ, 1878, էջ 235—245:

979. Հեթում Բ. և Սմբատ Եղբայր նորա (հիշատակագիր), Ալիշան Ղ.—Հայապատում, պատմիչք և պատմութիւն հայոց, Վենետիկ, 1901, էջ 516—517:

980. Ներսէս Պալիեց.—Հեթում Բ. Նիդակակից Թաթարաց ընդդէմ եզիպտացւոյ.—Ալիշան Ղ.—Հայապատում, պատմիչք և պատմութիւն հայոց, Վենետիկ, 1901, էջ 521, 524:

ՎԱՅՐԱՄ ՐԱԲՈՒՆ

Ապրիլ է XIII դարի վերջերում: Բարուն են կոչել իր գիտութեան համար: Կիլիկյան Լևոն Բ. Թագաւորի խնդրով գրել է եկեղեցական գործեր (տոնական ճառեր) և «...Պատմութիւն Ռուբինյանց», որտեղ հետեւելով Ներսէս Շնորհալուն շարունակում է համանուն պատմութիւնը և հասցնում է մինչև Ռուբինյանները: Այդ քերթվածի մեջ վահրամ Բարունը պատմում է Լևոն Ա., Հեթում Ա., Լևոն Բ.-ի գործերը ութոտյան հյուսված բանաստեղծութեամբ:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ Է

981. Վահրամայ Բարունւոյ ոտանաւոր պատմութիւն Ռուբինեանց, Փարիզ, 1859, 68 էջ: [Նույնը կա «Տարեգիրք արարեալ Սմբատայ Սպարապետի Հայոց, որդւոյ Կոստանդեսոյ կոմսին Կոռիկոսոյ, Ի լոյս ընծայեաց ծանոթութ. Կարապետ վ. Շահնազարեանց, Փարիզ, 1859, 184 էջ. գրքի. 185—248 էջերում]:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

982. Ալիշան Ղ.—Հայաստանում, պատմիչք և պատմություն հայոց, Վենետիկ. 1901. էջ 280—281.

983. Զարպիսանալյան Գ.—Հայկական հին դպրության պատմություն (Դ—ԺԳ. դար), Երրորդ տպագ. Վենետիկ. 1897. էջ 791—793.

984. Չամչյան Մ.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ տևառն 1784. ըստ աւանդելոյ այլևայլ մասնագրաց. ի վեց դիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս տըքոհեալ: Վենետիկ. 1784. հտ. Ա. էջ 17. հտ. Գ. էջ 283.

ԿԻՐԱԿՈՍ ԳԱՆՁԱԿԵՑԻ

Կիրակոս Գանձակեցին (1201—1271) Վանական վարդապետի աշակերտն էր, նրա հետ էլ գերվել է թաթարների կողմից և հետագայում փախել է գերությունից: Կիրակոս Գանձակեցին իր պատմությունը սկսում է IV դարից, համառոտ կերպով պատմելով Գիրգոր Լուսավորչի և նրա հաջորդների գործերը, տեղ-տեղ նույնպես քաղաքական անցքերը:

Պատմության առաջին մասում նա հանդիսանում է որպես կոմպիլյատոր: Պատմության երկրորդ մասը 68 տարվա ժամանակաշրջան է ընդգրկում: Կիրակոս Գանձակեցին գրում է Լևոն Բ-ի, Զաքարե և Իվանե սպասալարների մասին, մոնղոլների ծագման, նրանց արշավանքների, կատարած ավերմունքների ու կոտորածների, նույնիսկ նրանց ապրուստի, կրոնի, լեզվի և արտաքին տեսքի մասին: Նա նկարագրում է Կիլիկիայի հայոց թագավորության և մոնղոլների հարաբերությունները, հայերի և վրացիների մղած պայքարը ընդդեմ մոնղոլների, գյուղացիական դժգոհություններն ու ելույթները մոնղոլների դեմ:

Կիրակոս Գանձակեցու պատմությունն արժեքավոր աղբյուր է ոչ միայն Հայաստանի, այլև հարևան երկրների համար: Նա պատմում է, իբրև ականատես, իր ժամանակակից դեպքերը, տեղեկությունների մի մասն էլ լսել և հավաքել է ուրիշ ականատեսներից:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

985. Պատմութիւն Հայոց. արարեալ Կիրակոսի վարդապետի Գանձակեցւոյ: Ի լոյս ընծայեաց Սսկան Տեր-Գրիգորեան Յովհաննիսեանց Երևանցի: Մոսկովա. 1858. 244 էջ:

986. Կիրակոսի վարդապետի Գանձակեցւոյ Համառոտ պատմութիւն ի սրբոյն Գրիգորէ ցաւուրս իւր լուսարանեալ: Վենետիկ. 1865. 265 էջ:

987. Պատմութիւն Հայոց արարեալ Կիրակոսի վարդապետի Գանձակեցւոյ: Առկասյան մատենադարան: Թիֆլիս. 1909. 420 էջ:

ՌՈՒՍԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

988. Մի հատված Կիրակոսից.— Сибирский Вестник. 1833 г. стр. 93—108 и 109—124.

989. История монголов по армянским источникам. Вып. II. Извлечения из истории Киракоса. Перевод и объяснения К. Шаткапова. С. Петербург. 1874.

990. Краткий обзор писателя XIII века Киракоса Гандзакенци о монголах. Русское слово. 1860. № 6. стр. 108—124.

ՌՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

991. Ալիշան Ա.—Հայապատում, պատմիչք և պատմությունք հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 43:

992. Զամինյան Ա.—Հայ գրականության պատմություն: Նոր-Նախիջևան. 1914. էջ 203—204:

993. Զարպիանալյան Գարեգին.—Հայկական հին գաղության պատմություն: (Դ—ԺԳ. դար): Երրորդ տպագ. Վենետիկ. 1897 էջ 747—751:

994. Զամչյան Մ.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ տեառն 1784. ըստ աւանդելոյ այլևայլ մատենադրաց. ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս տրոհեալ: Վենետիկ. 1784. Ա. հտ. էջ 16. Գ. հտ. էջ 210, 233, 236, 237, 271:

995. Սսկյան Հ.—Կիրակոս Գանձակեցի: Հանդ. Ամս. 1922. էջ 89—94, 214—226:

996. Ոսկյան Հ.—Հովհաննես Վանական և յուր զպրօքը՝
Վենետիկ. 1922. էջ. 92—113:

997. Փափագյում Վ.—Պատմություն հայոց գրականության,
(բանահյուսության պատմություն): Սկզբից մինչև մեր օրերը՝
Ջեռնարկ ուսուցիչների և դասադիրք զպրօքների համար: Հավել-
ված—նմուշներ հայ բանահյուսությունից:

Մասն I. Սկզբից մինչև XVII դարը. Երևան. 1907:

ՍՄԲԱՏ ԳՈՒՆՊԱՏԱԲԼ

Սմբատ Գունդատարլը (1208—1276 թ.թ.)—Հայաստանի կի-
լիկյան շրջանի պատմության մեջ իր՝ ռազմական, զիվանագի-
տական զործունեությամբ և պատմադրական-իրավաբանական
աշխատություններով նշանավոր դեր է խաղացել:

Նրա շարադրած պատմությունն ավելի շուտ տարեգրու-
թյուն է, որ սկսվում է 951 թվից և հասցնվում է մինչև 1331
թվականը: Տարեգրության վերջին մասը շարահարկ է ուրիշը՝
Իբրե ականատես, մասամբ և կատարող, Սմբատը հետաքրքիր
տեղեկություններ է տալիս: Նա պատմում է նաև թաթարական
Գիուգ խանի մոտ իր կատարած (1248—1250 թ.թ.) դեսպանու-
թյան մասին:

Բացի պատմությունից, Սմբատն ունի և Դատաստանագիրք,
որ գրել է 1264 թ. և կոչվում է «Յաղագս դատաստանաց թա-
գաւորաց» կամ «Օրենք և կանոնք ընդհանրական եկեղեցակա-
նաց և աշխարհականաց»:

ՏՊԱԿՐՎԵԼ ԵՆ

998. Սմբատայ Սպարապետի եղբոր Հեթմոյ առաջնոյ ար-
քայի Հայոց—պատմութիւն Յունաց ի Կոստանդնուպօլիս և Հայոց
մեծաց, ըստ կարգի ժամանակաց: [Հրատ. Ոսկան Գեորգյան
Հովհաննիսյան-Երևանցու]: Մոսկվա. 1856. 134 էջ:

999. Տարեգիրք արարեալ Սմբատայ Սպարապետի Հայոց,
որդւոյ Կոստանդեայ կոմսին Կոստիկոսոյ, ի լոյս ընծայեաց հան-
դերձ ծանոթութեաժրք Կարապետ Վ. Շահնաղարեանց: (Շար հայ
պատմադրաց):

Փարիզ. 1859. 184 էջ [Գրքի 185—248 էջ—կա «Վահրամ
Տարունւոյ պատմութիւն Ռուբինեանց»]:

1000. Դատաստանագիրք Սմբատ իշխանի (Գունդստարլի) — (Կիլիկեան դատաստանագիրք XIII դարի): Ձեռագրերի համեմատությամբ լույս ընծայեց Արսեն վ. Ղլտճյան: Էջմիածին. 1918. 82 էջ:

1001. Из Летописи Конетабля Сембата, писателя XIII века. В книге: История монголов по армянским источникам. Выпуск I. Перевод и объяснения К. П. Патканова. С. Петербург. 1873, стр. 65—67.

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1002. Ալիշան Ղ.—Հայապատում. պատմիչք և պատմություն հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 110—112:

1003. Զարպիսանալյան Գարեգին.—Հայկական հին դպրության պատմություն: (Դ—ԺԳ. դար): Երրորդ տպագ. Վենետիկ. 1897. էջ 769—775:

1004. Զամինյան Ա.—Հայ գրականության պատմություն: Նոր-Նախիջևան. 1914. էջ 199—204:

1005. Kaprst J.—Sempad'scher Kodex aus dem 13 Eahrhundert. Band. II. Strassburg. 1905.

1006. Սամուելյան Խ.—Հայ հին իրավունքի պատմություն: Հտ. I. Երևան. 1939 թ. էջ 90—95:

1007. Զամչյան Ս.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ տեառն 1784. ըստ ավանդելոյ տյլեայլ մատենագրաց. ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս տրուհեալ: Վենետիկ. 1784. հտ. Ա. էջ 18, հտ. Գ. էջ. 335:

1008. Փափազյան Վ.—Պատմություն հայոց գրականության. (բանահյուսության պատմություն): Սկզբից մինչև մեր օրերը: Ձեռնարկ ուսուցիչների և դասագիրք դպրոցների համար: Հավելված—նմուշներ հայ բանահյուսությունից: Մասն I. Սկզբից մինչև XVII դարը: Երևան. 1907. էջ 241—242:

ՎԱՐԴԱՆ ՄԵԾ

Վարդան Մեծը (1238—1271) XIII դարի նշանավոր դեմքերից է: Մասնակցել է Սսի ժողովին (1243 թ.), շրջել է Հայաստանի գավառները, հեանորդներից կոչվել է Մեծ:

Երում է համառոտ ընդհանուր պատմություն՝ նկարագրութ-
յունը հասցնելով մինչև 1267 թվականը: Պատմությունն ավելի
հետաքրքրական է դառնում, երբ նա նկարագրում է իր ժամա-
նակի դեպքերը, հայ-վրացական ապստամբությունները մոն-
ղոլների դեմ, դեպի Արևելք կատարած իր ճանապարհորդություն-
ները—Հուլավու խանի մոտ, իր տեսակցությունն այդ խանի հետ:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ *

1009. Մեծին Վարդանայ Բարձրաբերդեցւոյ պատմութիւն
տիեզերական: Ի լոյս ընծայեաց Մկրտիչ Էմին: Մոսկվա, 1861.
217 էջ:

1010. Հավաքումն պատմութեան Վարդանայ վարդապետի
լուսարանեալ: Վենետիկ, 1862:

1011. **Всеобщая история Вардана Великого** Перев. М.
Эмин. Москва. 1861. XXIII+201+217 [Примеч., приложен.].

1012. **История монголов по армянским источникам**. Выпуск
I. Перевод и объяснения К. Патканова. С. Петербург. 1873. 1.
Из истории Вардана, стр. 1—29 [Մոնղոլներին վերաբերող
մասերը]:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1013. **Эмин Н. О.**—О Вардане Великом (1861). В книге:
Эмин Н. О. Исследования и статьи по армянской мифологии,
истории и истории литературы (за 1858—1884 г. г.). С прило-
жением переводов из армянских источников. Москва. 1896.
стр. 221—247.

1014. Զարպիանայան Վարեգին.—Հայկական հին դպրու-
թյան պատմություն: (Դ—ԺԳ. դար): Երրորդ տպագ. Վենետիկ.
1897. էջ 736—747:

1015. Զամինյան Ա.—Հայ գրականության պատմություն:
Նոր-Նախիջևան. 1914. էջ 201—203:

1016. Զամչյան Մ.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշ-
խարհի մինչև ջամ տեառն 1784. ըստ աւանդելոյ այլևայլ մա-

* Տպագրվել է նաև «Մեկնութիւն սաղմոսաց Դավթի: ...Հաշարխան.
1797. 518 էջ:

տենագրաց. ՚ի վեց դիրս բովանդակեալ, և յերիս հասորս տրոհեալ վենետիկ. հտ. Ա. 1784. էջ 16. հտ. Գ. 1786. էջ 187, 227, 232, 233, 237, 240, 261, 262, 271:

1017. Ոսկյան Հ.—Կիրակոս Գանձակեցի Հանդ. Ամս. 1922. էջ 89—94, 214—26:

1018. Փափագյան Վ.—Պատմություն հայոց գրականության (Բանահյուսության պատմություն): Սկզբից մինչև մեր օրերը: Ջեռարկ ուսուցիչների և դասադիրք դպրոցների համար: Հավելված—նմուշներ հայ բանահյուսությունից: Մասն I. Սկզբից մինչև XVII դարը Երևան. 1907. էջ 241:

ՎԱՐԴԱՆ ԱՅԳԵԿՑԻ

Վարդան Այգեկցին ապրել է 12—13 դարերի միջև Հալերի շրջակա Մարաթ գյուղում: Ուսումը ստացել է Արքակալնի գյուղում: Երկար տարիներ ապրել է Սիրիայում: Նա լավատեղյակ է՝ արարական, եգիպտական, հունական կուլտուրաներին, շատ շրջել է. սովորել Այս առթիվ նա ստում է. «Որդեակք իմ, ի մանկութիւնէ մինչև ի ծերություն, շրջեցայ ի մեջ աշխարհին և տեսի զբաղումս զմեծամեծս: Եվ անշափ լուայ ծածկաբար զգործոցն զչարս, նաև ուսա աստուածեղէն պրոց, որ ոչ ոյ թիւ»: Վարդան Այգեկցին Կիլիկիայի Հռոմկալա քաղաքում քարոզներ է կարդացել: Իր ճարտար քարոզներում, իր առաւիններում, նա հարձակել է նաև «վաշխով փող տվողներին»՝ «մշակի վարձը կարողներին» վրա, խարաղանել է՝ վաճառականներին, հարուստներին, որի պատճառով հարվածվել է: Վարդան Այգեկցին ստիպված է եղել բնակություն հաստատել Սեւով լեռների Այգեակ անունով մի մենաստանում, որտեղ ապրել է մինչև խոր ծերություն, այդտեղից էլ կոչվել է Այգեկցի: Վարդան Այգեկցին գրել է ճառեր, խրատներ, բաղձաթիվ առաւիններ: Ակադեմիկոս Ն. Մառի կարծիքով նա կազմել է առաւինների մի քանի ժողովածուներ, դուցե և նրանից հետո, ուրիշները ճառերից և ժողովրդական նյութերից հանել են առաւինները, ժողովածուներ են կազմել և այսպիսով առաջացել են Վարդանայ առաւինները: Այդ ժողովածուները մինչև 17-րդ դարի կեսերը շարունակ ընդարձակվել են, տարբեր աղբյուրներից հարստացվել: Առաւինները անհրաժեշտ էին համար-

վում թե քարոզների ժամանակ և թե դպրոցներում ավանդվող «առասպելարանության» դասերին, երբ աշակերտներին անգիր էին անել տալիս, մեկնում ու վերամշակում առակները:

Այդ առակների հետ միասին, միջին դարերում, Հայաստանում տարածված էին նաև առասպելները, պատմվածքները և ժողովրդական դրույցները:

Հայագետ Ն. Մառը բաղմամբիվ ձևադրերից հավաքել է միջնադարում տարածված առակները, առասպելները ու պատմվածքները, մանրադննին քննել, համեմատել, պարզել նրանց խմբերն ու խմբագրությունները, բաղդատել մեր մյուս դրականության հետ, աշխատել է որոշել առակների հեղինակներին և իր եռանդուն աշխատանքների արդյունքը հրատարակել «Ժողովածոյք Առակաց Վարդանայ» իր եռահատոր գործի մեջ:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

1019. Աղուեսագիրք. Ամստերդամ 1668 թ.:

1020. Աղուեսագիրք. Մարսել. 1676 թ.:

1021. Աղուեսագիրք. Էջմիածին. 1698 թ.:

1022. Գիրք Աշխարհաց և առասպելութեանց Որէ Աղուէսագիրք: Մարսելեայ. 1683. [1—82 էջ. «Աշխարհացոյց Մօսէսի Խորենացւոյ»: 83 էջից—«Գիրք Առասպելարանութեանց Որ ասի Աղուէսագիրք. Արարեալ սակս խրատու և զգուշութեան»

Իսկանդարիւրյուն. 1. Ազոաւու զսլանիրն ի բերանն ունիլ:— 2. Ազոաւու զձագս խրատելն:— 3. Աղեքսանդրու յամ. ոտէք իւրովի գնալն գեսպան:— 4. Աղեքսանդրու պատահելն եղեր աշխարհի:— 5. Աղեքսանդրու զնուռնն կտրելն:— 6. Աղեքսանդրու զօրու իւրով ձեան պատահելն:— 7. Աղուեսու զսառն գտնուելն:— 8. Աղուեսու և խեցգետնի եղրայր լինելն:— 9. Աղուեսու զուղտն մերձ ի մահ գտանելն:— 10. Աղուեսու զթուղթ գտանելն, և առ դայլն տանելն:— 11. Աղուեսու զգայլ խարելն:— 12. Աղուեսու զսլանիր յորոգայթ գտնուելն:— 13. Աղուեսու քաղցնուլն, և ի մէջ հորոյն գրար գտնուելն:— 14. Աղուեսու գետատար լինելն:— 15. Աղուեսու զսլաղ գտնուելն:— 16. Աղուեսու զկաքաւ ըմբռնելն:— 17. Աղուեսու զչիտ ըմբռնելն:— 18. Աղուեսու արծուոյ եղրայրանալն:— 19. Աղբատի գնալն ի գիւղ մի:— 20. Աղբատ իրիցու մօտ մսադործ գնալն:— 21. Այծոյ ի գարձ պատ նստիլն:— 22. Այրի կնոջ զգող տղայ ունիլն:— 23. Այրւոյ զտառն այծ ունիլ:— 24. Աքանց երկուց ընկերանալն:— 25. Առիւծու ի քարայր մտնուլն:—

26. Առիւծու հիւանդանալն և բժշկաց խնդիր տունելն:—27. Առիւծու զաղուես զաղասաւոր կալնուլն:—28. Առիւծու տեսանելն զփախուստ կենդանեացն:—29. Առիւծու հիւանդանալն, և էրէոց տեսալն:—30. Առիւծու, գայլին, և աղուեսին եղբայրանալն:—31. Առնն ելանելն ի դժուար դարն ի վեր:—Առնն աղքատանալն ի դալաթիայ՝ և զարտ վաճառելն:—32. Առնն գերեզմանակարի, և խաթունին:—33. Առնն բազրկանի զրեոինսն տանելն:—34. Առնն մեոյ յերուսաղէմ գնալն:—35. Առնն միոյ առ թագաւորն մտանելն:—36. Առնն մեծատուն գնալն խնամախոս:—37. Առնն գնացողի առ դատաւորն:—38. Առնն մարդասպանի փախուստն:—39. Առնն յիմարի, և ունողի զմի դիկան:—40. Առնն հողագործի զականաթլարելն:—41. Առնն զլեզու հորթուն հատանելն:—42. Առնն աղքատի զմիս խորովելն:—43. Առնն բարւոյ շարութեանց զատելն:—44. Առնն ցանողի զձմերուկ:—45. Առնն որ դիւր ժամանակն ի մեղս էր:—46. Առնն զգայլ ըմբռնելն և զոտներ կապելն:—47. Առնն զէշ կորուսանելն:—48. Առնն հարիւր մոր հաց վաստակելն:—49. Առնն ի հողվարսն զերիս գանգս գտանելն:—50. Առնն զհագար խոզս ի մի վայր ածելն:—51. Առնն պարտականի և անհարկի:—52. Առնն զհագար կաղապար ոսկի թաղելն:—53. Ասորւոյ երիցու կռուիլն:—54. Արազլի բռնութեամբ յամուսնութիւն:—55. Արծուոյ վերանալն ի տապ:—56. Արծուոյ նետահար լինելն:—57. Արծուոյ և կաքաւի շարակամ:—58. Առնն ունողի զկին բարկացող:—58. Առնն ունողի զկին անզգամ:

1023. Աղուեսագիրք. Վարդան Այգեկցի առակագիր ԺԳ դարի: Երևան. Պետհրատ. 1935. 116 էջ:

Բովանդակութիւն.—Պարու հաշիվ:—Այրի կին և որդի:—Միայնակյայ և դամբո շուն:—Այծեր և գայլեր:—Երկու նկարիչ:—Առյուծ և աղվես:—Իմաստուն դատաւորը:—Առյուծ և գայլ և աղվես:—Գինի:—Իմաստուն ավագեշ:—Միամիտ գողեր:—Եղեգն և ծառեր:—Իշխան և այրի կին:—Իմաստուն գինձոր:—Թագաւոր և օձ:—Առյուծ և աղվես և արջ:—Կար մեղու պատճառ պատերազմի:—Կտակ վստն դանձի:—Ուղտ և գայլ և աղվես:—Կռունկ՝ թագաւոր թռչունների և էշ:—Եղն և ձի:—Հիմար և ձմերուկ:—Էշին թոռ ծնվեց:—Աղքատ և ավետարան:—Հայր որդի:—Մարդ և ընկույզ և ձմերուկ:—Եկեղեցի և ջրաղաց:—Ամենատղետ մարդ:—Աղվես և որսորդ:—Իշխանաւոր և իմաստուն:—Աղվես և թղթատար գայլ:—Այրի կին և խորթ որդի:—Հալալ մարդ:—Մուկն և ուղտ:—Արվեստ կնոջ:—Գայլ և աղվես և ջորի:—Գող քահանա և այրի կին:—Անզգամ կին:—Դրախտ և զեղջուկ մարդ:

1024. **Март Н.**—Сборник притч Вардана, материалы для истории средневековой Армянской литературы. I Исследование С. Петербург. ХІІ+594 стр. II Текст. 1894. ХVІ+ 344 стр. III Приложения 1894.

1025. Մառ Ն.—Ժողովածոյք Առակաց Վարդանայ, Նիւթք առ ի Պատմութիւն միջին դարուց դպրութեան հայերենի 3 հատոր. Ս. Պետերբուրգ. 1894. ԺԶ. 344 էջ.

1026. Հատընտիր առակք Վարդանայ վարդապետի [Հայերեն և ֆրանսերեն. 45 առակ.]: Պարիզ. 1825. 96 էջ.

ՌԻՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1027. Արեղյան Ս.—Հայոց միջնադարյան առակները և սոցիալական հարաբերությունները նրանց մեջ. Երևան. 1935.

1028. Հայ գրականության պատմություն: Պատրաստել է ՍՍՌՄ Գիտությունների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի Գրականության և Լեզվի Ինստիտուտի բրիգադը: Թույլատրված է ՀՍՍՌ Լուսժողկոմատի կողմից, որպես դասագիրք միջնակարգ դպրոցների VІІІ դասարանների համար:

Ընդհանուր խմբագրությամբ ՍՍՌՄ Գիտությունների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի խմբ. հանձնաժողովի: Երևան. Հայպետհրատ. 1940. էջ 127—133:

Գիրք I. Մկրյան Մկրտիչ (ֆիլոլոգիական գիտ. թեկն.)—Ա. «Հին շրջան» և «Միջին շրջան»: Զարյան Ռուբեն (ֆիլոլոգիական գիտ. թեկն.).—Բ. «Նոր շրջան»-ի հայ գրականությունը ХІХ դարի առաջին հիսնամյակում» բաժինը]: Խմբ. պրոֆ. Հով. Մելիքյանի և Խորեն Սարգսյանի:

1029. Մառ Ն.—Ժողովածոյք Առակաց Վարդանայ [Տես վերը հիշված բնագիրը և թարգմ.]:

1030. Տաշյան Հ.—Ժողովոժույք առակաց Վարդանաց: Նյութեր պատմության հայոց միջնադարյան մատենագրության: Ըստ հայագետ Ն. Մառի: Տեղեկություն և քաղվածքներ: Վիեննա. 1900. 195 էջ.

1031. Տեր-Մկրտչյան Դալուստ.—Հայկականք: [Արտատպ. Արարատից. Ն. Մառի ժողովածվի և Աղվեսապրքի մասին]: Վարչապատ. 1899. 102 էջ.

1032. Փափազյան Վ.—Պատմություն հայոց գրականության (բանահյուսության պատմություն): Սկզբից մինչև մեր օրերը:

Ջեռնարկ ուսուցիչների և դասագիրք դպրոցների համար: Հավել-
ված — նմուշներ հայ բանահյուսությունից:

Մասն I. Սկզբից մինչև XVII դարը: Երևան, 1907, էջ
224—240:

1033. Քարամյան Ն.—Ն. Մառ. ժողովածույք առակաց Վար-
դանա: Նիւթք առ ի պատմություն միջին դարուց դպրության
հայերենի: Լուսա. 1899. Գիրք. Բ. էջ 303—316. [Գրախոսական]:

Ֆ Ր Ի Կ

Ֆրիկն ապրել է 13-րդ դարում: Ենթադրվում է, որ «Ֆրիկ»
բանաստեղծի գրական անունն է, իսկական անունը անհայտ է:
Նրա ոտանավորների մեջ եղած հատուկաոր տեղեկություններից
պարզվում է, որ Ֆրիկը ոմն, Թագվոշի որդի, եղել է աշխարհա-
կան և մեր մյուս միջնադարյան բանաստեղծների պես, որն է
կապ չի ունեցել վանքերի և կղերի հետ:

Ֆրիկը եղել է «ճարտար աշխարհական»: Տաղերից երևում
է, որ նա իր ժամանակի կրթված, զարգացած մարդկանցից է
եղել: Նրա կյանքը դառնությամբ ու վշտերով է ընթացել: Մոն-
ղոլների շահատակման ժամանակ նա ոչ միայն իր ամբողջ
ունեցվածքն է կորցրել, այլև ստիպված է եղել իր միակ որդուն
գրավ դնել մոնղոլ հարկահանների մոտ:

Կորցրած տուն ու տեղը, հարազատին, Ֆրիկը երկար տա-
րիներ պանդխտության մեջ է ապրել Կիլիկիայի Հարզա (Հաջըն)
քաղաքում:

Ֆրիկն ստեղծագործել է մոնղոլների տիրապետության ժա-
մանակաշրջանում, երբ հայ ժողովուրդը տնտեսական քայքայման
և աղքատության ծանր վիճակ էր ապրում, երբ մոնղոլ բռնա-
կալների ու փեոզուլական կարգերի լուծը, կողոպուտն ու բռնու-
թյունն էր իշխում:

Ֆրիկի երգերի հիմնական ուղղությունը նրա դեմոկրատա-
կան բանաստեղծություններն են՝ («Գանգատ», «Ընդդեմ ֆա-
լաքին»), նա երգել է հասարակական կյանքի անալատարու-

թյունը, ընչազուրկ ժողովրդի տառապանքները, ցատումով պատմել է մոնղոլների շահագործման, հարկահանության, թալանի մասին: Նա հեղինակ է աստծու «արդար և իրաւ» դատաստանը, «Օռու» է հայտարարում ֆալաքի ճակատագրի արածները:

Իր բարձրարժեք դեմոկրատական բանաստեղծությունների կողքին փրիկն ունի նաև բարոյախոսական-խրատական տաղեր («Յիշէ գրանն աւետարանին» «է՞ր չես երթար ի միւր ի վայր...»), որոնք խեղճ նյութ գրածների մեջ հիմնականը չեն, բայց այնուամենայնիվ, ունեն որոշ հակադրող շեշտ դեպի ժամանակի կղերական գաղափարները:

Փրիկի ստեղծագործության մյուս առավելությունն այն է, որ նա օգտագործել է մեր ժողովրդական բանահյուսության գոհարները՝ առածներն ու ասացվածքները:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

1034. Փրիկ (ժողովածու): ՀՍՍՄ. Պատմության և գրականութ. ինստ-տ: Երևան. 1937. 278 էջ:

Բովանդակութիւն: Դանգատ. «Աստուած արդար և ողորմած յամենայնի»:—Բարադի ումեմն մարդոյ կռիւ յեղեալ ընդ Աստուծոյ, կու մեղադրէ և յետոյ ...«Աստուած արդար և յիրաւի...»:—Ընդդէմ Ֆալաքին. «է՛յ ֆալաք, երբ ծոխ մարդուն զօրն ի բուն փորեա նորա հոր»:—Վասն Թալէհի և Պռճի. «Մարդոյն որ թալէհն ու պուրճն ի ֆալաքն չէ ըղորդած»:—Վասն Արդուն, Ղանին և Բուղային. «Փառք Աստուծոյ միշտ կենդանոյն...»:—Կուղես որ ազիպ կենաս որ ամեն մարդ քեզ սիրէ...»:—Ոտանաւոր ասացեալ Ֆրկանն. «Թէ չի կայր սէր աշխարհս, կամ սէր չէր յեղյալ...»:—Տաղ Փրիկէ ասացեալ ի վերայ մեծատանն և աղքատ Ղազարին. «էր չես յերթայր ի միւր ի վայր, ա՛յ վերաւոր մարդ ու տըխմար...»:—Փրիկ ճարտար աշխարհական է. «էյ անօրէն և ամբարիշտ...»:—Տաղ Ֆրկան ասացեալ. «Սիրտ իմ, ընդէ՞ր ես խոռվեր...»:—Նորին Ֆրկան ասացեալ. «Ով կու սիրէ կուժ ու կըթխայ...»:—Փրիկի տաղն «Յորժամ որ մահըն մօտենայ մարդոյն, որ պա...»:—* «Այս է համառօտիւն ծաղիկն, որ թափէ ըզմարդն ի մահու...»:—* «...Բան ըզքեզ ծանօթ չունիմ, այս դըրանէս ռըր հեռանամ...»:—* «Զիմաստուն մարդ ով կարէ պատմել լեղւով...»:—Նորին Ֆրկանն ասացեալ ողբ խորոյ սրտից. «Աններելի հուր վառեցի հոգ յաշխարհս ի շուռ կու դամ...»:—Նորին Ֆրկանն

ասացեալ ողբամբ զղջման ի հոգի. «Ջանացի թէ լոյսն ելնեմ ի խաւարն խիստ մօտեցայ...»:—

«Ջբանի գոր յարեան այլազգիքի վերայ քրիստոնէից և աւարարին զտեղ սրբութեանց վասն անմիաբանութեան քրիստոնէից»:
Կոչնակ ի Բ 1922. էջ 1262—1264, 1294—1296:

—Ֆրկի ասացեալ վասն ողորմութեան. «Յիշէ զրանն Աւետարանին, իմաստուն կուսանքն ի նշման»:
Հայ էջեր. Փարիզ. 1912 թ. էջ 35—37:

—Տղա Ֆրիկէ ասացյալ ի վերայ մեծատանն և աղքատ Հաղարին. «Է՛ր շեռ երթար ի միտ վայր, էյ, զերեվար մարդ ու տխմար»:
Հայ էջեր. Փարիզ. 1912. էջ 38:

ՌՈՒՍԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1035. Брюсов В. (редакт.).—Поэзия Армении с древнейших времен до наших дней, в переводе русских поэтов. Москва. 1916. [Перевод, отрывок из произведения Фрика „Жалобы“].

1036. Брюсов В.—Армянск. вестник. Москва. 1916, № 1. стр. 10—11.

1037. Антология армянской поэзии с древнейших времен до наших дней. Под редакцией С. С. Арутюняна и В. Я. Кирпотина. Гос. изд. „Художественная литература“. Москва, 1940. стр. 240—244. [Фрик.—1. Жалобы. Пер. первых 18 четверостиший В. Брюсова, остальных О. Румера.—2. Колесо судьбы. Пер. В. Брюсова].

ՌՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1038. Կոստանյան Կ.—Նոր ժողովածու միջնադարյան հայոց տաղերի և ոտանավորների. Գ. պրակ. Թիֆլիս. 1896:

1039. Հայ գրականութեան պատմություն. Պատրաստել է ՍՍՌԻ Գիտությունների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի Գրականության և Լեզվի Ինստիտուտի բրիգադը. Թույլատրված է ՀՍՍՌ Լուսժողկոմատի կողմից, որպես դասագիրք միջնակարգ դպրոցների VIII դասարանի համար: Ընդհանուր խմբագրությամբ ՍՍՌՄ Գիտությունների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի խմբագ-

բաղան հանձնաժողովի: Երևան, Հայպետհրատ. 1940. էջ 111—119:

Գիրք 1. [Մկրյան Մկրտիչ (Ֆիլոլոգիական դիտ. թեկն.)—Ա. «Հին շրջան» և «Միջին շրջան»: Ջարյան Ռուբեն (Ֆիլոլոգիական դիտ. թեկն.)—Բ. «Նոր շրջան»-ի «Հայ գրականությունը XIX դարի առաջին հիսնամյակում» բաժինը]: Խմբ. Հով. Մելիքյանի և Խորեն Սարգսյանի:

1040. Հայ էջեր: [Ժողովածու]: Փարիզ. 1812:

1041. Մկրյան Մ.—(Կաղմեց). XIII—XVIII դարերի հայ աշխարհի գրականությունը. ընտիր նմուշներ: Երևան. 1938:

1042. Տիրայր Եպ.—Մոռացված մի հայ երգիչ: Արարատ. 1918. էջ 61—88, էջ 171—203:

1043. Տեկանց Ա. Վ.—Հայերգ. մեղեդիք, տաղք և երգք: Թիֆլիս. 1882:

1044. Ֆրիկ. (Ժողովածու). ՀՍԽՀ. Պատմության և Գրականութ. ինստիտուտ: Երևան. 1937. էջ 208:

1045. [Այլ նյութեր]. ա) Տաղարան: Վենետիկ. 1513 [կա 2 տաղ], բ) Ալիշան Ղ.—Հուշիկք հայրենեաց: Վենետիկ. 1870. Բ. հտ. բ) Սիոն. 1876. № 1, էջ 13—14. գ), Երկրագունդ. 1885. էջ 173—175:

ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ ԵՐԶՆԿԱՑԻ

Կոստանդին Երզնկացին XIII—XIV դարերի խոշորագույն տաղասացներից է: Նա ծնվել է ժամանակի առևտրական և կուլտուրական կենտրոն հանդիսացող Երզնկա քաղաղում (1250—60 թ.թ.): Ինչպես Ֆրիկը առաջինն էր, որ սոցիալական անարդարության դեմ բողոքի ուժեղ ձայն հնչեցրեց, նույնպես և Կոստանդին Երզնկացին երգել է շահագործվող աշխատավորներին վիշտը:

Աշխարհիկ տաղեր գրելու համար, կղերը հալածել է Կոստանդին Երզնկացուն, իսկ աշխատավորները, ինչպես ինքն է ասում,

«քաղցրահամ» և «սիրտ բաներ» են պահանջել նրանից: Իր տա-
ղերում Կոստանդին Երզնկացին գրել է՝ մարդասիրություն, ըն-
կերասիրություն. դատապարտել է՝ տգիտությունը, իր ժամա-
նակի աշխարհիկ և հոգևոր ղեկավարներին («ոչ նալ ունենք, ոչ
նավավար», «չատ գայլեր են հարձակուել ի վերա մեր...»):

Կոստանդին Երզնկացին երգել է բնության զարթոնքը,
վարդ ու ըլրուլի սիրտ մասին, զարնան զալը:

Լինելով հիմնականում ընապաշտ և սիրտ երգիչ, Կոստանդին
Երզնկացին բալորովին զեռ ազատ չէ միջնադարի մտայնությու-
նից. նա գրել է նաև «հանդերձեալ կյանքի», «աշխարհի ունայնու-
թյան քրիստոնեական բարիքի» մասին: Այնուամենայնիվ մեծ
բանաստեղծի ամբողջ ստեղծագործությունը բուրում է ժողովրդ-
դական բանահյուսությամբ, նրա լեզուն, նկարագրությունները
սլարդ են, ժողովրդական:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

1046. Կոստանդին Երզնկացի, ԺԴ դարու ժողովրդական բա-
նաստեղծը և յուր քերթվածները: Ուսումնասիրությամբ հրա-
տարակեց Մ. Պոտուրյան: ՎԼՆԵՄԻԿ. 1905. 298 էջ:

1. Բովանդակում ե. Օրհնեալ է հայրն անսկիզբն.—2.—Ահա
սկիզբն առնում բանից:—3. «Գարուն լինի ուրախութիւն...»—
4. «Մի հալատալ ամէն մարդոյ...»—5. «Զարթիկ ի յերազուտ...»—
6. «Ահա գիշերս էանց...»—7. «Ֆրիաթ կանչեմ հաղար...»—
8. «Ոմանք չար են հետ ինձ...»—9. «Այլոց այնչափ բարձիր...»—
10. «Հոգւով տըւեր խըրատ...»—11. «Այսօր եղև պայծառ գա-
րուն...»—12. «Ականջ դիր ու լըսէ...»—13. «Անմահ արքայ և
Տէր երկնի...»—14. «Յանուն անեղին Աստուծոյ և մեծին...»—
15. «Մեծ գոյութիւն, հարիւր հազար...»—16. «Այսօր եղայ
հոգմըն գարնան...»—17. «Մի պարծենալ դու ի քէնէ...»—
18. «Առաքեալըն Քրիստոսի մեծըն...»—19. «Ես քանի հառաչ
բերեմ...»—20. «Կամեցայ բանք մի քանի...»—20. «Պարոր Ամիր
մեր պարծանաց...»—22. «Զիմ գանկատըս լըսեցեք...»—23. «Յետ
քննութեանց դատաստանին...»—24. «Հանց գեղեցիկ մորճ ու
շիտակ...»—25. «Ահա հոտն գար գարնան...»—26. «Այ սուրաթ
պայծառ...»—27. «Այսօր եղև պայծառ գարուն...»—28. Բանք
յաղագս չար ընկերաց...»—29. «Բանք յաղագս անցաւոր մեծու-
թեան—Յանուն անեղին...»—30. «Ի լոյս արեղական—Ահա ի դ-

շերս է անց. .»—31. «Յաղագս անգիտաց...»—32. «Գարուն մեծ գոհութիւն, հարիւր հաղար...» | Վերջին 4 բանաստեղծությունները տես Անահիտ. 1905. № 5, էջ 99—103:—33. Հատընտիր քառուակներ. | 18 հատ. Կ. Կոստանյանի Արխիվ. Պետ. գրադ. թանգ. № 223 | 1046տ. Մկրյան Մ.—XIII—XVIII դարերի հայ աշխարհիկ գրականություն: Ընտիր նմուշներ: Երևան. 1938. Կ. Երզնկացու բանաստեղծութ. էջ 27—54:

ՌՈՒՍԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1047. Антология армянской поэзии с древнейших времен до наших дней. Под редакцией С. С. Арутюняна и В. Я. Кирпотина. Гос. изд. „Художественная литература“. Москва. 1940. стр. 245—250. [Костантин Ерзынкади.—1. Весна. Пер. В. Брюсова:—2. Видение. Пер. М. Лозинского.—3. Борьба плоти и духа. Пер. М. Лозинского.—4. Слово на час печали, написано о братьях, обидевших меня. Пер. М. Лозинского.]

ՌՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1048. Մկրտչյան Աշ.—Կոստանդին Երզնկացու ստեղծագործություն: Խորհրդ. մանկավարժ. 1940. № 3, էջ 97—101:

1048. ա. Հոգիվածներ ամսագրերում.—ա) «Լոյս» 1906. էջ 280. բ) «Հանդես Ամս.» 1905. էջ 384. գ) «Բազմավեպ». 1905. էջ 567:

1049. Պատուրյան Մ.—Կոստանդին Երզնկացի. ժԴ դարու ժողովրդական բանաստեղծ և յուր քերթվածները: Ուսումնասիրություն և բանաստեղծությունների հրատ.: Վենետիկ. 1905. 208 էջ:

1050. Հայ գրականության պատմություն: Պատրաստել է ՍՍՌՄ Գիտությունների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի Գրականության և Լեզվի Ինստիտուտի բրիգադը: Խույլատրված է ՀՍՍՌ Լուսժողկոմատի կողմից որպես դասագիրք միջնակարգ դպրոցների VIII դասարանի համար: Ընդհանուր խմբագրությամբ ՍՍՌՄ Գիտությունների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի խմբագրական հանձնաժողովի:

Երևան. Հայպետհրատ. 1940. էջ 119—126:

Գիրք 1. [Մկրյան Մկրտիչ—ֆիլոլոգիական գիտ. թեկն.]—Ա. «Հին շրջան» և «Միջին շրջան»-ի «Հայ գրականությունը XIX դարի առաջին հիսնամյակում» բաժինը: Խմբ. պրոֆ. Հով. Մելիքյանի և Խորեն Սարգսյանի:

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԵՐԱՆԿԱՅԻ

(Պլուզ, Ծործորեցի)

Հստ Ղ. Ալիշանի, ապրել է շուրջ 1250 — 1326 թ. թ.: Պլուզ (կապուտաշք) մականունն է. Ծործորեցի է կոչվել Արտազ գավառի Ծործոր գյուղի վանքում սովորելու համար: Մեր պատմիչները գովեստով են խոսում Հովհաննես Երզնկացու մասին, անվանելով՝ «Բաբունի», «Հոգնիմաստ հոետոր», «Անյաղթ վարդապետ», «Ընտրեալ» ևլն:

Գրել է բազմաթիվ եկեղեցական գործեր, նաև տաղեր, մեկնություն քերականի և «Յաղագս երկնային շարժմանց»:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

1051. Վիպասանութիւն գերկնային մարմնոց շարժմանէ, զլուսաւորացն՝ որ ի նմա, և զհաստատութենէ երկրի:

[Բ. էջ]. Տեսրակ Համառոտ և լի իմաստախոհ բանիւք: Արարեալ Հոգելից և Իմաստուն Վարդապետին Յօհաննիսի Երզնկացւոյ, որ և ասի Ծործորեցի. սակա սքանչելարուեստ արարչագործութեանցն Ած. և յաղագս թուոյ երկնից, շարժման լուսաւորաց, կարգի տարերաց, եղանակաց տարւոյ, և այլոց իրաց բնականաց. ի ինչորոյ զուարթամիտ պատանւոյն Վաղթանկայ կրտսեր որդւոյ՝ Հոջակաւոր Իշխանին Հայոց՝ Ոմէկայ:

Նոր-Նախիջևան. 1792. 73 էջ.

1052. «Ես տկար Հովհաննէս հոգւով տառապեալս»: Հանդ. Ս.Մ.Ս. 1895. էջ 310:

1053. Խրատ Պիտանիք.—«Յամենայն մեղաց ի դատ»: Բաղմավեպ. 1905. № 10, 1906. № 8:

1054. «Այս ինչ կրակ էր»: Կոստանյան Կ.—Նոր ժողովածու: Ի. Պրակ. Թիֆլիս. 1903. Բաղմավեպ. 1906. № 8:

1055. Քառյակներ. —Նահապետ Քուչակի դիվանը: Փարիզ. 1902:

1056. Մկրյան Մ. (կաղմեց).—XIII—XVIII դարերի հայ աշխարհիկ գրականություն: Ընտիր նմուշներ: Երևան. 1938. էջ 57—60:

ՌՈՒՍԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1057. Антология армянской поэзии с древнейших времен до наших дней. Под редакцией С. С. Арутюняна и С. Я. Кяр-

потина. Гос. изд. „Художественная литература“. Москва. 1940. стр. 251—255.

[Ованес Ерзинкаци.—1. Четверостишия. Пер. В. Брюсова и О. Румера:—2. Сын священника и доч мулы. Пер. Е. Полонской].

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1058. Ալիշան Ղ.—Հայապատում. պատմիչք և պատմություն հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 119—120:

1059. Ալիշան Ղ.—Հուշիկք հայրենեաց հայոց: Հտ. Բ. 1870. էջ 456—493:

1060. Զարպիանայան Գ.—Պատմություն հայ դպրության: Հտ. Բ. Նոր մատենագրություն: Վենետիկ. 1876. էջ 266:

1061. Զամչյան Մ.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ տեառն 1784. ըստ աւանդելոյ այլևայլ մատենագրաց. ի վեց գիրս բովանդակեալ, յերիս հատորս տրոհեալ: Վենետիկ. 1786. հտ. Գ. էջ 271, 274, 305, 308, 314:

1062. Օրմանյան Մ. եպ.—Ազգապատում: Հայ ուղղափ. եկեղեցւո անցքերը սկզբեն մինչև մեր օրերը հարակից պարագաներով պատմւած: Հտ. Բ. Կ. Պոլիս. 1912. էջ 1736—1783:

ԵՄԱՅԻ ՆՇԵՑԻ

Եսայի Նշեցին ապրել է XIII դարի առաջին կեսերին (մեռել է 1338 թ.). Ստեփանոս Օրբելյանի ժամանակակից է: Հիսունհինգ տարի շարունակ եղել է Գայլեձորի հայտնի դպրոցի ուսուցիչ. ժամանակի մեծ գիտնականներից է: Այդ դպրոցում աստվածաբանության հետ միասին ուսումնասիրում էին քերականություն և փիլիսոփայություն, հավաքում էին ձեռագրերը, ծաղկադարդում: Եսայի Նշեցին գրել է՝ «Մեկնութիւնք քերականի», կրօնական թղթեր և «Վիճաբանութիւնք»:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1063. Ալիշան Ղ.—Հայապատում. պատմիչք և պատմություն հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 120—121:

1064. Костанян К.—Из истории древней армянской литературы XIII—XIV в. в. Восточный сборник в честь А. Н. Веселовского. Москва. 1914. стр. 415—416.

1065. Չամչյան Մ.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ տեառն 1784. ըստ աւանդելոյ այլևայլ մատենագրաց. ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս տրուհեալ: Վենետիկ. 1786. հտ. Գ. էջ 275, 291, 305, 326, 327:

1066. Օրմանյան Մ. եպ.—Ազգապատում: Հայ ուղղափ. եկեղեցւոյ անցքերը սկզբին մինչև մեր օրերը հարակից ազգային պարագաներով պատմված: Հտ. Բ. Կ. Պոլիս. 1912. էջ 1800—1801:

ԳՐԻԳՈՐ ԱՆՍՎԱՐՋԵՑԻ

Ապրել է 14-րդ դարի սկզբում: Եղել է Սսի կաթողիկոս, ժամանակի կրթված մարդկանցից մեկը: Գրել է շարականներ (32 հատ), որոնց ցուցակը Ղ. Ալիշանը հրատարակել է իր «Սիսուան» աշխատության մեջ՝ բերելով որոշ նմուշներ: Գրել է նաև կրոնական բովանդակությամբ ներբողներ և թղթեր:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1067. Ալիշան Ղ.—Սիսուան. համագրություն հայկական Կիլիկիո և Լևոն Մեծագործ: Վենետիկ. 1870. էջ 242:

1068. Ալիշան Ղ.—Հայաստանում. պատմիչք և պատմություն հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 119:

1069. Զարայեանալյան Գ.—Հայկական հին դպրության պատմություն Երրորդ. տպագ. Վենետիկ. 1897. էջ 778—779:

1070. Զամինյան Ա.—Հայոց եկեղեցու պատմությունը: Նոր-Նախիջևան. 1908. էջ 252—256:

1071. Տաշյան Հ.—Ցուցակ հայերեն ձևագրաց, մատենագրանին: Մխիթարեանց ի Վիեննա Վիեննա. 1895. էջ 1073:

1072. Չամչյան Մ.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ տեառն 1784. ըստ աւանդելոյ այլևայլ մատենագրաց. ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս տրուհեալ: Վենետիկ. 1784. հտ. Բ. էջ 283, 284, 289, 290, 293, 296, 301, 304, 309:

1073. Օրմանյան Մ. եպ.—Ազգապատում: Հայ ուղղափ. եկեղեցւոյ անցքերը սկզբից մինչև մեր օրերը. հարակից ազգային պարագաներով պատմված: Հտ. Բ. Կ. Պոլիս. 1912. էջ 1736—1783:

ԽԱՉԱՏՈՒՐ ՏԱՐՈՆԱՅԻ ԿԱՄ ԿԵՉԱՌԵՅԻ

Ապրիլ և գործել է XIII դարի վերջերին, XIV սկզբին: Արա-
քայան Կեչառուք գյուղից է: Մեր պատմիչներից Կիրակոս
Գանձակեցին նրա մասին գրում է. «...սուրբ, առաքինի և զի-
տութեամբ հոչակեալ, մանաւանդ երաժշտական արուեստում»:

Բացի քաղմաթիվ երգերից, որ կրօնական բնույթի են*,
Խաչատուր Կեչառեցին գրել է ողբ Հայաստանի մասին (Ալիշան
Ղ. Մխական. տեղագրութիւն Սյունյաց աշխարհի. Վենետիկ.
1893. էջ 94, 134) և մի քանի տաղեր: Նրա խոշոր գործն այն
է, որ վերականգնել և խմբագրել է Աղեքսանդր Մակեդոնացու
պատմության հայերեն հին տեքստը (ինքն ասում է, որ աշխա-
տել է «ի յօրինումն գրոցս», «սրբագրեալ ի գրոց հնոց»):

Հին և միջնադարյան գրականության զարդերից մեկն է
Աղեքսանդր Մակեդոնացուն նվիրված այդ վեպը: Մեր պատմա-
հայր Մովսես Խորենացին իր պատմության մեջ հիշատակու-
թյուններ ունի այդ դրքի մասին. ըստ մի քանի բանասերների
Մ. Խորենացին է թարգմանել «Մեծ աշխարհակալ Աղեքսանդր
Մակեդոնացու պատմութիւնը»: Խաչատուր Կեչառեցին այդ հնա-
դարյան վեպը վերականգնել, խմբագրել է:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

1074. «Թե մարդ ես և միտ ունեաս: Նոր ժողովածու. միջ-
նադարյան հայոց տաղեր և ոսանավորներ. հրատ. Կ. Կոստա-
նյանի. Գ. պրակ. Թիֆլիս .1896:

1075. «Այս կեանքս է երազնմանս: Նույն տեղը: 3.—«Կա-
նանց անդ լացէ՛ք»: Նույն տեղը:

1076. «Ես եմ կորուսեալ ոչխար». Հայերգ, մեղեդիք, տաղք
և երգք. Հրատ. Արիստ. Վ. Տեկտնց: Թիֆլիս. 1882. էջ 14):

1077. Փոխե և ասա. «Այսօր մայր սիօն բանայ զառագաստ:
Նույն տեղում. էջ 23—24:

1078. Յորդուրակ. «Այսօր գշտոյ պանծալի»: Նույն տեղում.
էջ 24—15:

1079. Ուր վառն ավերման օրանս Արեւելյան: Ալիշան Ղ.—

* Զարպիսեան Գ.—Հայկական հին դպրության պատմութիւն (Գ.—
ԺԴ. դար): Երրորդ տպագ. Վենետիկ. 1897. էջ 699—700.

Հայապատում. պատմիչք և պատմություն հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 527—529:

1080. Ողբ խաչատրոյ Կեչառեցւոյ վասն իշխանաց. «Ջայա-
ահագին աւուրս, որ հասաք, ժամանակիս որ պատահեցաք...»
Արարատ. 1896. էջ 278:

1081. Կալիսթենէս. — Պատմութիւն Աղէքսանդրի Մակեդո-
նացւոյ: Վենետիկ. 1842. «Խաչատրոյ Կեչառեցւոյ Բարառ-
նութիւնք ի մահն Աղէքսանդրի» էջ 189—198:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1082. Ալիշան Ղ. — Հայապատում. պատմիչք և պատմություն հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 118:

1083. Ալիշան Ղ. — Սիսուան. համագրություն հայկական
Կիլիկիո և Լևոն Մեծագործ: Վենետիկ. 1870. էջ 389:

1084. Տաշյան Հ. — Ուսումնասիրութիւնք Ստոյն Կալիսթեն-
եայ վարուց Աղէքսանդրի: Վիեննա. 1892. էջ 85—137, 113,
124—127:

1085. Ե. Մ. — Խաչատուր Կեչառեցի և Ֆրիկ: Պայքար. 1923.
№ 108:

1086. Զարայիանայան Գ. — Հայկական հին դպրության պատ-
մություն: (Դ.—ԺԴ. դար): Երրորդ տպագ. Վենետիկ. 1897. էջ
698—700:

1087. Զամինյան Ա. — Հայ գրականության պատմություն:
Ն.-Նախիջևան. 1914. էջ 212—213:

1088. Կոստանյան Կ. — Նոր ժողովածու. միջնադարյան հայոց
տաղեր և ոտանավորներ. պրակ Գ. Թիֆլիս. 1896. էջ 28—30:

1089. Զամյան Մ. — Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշ-
խարհի մինչև ցամ տեառն 1784. ըստ աւանդելոյ ալլեայլ մա-
տենագրաց. ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս տրո-
հեալ: Հտ. Գ. Վենետիկ. 1786. էջ 96:

ԱՏԵՓԱՆՈՍ ՕՐԲԵԼՅԱՆ

Ստեփանոս Օրբելյանը XIII դարի երկրորդ կեսի հեղինակ
է. Իր ժամանակի քաղաքական խոշոր դեմքերից մեկն է. Քա-
ղաքական առաքելություններ է կատարել իտալիական խաների ու

իշխանների մոտ թեև նրա երկը Օրբելյան տոհմի մանրամասն պատմությունն է, բայց կան արժեքավոր տեղեկություններ նաև թաթար խաների ու իշխանների՝ Հայաստանում կատարած ավերածությունների մասին: Նրա «Պատմության» մեջ զնահատելի են հատկապես Սյունիքի տնտեսական կյանքի՝ գյուղատնտեսության ու սոսոցման ցանցի, Տաթևի վանքի դեմ եղած ապստամբությունների նկարագրությունները:

Արժեքավոր է Ստեփանոս Օրբելյանի «Ողբ ի ս. Կաթողիկէին» չափածո աշխատությունը, որ մի նմանություն է Ներսես Շնորհալու «Եղեսիոյ Ողբին»:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ*

1090. Ողբ և Հառաչանք ի դիմաց Մօր մերոյ Սրբոյ Աթոռոյն էջմիածնի: Արարեալ ձեռոն Ստեփաննոսի Նախագահ Մետրապօլետին Սիւնեաց. որդւոյ Տարսաիճ Իշխանին ի խնդրոյ Շնորհապարդ Սուրբ Վարդապետին Խաչատրոյ Կեչառացւոյ ի ԶԽԸ թուականիս մերոյ: Նախիջևան. 1750. 80 էջ:

1091. Ստեփաննոսի արքեպիսկոպոսի Սիւնեաց պատմութիւն ի վերայ ծաղւան տոհմին Օրպէլեանց ի վերայ յարձակման Թաթարաց ի Հայս: [Հույս է ընծայել Ոսկան Տեր-Գևորգեան Հովհաննիսեանցի: Մոսկվա. 1858. 71 էջ:

1092. Ողբ և Հառաչանք ի դիմաց մօրս մեր սրբոյ Աթոռոյն էջմիածնի. Տեառն Ստեփաննոսի Սիւնեաց այցիլուի, որդւոյ Տարսաիճ Իշխանի, ըստ խնդրոյ վարդապետին Խաչատրոյ Կեչառացւոյ ի ԶԽԸ թուիս մերոյ: Կալկաթա. 1846. 48 էջ:

1093. Պատմութիւն Նահանգին Սիսական արարեալ Ստեփաննոսի Օրբէլեան արքեպիսկոպոսի Սիւնեաց: Ի լոյս ընծայեաց հանդերձ ծանոթք. Կ. վ. Շահնապարեան. Պարիզ. 1859. 346 էջ:

1094. Ստեփաննոսի Սիւնեաց Եպիսկոպոսի պատմութիւն Տանն Սիսական: Ի լոյս ընծայեաց Մկրտիչ էմին: Մոսկվա. 1861. 386 էջ:

1905. Ստեփանոս Օրպէլեանի Ողբ ի ս. Կաթողիկէն. բնագիրը առաջարանով և ծանոթություններով հրատարակեց Կարապետ Կոստանեանց: Թիֆլիս. 1885. 69 էջ:

* Ծանոթ.— Բացի հիշված զբեւրից Ստ. Օրբելյանն ունի նաև եկեղեցական գրվածքներ:

1097. Պատմութիւն Նահանգին Սիւսական արարեալ Ստեփան-
նոսի Օրբէլեան արքեպիսկոպոսի Սիւնեացի 'Ղուկասյան մատե-
նագարան: Թիֆլիս. 1910. 618 էջ:

1097. Տեառն Ստեփաննոսի Սիւնեաց Նախագահ Արհի Եպիս-
կոպոսի՝ Հակածառութիւն Հնդդէմ Երկարնակացի Շարադրեալ 'ի
թուին Հայոց ԶԾԱ: 'ի Կաթողիկոսութիւն Գրիգորի Անաւարդեցւոյ:
Եւ այժմիկ տպագրեցեալ: Կ. Պոլիս. 1756:

ՌՈՒՍԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1098. Из Истории князя Стефана Орбелян, митрополита Сюнийского, писавшего в конце XIII века, Вторая часть LXV главы: О происхождении и судьбах княжеского рода Орбелян. В книге: История монголов по армянским источникам. Вып. I. Перевод и объяснения К. П. Патканова. С. Петербург. 1873. стр. 29—54.

1099. Глава LXIX История Стефана Сюнийского. О вла-
стителях, царствовавших после Аргун-хана и о событиях, совершив-
шихся в их время. В книге: История монголов по армянским
источникам. Вып. I. Пер. и объяснил К. П. Патканов. С. Птер-
бург. 1873. стр. 54—65.

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1100. Այիշան Դ.—Հայապատում. պատմիչք և պատմություն
հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 116—118

1101. Զամինյան Ա.—Հայ դրականության պատմություն:
Ն.Նախիջևան. 1914. էջ 207:

1102. Զարայեանայան Գ.—Պատմություն հայ դպրության
նոր մատենագրություն: Վենետիկ. 1905. էջ 87—106:

1103. Ստեփանոս Օրբէլեանի Ողբ 'ի ս. Կաթողիկէն. [տեո
Կարապետ Կասառնյանի առաջարանը և ծանոթությունները]:
Թիֆլիս. 1885. 69 էջ:

1104. Ստեփանոս Օրբէլեան.—Պատմութիւն Նահանգին Սի-
սական: Թիֆլիս. 1911. 61 էջ: [Գրախոս. Մ. Հապոպյան]: Հանդ.
Ամս. 1912. էջ 87:

1105. Овсеян Г. архим.—Потомство Тарсаича Орбеляна и
Мина Хатуны. С. Петербург. 1913.

ՀԵԹՈՒՄ ՊԱՏՄԻՉ ԿՐՈՒԿՈՍՅԻ

Հեթում պատմիչը հայտնի է նաև Անտոն վարդապետ անունով. (Haythonus monachus): Ներքևում հիշված պատմությունը գրել է 14-րդ դարի սկզբին: Եղել է Հռոմում. Կղեմես 5-րդ պապը նրան առաջարկել է գրել Արևելքի պատմությունը հատկապես՝ մոնղոլների, ասորիների, Կիլիկիայի ու Պաղեստինի պատմությունը: Ընդունելով հանձնարարությունը, Հեթումը թելադրում է Նիկողայոս Ֆալկոնին իր պատմությունը ֆրանսերեն լեզվով 1307 թվին:

Այդ պատմությունն իր նկարագրություններով ունի խոշոր պատմական, աշխարհագրական նշանակություն, տալիս է Հեթում թագավորի պատմությունը: Հեթում պատմիչը թողել է նաև արժեքավոր մի գործ՝ ժամանակագրություն, որ գրել է հայերեն, 1296 թվին և ընդգրկում է 1076—1307 թվականների պատմական դեպքերը:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

1106/7. Լատիներեն (բնագիրը).—Liber historiarum partium orientis Haythono auctore. Բազել. 1535. 1555.

1108. Հեթում պատմիչ. [Պատմութիւն] Թաթարացի Յեղեալի լատին օրինակէ ի հայ բարբառ ի ձևոն Հ. Մկրտիչ աթոռակալ վարդապետի Աւդերեան: Վենետիկ. 1842. 76 էջ. [շարունակությունը 77 էջից 90]. «Ժամանակագրութիւնք երեք հարիւր և մեկ ամաց կարճ ի կարճոյ հաւաքեալ ի պանազան պատմութեանց Հայ, Ֆրանկ և Ասորի. շարադրեալ պարոն Հեթմո տեառն Կոռիկոսոյ»:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1109. Ալիշան Ղ.—Շիրակ. տեղագրություն պատկերադույց: Վենետիկ. 188 . էջ 96:

1110. Ալիշան Ղ.—Սիսուան. համագրություն հայկական Կիլիկիո և Լևոն Մեծագործ: Վենետիկ. 1885. էջ 84, 337, 340, 371, 518, 510:

1111. Ալիշան Ղ.—Շնորհալի և պարագա յուր: Վենետիկ-
1837. էջ 483:

1112. Զարպիսնալյան Գ.—Պատմութիւն հայերեն դպրու-
թյան: Հտ. Բ. Նոր մատենագրութիւն: Վենետիկ. 1905. էջ 107:

1113. Չամչյան Մ.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշ-
խարհի մինչև ցամ տեառն 1784. ըստ աւանդելոյ ալլևայլ մատե-
նագրաց. ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս սրոհեալ:
Վենետիկ. 1786. հտ. Գ. էջ 279, 293, 300:

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԴԱՐԴԵԼ

Դարդելը Ֆրանսիացի է. նա ժամանակակից է եղել Կիլի-
կիայի վերջին թագավոր Լևոնին և եղել է վերջինիս քարտուղարը:

Իր պատմութիւնը գրել է զլխավորապես լսած և տեսած
ղեպքերի ժառանգ: Գնահատելի են մանաւանդ նրա հաղորդած
տեղեկութիւնները Կիլիկիայի Լուսինյան թագավորութիւն մա-
սին (1340—1380 թ. թ.): Դարդելի ժամանակագրութիւնը հայտ-
նաբերվել և 1886 թ. տպագրվել է Ֆրանսերեն—Recueil, des
Historiens des Croisades, documents arméniens t. II-ում:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ Է

1114. Յովհաննու Դարդելի ժամանակագրութիւն հայոց: [Կ.
Եղյանի առաջարանով]: Ս. Պետերբուրգ. 1881 ՅԱ + 204 էջ:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1115. Ողիսիս Ռոպէյտ.—Յովհաննու Տարտելի Տարտիպոլսոյ
Էպիսկոպոսի ժամանակագրութիւն հայոց. սւսումնասիրութիւն.
[Թարգ.]. Բաղմավեպ. 1882. էջ 105—116:

1116. Դարդելի Հովհաննես. գրաբառ թարգմանութեամբ
Սորեն արքեպ. Նար-Բեյի և Նորայր Բյուզանդացու. հառաջա-
րանով Կարապետ Եղյանի: Ժամանակագրութիւն հայոց: Հրատ.
Թիֆլիզի ընկ. հայերեն գրքերի հրատարակութեան: Ս. Պետեր-
բուրգ. [Դրախոս. Ս. Սարգսյան]: Մուրճ. Թիֆլիս. 1891. № 1. էջ
101—105:

1117. Սի ակնարկ «Հովհաննու Դարդելի ժամանակագրութիւն հայոց» նոր հրատարակութեան վրա: [Ստորագրութ. Ա.]. Արևելյան մամուլ. 1891. մարտ. էջ 121—127:

ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՎԱՅԻ

Գրիգոր վարդապետ Տաթևացին (1340—1411 թ. թ.) աշակերտել է Հովհաննես Որոտնեցուն: Ուսուցիչ է եղել Ապրակունաց վանքում, իսկ հետագայում՝ Տաթևում: Նրա գրվածքները կրոնական-իմաստասիրական բնույթի են: «Հարցմանց» գիրքը գրել է 1389 թվին, ունի մեծ և փոքր հատոր, հիմնականում ուղղված է ունիթոոսերի դեմ: «Քարոզգիրքը» 2 հատորի բաժանված մաս 200 քարոզներ են, որոնց մեջ երևում է ժամանակի սխուլաստիկ ուղղությունը: Բացի կրոնական մի շարք գրվածքներից ունի նաև՝ Պորփյուրի, Արիստոտելի, Դավիթ Անհաղթի փիլիսոփայական գրվածքների մեկնությունները:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

1118. Գիրք Հարցմանց երիցս երանեսլ սրբոյ հօրն մերոյ Գրիգորի Տաթևացոյն: Տպագրեցեալ օգնականութեամբ սբ. Թադէոսի Առաքելոյն, և սրն. Գրիգորի մերոյ Լուսաւորչին: Կոստանդնուպոլիս. ՌՃՀԸ. 1729. 808 էջ:

1119. Գիրք որ կոչի Ոսկէփորիկ: Արարեալ սրբայ հօրն մերոյ Գրիգորի Տաթևացոյն եօթնալոյս վարդապետի. Կ. Պոլիս. ՌՃՂԵ. 592 էջ:

1120. Քարոզգիրք. Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ամառան հատոր: Արարեալ սրբոյ հօրն մերոյ Գրիգորի Տաթևացոյն եօթնալոյս վարդապետի: Կ. Պոլիս. (ՌՃՂ). 1741. 740 էջ:

1122. Քարոզգիրք. Գիրք քարոզութեան որ կոչի Ձմեռան հատոր: Արարեալ սրբոյ հօրն մերոյ Գրիգորի Տաթևացոյն եօթնալոյս վարդապետի: Պոլիս. (ՌՃՁԹ.). 1730. 747 էջ:

1122. Գիրք Պորփյուրի որ կոչի Ներածութիւն: Յորում պարունակին վերծանութիւնք, ամենիմաստ Դատի Անյաղթ փիլիսոփայի, և լուծմունք սրբոյն Գրիգորի Տաթևացոյ [Բ. էջից]

Գիրք ներածութեան և վերծանութեան և նոցին լուծման: Տպագրեցեալ ի Հայրապետութեան Տեառն Ղուկասու Սրբազան Կաթողիկոսի ամենայն Հայոց: Եւ ի Յառաջնորդութեան Նոր ջողացու Տն. Յակոբայ Արքեպիսկոպոսի: Եւ ի Թաղաւորութ. Օգոստափառ Տն. Երկրորդի Հերակլայ Բագրատունւոյ Արքայի վրայ: .. Մաղրաս. 1793. 413 էջ. [Տպարան Տ.-Հարություն Շմավոնյան Շիրազեցվո]:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1123. Զարգեանալյան Գ.—Պատմություն հայ դպրության: Նոր մատենագրություն: Վենետիկ. 1905. էջ 212—220:

1124. Զամչյան Մ.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև զամ տեսուն 1784. ըստ աւանդելոյ ալլեալ մատենագրաց. ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս տրոհեալ: Վենետիկ. 1786. հտ. Գ. էջ 450, 455:

1125. Օրմոնյան Մ. եպ.—Աղգապատում: Հայ ուղղափ. եկեղեցվո անդքերը սկզբից մինչև մեր օրերը հարակից աղգային պարագաներով պատմված: Հտ. Բ. Կ. Պոլիս. 1912. էջ 1981—1982, 2019—2032:

ԳՐԻԳՈՐ ԽԼԱԹԵՅԻ ԾԵՐԵՆՑ

Գրիգոր Խլաթեցի «որդի Ծերին» կամ Ծերենցը ապրել է 14-րդ դարի վերջերին և 15-րդ դարի առաջին քառորդում (1350—1425 թ. թ.): Նրա ծննդավայրն է Խլաթը, զրա համար էլ կոչվել է նաև Խլաթեցի: Գրիգոր Տաթևացու հետ միասին սովորել է Երնջակ գավառի Ասրակունյաց վանքում «մեծ վարժապետ» Հովհան Որոտնեցու մոտ: Ճանապարհորդել է Երուսաղեմ և այլ տեղեր: Ծերենցի ժամանակակիցները՝ Խովմա Մեծոփեցին և Առաքել Սյունեցին մեծ դովեատով են խոսում նրա մասին՝ անվանելով «մեծ ուսուցիչ», որ «յիսուն և հինգ տմ գիրս գրեաց տիւ և գիշեր, անհանգիստ աշնութեամբ»:

Գրիգոր Խլաթեցի Ծերենցն իր պատմական վիպասանու., թյան մեջ («Յիշատակարան աղէտից Գրիգորի Խլաթեցւոյ») իրրե ակնատես, պատմում է Լենկթեմուրի և նրա հաջորդների սոսկալի ավերածությունների մասին (1386—1422 թ. թ.): «Յի-

շատակարան աղէտից»-ը ութուտյան բանաստեղծութիւնն է: Գրիգոր Խլաթեցին ունի նույնպէս ճառեր, խրատներ և տաղեր:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

1126. Յիշատակարան աղէտից Գրիգորի Խլաթեցւոյ. պատմական վիպասանութիւն: Հրատարակեց Գր. Խալաթյանց: (Արատապատ Արարատ ամսագրից). Վաղարշապատ. 1897. ԺԴ + 25 էջ:

1127. Յիշատակարան աղէտից ի ժամանակի մերում զորասացեալ է Գրիգոր վարդապետի, որ մականունն Ծերենց կոչի, Խլաթեցի: Ալիշան Ղ. Հայապատում. պատմիչք և պատմութիւն հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 563—568:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1128. Ալիշան Ղ.—Հայապատում. պատմիչք և պատմութիւն հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 123—125:

1129. Բաբայան Լ.—Հայ գրչագիրներ: Ազգագրակ. հանդ. Թիֆլիս. 1897. Բ. գիրք. էջ 281—284:

1130. Զամինյան Ա.—Հայ գրականութեան պատմութիւն: Նոր-Նախիջևան. 1914. էջ 217:

1131. Խառատյան Ա. եպ.—Հավելված Գրիգոր Խլաթեցու պատմական վիպասանութեան: Արարատ. 1897. էջ 411:

1132. Խալաթյան Գր.—Յիշատակարան աղէտից Գրիգորի Խլաթեցւոյ. պատմական վիպասանութիւն: (Տես Նախարանը) Կա նույնպէս՝ Արարատ. 1897. էջ 174—176, 411—413:

1133. Զամչյոն Մ.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ տեառն 1784. ըստ աւանդելոյ ալլեայլ մատենագրաց. ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յիրիս հասորս տրուհեալ: Վենետիկ. 1786. հտ: Գ. էջ 451, 452:

1134. Օրմանյան Մ. եպ.—Ազգապատում: Հայ ուղղափ. եկեղեցւո անցքերը սկզբին մինչև մեր օրերը. հարակից ազգային պարագաներով պատմված: Կ. Պոլիս. 1912. հտ. Բ. էջ 2058—2059:

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԹԼԿՈՒՐԱՆՑԻ

Հովհաննէս Թլկուրանցին ծնվել է Թլկուրան կամ Թուլգուրան ավանում, որ գտնվում է Միջագետքում, Դիարբեքիր կամ Ամիդ քաղաքից հարավ: 1489—1525 թվականներին Հովհաննէս

Թլկուրանցին Սսում կաթողիկոս է եղել (Հովհաննես Բ. անունով)։ Նրա երգերից իմանում ենք, որ հասել է խոր ծերության։ Տիրապետել է՝ Թուրքերենին, պարսկերենին, տեղյակ է եղել Արևելյան եղանակներին։

Մինչև կաթողիկոս դառնալը եղել է աշուղ (ըստ Կ. Կոստանյանի)։ Հակառակ միջնադարյան կրոնամիստիկական ուղղության, Հովհաննես Թլկուրանցու սիրո երգերի մեջ կան արժեքավոր պատկերներ։ Նա իր սիրունուն դրվատում է՝ «Ծով-ծով աչքեր», «Կեռ կամար ունքեր», «լուս սպիտակ ճակատ», «լար լուսեղեն շրթունքներ», «մարգարտաշար ատամներ», «ճոճան շողկտակ վիզ» պատկերավոր արտահայտություններով։

Հովհաննես Թլկուրանցին ասում է, որ կանայք «ականակուռ զարդ են» արեղաների համար, վարդապետը նոցա տեսնելիս «մոռանայ զուսումն ու շատ գրեանք»։ Հ. Թլկուրանցին ապրում և մտածում է ինչպես աշխարհիկ մարդ։ Ունի գարնան գեղեցկության և բնության վայելչությունների գողտրիկ նկարագրություններ։

Իր բարոյախրատական երգերում Հովհաննես Թլկուրանցին խարազանում է կեղծավորությունը, լեզվաղարությունը, կնամուլությունը և այլն։

Պատմական նշանակություն ունի նրա «Տաղ քաջ Լիպարտին» գրվածքը, ուր նկարագրում է 1368 և 1370 թվականներին Տարսոնի ամիրա Մանչակի արշավանքները, Սիս քաղաքի ավերումը և այդ կռիվներում զորավար Լիպարտի հերոսությունները։

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

1135. Կոստանյան Կ.—Հովհաննես Թլկուրանցին և յուր տաղերը։ Թիֆլիս. 1892. 59 էջ։

Հրատարակված են հետևյալ երգերը.

1. «Գենայ բահար, այլևի բահար»։—2. Վասն սիրոյ «Արև նման շողշող կտաս»։—3. Տաղ սիրո «Ասի՛ սիրէ՛ զիս, ծով աչքեր»։—4. «Լոյս երեսացդ է խիստ փափուկ»։—5. «Սիրով մի սպաներ»։—6. «Ահա եղև պայծառ զարուհ»։—7. «Ես զձեզ տեսայ սիրով նստած»։—8. «Աչիրդ է թուխ ու պէտ»։—9. Տաղ վասն արրեցութեան. «Քեզ հոգևոր խրատ մի է»։—10. Վասն սուտ սիրելիաց. «Իմ սիրտ, լսէ ու ականջ արւ»։—11. Ի վերայ մահուան. «Քանի՛

դատիս հետ մեղացու—12. «Է՛ մահ, քանի քեզ յիշեմ»։—13. «Հայր մեղայ ասեմ յերկինս»։—14. «Թէ մահն չէր ու կամ մեռնիլ»։—15. Յամենայն մեղաց, ասէ, ի դատ»։—16. Տաղ քաջ Լիպարտին»։—17. Տաղ սիրո. «Յանկարծակի մէկ մի տեսայ որ կու ցողայր գոյն հրեւէն»։

1136. Տեկանց Ար. վրդ.—Հայերգ. մեղեդիք, տաղք և երգք. Թիֆլիս. 1882.

Բացի վերը հիշված տաղերի մի մասից կան հետևյալ տաղերը.
1. Այլ բանք Յովհաննէսի. «Յանգոյն ալոյղ տեսիլ եմ զըմբուխտ»։—2. Տաղ սիրո Սաֆարի. «Հասրաթ մի թողուր քո ծառան եմ ես»։—3. Այլ տաղ ի վերայ գարնան. «Իսկոյն եկեալ գարուն օրերն մոտեցան»։—4. «Սէվտիկում սէնտէն օթուրի»։—5. Տաղ ուրախութեան, սիրոյ. «Յայն առաջին ժամանակին»։

1137. Քյուրտյան Հ.—Հովհաննէս Խլկուրանցիի քանի մը անտիպ և հաղվագյուտ տաղերը. Հանդ. Ամս. 1935. էջ 30—36, 86—91. [Տաղերի անունները չենք թվում, հրատարակված են Կ. Կոստանյանի կողմից]։

1138. Մկրյան Մ. (կազմեց).—XIII—XVIII դարերի հայ աշխարհիկ գրականություն. Ընտիր նմուշներ. Երևան. 1938. էջ 81—101. [Բանաստեղծություններ, որ հիշատակված են վերևում]։

ՌՈՒՍԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1139. Антология армянской поэзии с древнейших времен до наших дней. Под редакцией С. С. Арутюняна и В. Я. Кирпотина. Гос. изд. „Художественная литература“. Москва. 1940. стр. 265—271. [Ованес Тулкуранци.—1. Песня любви. Пер. В. Брюсова.—2. О любви. Пер. А. Кочеткова.—3. Песня весны.—4. Не убей меня любовью. Пер. С. Спасского.—5. Песня о храбром Линарите. Пер. С. Спасского.—6. К сметри. Пер. В. Брюсова].

ՌՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1140. Արեղյան Մ.—Համառոտություն հայ ժողովրդական վեսլի և պատմագրության. Երևան. 1923. էջ 61—62.

1141. Ալիշան Ղ.—Սրտուան. համագրություն հայկական երկերի և Լևոն Մեծագործի վեպերի. 1885. էջ 218, 335, 539.

1142. Ալիշան Ղ.—Հուշիկք հայրենեաց: Բ. հտ. Վենետիկ: 1870. էջ 125:

1143. Զամինյան Ա.—Հայ գրականության պատմություն: Ն.-Նախիջևան. 1914. էջ 223—225:

1144. Զարսիանայան Գ.—Պատմություն հայերեն դպրության: Նոր մատենագրություն: Վենետիկ. 1905. էջ 218:

1145. Կոստանյան Կ.—Հովհաննես Թլկուրանցին և յուր տաղերը: Թիֆլիս. 1892. 59 էջ:

1146. Մկրյան Մ. (Կազմեց).—XIII—XVIII դարերի աշխարհիկ գրականություն: Երևան. 1938 էջ XXIV—XXVI [ներածութ.]:

1147. Հայ գրականության պատմություն: Պատրաստել է ՍՍՌՄ Դիտությունների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի Գրականության և Լեզվի Ինստիտուտի բրիգադը: Թույլատրված է ՀՍՍՌ Լուսժողովրդատի կողմից որպես դասագիրք միջնակարգ դպրոցների VIII դասարանի համար: Ընդհանուր խմբադրությամբ ՍՍՌՄ Դիտությունների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի խմբահանձնաժողովի: Երևան. Հայպետհրատ. 1940. էջ 133—137:

Գիրք I. [Մկրյան Մկրտիչ (ֆիլոլոգիական գիտ. թեկն.).—Ա. «Հին շրջան» և «Միջին շրջան»-ի հայ գրականությունը XIX դարի առաջին հիսնամյակում» բաժինը]: Խմբ. պրոֆ. Հով. Մելիքյանի և Խորեն Սարգսյանի:

1148. Պոտուրյան Մ.—Միջին դարու հայ բանաստեղծությունը: Հովհաննես Թլկուրանցի: Բազմավեպ. 1905. էջ 448—557:

1149. Վամչյան Մ.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ տեառն 1784. ըստ աւանդելոյ ալլեայլ մատենագրաց. ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս տրոհեալ: Վենետիկ. 1786. էջ 508:

1150. Սրվանձտյան Դարեգին (Ժողովեց և լույս ընծայեց).—Մանասաւ Կ. Պոլիս. 1876:

1151. Տեկանց Ար. վ.—Հայերդ. մեղեդիք և երգք: Թիֆլիս. 1882:

1152. Տաշյան Հ.—Ցուցակ հայերեն ձևապրաց մատենադարանին Մխիթարյանց ի Վիեննա: Վիեննա. 1895. էջ 1126:

1153. Տադասեր.—Հովհաննես Թլկուրանցի: (Միջադարյան բանաստեղծներ): Արեգ. Վիեննա. 1924. № 7 էջ 470—473. № 11, էջ 659—661. № 12, էջ 714—715:

1154. Քյուրտյան Հ.—Հոֆմաննես Թլկուրանցիի քանի մը անտիոյ և հազվագյուտ տաղերը: Հանդ. Ամս. 1935. էջ 20—36, 86—91:

1155. Օրմանյան Մ. եպ.—Ազգասպատում: Հայ ուղղափ. եկեղեցւոյ անցքերը սկզբէն մինչև մեր օրերը հարակից պարագաներով պատմված: Հտ. Բ. Կ. Պոլիս. 1912. էջ 2210—2211:

ԹՈՎՄԱ ՄԵԾՈՓԵՅԻ

Թովմա Մեծոփեցու (1376/9—1446) պատմությունն ընդգրկում է վաթսուներորդ և տարրական ժամանակաշրջան (1388—1446), նա, իբրև ականատես, պատմում է Լենկթեմուրի արշավանքների մասին: «Յիշատակարան»-ում գրում է Լաթոդիկոսական աթոռը Կիլիկիայից էջմիածին տեղափոխելու մասին:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

1156. Պատմութիւն Լանկ-Թամուրայ և յաջորդաց իւրոց: Արարեսոյ Թովմա վարդապետի Մեծորեղւոյ. Փարիզ. 1860, 134 էջ. Լույս է ընծայել ծանոթություններով Կ. վ. Շահնազարյան]։

1157. Թովմա Մեծոփեցու Յիշատակարանը: Թիֆլիս. 1892, 88 էջ. [Հրատարակեց իր առաջաբանով Կ. Կոստանյան]։

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1158. Ալիշան Ղ.—Այրարատ. ընաշխարհ Հայաստանեայց: Վենետիկ. 1890. էջ 215—216:

1159. Ալիշան Ղ.—Հայապատում. պատմիչք և պատմություն հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 549:

1160. Զամինյան Ա.—Հայ գրականության պատմություն: Ն. Նախիջևան. 1914. էջ 217:

1161. Զարայիսնալյան Գ.—Պատմություն հայ դպրության: Բ. Նոր մատենադրություն: Վենետիկ. 1905. էջ 122—128:

1162. Հովսեփյան Ի.—Թովմա Մեծոփեցու կյանքը: (Կենսագրական նոր նյութերով): Վաղարշապատ. 1914. 31 էջ:

ՀՈՎՀԱՆ ԿՐՈՆԱՎՈՐ

Հովհան Կրոնավորի մասին տեղեկություններ չկան: Նրա նշանավոր վեպը, ինչպես ներքևում նշված բիրլիոգրաֆիան է ցույց տալիս, մի քանի վերսիսաներով հրատարակված է բաղմաթիվ հին և նոր լեզուներով*: Վեպի մասին կան շատ բնական աշխատություններ: Վեպի լուսնողակությունն այն է, որ հնդիկների Հովասափ թագավորի որդի Արեները հեթանոսությունից քրիստոնեություն է ընդունում՝ Բաղրամ ճգնավորի միջոցով:

Վեպը և նրան կից առակները միջնադարյան գրականության արժեքավոր նմուշներ են:

Գրքի մեջ տպված է նույնպես Առաքել Բաղիշեցու կողմից ոտանավորով գրված նույն վեպի պատմությունը (էջ 131—179):

ՏՊԱԳՐՎԵԼ Է

1163. Նկարագրութիւն Հոգևորական վարուց Յովասափու որդւոյ թագաւորին հնդկացւոյ Իրեալ Յովհաննու Կրաւնաւորի Աշխատասիրեյ Մեսրոպ վ. Տ.-Մովսիսյան: Վաղարշապատ. 1897: 179 էջ:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1164. Марр Н.—К вопросу о Варлааме и Иоасафе из Армянской Географии прописываемой Вардану. Записки Восточн. отд. Импер. Русск. Арх. общ. том IV. стр. 395—397.

1165. Марр Н.—Армяно-Грузинские материалы для истории душеполезной повести о Варлааме и Иоасафе. С. Петербург. 1897. [Записки Вост. отд. Имп. Русск. общ. XI.

1166. Марр Н.—Мудрость Балавара, Грузинская версия душеполезной истории о Варлааме и Иоасафе. Записки Вост. отд. Импер. Русск. Арх. общ. III. էջ 223—260.

1167. Zotenberg.—Notice sur le livre de Barlaam et Joasaph. Paris. 1886.

1168. Ernst Kuhn.—Barlaam und Joasaph, eine Bibliographisch literatur-geschichtliche Studie. München. 1893.

* Հատ ահագ. Բրոսեի այս գրքի հայերենը հունարենի թարգմանություն է:

1169. Conybeare T. C.—The Barlaam and Josaphat legend in the ancient Georgian and Armenian literatures. „Folk—Lore“ vol. VII. 1896. London.

1170. Տեր-Մովսիսյան Մեսրոպ վ.—Պատմութիւնն Բարդամու և Յովասափու. [Առաջարանն է. «Նկարագրութիւն հոգևորական վարուց Յովասափու որդւոյ Թագաւորին Հնդկաց» գրեալ Յովհաննու Կրտսնաւորի], Վաղարշապատ. 1898. էջ Գ—ՀԹ.:

ԱՌԱՔԵԼ ԲԱՂԻՇԵՅԻ

15-րդ դարի հեղինակ է: Ծնվել է Բաղեշի մօտ Պոռ գյուղում: Աշակերտել է Գրիգոր Խլաթեցուն (մահացել է 1425 թ.): Գրել է ողբ Կ. Պոլսի առման մասին, որտեղ նկարագրում է քաղաքի առումը բնակչության թշվառութիւնները և գուշակում է հայերի ազատագրումը:

«Վասն Յովասափու Թագաւորին և Բարդամու ճգնաւորին» մի չափածո գրվածք է, որտեղ տալիս է համանուն վեպը: Գրել է նույնպես Գրիգոր Խլաթեցու նահատակութեան մասին—չափածո, և ուրիշ բանաստեղծութիւններ:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

1171. Ողբ մայրաքաղաքին Ստամպոլու և վասն գալստեան Պրանկաց ազգին և ազատել զաշխարհս Հայոց: Անահիտ. 1901. № 9. էջ 217:

1172. Վասն Յովասափու Թագաւորին և Բարդամու ճգնաւորին: (1434): Հանդ. Ամս. 1896. էջ 250. Արարատ 1896. էջ 375:

1173. Պատմութիւն նահատակութեան Գրիգորի Խլաթեցւոյ (1425):

Տեվկանց Ար. վրդ. Հայերգ. մեղեդիք, տաղք և երգք: Թիֆլիս. 1882. էջ 175—180:

1174. Տաղ բլրուլի և վարդի. «Ահանջ դրէք բանիս որ պատուական է»: Մկրյան Մ. XIII—XVIII դարի աշխարհիկ դրականութիւն: Երևան. 1938. էջ 61—65. Տեկանց Ար. վրդ. Հայերգ. մեղեդիք, տաղք և երգք: Թիֆլիս. 1882. էջ 105—108:

ՌՈՒՍԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1175. Антология армянской поэзии с древнейших времен до наших дней. Под редакцией С. С. Арутюняна и В. Я. Кирпичникова. Гос. изд. „Художественная литература“ Москва. 1940. стр. 256—258. [Аракел Багдаци. 1. Песня о розе и соловье. Пер. В. Брюсова].

ՌԻՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1176. Ալիշան Ղ.—Հայապատում. պատմիչք և պատմություն հայոց. Վենետիկ. 1901. էջ 126:

1177. Զարսիանայան Գարեգին.—Պատմություն հայ դպրության: Հտ. Բ. Նոր մատենագրություն: Վենետիկ. 1878. էջ 250:

1178. Սկրյան Ս.—XIII—XVIII դարի աշխարհիկ դրականություն: Երևան. 1938. էջ 61—65:

1179. Քարամյան Ն.—Հին հայ երգիչներ: Արարատ. 1892. էջ 56—57, 90—92:

ԱՌԱՔԵԼ ՍՅՈՒՆԵՑԻ

Առաքել Սյունեցին 15-րդ դարի բանաստեղծ է: Բացի մեկնոդական, քարոզչական ձևապրերից, ունի տաղեր: Նրա աշխատություններից «Աղամգիրքը» 1060 տուն կազմող մի բանաստեղծություն է, որ տալիս է աշխարհի ստեղծագործությունն ըստ աստվածաշնչի և Աղամ-Նվայի ավանդությունը:

Առաքել Սյունեցին իր երկը 10 գլուխների է բաժանել՝ 3 մասի մեջ: «Աղամգիրք»-ը անցյալում բավական տարածված գիրք է հանդիսացել—հրատարակվել է երեք անգամ:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

1180.

Աղամգիրք

Անցք աղամայ նախաստեղծին.

Դընին ի սմա և ցուցանին.

Այնք որ սիրով լսիլ կամին.

Մըտցեն ի սա և շահիցին: [Ա. ճակատի:

Աղամգիրք յուրում պարունակին բանք յարմարականք և պատմութիւնք պատշաճաւորք յաղագս նախնեացն մերոյ Աղամայ և Եւայի: Համեմատեալ զանազան խորհրդով յաղամայ ի Քրիստոս, և յեւայէ առ Աստուածածին: Ի դրախտէն ի խաչն, և ի յօձէն ի յուդա: Եւ առաջին արարչութենէն ի յերկրորդ նորոգութիւնս: Եւ այլ ինչ բանք զանազանք, պիտանիք և հարկաւորք: Արարեալ Տէր Առաքել վարդապետի Սիւնեցւոյ, և Սիւնեաց եպիսկոպոսի: Գեղեցկահարմար ոտաշափութեամբ, [Երկրորդ ճակատը գրքի]: Կ. Պոլիս. 1721:

1181.

Աղամգիրք

Անցք աղամայ նախաստեղծին.

Դընին ի սմա և ցուցանին.

Այնք որ սիրով լսիլ կամին.

Մըտցեն ի սա և շահեցին: [Ա. ճակատ].

Աղամգիրք յուրում պարունակին բանք յարմարականք և պատմութիւնք պատշաճաւորք յաղագս նախնեացն մերոյ Աղամայ և Եւայի: Համեմատեալ զանազան խորհրդով յաղամայ ի Քրիստոս, և յեւայէ առ Աստուածածին: Ի դրախտէն ի խաչն, և ի յօձէն ի յուդա: Եւ առաջին արարչութիւնէն ի յերկրորդ նորոգութիւնս: Եւ այլ ինչ բանք զանազանք, պիտանիք և հարկաւորք: Արարեալ Տէր Առաքել վարդապետի Սիւնեցւոյ, և Սիւնեաց եպիսկոպոսի. գեղեցկահարմար ոտաշափութեամբ. [Երկրորդ ճակատ]: Կ. Պոլիս. 1799. 276 էջ:

1182. Առաքել Սիւնեցի.—Աղամգիրք: Հրատարակեց Հ. Մկրտչիչ Պատուրյան: Վենեսիկ. 1907. 332 էջ:

1183. Առաքել Սիւնեցի.—Վասն փառաց սրբոցն: (Նախնեաց քերթվածք): Բաղմավեպ. Վենեսիկ. 1913. № 3. էջ 140—141:

ՌՈՒՍԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1184. Антология армянской поэзии с древнейших времен до наших дней. Под редакцией С. С. Арутюняна и В. Я. Кирпотина. Гос. изд. „Художественная литература“. Москва. 1940. стр. 259—261. [Արակ Տյուեց.—Մոլիտա. Սեր. Մ. Կյումինա].

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1185. Ալիշան Ղ.—Հայապատում, պատմիչք և պատմություն հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 126:

1186. Անառյան Հ. —Հայերեն նոր բառեր Առաքել Սյունեցի-վո Աղամյրքին մեջ (տպված 1907 թ. Վենետիկ): Բազմավեկ-1924:

1187. Ե. Փ.—Առաքել Սյունեցի: Հրատարակեց Մ. Պոտու-րյան: Վենետիկ. 1907. 332 էջ: Հանդ. Ամս. 1908. էջ 92. [գրա-խոսակ.]:

1188. Զարպիանալյան Գարեգին.—Պատմություն հայ գաղութ-թյան: Նոր մատենագրություն: Վենետիկ. 1905. էջ 249:

1189. Զամինյան Ա.—Հայ գրականության պատմություն: Նոր-Նախիջևան. 1914. էջ 218:

1190. Կանայան Ստեփան.—Ցուցակ ձեռագրաց Ներսիսյան-գաղոցի: Թիֆլիս. 1893:

1191. Զամչյան Մ.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշ-խարհի մինչև ցամ տևառն 1784. ըստ աւանդելոյ այլևայլ մա-տենագրաց. ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերիս հասորս տրոհեալ: Վենետիկ. 1786. հտ. Գ. էջ 452:

1192. Տաշյան Հ.—Ցուցակ հայերեն ձեռագրաց մատենադա-րանին Մխիթարյանց ի Վիեննա: Վիեննա. 1895. էջ 832:

ԱՄԻՐՏՈՎԼԱԹ ԱՄԱՍԻԱՅԻ

Ամիրտովլաթ Ամասիացին XV դարի նշանավոր հայ բժիշկ է եղել և գրել է արժեքավոր երկեր բժշկականության վերաբե-րյալ:

Ծնվել է Փոքր Ասիայի Ամասիա քաղաքում (1414—1419 թ. թ.) և իր հայրենիքում սկզբնական կրթություն ստանալուց հետո սովորել է բժշկություն: Ամիրտովլաթը հմուտ է եղել՝ պարսկերենին, արաբերենին, հունարենին, տաճկերենին և շրջել է երկրե երկիր՝ աշակերտելով անվանի հեքիմներին, հաճախե-լով արաբական բժշկական գաղոցները, կատարելագործվելով բժշկության և դեղագործության մեջ: 40 տարեկան հասակում

Ամիրտովլաթը հաստատվում է Կ. Պոլսում, նա արդեն ահանա-
վոր բժիշկ է, գիտնական։ Նա աշխատել է տաճկական պալա-
տում իրեն բժիշկ և հավանորեն այդ շրջանում կրելով հալա-
ծանքներ (ինչպես ինքն է ասում. «Ի դատաւորաց, ի թաղաւո-
րաց և ի շխանաց»)։ Կ. Պոլսից հեռանում է և ապրում Ֆիլիպպոպոլ-
րադաքում, մի տաս տարուց հետո նորից վերադառնում է Կ.
Պոլիս։

Ամիրտովլաթ Ամասիացին գրել է հետևյալ աշխատություն-
ները. 1 «Օգուտ բժշկութեան», որի առաջին մասը (գլ. Ա—ԺԵ)
կոչվում է «Ուսումն բժշկութեան» և պարունակում է ընդհանուր
տեղեկություններ դեղերի, կազմվածքի, խառնվածքի, կմախքի,
հինգ զգայարանների մասին, հրահանգներ առողջությունը պահ-
պանելու. հետո ավանդում է կանոններ, թե ինչպես պետք է ճա-
նաչել զարկերակը, մեզը, կղկղանքը, քրտինքը, ցույց է տալիս
նշանները հիվանդի կյանքի կամ մահվան վերաբերմամբ
(առաջգրիտութիւն), եղանակի ազդեցությունը մարդու առողջու-
թյան վրա։ Մի ընդարձակ գլուխ էլ պարունակում է դեղերի
ցուցակ՝ զանազան հիվանդությունների դեմ»*

Հետո սկսվում է (ԺԶ գլխով) II մասը, բուն բժշկարանը — «Գիրք
բժշկութեան տումարի»։ Այս բաժնում նա «Ոկսում է գլխի հի-
վանդություններից — թեփուկ, խոցեր, ճաղատություն, հերա-
թափություն, մազերի վաղ սպիտակելը, գլխի զանազան տեսակ
յավեր՝ այլևայլ պատճառներից, ուղեղային ցավեր — խելագարու-
թյուն, ընկնավորություն, մելամաղձություն և այլն։ Այնուհետև
գալիս են աչքի հիվանդություններ, հետո՝ ականջի, քթի, բե-
րանի, ատամների, լեզվի, կոկորդի. հետո՝ բկացաւ, կրծքի և թո-
քերի հիվանդություններ, որոնց հաջորդում են կողքերի, սրտի,
ստամոքսի, լյարդի, փայծախի, փորի որդերի, երկամունքների,
միզափամփուշտի, սեռական պործարանների, հետո՝ կանանց հի-
վանդությունների, մորթու հիվանդություններ. բազմատեսակ
ջերմեր, օձի, կարիճի, մեղվի խայթվածք. թունավոր դեղեր»**

2. Ախրապատին, որ դեղագործություն է և դեղագիրտու-
թյուն։ Կան բազմաթիվ դեղագիրներ (ոեցեպտներ)։ յուրաքան-

*) Ամիրտովլաթ Ամասիացի. Օգուտ բժշկության. (Բժիշկ Պունիաթ Սե-
րաստիադու իմբագրած). Առաջին տպագր. ձևագրերի բաղդատութ. առաջա-
բանով, ծանոթություններով և բառգրքույկով. Խմբագրությամբ Ստ. Մալ-
խասյանի [Առաջաբան]։ Արմֆան. 1940. Երևան. էջ ԺԱ.

** Նույն տեղը — էջ ԺԱ.

շյուրում մանրամասն գրում է, թե ինչ ղեղանյութից, որքան պիտի վերցնել, ինչպես պիտի խառնել, ղեղ պատրաստել, և պահպանելու եղանակը: Այս գրքի երկրորդ բաժնում—ղեղագիտություն է, որ պարունակում է ղեղանյութերի անունները, որդիսությունը, գործածությունը և ինչ հիվանդության դեմ գործածվելը:

3. Անգիտաց Անպետ, որ բժշկական ղեղանյութերի բառաբան է: Այս գրքում տալիս է ղեղանյութերի անունները, մեծ մասով արաբերեն, ֆրանսերեն և թե այսինչ գավառում ինչպես են կոչում այդ նյութը կամ բույսը ու ծանոթություն այդ նյութերի, դեղերի պատրաստման, գործածության մասին:

4. «Գիրք ռամկական, որ պարունակում է մոլորակների շարժումները, նրանց հիման վրա գուշակություններ և էֆիմերդի: Նա թարգմանել է նաև մի համառոտ բժշկական բառգիրք՝ 26 էջից բաղկացած, որ կրում է «Բառ Գաղիանոսի բժշկապետին այս է» վերնագիրը: Գրված է 1468 թ., պարունակում է ղեղանյութերի անուններ, առանց մեկնության:*

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

1193. Ամիրտովլաթ Ամասիացույ Անգիտաց անպետ կամ Բառաբան բժշկական նիւթոց: Ի լոյս էած, հանդերձ ծանոթագրութեամբ Կ. Յ. Բասմաջյան: Վիեննա, 1926. XLV + ԼԳ + 766 էջ:

1194. Ամիրտովլաթ Ամասիացի. Օգուտ բժշկության. (Բժիշկ Պունիաթ Սերաստացու խմբագրած): Առաջին տպագրություն: Ձեռագիրների բաղդատությամբ, առաջարանով, ծանոթություններով և բառգրքույկով: Խմբագրությամբ Ստ. Մալխասյանց, Երևան, Արմֆան, 1940, 578 էջ. (ՍՍՏՄ Գիտությունների Ակադեմիա—Հայկական ֆիլիալ):

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1195. Թորգոմյան Վահրամ.—Հայ բժշկական ձեռագիրք. Ամիրտովլաթի Օգուտ բժշկությանը և Ախրապատինը Անիացի Սիգրաս բժշկի շարադրված: Հանդ. Ամս. 1920. էջ 351—358:

1196. Թորգոմյան Վահրամ.—Հայ բժշկական ձեռագիրք ս.

*) Ամիրտովլաթ Ամասիացի. Օգուտ բժշկության. (Բժիշկ Պունիաթ Սերաստացու խմբագրած). Առաջին տպագր. ձեռագրերի բաղդատութ. առաջարանով, ծանոթություններով և բառգրքույկով: Խմբագրությամբ Ստ. Մալխասյանի |Առաջարան|: Արմֆան, 1940, Երևան, էջ ԺԻ.

Ղաղարու վանքին Բաղմալեպ. 1923. էջ 7—12, 39—43, 62—72, 104—107, 167—169, 204—206, 229—230, 301—303, 328—331. 1924 թ. 10—11, 41—44, 74—77.

1197. Հ. Ղ. Յ.—Միջին ու նոր բժշկական գրությունք [1. Ամիրտովլաթ Ամասիացի—Օգուտ բժշկության և Անգիտայ անպէտ.], Հանդ. Ամս. 1893. էջ 111—116, 168—171, 321—325.

1198. Ամիրտովլաթ Ամասիացի—Օգուտ բժշկության. (Բժիշկ Պունիաթ Սերաստայու խմբագրած), Առաջին տպագրութ. ձեռագրերի բաղդատությամբ, առաջարանով, ծանոթություններով և բառարանով, խմբագրությամբ Ստ. Մալխասյանց. Երևան. Արմֆան. 1940. էջ. Ե—ԼԶ. [Առաջարան]:

1199. Մեսրոպ վրդ.—Միսիթար Հերացու և Ամիրտովլաթ Սերաստիացիի երկու նշանավոր ձեռագրերը, Արարատ. 1909. էջ 590—596.

1200. Оганесов Л. Н. д-р.—История медицины в Армении от древнейших времен до конца XVIII столетия. Медицинская литература, врачи и лечебные учреждения у армян в старину. Ереван. 1927. стр. 122—155.

ԱՐԴԱՅԱՄ ԱՆԿՅՈՒՐԱՅԻ

Ապրել է 15-րդ դարի վերջերում: Ականատես է եղել և մանաթամասը նկարագրել է Բյուզանդական պետության անկումը և Կոստանդնուպոլսի գրավումը (1453 թ.) թուրքերի կողմից: Կոստանդնուպոլսի պաշարման ու նրա գրավման մասին գրել է չափածո ողբ, որը 400 տողից ութնույնյան մի բանաստեղծություն է:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ Է

1201. Ողբ ի վերայ մայրաքաղաքին Կոստանդնուպոլսոյ վասն տիրելոյն տաճկաց՝ ասացեալ ի Արրաճամ ականատէս վարդապետէ: Հրատ. Բ. Պատկանյանի.—Նշխարք մատենագրության հայոց: Ս. Պետերբուրգ. 1884. էջ 59—64:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1202. Ալիշան Ղ.—Հայապատում. պատմիչք և պատմություն հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 126—177:

1203. Զարպիանալյան Գ.—Պատմություն հայ դպրության: Հտ. Բ. Նոր մատենագրություն. Վենետիկ. 1905. էջ 129:

1204. Զամիսյան Ա.—Հայ գրականության պատմություն: Նոր-Նախիջևան. 1914. էջ 218:

1205. Պատկանյան Բ.—Նշխարք մատենագրության հայոց: Ը. Պետերբուրգ. 1884. էջ 59—64:

1206. Տաշյան Հ.—Ցուցակ հայերեն ձևագրաց մատենագրության Մխիթարյանց ի վիեննա: Վիեննա. 1895. էջ ԾԸ:

ՍԱՐԳԻՍ ՎՐԴ. ԿԱՓԱՅԻ

Սարգիս Կաֆալին (1428—1448) Կաֆայում ուսուցչություն է արել, իսկ հետագայում (1428—1437 թ. թ.) վարդապետ է եղել Գրեյ է Լիպարտի երգը («Հոգևովդ սուրբ ևս և անբիծ»): Այս երգը սկզբում Ղ. Ալիշանը վերադրել է Հովհաննես Թլկուրանցուն, բայց հետագայում Կ. Կոստանյանը (Հովհ. Թլկուրանցին և յուր տաղերը էջ 67—59) քննել և համարել է Սարգիս Կաֆալեցուն:

Այդ երգը մի քանի անգամ հրատարակվել է մեր պարբերականներում:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

1207. Տաղ ի քաջն Լիպարտի Բաղմավեպ. 1863. էջ 376:

1208. Ալիշան Ղ.—Հուշիկք հայրենյաց հայոց: Վենետիկ. 1869—1870. Բ. հտ. էջ 510—511. Սրտուան համադրութիւն Հայկական Կիլիկիոյ և Լևոն Մեծագործ: Վենետիկ. 1870. էջ 206:

1209. Կոստանյան Կ.—Հովհ. Թլկուրանցի և յուր տաղերը թիֆլիս. 1892. էջ 57—59

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1210. Անիկյան Դ.—Սարգիս վարդապետ Կաֆալի Հանդ. Աժս. 1935. էջ 33—44:

1211. Չամչյան Մ.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև յամ տեառն 1784. ըստ աւանդելոյ այլևայլ մատենադրաց. ի վեց գիրս բովանդակեալ և յերիս հատորս տրոհեալ:
Վենետիկ. 1786. հտ. Գ. էջ 474, 478, 482.

1212. Փիրղալեմյան Ղ.—Նոտարք Հայոց. Կ. Պոլիս. 1858. էջ 95.

ՀԱԿՈՒ ՆԵՏՐԱՐԵՆՑ ԵՊԻՍԿ. ԱՐԾԿԵԻ

Հակոբ Նետրարենցը Բղնունյաց ծովափի մօտ եղած Արծկե քաղաքից է եղել. Նետրարենց տոհմից: 15-րդ դարի երկրորդ կեսի բանաստեղծ է: Սկզբներում իբրև հմուտ զրչության արվեստին («քաջ քարտուղար») Արծկեում նկեղեցական զրքեր է արտագրել և նկարազարդել: Գրել է նաև բանաստեղծություններ ժամանակի դանադան անձանց մասին, ծրղել է զլիափորապես բնութայունը:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

1213. Ոտանալոր Յակոբ վարդապետէ ասացեալ ի վերայ Յուսկանն որդւոյն Ստեփանոս քահանային: [Մի կտոր]: Հանդ. Ամս. 1934. էջ 432—433.

1214. Վորք և սլատմութիւն Մարխայ և Կոսրարայ վաճառականացն: [Մի կտոր]: Հանդ. Ամս. 1934. էջ 433.

1215. Իանձ սքանչելագործ սուրբ Նշանին Արծըկոյ քաղաքէ Յակոբ եպիսկոսլ. Նետրարենց ասացեալ է զովելի և ազնիւ Հանդ. Ամս. 1934. էջ 433.

1216. Տաղ ի սքանչելագործ ս. Նշանն Արծլէոյ ի նոյն Յակոբ եպիսկոպոսէ: Արարատ. 1895. էջ 91.

1217. Տաղ գարնան. Կոստանյան Կ. Նոր ժողովածու. հտ. Բ., Թիֆլիս. 1905. էջ 16—19.

1218. Տաղ գարնան ազնիւ: Հանդ. Ամս. 1934. էջ 437.

1219. Տաղ գարնան. Մ. Պոտուրյան. Կոստ. Երզնկացի. ԺԴ դարու բանաստեղծը և իր քերթվածները: Վենետիկ. 1905. էջ 179—180.

1220. Տաղ գարնան. Գ. Արվանձտյան. Մանանայ. Կ. Պոլիս 1876. էջ 277—279.

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1221. Ակինյան Ն.—Հակոբ Նետրարեւոյ եպիսկոպոս Արծկէի. հայ բանաստեղծ մը ժեղարու երկրորդ կեսին: Հանդ. Ամս. 1934. էջ 427—439. [Հրատարակում է 12 տաղ]:

1222. Կոստանյան Կ.—Նոր ժողովածու: Բ. հտ. Տփղիս. 1892. էջ 19—20:

1223. Փիրղալիմյան Ղ.—Նոտարք Հայոց: Կ. Պոլիս. 1888. էջ 219 և 229:

ՄԿՐՏԻՉ ՆԱՂԱՃ

Մկրտիչ Նաղաշը ծնվել է Բաղեշի մոտ—Պոռ պուշտում: Մենդյան թվականը հայտնի չէ, մեռել է 15-րդ դարի 70-ական թվականներին:

Կ. Կոստանյանը * ենթադրում է, որ Մկրտիչ Նաղաշն իր ակերնական ուսումնաւորել է Ամիրդուլու վանքին մոտ Գեորգա վանքում և լավատեղյակ է եղել դրականությանը: Եվ իսկապես, Մկրտիչ Նաղաշի ժամանակակիցները նրան որակում են որպէս «քաջ քարտուղար, անհամեմատ նկարող և ամենայն արհեստից հարտարապետ»:

1430 թվին Մկրտիչ Նաղաշը Ամիր քաղաքի (Դիարբեքիր) առաջնորդ է եղել. օտարերկրյա բռնակալների կողմից տարագործվել է Միջագետք:

Իրրե ծաղկող-նկարիչ նա ունեցել է նույնիսկ իր ուրույն տնը և օրինակ է հանդիսացել ուրիշներին («Ի պատճառս օրինակի տանս արեւելյան»): Մկրտիչ Նաղաշն իր մի շարք ուտանավորների մեջ («Կաթուղիկոսքն շատացան...», «Եւ որք կուռին և վշտանան») հանդիմանում է կղերին, մերկացնում նրանց կաշառակերությունը, դատարկաշրջիկությունը, ազահությունը: Նրա երգերից երևում է, որ նա լավ ճանաչել է իր շրջապատը, ժամանակակից կղերի ընկած բարքերը:

Չնայած մի շարք բանաստեղծություններում գրանորել է

* Կոստանյան Կ.—Մկրտիչ Նաղաշ և յուր տաղերը, Վաղարշապատ, 1898

կրօնական տրամադրութիւն, ըստ հիմնականում ուսուցողական է պատկերել ժամանակի հասարակական կյանքը: Մկրտիչ Նաղաշն ունի նաև դարիպության, հարսանյաց, ուրախության ու սիրային երգեր: Նկարագրելով դարիպներին, պանդուխտներին թշվառ վիճակը, Մկրտիչ Նաղաշը հուսադրում է, հորդորում նրանց: Մկրտիչ Նաղաշի սիրո երգերը վառ գրաքննություններով են, լեզուն կենդանի է, պատկերավոր, բոլորում է ժողովրդական բանահյուսութեամբ:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

1224. Կոստանյան Կ.—Մկրտիչ Նաղաշ և յուր տաղերը: Հավելված. Միջնադարյան տաղեր դարիպության վրա: Վաղարշապատ. 1898. 57 էջ:

Կան հետևյալ տաղերը: 1) Ունայնութիւն աշխարհիս. «Երազ է սուտ, եղբայրք...»:—2) Վասն մահուան. «Անցանէ մեծութիւն»:—3) Ողբ վասն մեռելի. «Արարիչն արարածոց...»:—4) Վասն ազահութեան «Սողոմոն մայրն իմաստութեան...»:—5) Խրատ խոով չկենալու. «Ա՛յ անձն իմ, վա՛յ քեզ»:—6) Խրատ և կշտամբանք անձին. «Ա՛յ անձն իմ, աղօթէ՛»:—7) Գարբիէլ և Մարիամ «Բլբուլն ի վարդն ասաց»:—8) Տաղ ի դէմս մարգարէիցն և Քրիստոսի և Լուսաւորչի. «Զինչ որ գնդեցիկ ծաղկունք»:—9) Տաղ հարսանյաց և ուրախության. «Նախ օրհնեմք»:—10) Տաղ ուրախության «Նստեք ի մէջլիս»:—11) Վասն Ղարիպի. «Հոգի մի ասէր դարիպ...»:—12) Վասն դարիպի. «Ղարիպին կեանքն է լալի ողբերգական...»:

1225. Մկրյան Մ.—XIII—XIV դարերի հայ աշխարհիկ գրականութիւն, Երևան. 1938. էջ 65—80. [Կան վերևում զետեղված տաղերի մեծ մասը]:

1225 ա. Նորին Նաղաշ վարդապետի ասացեալ. «Երազ է և սուտ, եղբայրք...», Տաղ հարսանեաց և ուրախութեան ամենայն մարդկան. «Նախ օրհնեմք զԱստուածութիւնն...»: Արարատ. 1900. էջ 45—47:

ՌՈՒՍԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1226. Антология армянской поэзии с древнейших времен до наших дней. Под редакцией С. С. Арутюняна и В. Я. Кирчотина. Гос. изд. „Художественная литература“. Москва. 1940.

«стр. 292—264. [Мкртчч Нагаш.—1. Суета мира. Пер. В. Брюсова.—2. О жадности. Пер. П. Павченко].

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ *

1227. Կարեգին վրդ.—Մկրտիչ Նաղաշի թուղթը Թորենտիո ժողովի առթիվ: Արարատ. 1916. էջ 413—417:

1228. Զամինյան Ա.—Հայ գրականության պատմություն: Ն.-Նախիջևան. 1914. էջ 219:

1229. Կոստանյան Կ.—Մկրտիչ Նաղաշ և յուր տաղերը: Հավելված. Միջնադարյան տաղեր դարիպության վրա: Վաղարշապատ. 1898. 57 էջ [Նույնը կա Արարատում—1898 թ.]:

1230. Հայ գրականության պատմություն: Պատրաստել է ՍՍՌՄ Գիտությունների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի Գրականության և Լեզվի Ինստիտուտի ընդհանուր թույլատրված է ՀՍՍՌ Լուսժողովրդատի կողմից որպես դասագիրք VIII դասարանի համար: Ընդհանուր խմբագրությամբ ՍՍՌՄ Գիտությունների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի խմբ. հանձնաժողովի:

Երևան. Հայպետհրատ. 1940. էջ 137—141:

Գիրք I. Մկրյան Մ.—Ա. «Հին շրջան» և «Միջին շրջան»: Զարյան Ռուբեն—Բ. «Նոր շրջան»-ի «Հայ գրականությունը XIX դարի առաջին հիսնամյակում» բաժինը: Խմբ. Հով. Մելիքյանի և Խորեն Սարգսյանի:

1231. Մկրյան Մ.—XIII—XVIII դարերի հայ աշխարհիկ գրականությունը: Երևան. 1938. էջ XIX—XXIV:

1232. Պոտուրյան Հ. - Մկրտիչ Նկարագիր կամ Նաղաշ: Բազմավեպ. 1906:

1233. Տաշյան Հ.—Ցուցակ հայերեն ձեռագրաց մատենադարանին Մխիթարյանցի վիեննայ. վիեննայ. 1895. էջ 1118:

1234. Զամյան Մ.—Պատմություն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ տեառն 1784. ըստ աւանդելոյ ալլեայլ մատենապրաց. ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերես հատորս տրոհեալ: Վենետիկ. 1786. հտ. Գ. էջ 466, 474, 483, 484, 508:

* Բացի հիշված ուսումնասիրություններից, Մ. Նաղաշի ոտանավորներից հրատարակված են հետևյալ ժուռնալներում. Անահիտ. 1900. էջ 164, Ճորադ. 1860. էջ 216, Հանդ. Ամս. 1896. էջ 54, Արծիվ Վասպուրականի. 1862. էջ 385—389:

ԳՐԻԳՈՐԻԱ ԱՂԹԱՄԱՐԵՑԻ

Գրիգորիս Աղթամարցիին ծնվել է 15-րդ դարի վերջերում: Մահվան թվականը հայտնի չի: Նա ժամանակակից է հղել Հովհաննես Խլիուրանցուն (1489 — 1525 թ.թ.), Մինաս Թոխաթեցուն, և Հովասափ Սեբաստացուն: Դա մի ժամանակաշրջան էր, երբ Սելիմ Սուլթանը և Շահ Իսմահիլը բաժանելով Հայաստանի գավառները իրար մեջ, ավելի սաստկացրին հալածանքներն ու ավերածությունները հայ ժողովրդի վրա: Գրիգորիս Աղթամարցին այս առթիվ ասում է.

«Հագարացիք օրինօք թիւր
Զաղգս խանձեն որպէս զհուր»:

Գրիգորիս Աղթամարցին երգում է՝ սերը, գեղեցկությունը և աշխարհային վայելքները: Նա հույզի, վայելչության աղբյուրը գտնում է սիրո մեջ: Աշխարհը համարում է «ուրախարար տեղ», հակառակ միջնադարի կրոնական-միստիկական գրողների, Գրիգորիս Աղթամարցին սիրում է կյանքը, նա մարմնավոր սիրո երգիչ է:

Գր. Աղթամարցին գրել է կաֆաներ Սուտ Կազիսթենեսի Աղեքսանդրի պատմության:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

1235. Կոստանյան Կ.—Գրիգորիս Աղթամարցին և իւր տաղերը: Հավելված Աղեքսանդրի Պատմության կաֆաները: Թիֆլիս, 1898. 126 էջ:

Բովանդակում ե՝ 1. Վասն վարդի և պիւլպիւլի: «Յետ գնալոյ վարդին...»:—2. Տաղ գարնան: «Գարունն երեկ...»:—3. Տաղ անոյշ և յոյժ գեղեցիկ, «Ծաղկունք ասին...»:—4. Տաղ սիրոյ. «Մաքուր պատկերով...»:—5. «Դու զրախտ Եդիմայ տնկեալ յԱնեղէն»:—6. Տաղ վասն սիրոյ: «Դու ես արեղակ...»:—7. Տաղ վասն սիրոյ և ուրախութեան. «Աստուածանկար...»:—8. Վասն ուրախութեան. «Արեգնակնափայլ գեղով լի...»:—9. «Անա այգիք մեր ծաղկեցան»:—10. «Մարմինս գնդիս զրկէ...»:—11. «Եղուկ հաղոր մի վայ»:—12. Տաղ Աստուածատուր Ռթայեցոյ. «Վաճառական մի...»:—13. «Յամէն առաւոտ և լոյս»:—14. «Յորժամ զիս ինձէն դտայ»:—15. Աղեքսանդրի պատմութեան կաֆա-

ներքո:—16. Տաղ վասն վարդի: «Փարուն է բաղուեր...»:—17. Պղնձէ քաղաքի պատմութեան կաֆաներից (6 քառյակ).—18. «Զլուսածող պղնձէ քաղաքիս»: Հայկին. Դ. 1923. էջ 1202. [Նույն տեղում Կ. Բասմաջյանի հոդվածն այդ ոտանավորի մասին]:

1236. Антология армянской поэзии с древнейших времен до наших дней. Под редакцией С. С. Арутюняна и В. Я. Кирпичева. Гос. изд. «Художественная литература». Москва. 1940. стр. 272—283. [Григорис Ахтамарци.—1. Песня. Пер. В. Брюсова.—2. Песня о розе и соловье. Пер. В. Брюсова.—3. Ты рай для меня. Пер. С. Спасского.—4. Песня о желанной. Пер. С. Спасского.—5. Песня. (Борьба духа и плоти). Пер. С. Спасского.—6. Песня об одном епископе. Пер. В. Брюсова].

1237. Այլ տաղ ի վերայ պլպուլի: «Պլպուլն վերադաւ ի յօդս թևով»: Տեկանց Ար. վրդ. Հայերգ, մեղեդիք, տաղք և երգիք: Թիֆլիս. 1882. էջ 70—72:

1238. Տաղ պլպուլի: «Պլպուլն է հագիր յոտըն կօշիկ»: Տեկանց Ար. վրդ. Հայերգ, մեղեդիք, տաղք և երգիք: Թիֆլիս 1882. էջ 72—83:

1239. Հովհաննես Թլկուրանցի հալաքեց Տաղասեր: Արեգ. 1924. № 7. էջ 470—473, № 11. էջ 659—661, № 12, էջ 714—715:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1240. Սբեդյան Մ.—Համառոտություն հին ժողովրդական վեպի և հին պատմադրության: Երևան. 1923. էջ 61—62:

1241. Ալիշան Ա.—Սրսուան. Համադրություն հայկական վեպերի. 188 . էջ 400:

1242. Սկիւնյան Ն.—Գրիգորիս Աղթամարցի: Հանդ. Ամս. 1915. էջ 19—67. [Հրատարակում է 5 տաղ]:

1243. Զամինյան Ա.—Հայ գրականության պատմություն: Նոր-Նախիջևան. 1914. էջ 225—226:

1244. Կոստանյան Վ.—Գրիգորիս Աղթամարցիին և յուր տաղերը: Հավերժած Աղեքսանդրի պատմության կաֆաները: Թիֆլիս 1898. 126 էջ:

1245. Միանսարյան Մ. Մ.—Քնար հայկական: Մոսկվա. 1868. էջ 374:

1246. Մկրյան Մ. (կազմեց).—XIII—XVIII դարերի աշխարհիկ գրականություն: Ընտիր նմուշների: Երևան. 1938. էջ 103—31:

1247. Գարեգին Էսլ.— Գրիգորիոս Աղթամարցի (գրական-կենսագրական նոր նյութերով): Արարատ, 1919. էջ 1—40.

1248. Հովսեփյան Գ.— Նորից Գրիգորիոս Աղթամարցու մասին: Հանդ. Ամս. 1930. էջ 41—60 [ըստ ձեռագրական նյութերի տալիս է կենսագր. տեղեկութ.]:

1249. Պատուրյան Մ.— Գրիգորիոս Աղթամարցի: Բազմավեպ, 1905. էջ 49'—500.

1250. Տաշյան Հ.— Ուսումնասիրութիւնք ստոյն Կալիսթենայ վարուց Աղեքսանդրի: Վիեննա, 1892. էջ 113—137.

1251. Տաշյան Հ.— Ցուցակ հայերէն ձեռագրաց մատենադարանին Մխիթարյանց ի Վիեննա: Վիեննա, 1895. էջ 1073.

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1252. «Роза и соловей» [Գրիգորիոս Աղթամարցու]. Восточная древность. IV. Москва. 1913.

ՆԱՀԱՊԵՑ ԳՈՒՇԱԿ

Նահապետ Քուչակի անձնավորության մասին ստույգ տեղեկություններ չկան: Նրա անունով եղած բանաստեղծությունները՝ սիրո, պանդխտության և խրատական երգեր են: Այդ երգերը բանաստեղծական բարձր արժեքներ ունեն. հարուստ են հոգեկան ապրումների գեղեցիկ նկարագրությամբ և պատկերավոր են: Քուչակի երգերում խարազանվում է ֆեոդալական շահագործումը, քրիստոնեական խավարամտությունը, գովերգվում է հայ բենասիրությունը, ազնիվ աշխատանքը և ուսումն ու գիտությունը:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

1253. Նահապետ Քուչակի Դիվանը: Փարիզ, 1902.

1254. Ասատուր Գ.— Սիրո երգիչ Նահապետ Քուչակի երգերը: Թիֆլիս, 1905.

1255. Մկրյան Մ.— XIII—XVIII դարերի հայ աշխարհիկ գրականությունը: Երևան, 1938. էջ 135—155.

ՌՈՒՍԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1256. Антология армянской поэзии с древнейших времен до наших дней. Под редакцией С. С. Арутюнян и В. Я. Кирпотина. Гос. изд. „Художественная литература“. Москва. 1940. стр. 284—289. [Напет Кучак. Цеспя любви. Пер. В. Брюсова, Ф. Сологуба, А. Адалис, П. Антокольского. Гномы. Пер. С. Шервинского].

ՌՍՍՈՒՄԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1257. Արեղյան Մ.—Հայ ժողովրդական վեպը, Թիֆլիս. 1908:

1258. Արեղյան Մ.—Համառոտություն հին ժողովրդական վեպի և հին գրականության պատմության: Երևան. 1924:

1259. Արեղյան Մ.—Հին գուսանական ժողովրդական երգեր, Պետ. Համալսարանի գիտ. տեղեկագիր: Երևան. 1927. № 2—3, 1928 թ. № 4, 1930. № 6. [Առանձին գրքով. Երևան. 1931]:

1260. Արեղյան Մ.—Գուսանական ժողովրդական տաղեր, հայրեններ և անտունիներ (ուրախության, սիրու, հարսանիքի, օրորոցի, լացի): Արմֆան. Երևան. 1940. (հերածություն) էջ 5—26:

1261. Ակինյան Ն.—Նորագույն կարծիքներ Քուչակյան քառյակներու մասին: Զվարթնոց. Փարիզ. 1929. էջ 224—292:

1262. Ակինյան Ն.—Քուչակյան տաղեր: Ա. Խումր: Անահիտ. 1935. № 3, 4, 5, 6:

1263. Բրիչ. Սիրու երգիչ Ն. Քուչակի երգերը: Մշակեց Դևորգ Ասատուր: Թիֆլիս. 1905. Լուսմ. 1905. էջ 123—126 [գրախոսական]:

1264. Թադևոսյան Հովհ.—Քուչակ Նահապետի երգերը: Թիֆլիս. 1903:

1265. Թումանյան Հովհ.—Քուչակ Նահապետի և Սայաթ-Նովայի ուեսերեն թարգմ. տոթիով: Հորիզոն. 26/XI 1915:

1266. Կամիտսու և Արեղյան Մ.—[Խմբ.] Հաղար ու մի խաղ. ժողովրդական երգարան. Ա. Հիսնյակ. Վաղարշապատ. 1903. Բ. Հիսնյակ. Վաղարշապատ. 1904:

1267. Կոստանյան Կ.—Նոր ժողովածու. միջնադարյան հայոց տաղեր և ոտանավորներ: Ա. և Բ. պրակներ—Թիֆլիս. 1892. Գ. պրակ—Թիֆլիս 1902. Գ. պրակ. Վաղարշապատ. 1903:

1268. Հայ գրականության պատմություն: I գիրք. պատ-

քաստել է ՍՍՌՄ Գիտությունների Սկզբնական Հայկական Ֆի-
լիալի Գրականության և Լեզվի Ինստիտուտի ըրիգաղը Ա. «Հին շրջան»
և «Միջին շրջան» գրել է Մ. Մկրյանը, Բ. «Նոր շրջան»-ի «Հայ
գրականությունը XIX դարի առաջին հիսնամյակում» բաժինը
— Ռ. Զարյանը:

Երևան. Հայպետհրատ. էջ 147—154:

1269. Նավասարդ.—Գրական-գեղարվեստական տարեգիր:
Կ. Պոլիս. 1914:

1270. Տեկանց Ար. վրդ.—Հայերգ. մեղեդիք. տաղք և երգք:
Թիֆլիս. 1882:

1271. Տաղասեր—Նահապետ Քուչակի անտիպ քառյակներ,
Արեգ. (Վիեննա) № 4, № 5, № 6:

1272. Տ. Վ. Պ.—Անհիշատակ հայ աշուղ մը: [Վանեցի Ալըդ
Քուչակի «Աղբիւր կենդանի բըխում զանազան» — ոտանավորը].
Հանդ. Ամս. 1897. էջ 344—346:

ՎՐԹԱՆԵՍ ՍՌՆԿԵՑԻ

Վրթանես Սոնկեցին ապրել է 16-րդ դարում (1520—1570)。
Կենսագրական միակ աղբյուրը նրա տաղերն են: Սոնկեցի է
կոչվել հավանորեն իր ապրած վայրի անունով: Նա քահանա է
եղել Նախկին Լեհաստանի Սիչով քաղաքում, որտեղ և հալածվել
է կղերից: Վրթանես Սոնկեցու տաղերը—պատմական ու լեզվա-
կան նշանակութուն ունեն (գրված են «ոսամկորէն»): Նրա զրած
վկայարանությունները առանձին արժեք չունեն:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

1273. Տաղերից՝ 1. «Այրէն մինչև ի Քէն քեզ գոհութիւն
Տէր»։ Հանդ. Ամս. 1920. էջ 359:—2. «Այրէն մինչև ի Քէն
Քրիստոս մեղայ քեզ»։ Հանդ. Ամս. 1920. էջ 283:—3. «Այրէն
մինչև ի Քէն գովեցի զքեզ»։ Հանդ. Ամս. 1920. էջ 284:—4. «Այրէն
մինչև ի զիրն վերջին մեղա ասեմ...»։ Հանդ. Ամս. 1920. էջ

285:—5. «Այս սուտ կենցաղոյս վրայ...»: Հանդ. Ամս. 1920. էջ 288:—6. «Աստուած հայր երկնաւոր զքեն...»: Մանանդյան Հ. և Աճառյան Հ.—Հայոց նոր վկաները. էջ 396:—7. «Հայաստանեայց հազար թըլին, և տասնվեց ավելորդեն»—Հայոց նոր վկաները. էջ 401:—8. «Մեկ մարդ մի ճրագ վառեր, բարձր ի տեղ դրեր»: Հանդ. Ամս. 1920. էջ 360:—9. Նորին վրթանեւթ. «Տաղ աղնիւ և գեղեցիկ և յարմար» Հանդ. Ամս. 1920. էջ 246, 283, 359. [Այս ոտանավորները հրատարակվել են նաև Ն. Ակինյանի՝ Հինգ պանդուխտ տաղասացների գրքում. Վիեննա. 1931. էջ 1—53: Ակինյան Ն. գրում է՝ Վրթանես Սոնկեցու, Մինաս Թոխաթեցու, Ստեփանոս Թոխաթեցու և Հակոբ ու Ղազար Թոխաթեցիների մասին, հաղորդելով կենսագրական տեղեկություններ և տպելով բնագրերը]:

ԴԱՎԻԹ ՍԱԼԱՁՈՐՑԻ

Դավիթ Սալաձորցին ծնվել է Մուշի Սալաձոր (Սալնո ձոր) գյուղում: Եղել է հոգևորական: Նրա զրվածքներից քիչ բան է մեղ հայտնի. տպագրվել է «Գովասանք ծաղկանց»-ը, որ լիրիկական նուրբ ճաշակով բնութսյան զովքն է անում, նկարագրում է հարյուրից ավելի ծաղիկներ՝ նրանց տեսակը, դույնը և բժշկական նշանակությունը: Գովերգելով ծաղիկները, Սալաձորցին փխրասփայլում է, խորհրդածություններ անում՝ իր կյանքը նմանեցնելով ծաղիկներին, որոնք բացվում են առավոտյան և փակվում երեկոյան:

Դավիթ Սալաձորցին ձեռագրերում ունի մի քանի ոտանավորներ:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

1274. Գովասանք ծաղկանց.—«Օրհնեալ ես դու Հայր»: Մեղու Հայաստանի 1858. Գ. Սրվանձությանի Համով-Հոտով. Կ. Պոլիս. 1854: Կ. Կոստանյանի Նոր ժողովածու. Բ. ոլր. Թիֆլիս. 1892. էջ 66—78. Մ. Սկրյան. XIII—XVIII դարի հայ աշխարհիկ գրականությունը. Երևան. 1938. էջ 195—198.

ՌՈՒՍԵՐԵՆ ՅԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1275. Антология армянской поэзии с древнейших времен до наших дней. Под редакцией С. С. Арутюняна и В. Я. Крпотиона. Гос. изд. „Художественная литература“. Москва. 1940. стр. 296—299. [Давид Саладзорецц. Восхваление цветов. Пер. С. Шервинского].

ՌԱՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1276. Ավետիկյան Գ.—Դավիթ Սալաձորցու «Դավասանք ծաղկանց»-ը: Դրակ. թերթ. 10—1. 1941:

1277 Տաշյան Հակոբոս.—Ցուցակ հայերեն ձեռագրաց մատենադարանին Մխիթարյանց ի Վիեննա: Վիեննա. 1895. էջ 1078:

ԶԱՔԱՐԻԱ ԳՆՈՒՆՅԱՆՑ ԵՊ.

XVI դարի տաղասաց է. միաժամանակ հայտնի գրիչ և մանրանկարող: Ժամանակակից է Հովասափ Սերաստացուն: Իր ոտանավորներից երևում է, որ նա կոչվել է նաև «Խժըժցի», «Դնունցի»: Եղել է Գրիգոր Աղթամարցու աշակերտը: Նրա տաղերը նմանողություն են Աղթամարցու տաղերին և ունեն դրական-պատմական արժեք: Ավելի նշանակալից է. «Ճաղ վարդին և բլբուլին»:

Զաքարիան գրել և նկարագարել է Սուտ Կալիսթենեսի Աղեքսանդրի պատմության մի ընդօրինակությունը և յուր կողմից, Կեչառեցու և Գր. Աղթամարցու նմանությամբ, կաֆաներ է գրել այդ վրժի համար:

Հայկական արվեստի մեջ բարձրարժեք են Զաքարիայի թողած գրչադիր և նկարագարդած գործերը՝ իրենց մանրանկարչությամբ, ճոխ և բաղմատեսակ պատկերագրությամբ:

ՌԱՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1278. Ալինյան Ն.—Զաքարիա եպիսկոպոս Դնունյանց և յուր տաղերը: Վիեննա. 1910:

1279. Հովսեփյան Գ.—Քաղաքականք և Պոռշյանք—Հայոց պատմութեան մեջ. I մաս. Վաղարշապատ. 1828. էջ 239:

1280. Տաշյան Հ.—Ուսումնասիրութիւնք Ստոյն Կալիսթենեա վարուց Աղեքսանդրի: Վիեննա. 1892:

1281. Այլ նյութեր Զաքարիա եպ. Կաֆայք ի պատմութիւնն Մեծին Աղեքսանդրի: Հանդ. Ամս. 1909. էջ 341—345:

ՀՈՎԱՍՏՈՒ ՍԵՐԱՍՏԱՅԻ

16-րդ դարի տաղասաց է: Հայրը, Թադեոս քահանան, եղբւր է գրիչ, նկարիչ, տաղասաց: Հովասափ Սերաստացին ուսում է առել հոր մօտ:

16-րդ դարի 40-ական թվականներին Հովասափ Սերաստացին գրել է մի շարք պատմական ուտանավորներ, որոնց նյութը պարսից և օսմանցոց կատարած ավերածութիւններն են Հայաստանում: Խրատական ուտանավորները թույլ են, անհարթ: Ինքնախարազանման, մեղքի ու զղջումի միջնադարյան մտքեր են արծարծւում այդ ուտանավորներում: Դեղարվեստական արժեք են ներկայացնում նրա սիրո երգերը:

Բանաստեղծը պատկերացնում է իր սիրունուն՝ լի անգին դոհարներով, ներկայացնելով որպէս համասփյուռ ծաղիկ, լմաստութեան շնորհով լի, ամեն մի տարրի բժշկարան, նշենու և ձիւթենու տուն, քաղցրաճաշակ արմավենի, անմահութեան պտուղ և այլն:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

1. ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՈՏԱՆԱՎՈՐՆԵՐԻ ՀԻՇՍԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

1282. «Աստուած անուն...».—Արարատ. 1918. էջ 261—264:

1283. «Սուք աշխարհի հայոց մեծին» Արարատ. 1918. էջ 264—265:

1284. «Վասն մեղաց մեր մահացու» Արարատ. 1918. էջ 265—266:

1284ա. «Յայտնի եղև սէրն ի լման» Արարատ. 1918. էջ 266:

2. ԽՐԱՏԱԿԱՆ—ՀՈԳԵՎՈՐ

1285. «Տեր իմ զթած Աստուած բարի» Արարատ. 1918. էջ 267.

1286. «Յերես անկեալ արտասուալի...» Արարատ. 1918. էջ 267—269.

3. ԿԱՖԱ

1287. «Աշխարհիս սահմանն է հանց, հետ լցւի ու հետ թե-
րենայ» Արարատ. 1918. էջ 269—272.

1288. «Յիշէ զբան աւետարանին իմաստուն կուսանքն որ
կարդան» Արարատ. 1918. էջ 272—274.

4. ՍԻՐՈՒ ԵՐԳԵՐ

1289. «Յայն առաջի ժամանակին» Արարատ. 1918. էջ 274—
275. Տեվկանց. Հայերգ. մեղեդիք. տաղք և երգք. Թիֆլիս. 1882. էջ 109.

1290. «Ոնց չես խղճալ տղամարդուն» Արարատ. 1918. էջ
275. Տեվկանց. Հայերգ. մեղեդիք. տաղք և երգք. Թիֆլիս. 1882. էջ 110.

1291. «Վարդենեաց մեջ տեսայ նստեր» Արարատ. 1918. էջ
276. Տեվկանց. Հայերգ. մեղեդիք. տաղք և երգք. Թիֆլիս. 1882. էջ 111.

1292. «Այսաւր տեսայ զինք զարդարած» Արարատ. էջ 276—277
Տեվկանց. Հայերգ. մեղեդիք. տաղք և երգք. Թիֆլիս. 1882. էջ 111.

1293. «Նիրուն ես քան զնունի» Արարատ. 1918. էջ 277.
Տեվկանց. Հայերգ. մեղեդիք. տաղք և երգք. Թիֆլիս. 1885. էջ 112.

1294. «Այսաւր, տեսայ մէջ պաղչային» Արարատ. 1918
էջ 278. Տեվկանց. Հայերգ. մեղեդիք. տաղ և երգք. Թիֆլիս. 1882. էջ 113.

1295. «Փառքն և զհամբաւն լսեցի» Արարատ. 1918. էջ 278—
279. Տեվկանց. Հայերգ. մեղեդիք. տաղք և երգք. Թիֆլիս. 1882. էջ 114.

1296. «Յիս նայէ շիտակ, սիրուն, իմ քաղցր խօսուն» Արա-
րատ. 1918. էջ 279—280. Տեվկանց. Հայերգ. մեղեդիք. տաղք և
երգք. Թիֆլիս. 1882. էջ 115.

1297. «Յե՛ր կու հայիս դու յիս ճկրով. Տեվկանց. Հայերգ.
մեղեդիք. տաղք և երգք. Թիֆլիս. 1882.

1298. Վասն տումարական արհեստին. «Փառք տանք ու գո-
հությիւն...» (Էջմիածնի ձեռագ. պրված 1617 թ., տես. Կ. Կոս-
տանյանի արխիւ. Պետ. զրական թանգարան):

ՌՌԻՍԵՐԵՆ ԹՄՐԴՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1298. Антология армянской поэзии с древнейших времен, до наших дней. Под редакцией С. С. Арутюняна и В. Я. Кирпичникова. Гос. изд. „Художественная литература“, Москва, 1940 стр. 290—292 [Овсеп Себастиан. Любовь монаха. Пер. Вс. Рождественского.]

ՌՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1299. Գաբրիել Եպ.—Հովասաթի Սերաստացի. Արարատ. 1918. էջ 226—261:

1300. Կոստանյան Կ.—Նոր ժողովածու: Ա. պրակ. Թիֆլիս. 1892. էջ 32—37:

1301. Մառն.—Ամառնային ուղևորությունից՝ Ղեպի ի հայտ նկատողություններ և քաղվածքներ հայկական ձեռագրերից: Թարգ. Ոնոփրիոս Անոփյան: Վիեննա, 1892. էջ 90:

1302. Մանանդյան Հ և Անառյան Հ.—Հայոց նոր վկաները՝ Վաղարշապատ. 1903. էջ 373—375:

1902 ա. Մկրյան Մ. (Կտգմեց) XIII—XVIII դարերի հայ աշխարհիկ գրականությունը: Ընտիր նմուշներ: Երևան. 1938. էջ 157—164:

1303. Հայ էջեր: Փարիզ. 1912:

1304. Տեվկանց Ար. վրդ.—Հայերգ, մեղեդիք, տաղք և երգք: Թիֆլիս. 1882. էջ 109—156:

1305. Հայ գրականության պատմություն: Պատրաստել է ՍՍՍՐ Գիտությունների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի Գրականության և Լեզվի Ինստիտուտի բրիգադը: Թույլատրված է ՀՍՍՐ Լուսժողովոմատի կողմից որպես դասագիրք միջնակարգ դպրոցների VIII դասարանների համար: Ընդհանուր խմբագրություն՝ ՍՍՍՐ Գիտությունների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի խմբ. հանձնաժողովի:

Երևան, Հայպետհրատ. 1940. էջ 154—155:

Գիրք 1. Մկրյան Մկրտիչ (ֆիլոլոգիական գիտ. թեկն.)—Ա. «Հին շրջան» և «Միջին շրջան»: Զարյան Ռուբեն (ֆիլոլոգիական գիտ. թեկն.):—Բ. «Նոր շրջան»-ի «Հայ գրականությունը XIX դարի առաջին հիսնամյակում»—բաժինը:

Խմբ. Հով. Մելիքյանի և Խորեն Սարգսյանի:

ՄԻՆԱՍ ԴՊԻՐ ԹՈՒՍԱԹԵՑԻ

Ծնվել է շուրջ 1510 թ. Եվդոկիա քաղաքում, որը միջին դարերում կոչվում էր Թոխաթ: Մինչև 30 տարեկան հասակն իր հայրենիքում է անցկացրել, երկար տարիներ լինելով զրադիր-նոտար, որի համար և անվանել են «դուիր»: 1539—40 թվական-ներին, շատերի հետ, պանդխտում է օտար երկրներ, լինում է Կամենիցում, ապա անցնում է Սիչավա, ահանատես է լինում. կրոնական հոգի վրա, հայերի դեմ հարուցված հալածանքներին Ռումինիայում, որի առթիվ և գրում է՝ «Ողբ ի վերայ Օլախաց երկրի հայերուն» բանաստեղծությունը:

Մ. Թոխաթեցին երկար տարիներ ապրում է Լեմբերգում. դպրի և նոտարի պաշտոն է տանում, մոտից շփվելով ժողովրդի հետ: Բացի ներքևում հիշված բանաստեղծություններից, նա ընդ-օրինակել է բաղմաթիվ ձևադրեր, սյուրապել է մանրանկար-չությամբ և կաղմարարությամբ:

Մինաս Թոխաթեցու ներքևում հիշված ողբը մի բողոք է Մոլդավայում (1551—1552 թ.) հայերի վրա կատարվող միջ-նադարյան հալածանքների [բռնի միջոցներով հավատափոխու-թյուն]: Պարզ, ազդու լեզվով գրված մի տաղ է դա: Մինաս Թո-խաթեցու մյուս տաղերից՝ «Տաղ և գովասանք Հերեսի» գրվածքը արտահայտում է երգչի կարոտը դեպի հայրենի կենցաղը: Գրված է ուրախ, զվարճալի պատկերներով: «Գովասանք ի Գրիգոր վարդապետ» տաղը մի ներբող է, ուղղված Գրիգոր Վարա-գեցուն: «Տաղ ի վերայ մահուան» — բարոյափիլիսոփայական զըր-վածք է: Մ. Թոխաթեցին ունի նաև այլ երգիծարանական ոտա-նավորներ, ուրախ տաղեր՝ «Վասն ակոայի», «Վասն ուրախու-թեան» և այլն:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ*)

130^Բ. Ողբ ի վերայ Օլախաց երկրի հայերուն: Ք. Պատկա-նյան. Նշխարք. մատենադր. հայոց: Ս. Պետրոսըրդ. 1884. էջ 53—58: Պատմաճյան. «Մասիս» 1886. № 3832—3837. Գովրեկյան Գ. Հանդ. Ամս. 1888. էջ 37—40, 62—63: Ալիշան Ղ. Կամենից. Տարեդիրք Հայոց Լեհաստանի և Ռումինիոյ: Վենետիկ. 1896. էջ 20—27:

*) Տրվում է ն. Ակինյանի Միջնադարյան տաղասացների Գ. Հինչ պան-դուխտ տաղասացներ գրքից: Վիեննա. 1912. էջ 57—114:

1307. Գովաստանք հերիսի. հրատարակություններ՝ Արևելյան
մամուլ. 1886. էջ 17—19, Սիոն 1874. էջ 132—133. Կ. Կոստանյուն
նոր ժողովածու. Ա. էջ 50—56. Հանդ. Ամս. 1921. էջ 159—162.

1308. Գովաստանք ի Գրիգոր վարդապետ. հրատ. Սրուանձ-
այան Գ. Արևելյան մամուլ. 1885. էջ 123.

1309. Տաղ «Իր» կամ «Տաղ գեղեցիկ ի ժամ ուրախութեան
երկու լեզուէ»։ Հրատ. Գիրք զպրութեան և տաղարան. Կ. Պոլիս
1714. էջ 209—211. Գրքույկս որ կոչի տաղարան. Կ. Պոլիս.
1740. էջ 310—312.

1310. Տաղ գղջական. Հրատ. Բազմավեպ. 1883. էջ 212.

1311. Տաղ ի վերայ ընդունայնության աշխարհի. Չեռազիր
Միթարյան մատենադ. № 441. թղ. 4ա.

1312. Վասն աղուայի. «Աղուաներս հալի մի չունի...»։ 1695
(ձեռ.)։

1313. Ի վերայ ձանձի. «Յորժամ մտանք թամուզ ամիս...»
1695 (ձեռ.)։

1314. Վասն թիւթիւնի. «Թէ հարցանեմք ի սուրբ գրոցն...»
1695 (ձեռ.)։

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1315. Ալիշան Ղ.—Կամենից. Տարեգիրք Հայոց Լեհաստանի
և Ռումինիոյ. Վենետիկ. 1896. էջ 20—27.

1316. Ալիւնյան Ն.—Մինաս Խոխաթեցի. Հանդ. Ամս. 1921.
էջ 25—41, 146—158. [Նույնը—Միջնադարյան տաղասացներ. Դ.
Հինգ պանդուխտ տաղասացների վիճենա. 1921]։

1317. Ալիւնյան Ն.—Խոխաթեցւոյ Ողբ ի վերա երկրին Օլա-
խաց. Հանդ. Ամս. 1932. էջ 337.

1318. Գովրիկյան Գ.—Մինաս Խոխաթեցի. Հանդ. Ամս. 1888.
էջ 37—40, 62—63.

1919. Հայ դրականության պատմություն Պատրաստել
է ՍՍՈՄ Գիտությունների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի Գրա-
կանության և Լեզվի Ինստիտուտի բրիգադը. Խուլյատրված է ՀՍՍՄ
Լուսժողովրդատի կողմից որպես դասագիրք միջնակարգ դպրոց-
ների VIII դասարանի համար. Ընդհանուր խմբադրությամբ
ՍՍՈՄ Գիտությունների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի խմբ-
ագրական հանձնաժողովի Երևան. Հայպետհրատ. 1940. էջ 154—
155. Գիրք 1. [Մ. Մկրյան (ֆիլոլոգիական դիտ. թեկն.) Ա. «Հին»

շրջան» և «Միջին շրջան» Զարյան Ռուբեն (Ֆիլոսոֆ-կան դե-
թեկն.) Բ. «Նոր շրջան»-ի հայ գրականությունը XIX դարի առա-
ջին հիսնամյակում» րաժիւնը, Խմբ. պրոֆ. Հով. Մելիքյանի և
Խորեն Սարգսյանի:

1319. Սկրյան Մ. (Լսագմեց).—XIII—XVIII դարերի հայ աշ-
խարհիկ գրականություն: Ընտիր նմուշներ: Երևան. 1938. էջ
222—229:

1320. Պրֆյան Դ. - Լինաս Թոխաթեցւոյ ոգր ի վերս հայոց
աշխարհին Օլախացւ Հանդ. Ամս. 1895. էջ 97—103, 131—137:

ԱՏԵՓԱՆՈՍ ԹՈՒՍԱԹԵՑԻ

Ստեփանոս Թոխաթեցին ծնվել է 1558 թ. Թուսթում (Եզ-
դոկիա): 1602—3 թվին օսմանցիների կողմից Թուսթը ավե-
րելուց հետո դիմում է օտար երկրներ՝ նախ Կ. Պոլիս և ապա
Ղրիմի Կաֆա և Թևոդոսիա քաղաքները, որտեղ պարապում է
գրականությամբ, դրում է տաղեր, եկեղեցական մեկնություններ
և ապա ուսուցչություն է անում, գրադվում գրչությամբ: Մահ-
վան տարին անհայտ է: Ս. Թոխաթեցին գրել է. «Ողբ ի վերայ
Եւդոկիայ մեծ քաղաքի», որտեղ նկարագրում է երբեմնի ծաղկած
քաղաքի ավերումը վայրագ ասպատակների կողմից: Ունի նաև
հրգիծարանական ոտանավորներ՝ «Դանգատ ի ձեռաց լուսնու»,
«Գովասանութիւն Կաֆայի քահանայից վրայ», որտեղ ծագրում
է կրոնավորներին: Լեզուն անմշակ է, բայց ժողովրդահայն:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ*)

1321. «Ողբ ի վերայ Եւդոկիա մեծ քաղաքին, որ այժմ Թու-
խաթ ասի...»: Ալիշան Դ. — Հայապատում, պատմիչք և պատմու-
թյուն հայոց: Վենետիկ. 1901. Գ. հտ. էջ 307—316:

1322. Տաղ ի Կաֆա: Հայապատում, պատմիչք և պատմու-
թյուն հայոց: Վենետիկ. 1901. Գ. հտ. էջ 252—253:

*) Բերում ենք ն. Ակինյանի Միջնադարյան տաղասացներ. Գ. Հինգ
աղանդութաւ տաղասացներ գրքից: Վիեննա. 1921. էջ 117—137:

1323. «Ողբ ի վերայ վաղամեռիկ եղբոր իւրոյ Յակոբ քահանայի եւդոկեցւոյ. գրեալ յամին 1604. «Յոյս» 1870, էջ 126—127. Բազմավեպ. 1922. էջ 161—167.

1324. Գովասանք Կաֆայու քահանայից վերայ. Հրատ. Ե. Շահադիդ. Ազգագր. հանդ. Թ. 1902. էջ 71—72.

1325. Գանգատ ի ձեռաց լուոց և ճանճից ասացեալ ի Ստեփանու Թոխաթեցւոյ (1614 թ.) Կ. Կոստանյան. Նոր ժողովածու. Միջնադարյան հայոց տաղեր ու ոտանավորներ: Ա. պր. Թիֆլիս. 1892. էջ 62—64.

1326. Յիշատակարան: Հրատ. Յոյս ամսագր. [Արմաշ] 1870. էջ 126—127. և Բազմավեպ. 1907. էջ 401.

1327. Բանք և մխիթարականք Ստեփանոս Թոխաթեցի անպիտան և անարժան իրիցւոյ: Բազմավեպ. 1922. էջ 129—132.

1328. Պատմական Յիշատակարան շարահնոցին գրելոյ յամի 1603, ուր կպատմէ Գարա Նազըճիներու ասպատակութիւնք ի Փոքր Ասիա և առումն Թոխաթի (1602): Հրատ. Յոյս. [Արմաշ] 1870. էջ 126—127.

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1329. Ալիմյան. Ն.--Հինգ պանդուխտ տաղասացներ: 1. Վերթանես եպիսկոպոս Սանկեցի: 2. Մինաս Դպիր Թոխաթեցի: 3. Հակոբ երեց Թոխաթեցի: 5. Վաղար եպիսկոպոս Թոխաթեցի: Կենսագրական տեղեկություններ և ընագրեր: Վիեննա. 1921. Ժ+223 էջ.

ՀԱԿՈՒ ԵՐԵՅ ԹՈՒՍԱԹԵՅԻ

Ծնւել է 1573 թ.: Թոխաթի ավերումից հետո (1602—3 թ.) քնտանիքով գաղթում է Զամոսցա քաղաքը և տեղի հայ գաղութում քահանայություն անում:

Հակոբ Թոխաթեցին ընդօրինակել է եկեղեցական գրքեր, թարգմանել և ստղաշափել է գրանք. (Սաղմոսարան, Սաղմոս Դաւթի և այլն): Նա գրել է նաև հետեյալ ոտանավորները՝ 1) «Ողբ ի վերայ եւդոկիա քաղաքի» (1614 — 1620 թ.): Այս ոտանավորը

գրվել է Թոխաթի տոման և ավերածության վրա: Նույն բանը ողբացել է նաև Ստեփանոս Թոխաթեցին, բայց Հակոբ երեցը նկարագրում է անմիջապես ավերածության հաջորդող վիշտը և սարսափը: «Գովք Յակոբ Այվաթենցի» — մի ոտանավոր — նամակ է՝ ուղղված իր ուսուցչին: «Տաղ վասն կենաց մարդկան» — նկարագրում է մարդու մանկությունից մինչև ծերություն՝ հասակի երևույթները: Ունի նույնպես զուտ կրոնական գրվածքներ, որոնց վրա կանգ չենք առնում:

Հակոբ Թոխաթեցին թարգմանել է «Եօթն իմաստասիրաց պատմութիւն»-ը (1614 թ.) լեհերենից: Այս գիրքը ունեցել է բազմաթիվ հրատարակություններ, որոնցից ն. Ակինյանը իր — Հինգ պանդուխտ տաղասացներ (Վիեննա. 1921. էջ 193—202) գրքում հիշատակում է հետևյալները: 1) հրատարակութ. Կ. Պոլում. 1693 թ. 2) «Գիրք պատմութեան կայսերն Փոնցիանոսի և կնոջն, և որդւոյն Դիոկղետիանոսի: Եւ Եօթացն իմաստասիրաց և վիճակս նորատիպ որ և ի միջի սորին եղաք: Կ. Պոլիս 1721: [էջերը չեն նշված]: 3) «Գիրք պատմութեան կայսերն Փոնցիանոսի և կնոջն Թագուհւոյ. և որդւոյ նորին Դիոկղետիանոսի և Եօթացն իմաստասիրաց: — Կ. Պոլիս. 1740: 4) Անծանոթ հրատարակություն, Կ. Պոլիս. 1743 [հիշում է Գ. Զարպհանալյան. — Պատմ. հայկական տպագրության: Վենետիկ. 1895 էջ 270]: 5) «Գիրք պատմութեան կայսերն Փոնցիանոսի, և կնոջն Թագուհւոյ և որդւոյ նորին Դիոկղետիանոսի և Եօթացն իմաստասիրաց»: Մադրասա 1790: — 6) «Գիրք պատմութեան կայսերն Փոնցիանոսի և կնոջն Թագուհւոյ և որդւոյ Դիոկղետիանոսի, և Եօթացն իմաստասիրաց»: Կ. Պոլիս. 1792: — 7) Հրատ. Կ. Պոլիս. 1796. [հիշատակում է Հ. Գալեմքարեանը]: — 8) «Գիրք պատմութեան կայսերն Փոնցիանոսի...» Կ. Պոլիս. 1804: — 9) «Պատմութիւն կայսերն Փոնցիանոսի...» Թիֆլիս. 1857 [Հրատ. Գուլամիրյան գրատան]: Այս գիրքը հայերենից թարգմանվել է տաճկերեն [1803 թ. 1881 թ. 1912] ռուսերեն [Մոսկվա. 1847 թ.], ֆրանսերեն ևսլոն:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

1330. Ողբ ի վերայ Եւդոկիա քաղաքին՝ որ այժմ Թոխաթ ասի...: Ակինյան Դ. — Հայաստանում. պատմ իշք և պատմություն Հայոց: Վիենետիկ. 1901. հտ. Գ. էջ 317—322:

1331. Գովֆ Հակոբ Այվաթենցի [Իր ուսուցիչն է եղել Ձեռագիր Մխիթարյան մատենադարանի. № 797. թղ. 228—230 ա].

1332. Տաղ վասն կենաց մարդկան նորին Յակոբի ասացեալ: Հրատ. Համբարաբեր Ռուսիոյ. 1863 թ. 40—43. էջ 7—8. Բազմագեղ. 1865. էջ 208—211.

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1333. Ակիճյան Ն.—Հակոբ երեց Թոխաթենցի: Հանդ. Ամս. 1921. էջ 273—285, 374—385. [Նույնը—Հինգ պանդուխտ տաղասացներ: Վիեննա. 1921].

ՂԱԶԱՐ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԹՈՒՍԱԹԵՅԻ (1550—1610)

Ղազար Թոխաթենցին նույնպես ականատես է եղել Թոխաթի ավերմանը (1602—3 թ. թ.), Նա գաղթել է Ուկրաինա (Եազլովկա քաղաք 1605—6 թ. թ.): Բացի ձեռագրերի ընդօրինակումից, զրեղ է տաղեր, որոնցից Ն. Ակիճյանը՝ իր «Հինգ պանդուխտ տաղասացներ» (Վիեննա, 1921. էջ 205—216) զրբում հիշատակում է հետևյալները՝

ՏՊԱԿՐՎԵԼ ԵՆ

1334. «Գովասանք Կարապետ արքեպիսկոպոսի ի Թոխացի Ղազար եպիսկ. ասացեալ»—2. «Գովասանք ի վերայ Թոխաթ քաղաքին»—իւր հայրենիքի գովեստն է անում: 3. «Ողբ ի վերայ Կոտորածին Թոխաթի» և 4.—«Ողբ ի վերայ սովոյն Թոխաթի»—նվիրված են Թոխաթի 1602 թ. Կոտորածին և դրան հաջորդող սովին: Այս տաղերից միայն կտորներ է հրատարակել Ն. Ակիճյանը վերը հիշված գրքի մեջ:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

1335. Ակիճյան Ն.—Հինգ պանդուխտ տաղասացներ: 1. Վերթանես եպիսկոպոս Սոնկեցի:—2. Մինաս Դպիր Թոխաթենցի:—3. Ստեփանոս երեց Թոխաթենցի:—4. Հակոբ երեց Թոխաթենցի:—5. Ղազար եպիսկոպոս Թոխաթենցի: Կենսագրական տեղեկություններ և բնագրեր: Վիեննա. 1921. թ. 223 էջ:

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՂՐԻՄԵՅԻ

Մարտիրոս Ղրիմեյին (1605--1683 թ. թ.) աշակերտել է ժամանակի հայտնի տաղասաց Ստեփանոս Թոխաթեցուն: Պերթվածներին հիմնական մոտիվը սուր երգիծանքն է: Նա ծագրում է ժամանակակիցների բարքերը, մերկացնում է կղերի կաշառակերությունը, ազահությունը, նկարագրում է աստիճանավորներից կեղեքվող ժողովրդի կյանքը: Ունի նաև բնության գեղեցիկ նկարագրություններ:

Մարտիրոս Ղրիմեյին ոտանավորով գրել է «Ժամանակագրութիւն Հայոց թագաւորների» որի վերջին մասը կիլիկիային է վերաբերում և Դյուլորեն թարգմանել է ֆրանսերեն՝ Recueil des Croisades-ի մեջ:

ՏՊԱԳՐՎԱԾ ԵՆ

1336. Տաղ գինովո. «Այսօր խմենք...»: Բազմավեպ. 1875. էջ 106:

1337. Տաղ ուրախության:—Այսօր տօնեմք: Ճոաքաղ. 1859. էջ 45—46:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1338. Ակինյան Ն.—Հինգ պանդուխտ տաղասացների: Վիեննա. 1921. էջ 205—216. Կոստանյան Կ. Նոր ժողովածու: Բ. պրակ. էջ 47—49, 49—52 [Մարտիրոս Խարայիսարցի անունով]:

1339. Լեո.—Հայկական տպագրություն: Մեր կյանքը, դրականությունը անցյալում: Հտ. I. XVI—XVII դար: Արտատպած Մշակ լրագրից: Թիֆլիս. 1901. էջ 284—288:

1340. Պատկանյան Ք.—Մարտիրոս Ղրիմեյու ժամանակագրությունը: Փորձ. 1880. № 1. էջ 36:

1341. Տաշյան Հ.—Յուդայի հայերեն ձեռագրաց մատենագրության Մխիթարյան ի Վիեննա: Վիեննա. 1895. էջ 1034, 1112:

1342. Դյուրոյան Հ.—Մարտիրոս Ղրիմեյի կամ Կաֆացիի տաղերը—Թրակիո և պոլիկարահայոց վրայոք: Բազմավեպ. 1929:

ԳՐԻԳՈՐ ԴԱՐԱՆՂԱՅԻ

Գրիգոր Դարանդացին (1576—1643 թ. թ.) ունի ինքնա-
կենսագրություն կամ ժամանակագրություն, որ ընդգրկում է
1595—1640 թվականները եղած զեպքերի մասին կարևոր տեղե-
կություններ:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ Է

1343. Ժամանակագրութիւն Գրիգորի վարդապետի Կամախեց-
ւոյ կամ Դարանաղցւոյ: Հառաջարանով և հալելովածներով հրա-
տարակեց Մեսրոպ վ. Նշանյան: Երուսաղեմ, 1915 շ. 667 էջ:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1344. Ալիշան Ղ.—Այրարատ: Բնաշխարհ Հայաստանյայց
Վեհեպոկ, 1890, էջ 164, 578:

1345. Աեինյան Ն.—Ժամանակագրութիւն Գրիգոր վարդա-
պետի Կամախեցւոյ կամ Դարանաղցւոյ: Մեկ նմանատիպ պատ-
կերով, հառաջարանով և հալելովածներով: Հրատ. Մեսրոպ վ.
Նշանյան: Երուսաղեմ, 1915, էջ շ. 667. [Դրախոսսական]: Հանդ.
Ամս, 1920, էջ 184—188:

1346. Օրմանյան Մ. եպ.—Ազգապատում: Հայ ուղղափ. եկե-
ղեցւո՞ւ անցքերը սկզբից մինչև մեր օրերը հարակից ազգային
պարագաներով պատմված: Հտ. Բ. Կ. Պոլիս, 1912, էջ 2317—
2318, 2494—2495:

ԶԱԲԱՐԻՍ ՍԱՐԿԱՎԱԳ

Զաքարիա Սարկավազը XVII դարի պատմիչ է: Իր աշխա-
տության Ա հատորում համառոտ պատմում է հին պարսից,
Աղեքսանդր Մեծի, Արշակունիների, Սասանյանների մասին, ա-
պա անցնում է մեկեն Ճհանշահի պատմությանը, որ 1438 թվին
իշխում էր Պարսկաստանում: Բ. հատորի մեջ ավելի մանրա-
մասը նկարագրում է օսմանցիների և պարսից պատերազմները,
հա, ժողովրդի կրած կոտորածները, քայքայումը:

Կարևոր է երևանի խանության և Առարատյան դաշտի ժողովրդի քաղաքական-տնտեսական դրուժյան նկարագիրը:

Կան նաև հետաքրքիր տեղեկություններ հայերի կենցաղի, սովորությունների մասին:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ Է

1347. Զաքարիա Սարկաւազի պատմագրութիւն: Վաղարշապատ 1870. Ա. հտ. 87 էջ. Բ. հտ. 143 էջ. Գ. հտ. 46 էջ.

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1348. Ալիշան Ղ.—Հայապատում. պատմիչք և պատմութիւն հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 132:

1349. Ալիշան Ղ.—Այրարատ. բնաշխարհ Հայաստանյայց: Վենետիկ. 1890. էջ 41, 174, 295:

1350. Կենսագրութիւն Զաքարիա պատմագրի սարկաւազի Հովհաննավանա: Արարատ. 1870. էջ 151—155:

1351. Զարայեանուլյան Գարեգին.—Հայ դպրության պատմութիւն: Նոր մատենագրութիւն: Վենետիկ. 1905. էջ 137—141:

1352. Լեո.—Հայկական տպագրութիւն: Մեր կյանքը, գրականութիւնը անցյալում: Հտ. I. XVI—XVII դար: Արտատպած Մշակ լրագրից: Թիֆլիս. 1901. էջ 279—284:

ՀԱԿՈՒ ԿԱՐՆԵՑԻ

Հակոբ Կարնեցին ապրել է XVII դարում և նկարագրել է 1622—1662 թ. թ. քաղաքական դեպքերը, էրզրումի նշանավոր անցքերը: Ներքևում հիշատակված «Բանս է զՎերին Հայոց ի Յակոբ Երիցուէ» գրվածքը մի տեղագրութիւն է էրզրում քաղաքի և նրա շրջակա գավառների, որտեղ նկարագրում է նաև ժողովրդի տնտեսական կյանքը, կենցաղային պայմանները, վաճառականութիւնը, փաշաների վարչական կարգերը, դատավարութիւնը և այլն: Այդ նյութը ունի պատմական արժեք:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ Է

1353. Բանս է զՎերին Հայոց ի Յակոբ Երիցուէ: Կ. Կոստանյանի—Հակոբ Կարնեցի. տեղագիր Վերին Հայոց: Հիշատակարան Ժէ. դարու: Վաղարշապատ. 1903. էջ 9—61:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1354. Կոստանյան Կ.—Յակոբ Կարնեցի. տեղագիր Վերին Հայոց: Հիշատակարան ժէ դարու: Վաղարշապատ. 1903. 75 էջ:

ՊԵՏՐՈՍ Վ. ՂԱՓԱՆՅԻ

Պետրոս Ղափանցին սիրո երգիչ է: Նրա երգերը ուսումնասիրող Ն. Քարամյանը գրում է. «Նա թեև այլաբանական քողով է ծածկում, սակայն այդ քողն այնքան թափանցիկ է, որ ամեն ոք կարող է դրա հետևը ծածկված զգացմունքը տեսնել: Ղափանցու երգերի զրեթե կեսից ավելին նվիրված է վարդի և սլապուլի սիրոյն և Աստվածածնին, որոնք ամենն էլ սիրոյ երգեր են»*)

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

1355. Գրգուլի կոչեցեալ երգարան: Ասացեալ 'ի յետնորդ միարանէ՝ մօրն լուսոյ սրբոյ էջմիածնի 'ի Պետրոսէ վարդապետէ Ղափանցոյ: Կ. Պոլիս. 1772. 172 էջ:

1356. «Աղաղակ խորհրդարար՝ առ բարձրեալն Աստուած ի Խաչին, վասն փրկութեան մարդկանց ազգին»: Տեկանց Ար. վրդ. Հայերգ. մեղեդիք. տաղք և երգք: Թիֆլիս. 1882. էջ 80—81:

1357. Ալեկոծութենէ հոգւոյս. «Աշխարհս է ահադին ծով լայնատարած»: Արարատ. 1895. էջ 15:

1358. զՎարդէ իմանալոյ: «Ի հրոյ սիրոյդ վառեալ հոգիս՝ վառի և ոչ հովանայս: Արարատ. 1895. էջ 15:

1359. զՎարդէ և զլուսնահաւուն պարզ բանիւ: «Ծիլ ծիլ ոսկի է վարդի թերթերն»: Արարատ. 1895. էջ 16:

1360. Տաղ ուրախութեան. «Պայծառ արփին արդ բարձրացաւ»: Մկրյան Մ. XIII—XVIII դարերի հայ աշխարհիկ գրականություն: Երևան. 1938. էջ 207:

1361. «Փութա՝ առ մեղ, նախշուն կաքաւ»: Մկրյան Մ. XIII—XVIII դարերի հայ աշխարհիկ գրականություն: Երևան. 1938. էջ 208—209:

* Քարամյան Ն.—Հին հայ երգիչներ: Արարատ. 1895. էջ 12—16.

1362. «Առաւոտեան քաղցր և անուշ հովերն» Միանսարյան
Մ. Մ. Քնար հայկական. Ս. Պետերբուրգ. 1868. էջ 417—426:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1364. Միանսարյան Մ. Մ.—Քնար հայկական. Ս. Պետեր-
բուրգ. 1868. էջ 417—426:

1365. Տեկանց Ար. վրդ.—Հայերգ. մեղեդիք, տաղք և երգք:
Թիֆլիս. 1882. էջ 80—81:

1366. Քարամյան Ն.—Հին հայ երգիչներ: Արարատ. 1895.
էջ 12—16:

ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԽԱՍՊԵԿ ԵՐԵՅ ԿԱՓԱՅԻ

Խաչատուր Խաապեկը (1610—1686) Ղրիմի Կաֆա քաղա-
քից է, Խաապեկ մականունով: Գործել է իբրև ուսուցիչ, գրիչ,
ծաղկող և կաղմող: Ժամանակակիցները անվանում են, «Իիլիսո-
փա ներհուն», «բանաձին միտք», «պետ երաժշտոց» ևլն, որից
երևում է, որ նա եղել է իր ժամանակի աչքի ընկնող բանաս-
տեղծը և երգիչը: Մեզ են հասել 1 գանձ և 6 տաղեր, որոնք
գրված են պարզ լեզվով. բնության գովքն են երգում, սիրո
երգեր են:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

1367. Տաղ ի վերայ վարդին և անուշադուտ ծաղկանց. ի
Խաապեկէ ասացեալ: Կոստանյան Կ., Նոր ժողովածու. հտ. Բ.
Թիֆլիս. 1892. էջ 11—14. Տեկանց Ար. վրդ.—Հայերգ. մեղեդիք,
տաղք և երգք: Թիֆլիս. 1882. էջ 119:

1368. Խաապեկի ասացեալ ի վերայ սուրբ Աստուածածին:
Կոստանյան Կ., Նոր ժողովածու. հտ. Գ. Թիֆլիս. 1896. էջ. 15:

1369. Տաղ սիրոյ և ուրախութեան. Կոստանյան Կ. Նոր ժո-
ղովածու. հտ. Գ.: Թիֆլիս. 1896 էջ. 12—15:

1370. Տաղ Ս. Աստվածածնի. Կոստանյան Կ., Նոր ժողովածու.
հտ. Դ. Վաղարշապատ. 1903 էջ 15:

1371. Ողբ ասացեալ տաղիւ չափիւ և ոտանաւոր՝ կսկիծ դառն ժամանակի... [1642] Հանդ. Ամս. 1935. էջ 343 [մի կտոր]:

1372. Տաղ ի վերա վարդին: Մ. Սկրյան.—XIII—XVIII դարերի հայ աշխարհիկ գրականություն: Ընտիր նմուշներ: Երևան. 1938. էջ 204—205:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1373. Պոտուրյան Մ.—[խմբ.] Դիցաւան: Գիրք Ա. Պուքրեշ. 1923. էջ 138—142:

1374. Ալիքյան Ն.—Խաչատուր Խասպեկ երեց Կաֆացի տաղասաց: Հանդ. Ամս. 1935. էջ 336—344:

ՍԻՄԵՈՆ ՎՐԴ. ԱՊԱՐԱՆՑԻ

Սիմեոն վ. Ապարանցին ապրել է XVI դարում Մոկաց երկրի Ապարանք կամ Ապարանից գյուղում: Նրա գրած «Վիպասանությունը» Լազար Փարպեցու պատմությունից մի համառոտություն է, գրված չափածո: Այս գրվածքում պատմվում է Պահլավունիների տոհմի և Մամիկոնյանների մասին: Վիպասանությանը կցված է՝ 1) «Յիշատակարան և տաղաչափութիւն Պատմութեան Ապարանից, Ս. Նշանի, քաղեալ ի հեղինակութենէ Նարեկացւոյն Գրիգորի», 2) «Ողբ ի վերայ Մեծոփոյ ս. Ուխտին», 3) Համառոտ «Յիշատակարան վասն առման Դաւրիժոյ յՕսմանայ և 5) «Ողբ ի վերայ Աղգիս Հայոց»:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

1375. Սիմեոն վարդապետի Ապարանցւոյ Վիպասանութիւն սակս Պահլաւունեացն դարմի և Մամիկոնեանցն սեռի: Վաղարշապատ. 1870. 162 էջ:

1376. Ողբ ի վերայ Մեծոփոյ ս. Ուխտին: Արարատ. 1870:

1377. Ողբ ի վերայ տառապեալ աղգիս Հայոց: Արարատ. 1870:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1378. Ալիշամ Ղ.—Հայաստանում. պատմիչք և պատմություն հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 127—128:

1379. Զարպեանալլան Գ.—Հայկական հին դպրության պատմություն: Բ. հտ. Նոր մատենադր. Վենետիկ. 1878. էջ 250:

ԱՌԱՔԵԼ ԴԱՎՐԻԺԵՅԻ

Առաքել Դավրիժեցին ծնվել է XVI դարի վերջերին, մահացել է 1670 թվականին: Նրա ծննդավայրն է Թավրիզը (Դավրիժ), սովորել է էջմիածնում: Իր պատմության երեսուներորդ զլխից տեղեկանում ենք, որ նա, իբրև նվիրակ, շրջել է Հայաստանի շատ վայրեր և Փոքր Ասիայում:

Առաքել Դավրիժեցին գրել է վաթսուն տարվա պատմություն՝ 1602—1662 թվականները: Նա պատմում է Պարսկական Շահաբաս թագավորի և այլ պարսիկ խաների Հայաստանում կատարած ավերածությունները, մանրամասը նկարագրում է հայերի բռնի դադթեցումը Արարատյան դաշտից դեպի Պարսկաստանի խորքերը, էջմիածնի ու կղերի պարսիական կռիվների մասին և ապա կանգ է առնում երկրի կուլտուրական շինարարության վրա: Դավրիժեցին գրում է իբրև ականատես և կամ անմիջորեն իր նյութը քաղում է ականատեսներից: Նա իր պատմության վերջում կցել է հետաքրքիր տեղեկություններ՝ թանկագին քարերի տեսակների մասին:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

1380. Գիրք պատմութեանց. շարադրեսլ վարդատեսին Առաքելոյ Դաւրէժացւոյ: Սակս դիպուածոց Հայաստանեայց և ևս դաւառին Արարատայ և մասին Գողթան գաւառի սկսեալ ի թըռւոյն Հայոց 1054 մինչև յաւարտ պատմադրութեանս. այլ և ի յիշումն ածեալ մասնաւորաբար աստի և անտի... Եւ վերակազմութեամբ Տեսուն Ոսկան Երևանեցւոյ: Ամստերդամ. 1669. 650 էջ:

1381. Պատմութիւն Առաքել վարդապետի Դաւրիժեցւոյ, սակս դիպուածոց Հայաստանեայց և ևս գաւառին Արարատայ և Գողթան գաւառի, սկսեալ ի ՌԾԴ. թուականէն Հայոց մինչև ի ՌՃԺԲ թ. էջմիածին. 1884. 524 էջ:

1382. Պատմութիւն Առաքել վարդապետի Դաւրիժեցւոյ սակս դիպուածոց Հայաստանեայց և գաւառին Արարատայ և մասին Գողթան գաւառի, սկսեալ ի ՌԾԴ. թուականէն Հայոց մինչև ի ՌՃԺԲ. թ.:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1383. Ալիշան Ղ.—Հայապատում. պատմիչք և պատմություն հայոց: Վենետիկ. 1901. էջ 331—332:

1384. Զարպիհանալյան Գ.—Հայ դպրութեան պատմություններ. Նոր մատենագրություն: Վենետիկ. 1905. էջ 172—179:

1385. Զամինյան Կ.—Հայ գրականութեան պատմություն: Ն. Նախիջևան 1914. էջ 293:

1386. Патканов К.—Драгоценные камни, их названия и свойства по понятиям Армян в XVII веке. С. Петербург. 1873.

1387. Զամչյան Մ.—Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև զամ տեառն 1784. ըստ աւանդելոյ այլևայլ մատենագրաց. ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս տրուեալ: Վենետիկ. Ա. հտ. 1784. էջ 17:

ԴԱՎԻԹ ԲԱՂԻՇԵՅԻ

17-րդ դարի պատմիչ է Դավիթ Բաղիշեցին: Ունեցել է «Բանասէր» համեստ կոչումը. եղել է վարդապետ: Ունի պատմական ժամանակագրություն «Ծաղկաքաղ պատմութիւն Հայոց» վերնագրով, որ երկու մասի է բաժանւում.—ա. մասում տալիս է հայոց պատմությունը, օգտւելով՝ Մ. Խորենացու, Փավստոս Բյուզանդի, Զենոբ Դլակի, Հովհաննէս Դրասխանակերտցու, Թովմա Արծրունու, Սամվել Անեցու պատմագրություններին. իսկ վերջի շրջանի պատմությունը՝ օգտւելով Թովմա Մեծոփեցու պատմությունից: Իր ժամանակի դեպքերը տալիս է որպէս աւանատես: Միայն հատվածներ են հրատարակւել Ղ. Փիրղալեմյանի հավաքածուի մեջ:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ Է

1388. Դավթի բանասիրի Բաղիշեցւոյ ծաղկաքաղ արարեալ ի բազում պատմագրաց վ. Յարեթի և սուղ ինչ զՍիմայ և զԲամայ, ստոյգ գտակաւ, բազում աշխատութեամբ, ընտրելով զլաւն և զպիտանին, անսխալապէս շնորհօք:

Յուցակ ձեռագրաց Խ. Վ. Դադյանի. (Կազմեց Հակոբ Թովհնյան): Վաղարշապատ. 1898. № 79. էջ 96—99.

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1389. Կիլիկեցի.—Դավթ Բաղիշեցի: Արարատ. 1898. էջ 120—124.

1390. Փիրղալեմյան Ղ. վրդ.—Նոտարք հայոց: [Հավաքեց և հրատարակեց]: Կ. Պոլիս. 1888, էջ 86, 122—123, 148, 209.

ԱԶԱՐԻԱ ՎՐԴ. ՍԱՍՆԵՅԻ

Ազարիան XVII դարի առաջին կեսերի գրող է (մեռել է 1628 թ.): Նա աստղագետ է, տոմարագետ և տաղասաց:

Նա իր «Ողբ ի վերայ հարուածոց աշխարհին Հայոց» բանաստեղծութեան մեջ պատմում է Ճիլալի թուրք բանակների ասպատակութիւնները Հայաստանում:

Ազարիայի աշխատութիւնները մեծ մասով ձեռագիր են և գտնվում են Վիեննայի Մխիթարյան մատենադարանում: Ն. Ակինյանը (Հանդ. Ամս. 1936. № 7—9) հիշատակում է հետևյալ ձեռագրերը՝ «ա) Յաղագս գիտութեան երկնից բարձութեան և պարունակացն. բ) Յաղագս որքանութեան եօթնհազար և երկիր իւրացն. գ) Յաղագս գիտութեան Արեգական թաւալմանցն. դ) Վասն գիտութեան հինգ աւուրց Արարչութեան. ե) Յաղագս գիտութեան Հայոց թուականի. զ) Տօմար արեգական և լուսնի. է) Աշխարհացոյց Պտղոմէոսի. ը) Կարգ և թիւ կաթողիկոսաց Հայոց. թ) Հաւաքածո կանոնագրաց»:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1391. Ակինյան Ն.—Ազարիա վարդապետ Սասնեցի աստղագետ, տոմարագիր և տաղաչափ: Հանդ. Ամս. 1936. էջ 327—337:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ № 1

Ներքևում նշված զրքում հրատարակված են երկու հիշատակարաններ, որ որոշ պատմական նշանակություն ունեն և գաղափար են տալիս, թե ինչպես 1662—1677 թ. թ. Լեհաստան գաղթած հայերը բռնությամբ դավանափոխ են արվել, և հայ ու լատին քարոզիչների դերը այդ գործում:

Հիշատակարանների հեղինակները լատին քարոզիչներ են, որ անձամբ մասնակցել են հայերի դեմ տարված հալածանքներին:

Գրքի մեջ ղեկավարված են հետևյալ նյութերը. 1. Հառաջարան (Կ. Եզյանի է-ՆԲ. էջ), 2. Առաքելի վարդապետի Դաւրիժեցւոյ Գիրք պատմութեանց (գլ. ԻԸ.), 3. Մատենադրութիւնք պատմութեան հայոց Լեհաստանի 4. Կարճառոտ տեղեկութիւնք զարդի վիճակէ զսկզբանէ և զծաւալմանէ Առաքելական քարոզչութեանն առ հայս Լեհաստանի, Վալախւոյ, մերձակայ աշխարհաց (Ալոյիսիոս Պիդու քարոզչի). 5. Ընդարձակ տեղեկութիւնք զմիանալոյ ժողովրդեանն հայոց Լեհաստանի ընդ կաթոլիկ եկեղեցւոյն. յամի տեառն 1676:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ Է

1392. Բռնի միութիւն Հայոց Լեհաստանի ընդ եկեղեցւոյն Հըռովմայ. ժամանակակից յիշատակարանք: Ս. Պետերբուրգ. 1884. ԿԸ+270+Ը էջ:

ՌԻՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1393. Այվազյան Գաբրիել արքեպ.— Նիկոլ եպիսկոպոս և պատմություն դարձին Հայկազանց Լեհաստանի ի կաթոլիկություն: Արարատ. 1877. էջ 7, 45, 84, 128, 167, 203, 214 և առանձին զրքով. Վաղարշապատ. 1877:

1394. Բաստամյան Վահան վ.— Իրավաբանական հետազոտությունք, ծանոթություններ Միլիթար Գոշի Դատաստանագիրք Հայոց: Վաղարշապատ. 1880. 420+ԺԲ էջ:

1395. Bischoff D-r F.— Ueber das alte Recht der Armenier in Polen. Oesterr. Blätter für Literatur. (Beilage zur Wiener Zeitung, 1857, №№ 28, 33, 37, 39).

1396. Bischoff D-r F.— Urkunden zur Geschichte der Armenier in Lemberg. Wien. 1864.

1397. Bischoff D-r F.—Das alte Recht der Armenier in Polen, in Sitzungsberichte der Kaiserl. Akademie der Wissenschaften. Wien. 1862, XL Band II Heft.

1398. Բժշկյան Մ.—Ճանապարհորդութիւնն ի Լեհաստան և յայլ կողմանս բնակեալս ի Հայկազանց սիրելոց ի նախնեաց Անի քաղաքին. Վենետիկ. 1830. Բ. մաս.

1399. Իննիմյան Ղ.—Հնախոսութիւնն աշխարհագրական Հայաստանեայց աշխարհի. Հտ. Առաջին. Վենետիկ. 1835. էջ 343—348.

1400. Նիկոլ Եպիսկոպոս և հալածանք նորա ընդդեմ Հայկազանց Լեհաստանի. Մասյաց Աղափնի. 1857.

1401. Միջնադեպ Հայոց ազգի պատմութենեն. Նիկոլ կամ Հայոց ազգի կրած տարաբաղդութիւնքը Լեհաստանի մեջ. Ս. Պետերբուրգ. 1864.

1402. Չամչյան Մ.—Պատմութիւնն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի միջև ցամ տեառն 1784. ըստ ավանդելոյ այլևայլ մատենագրաց. ի զից գիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս տրոհեալ. Հտ. Գ. Վենետիկ. էջ 630—643.

1403. Տեղագրութիւնն Հայոց դաղթականութեան որք ի Մոլտովալաքիա, Հունդարիա և ի Լեհաստան. Ուղեորութիւնն յամի 1876. Արշակայ Մ. Ալթունյան. Ֆոքլան. 1877.

ԶԱԲԱՐԻԱ ԱԳՈՒԼԵՅԻ

Զաքարիան, Ագուլեցի մի վաճառական (1630—1691 թ. թ.), այցելելով Իրանի, Տաճկաստանի և Արևմտյան Եւրոպայի շուկաները, գրել է օրագիր՝ հետաքրքրական դիտողութիւններով:

Օրագրութեան մեջ կա ճանապարհորդած վայրերի և ուղիների նկարագրութիւնը, ժամանակագրական կարգով 1647—1681 թվականների մասին զանազան տեղեկութիւններ, իսկ վերջում Քրդունց ընտանիքի տոհմագրութիւնը:

Զաքարիա Ագուլեցու օրագրութիւնը Հայաստանի և հարեւոյսն երկրների մասին պարունակում է պատմական, տնտեսական, աշխարհագրական, ազգագրական հետաքրքիր տվյալներ:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

1404. Ջաֆարիա Աղուլեցու Օրագրությունը: Հրատ. ՍՍՌՄ Գիտությունների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի Երևան 1938. 199 էջ.

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1405. Дневник Закария Агулпеского. Изд. Армянского филиала Академии Наук СССР. Ереван. 1939. 159 стр.

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1406. Լեո.—Հայկական տպագրություն: Մեր կյանքը, զբրականությունը անցյալում: Հտ. I. XVI—XVII դար. Արտատպած Մշակ լրագրից: Թիֆլիս. 1901. էջ 291—295.

ԵՐԵՄԻԱ ՉԵԼԵՊԻ ԲՅՈՄՈՒՐԱՅԱՆ

Երեմիա Չելեպին (1635—1695 թ.) հասարակական գործիչ և աշխարհիկ հեղինակ է: Կ. Պոլսում տպարան է հիմնել (1677 թ.) և զբբեր հրատարակել: Ըստ բանասիրական տվյալների՝ Վենետիկի, Երուսաղեմի զրադարաններում և Հայկական ՍՍՌ Պետական Մատենադարանում կան հետևյալ ձևազիր աշխատությունները՝ 1. «Պատմութիւն համառօտ չորեքհարիւր տարւոյ Օսմանցւոց թաղաւորութեանցն, որ ի՝ Սուլթանէն մինչև այսմ Սուլթան Մուհամետս մ.թ. թաղաւորեն»։—2. «Թաղաւորութեան Օսմանցւոց համառօտիւ պատմութիւն»։—3. «Ոտիւ շարադրեալ անուանք թաղաւորաց Օսմանցւոց»։—4. «Պատմութիւն հրկիզման Կ. Պոլսոյ»։—5. «Պատմութիւն Ստամպոլոյ»։—6. «Համառօտ ստորադրութիւն Կ. Պոլսոյ նեղուցի»։—7. «Օրագրութիւն (1648—1663)»։—8. «Տարեգրական պատմութիւն»։—9. «Պատմական բանք իւրոյ ժամանակի յամի 1682»։—10. «Պատմութիւն նորո նահատակաց»։—11. «Վիպասանութիւն յԱպրօ Չելեպի»։—12. «Վիպասանութիւն յառումն Կրեաի կղզուց»։

Եղերը երկար ժամանակ հալածել է Երեմիա Չելեպի Քյոմուրճյանին: Նրա աշխատությունները, բացառությամբ «Սամալյուրյ պատմութեան» (մոտ 37 հատ.) մինչև հիմա էլ անտպ են:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ Է

1407. Երեմիա Չելեպիի Քյոմուրճեան Սամալյուրյ պատմութիւն: Հրատարակեց և ծանօթագրեց Ղոկտ. Թորգոմեան: Ա. հտ. Վիեննա, 1913: Բ. հտ. Վիեննա, 1932, 862 էջ:

ՌՈՒՍԵՐԵՆ ԹՄՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1407 ա. Антология Армянской поэзии с древнейших времен до наших дней. Под редакцией С. С. Арутюнян и В. Я. Кирпотина. Гос. изд. „Художественная литература“. Москва. 1940. стр. 303 [Иеремия Кемурджян.—Песня любви. Пер. В. Брисова.]

ՌՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1408. Ալիշան Ղ.—Հայապատում, պատմիչք և պատմությունն հայոց. Վենետիկ, 1901, էջ 133.

1409. Ալիևյան Ն.—Երեմիա Չելեպի Քյոմուրճյան, կյանքն և գրական գործունեությունը: Հանդ. Ամս. 1932, էջ 510, 624, 1933 թ. էջ 94. [Առանձին գրքով. Վիեննա, 1934].

1410. Զարպիսանյան Դարեգին.— Պատմություն հայերեն դպրության: Բ. հտ. Նոր մատենագրություն: Վենետիկ, 1905, էջ 360—362:

1411. Երեմյան Ս.—Երեմիա Չելեպի: Հանդ. Ամս. 1903:

1412. Ղեռ.—Հայկական տպագրությունը: Մեր կյանքը և գրականությունը անցյալում: Թիֆլիս, 1901, հտ. I, էջ 266—276:

1413. Իննիկյան Ղ.—Աշխարհագրություն չորից մասանց աշխարհի: Վենետիկ, 1804, հտ. I, էջ 62, 129—130:

1414. Նշանյան Մ.—Երեմյա Չելեպի Քյոմուրճյանի գանձնի մահ Հակոբ կաթողիկոսի. Հանդ. Ամս. 1933, էջ 588:

1415. Նշանյան Մեսրոպ Վ.—Օրագրություն Երեմիա Չելեպի Քյոմուրճյանի: Շողակաթ. հայապիտ. ժողովածու: Ա. գիրք. Վաղարշապատ, 1913 էջ 47—66:

1416. Չամչյան Մ.—Պատմություն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև պամ տեառն 1784. ըստ աւանդելոյ այլևայլ մատենագրաց ի վեց գիրս բովանդակեալ. և յերիս հասորս տրոհյալ: Վենետիկ, 1784, հտ. Գ. էջ 680, 688, 699, 700, 702, 710, 717, 718, 722, 723:

ԱՍԱԴՈՎ

Ղ. Ալիշանը իր «Յուզիկք հայրենեաց հայոց» գրքի Բ. հտ. 469 գրում է Ասապովի մասին, իբրև ժէ դարի տաղասացի: Համանական է, որ աշխարհական եղած լինի:

Ստույգ տեղեկություններ չունենք նրա կյանքի մասին: Տպագրված տաղերից երևում է, որ գրել է հոգևոր երգեր:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ Է

1417. Ուտանավորք. «Ո՞վ լոյսերամ դասք քահանայից»: Հանդ. Ամս. 1931. էջ 528.

ԶԵՌԱԳՐԵՐԻ ՄԵՋ

1. Տաղ դարնան ի վերայ բլրուլի: Զեռագ. Berlin, Or, Ms. oct, 446, 178 ա. Tubingen, Ma 98, 174 ա. (1668).

2. Տաղ առ սուրբ կոյսն: Զեռագ. Berlin. Ms. Or, ect. 446, 175 ա. (ժէ)

3. Տաղ աղօթական առ սուրբ Աստուածածին: Զեռագ. Berlin. Ms, or. oct. 446, 176 Բ. (ժէ). Վիեննայի Մխիթ. Մատ. № 577. 3 ա. (ժՀ):

4. Տաղ Աստուածածնի Ասապովի ասացեալ: Զեռագր. լրատ կարենյան ցուց.] № 2339, 461 ա. (ժէ):

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1418. Ալիշան Ղ. — Հուշիկք հայրենյաց հայոց: Վենետիկ. 1870. էջ 125.

1419. Ալիեյան Ն. — Ասապով ժէ դարու (1670) տաղասաց մը: Հանդ. Ամս. 1931. էջ 527—531.

1420. Անառյան Հ. — Յուշակ հայ ձեռ. Թավրիզի: Վիեննա. 1910. էջ 12.

ՀՈՎՆԱԹԱՆ ՆԱԶԱԾ

Ծանոթ է 1661 թ. Սիսիանի Երնջակ գավառի Շոութ գյուղում. (Նախիջևանի ավտոնոմ ՍՍՌ) Նախնական կրթությունն

ստացել է հոր մոտ, հետագայում սովորել է Ազուլիսի Թովմա առաքյալի վանքի հայտնի դպրոցում: Նա այդտեղ սովորել է լեզու, քերականություն, պարսկերեն, աստվածաբանություն. հետագայում էլ նույն դպրոցի ուսուցիչ է եղել:

1680-ական թվականներից Հովնաթան Նաղաշը սկսել է գրել «Ծիծաղական» ոտանավորներ, տաղեր և միաժամանակ երգել է քամանչայի ձայնակցությամբ: Բացի բանաստեղծ լինելուց, Հովնաթան Նաղաշը եղել է որմնանկարիչ, պատկերներ և ծաղկանկարներ է նկարել: 1710 թվից ասյրելով Թրիլիսիում, իրրե հրգիչ-երաժիշտ, նկարիչ, սիրտ կապ է ունեցել Վախթանգ 6-րդի պալատի հետ: Թրիլիսիում Հովնաթանը ունեցել է «քյարխանա», իր ասելով՝ նկարել է «գողալներու» պատկերները: 1723 թվին վերադարձել է իր հայրենի Շոռթ գյուղը և նույն տարին էլ մեռել:

Հովնաթան Նաղաշի հայտնի ոտանավորների թիվը 70—80-ի է հասնում՝ ցրված տարբեր ձեռագրերում: Նրա երգերի, տաղերի մեծ մասի նյութը—սերն է: Երկիծաքանական երգերում Հովնաթան Նաղաշը ծաղրում է՝ շրջապատի բացերը, կղերի տգիտությունը, շահամոլությունը: Հովնաթան Նաղաշի ազդեցությունն ուժեղ է եղել իր որդի Հակոբ Նաղաշի և հետագա շրջանի բանաստեղծների վրա:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

421 Մկրյան Մ.— XIII—XVIII դարերի հայ աշխարհիկ գրականություն: Ընտիր նմուշներ: Երևան, 1938. էջ 235—270: Տպագրված են հետևյալ երգերը:—1) Տաղ սիրոյ. «Նման ես կարմիր վարդի»:—2) Տաղ սիրոյ. «Այսօր ծագեցաւ նոր արե...»—3) Տաղ սիրոյ. «Նոր ծաղկեցավ այգին...»:—4) Տաղ սիրոյ... «Նոր գարուն է, հնչեաց հարաւ...»:—5) Տաղ սիրոյ... «Պատկեր մի տեսի լուսնի նման...»:—6) Տաղ սիրոյ... «Եկ գընամք պաղչեն...»:—7) Տաղ սիրոյ. «Այսօր եղև պայծառ արե...»:—8) Տաղ սիրոյ. «Ուստի կուգաս քաղցր ըլրուլ...»:—9) Տաղ սիրոյ. «Քանի՜ կանչեմ աման աման...»:—10) Տաղ սիրոյ. «Լուսնի նման պայծառ երես ըլորած...»:—11) Տաղ սիրոյ. «Քաղաք ես խութայի Մոսքով»:—12) Տաղ սիրոյ. «Ամէն առաւոտ կուգաս ծաղկներով»:—13) Տաղ ի վերայ Գուրջստանայ գողալներին...: Գովեմ սրտիւ ուրախական...:—14) Տաղ ի վերայ գարնան և ուրախութեան.

«Յորժամ եղև գարուն, արև ծագեցաւ...»—15. Տաղ սիրոյ.
«Առաւօտուց մէկ մի տեսայ զարդարած...»— 16. Տաղ ի վերայ
Այվազին ջրաղացին. «Յամենայն ժամ տաքուկ փառս տեսուն
Աստուծոյ...»—17. Տաղ ուրախութեան. «Յաւուրս՝ զարնան ժա-
մանակին...»—18. Տաղ ուրախութեան ի վերայ սեղանոյ. «Յորժամ
որ մարդասէրն Աստուած...»— 19. Օրհնութիւն գեղացի իրիցի
«Օրհնեցի շորեքանկիւնի տունս...»— 20. Տաղ ի վերայ մածունին
գոր ընծայ բերին Նաղաշ Յովնաթանին. «Յանկարծ լըւայ աւե-
տեաց ձայն...»— 21. Գովասանութիւն Երևանայ քաղաքին.
«Կամիք գովել դուք Երևան...»—22. Վարք հաւասար մոնթերին.
«Գրէ եկին էշի քարվան...»:

14². Նաղաշ Հովնաթան.—Աշուղը և Հովնաթանյան Հովնա-
թան նկարիչը: Փարիզ. 1910. 123 էջ²:

Բովանդակութիւն.—1. «Իմ եարըն նըստել դամով...»—2. «Նոր
տեսա մեկ նոր սիրելի...»—3. «Նման ես կարմիր վարդի...»—4.
«Այսօր ծագեցաւ նոր արև...»—5. «Այսօր ծագեցաւ այդին...»—6.
«Նոր գարուն է...»—7. «Պատկեր մի տեսի...»—8. «Գարուն
եղև...»—9. «Եկ զընամք պաղչէն...»—10. «Յասնեցաւ դա-
րուն...»—11. «Նաղելի ծաղիկ...»—12. Գովելի ծաղիկ ես դու...»—
3. «Այսօր ինձ խիտտ պատուական է...»— 14. «Ամէն առաւօտ
կուգաս ծաղկներով...»— 15. «Մանուշակ բանաւշա սըմբուլ...»—
116. «Գեղեցիկ պատկեր...»— 17 «Այսօր եղև պայծառ արև...»—
18. Ուստի կուգաս քաղցր բլրով...»— 19. «Բանի կանչեմ աման
աման...»—20. «Գարուն որ եղև ամսոյն ապրիլի...»—21. «Լուսնի
նման պայծառ երևա...»—22. «Գաղաք ես Խութայի Մոսքով...»—
23. «Առաւօտուց մէկ մի տեսայ զարդարած...»— 24. «Այսօր
յնծամք պարելով...»— 25. «Կանչեմ ֆիղան ահուղարով...»—26.
«Տաղ բուն բարիկենդանի...»— 27. «Եկայք այսօր Ելեալ ես այ-
վան...»— 28. «Տաղ առ Տիրամայրն. «Յամմարմնոց վերօրին-
եալ...»— 29. «Տաղ ի վերայ Այվազին Ջրաղացին. «Յամեն ժամ...»—
— 30. Խրատ սխտանի վասն հողւոյ. «Փառք և զոյութիւն...»—
31. Տաղ ուրախութեան. «Յաւուրս զարնան ժամանակին...»— 32.
Ոտանաւոր ասացեալ ի Նաղաշ Յովնաթանէ ի վերայ կատուին և
մկանց. «Կատուն մեռաւ...» 33.—Տաղ ուրախութեան. «Նստեմք ի
մեջիս...»— 34. «Աղօթք և տաղ գովասանութեան առ. ս. Աս-
տուածածին. «Ամենօրհնեալ Աստուածածին...».— 35. Տաղ ու-

*) Որոշ տաղեր վերը հիշված են:

քախութեան սեղանոյ. «Յորժամ մատուցուք...»—36. Տաղ սիրոյ. «Առաւօտուց գամ քո տեսուն»— 37. Տաղ ուրախութեան ի վերայ սեղանոյ. «Յորժամ որ մարգարէն...»— 38. Տաղ սիրոյ. «Ասել ես թե գարնան վախտը...»— 39. Տաղ ուրախութեան սեղանոյ. «Եկայք այսօր ժողովեցէք...»—40. Տաղ բուն բարեկենդանին. «Այսօր խիստ օր է...»— 41. Տաղ ի վերայ մածունին զոր ընծայ բերին Նաղաշ Յովնաթանին.»— Յանկարծ լա աւետեաց ձայն...» 42. Գովասանութիւն Երեանայ քաղաքին. «Կամեք գովել զուք Երեան»։— 43. Վարք հաւասար մոնթերին. «Գրէ եկին էշի քարվան...»— 44. Տաղ ի վերայ Զատկին հայոց. «Յորժամ գայ սլայծառ Զատիկ...»—45. Տաղ ի վերայ Գուրջատանայ գողալներին. «Գովիմ սըրտիս ուրախական»։— 46. Տաղ ի վերայ գարնան և ուրախութեան. «Յորժամ եղև գարուն...»։

ՌՈՒՍԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1423. Антология Армянской поэзии с древнейших времен до наших дней. Под редакцией С. С. Арутюнян и В. Я. Кирпотина. Гос. изд. „Художественная литература“. Москва. 1940. стр. 304—312. [Нагаш Овнатан. Песня любви. Пер. В. Брюсова.—2. Нег покоя мне. Пер. В. Брюсова:—3. Мпая, сжался. Пер. В. Брюсова:—4. Моя возлюбленная. Пер. С. Спасского:—5. Жестокый друг. Пер. Вс. Рождественского: —6. Песня о грузинских красавицах. Пер. П. Панченко:—7. Песня весны и радости. Пер. С. Спасского].

ՌՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1424. Ակինյան Ն.—Հովնաթան Նաղաշ և Նաղաշ Հովնաթանյանք և իրենց բանաստեղծական ու նկարչական աշխատությունք։ Հանդ. Ամս. 1911, էջ 211—231, 390—410։ Առանձին զրքով, Վիեննա 1911։

1424 ա. Լեոնյան Գ.—Նաղաշ Հովնաթան աշուղը։ Աղգադրակ. հանդես. 1911, գիրք XXI, էջ. 226—235։

1425. Լեոնյան Գ.—Հովնաթանյան Նաղաշները հայ նկարչության պատմության մեջ։ Սովետ. արվեստ. 1938, № 1, էջ 50—55։ № 2, էջ 24—29, № 4, էջ 51—55։

1426. Հայ գրականության սլատմություն։ Պատրաստել է ՍՍՌԽ Գիտությունների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի Գրականության և Լեզվի Ինստիտուտի բրիգադը։ Թույլատրված է ՀՍՍՌ Լուսժողկոմատի կողմից որպես դասագիրք միջնակարգ դպրոց-

ների VIII դասարանի համար: Ընդհանուր խմբագրությամ-
ՍՍՌՄ Գիտությունների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի խմբ-
ագրական հանձնաժողովի: Երևան. Հայպետհրատ. 1940. էջ 162—
166.

Գիրք 1. Մկրյան Մկրտիչ (ֆիլոլոգիական գիտ. թեկն) Ա.
«Հին շրջան» և «Միջին շրջան»: Ջարյան Ռուբեն. (ֆիլոլոգիակ-
գիտ. թեկն.) Բ. «Նոր շրջան»-ի «Հայ գրականությունը XIX
դարի առաջին հիսնամյակում» բաժինը]. Խմբ. պրոֆ. Հով. Մե-
լիքյանի և Խորեն Սարգսյանի:

1427 Պոտուրյան Մ.—Հովնաթան Նաղաշ Շոտութեցի
Բազմավեպ. էջ 173—174:

ՆԱՂԱՅ ՀԱՎՈՐ

Նաղաշ Հակոբը Հովնաթան Նաղաշի որդին էր. ծնվել է 1730
թվին, ժամանակակից է եղել Սայաթ Նովային: Բացի նկարիչ-
լինելուց, Հակոբ Նաղաշը նաև բանաստեղծ է. գրել է 30-ի չափ
սիրո տաղեր, որ մեծ մասով անտիպ են:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ Է

1428. Մկրյան Մ.—XIII—XVIII դարերի հայ աշխարհիկ գրա-
կանությունը: Երևան. 1938. էջ 271—274. իկան հետևյալ ոտանա-
նավորը. Ողբերգութիւն յաղագս մահուան դեղեցկարուէստ վար-
պետ Նաղաշ Հովնաթանին, որ ՌՃՀԱ, թւոջ հոկտեմբերի ԻԸ՝ վերա-
ցաւ առ Տէր ի յիւրում գաւառի, ասացեալ յորդուոյն իւրոյ Յա-
կոբայ. «Ողբամ արտասուօք կոծով տխրության...»:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1429. Արութչյան Ս.—Մի քանի խոսք Հակոբ Հովնաթանի
մասին: Նորք. Երևան. 1928. № 1:

1429 ա. Լևոնյան Գ.—Հովնաթանյան Նաղաշները հայ նկար-
չության պատմության մեջ: Սովետ. արվեստ. 1938. № 4. էջ 51—55

ՊԱՂԴԱՍԱՐ ԴՊԻՐ

Պաղղասար Դպիրը ծնվել է Կ. Պոլսում 1680 թ. վերջերին Սկզբում եղել է արհեստավոր (կոշկակար)։ 1707 թվից աշակերտել է ժամանակի հայտնի գործիչներից Աստվածատուր վարդապետի (հետո կաթողիկոս) մոտ և իր եռանդուն աշխատանքների միջոցով դառել է հայտնի հայկաբան, քերական, ուսուցիչ, բանաստեղծ։ Նա Կ. Պոլսի հայ հասարակական կյանքին խոշոր մասնակցություն է ունեցել, գրադրություն է ունեցել ժամանակի հայտնի գործիչների հետ։

Պաղղասար Դպիրը թողել է հարուստ գրական ժառանգություն։ Նա գրել է քերականություն 2 հատորով՝ ա) «Պարզարանություն քերականության կարճառօտ և Դիւրիմաց։ Յաղագս նոր եկելոց ի Ուսումն Գրոց զիտութեան», բ) «Կիրառութիւն Մասանցն Բանին։ Որ է Շարամանումն ընդ իրեարս ըստ քերթողացն»։ Այս աշխատություններով Պաղղասար դպիրը հայագետի, լեզվագետի անուն է ստեղծում, իսկ այդ ժամանակներում դա համազոր էր՝ փիլիսոփայի, քերթողի անվան։

Պաղղասար Դպիրը գրել է նույնպես տաղեր. նրա տաղարանը ունեցել է երեք հրատարակություն (1723, 1734, 1768 թվերին)։ Կրգերի մի մասը հոգևոր են՝ սաղմոսներ, ձոներ, օղաներ։ Այստեղից երգերը սիրային են, բնության նկարագրեր, անձնական-անհատական, խրատական-բարոյախոսական։

Տաղերը գրում է 5, 6, իսկ երբեմն ավել տոներից. լեզուն աշխարհարար է, ժամանակի դրաբարախառը մի լեզու, բայց միաժամանակ՝ պարզ, պոետիկ, պատկերավոր։ Երգերը հարմարեցված են որոշ եղանակների։

Պաղղասար Դպրի երգերը մեծ մասով տխուր են, թախժալի, նա դժգոհ է կյանքից, շրջապատից. («Սիրտ իմ ընդեր տրտում եղեալ...» էջ 93 և լն...)։ Նրա երգերից երևում է, որ կղերի և աղաների կողմից հալածանքի է ենթարկվել։ Տաղաչափություն մասին Գ. Լևոնյանն ասում է*։ «Պաղղասարը միջնադարյան տաղասացների շարունակությունն է, գուցե վերջին ներկայացուցիչը մի կողմից, արևելյան աշուղական երգերի տաղաչափական օրենքները հայոց մեջ առաջին կիրառողը՝ մյուս կող-

*) Լևոնյան Գ.—Պաղղասար Դպիր քերական, բանաստեղծ և երաժիշտ. Տեղեկագիր ՀՍՍՄ Դիտություն և Արվեստի Ինստիտուտի, Երևան, 1927, № 2, էջ 120։

մից: Շարականներ, հոգևոր «զանձ»-եր՝ մի կողմից, աշուղական մուխամազներ ու դիվանիներ մյուս կողմից. մեր բանաստեղծը պատկանում է ուրեմն այդ փոխանցիկ շրջանին. նա իր շատ երգերով մի տաղասաց է, ինչպես մի Թլկուրանցի, մի Ախթամարցի և շատ երգերով էլ մի աշուղ, ինչպես մի Շիրին մի Զիվանի»:

Գ. Լևոնյանը հիմք ունենալով որոշ տեղեկություններ, գտնում է, որ Պաղղասար Դպիրը եղել է տեսաբան արևելյան օսմանյան եղանակների և երգիչ երաժիշտ: Այս բանը քննության կարոտ է:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

1430. Տաղարան փոքրիկ: Պաղղասար Դպրի ասացեալ զանազան գունով: Կ. Պոլիս. 1723:

1431. Տաղարան փոքրիկ: Պաղղասար Դպրի ասացեալ զանազան գունով: Կ. Պոլիս. Բ. տպագ. 1734:

1432. Տաղարան փոքրիկ: Պաղղասար Դպրի ասացեալ զանազան գունով: Կ. Պոլիս. Գ. տպագ. 1768, 128 էջ [64 տաղ]:

1433. Դրժուլի որ կոչի ցանկ գիրք նոր կտակարանին: Կ. Պոլիս. 1753. 178 էջ:

1434. Պարզաբանութիւն Քերականութեան Կարճառոտ և Դիւրիմաց Յաղագս նոր եկելոց ի Ուսումն Դրոյ Դիտութեան: Օգնեալ ԱԾ. Կ. Պոլիս. 1771. [304 էջ]: Հատոր երկրորդ. Կիրառութիւն մասանցն բանին: Որ է շարամանումն ընդ իրեարս ըստ քերթողացն: Կ. Պոլիս. 1771. [305—608 էջ]:

1435. Դիրք Քերականութեան շարադրեալ ի տիրացու Բաղղասար Դպրէ Կոստանդնուպօլսեցւոյ. եւ ի նմանէ օրինակեցեալ ջանիւք և աշխատութեամբ Տէր Յարութիւն Շմաւոնի Շիրաղեցւոյ:

Մաղրաս. 1791. 608 էջ. [տպ. Տեր-Հարություն Շմափոնյանի | 1 Հատոր]: Պարզաբանութիւն Քերականութեան Կարճառոտ

4. Դիւրիմաց: Յաղագս Նոր եկելոց 'ի Ուսումն Գրոց Գիտութեան.
Օգնեա Ած. [ը եջից մինչև 304 էջը]:

Հատոր երկրորդ. Քերականութիւն Կիրառութիւն Մասանցն
Բանին: Որ է շարամանումն ընդ իրեարս ըստ քերթողացն:
[305—602 էջ և ցանկ]:

1436. Համառոտ մեկնութիւն տրամաբանութեան: Կալկա-
թա. 1822:

1437. Հայ էջեր: Մեր նախնեաց բանաստեղծությունն ու
արվեստը: Հիսուներկու պատկերով: Փարիզ. 1912. 120 էջ:

Բովանդակութիւն: 1.—Տաղ աղնիւ և անուշ. «Մեկ աղնիւ մի
սէրըն կայի գլխիս...»:—2. Տաղ սիրոյ. «Զիս քո սիրոյն, ով նա-
ղիլի...»:—3. Տաղ «Գարունն եկեալ, անուշ հովերն հնչեցին...»:—
4. Տաղ «Ի նընջմանէդ արքայական...»:—5. Տաղ «Զիս ի սէր
կապելով միշտ...»:—6. Տաղ «Օր ահեղ օր ահեղ...»:—7. Տաղ առ ս.
էջմիածին «Հայոց պարծանք...»:—8. Տաղ առ միութիւն. «Ո՞վ
միութիւն դարմանալի...»:—9. Առ մամոնայն. «Ուստի ծնար, թի
բոնաւոր...»:—10. Տաղ առ զգայնութիւնս մեր և այլ մասունս.
«Զարմանալով դարմացայ...», — 11. Տաղ. «Ի կիսատ սիրե-
լեաց...»:—12. Տաղ վերափոխման. «Մարգարիտն լուսափայլ...»:—
13. Վէպ պատահմանց եղկելի հոգւոյս. «Պատահելով գերւոյս...»:—
14. Տաղ զպատահմանց մերոյս բնութեանց. «Սիրտ իմ, ընդէ՞ր
տրտում եղեալ...»:

1438. Քնար Հայկական Խմբագրեց Մ. Մ. Միանսարեան
Ս. Պետերբուրգ. 1868. 590 էջ + 59 էջ:

Պաղղատար Դպիրի տաղերից ղետեղել է՝

1. «Ի ննմանէդ արքայական...»:—2. Տաղ վարդի և սիւլ-
դիւլի. «Պիւլդիւլն նստել էր լալով...»:

ՌՈՒՍԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1439. Антология армянской поэзии с древнейших времен
до наших дней. Под редакцией С. С. Арутюняна и В. Я. Кир-
потина. Гос. изд. „Художественная литература“. Москва. 1940.
[Багдасар Дипр. Беги с очей, царвни сон! Пер. С. Шервин-
ского.]

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1440. Լեոնյան Գ.—Պաղղասար Դպիր. քերական, բանաստեղծ, երաժիշտ XVIII դարում: Տեղեկագիր ՀՍՍՌ Գիտության և Արվեստի Ինստիտուտի: Երևան. 1927. № 2, էջ 1—9, [Առանձին. զրքով նույնը՝ Երևան. 1927. 20 էջ]:

ՍԱՅԱԹ ՆՈՎԱ

Սայաթ Նովան (Հարություն Սայադյան) ծնվել է Թրիլիսում 1712 թ.: Պատանի հասակից նա աշակերտել է Զուհակի մոտ, դառել լավ վարպետ, իսկ հետագայում թողի է արհեստը և ամբողջովին նվիրվել երգ ու նվագին:

Իբրև հաշակավոր աշուղ Սայաթ Նովան մտել է Հերակլ Բ-ի պալատը: «Նվագում էր և միաժամանակ ստեղծագործում էր և գրում զանազան երգեր» (Գ. Լեոնիձե): Ընդհարվելով պալատական միջավայրի հետ, հեռացվում է պալատից: 1768 թվին, կնոջ մահից հետո, Սայաթ Նովան մտնում է Հաղպատի վանքը, դառնում արևդա:

Սայաթ Նովան երբեք չի հաշտվել վանական կյանքի հետ, նրա հոգին միշտ աշխարհիկ ձգտումներ է ունեցել:

1795 թ. Սայաթ Նովան սպանվել է Աղա Մահմեդ Խանի՝ Թրիլիսիի վրա կատարած արշավանքի ժամանակ: Սայաթ Նովան ստեղծագործել է՝ հայերեն, վրացերեն, ադրբեջաներեն: Նա տվել է այնպիսի բանաստեղծական գոհարներ, որ իրենց հուզականությամբ, պաղափարական բարձրությամբ, բարձր արվեստով, հեղինակին դարձրել են համաշխարհային գրականության փայլուն դեմքերից մեկը:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

1441. Գուսանֆ. Ա. Սայաթ Նովա. լույս գցած աշխատասիրութենով Գեորգևա Ախվերդեան: Մոսկվա. 1852. ԻԵ+172 էջ [46 խաղ]:

1442. Սայաթ Նովա. ազգային երգիչ (աշուղ): Թիֆլիսի ընկ. հայերեն գրքերի հրատարակություն: Թիֆլիս. 1882. [20 խաղ]:

1443. Սայաթ Նովա. Հրատ. Հայ գրողների կովկասյան ընկ., Թիֆլիս. 1914:

1444. Սայաթ Նովա. Հայերեն խաղերի լիակատար ժողովածու: Երևան. Պետհրատ. 1931. 196 էջ. [46 խաղ Գ. Ախվերդյանի հրատարակությունից, 8 խաղ Գ. Ասատուրի հայտաբերածից, 6 խաղ զանազան աղբյուրներից]:

1445. Սայաթ Նովա. Հայերեն խաղերի լիակատար ժողովածու: Առաջաբանով և բառարանով. խմբագրություն Գ. Լևոնյանի: Երևան. Պետհրատ. 1935 118 էջ:

Բովանդակություն.—ա. Ամէն սաղի մէջըն պոված դուն թա մամ:—բ. Թէգուղ քու քաշըն մարքրիտ տան:—գ. Արի ինձ ան պաճ կալ:—դ. Վունց որ դարի քուլբուլըն:—ե. Մե խօսկ ունիմ իլթիմազով:—զ. Մեջլումի պե կորավ յարըս:—է. Առանց քեզ ին կոնիմ:—ը. Դուն է՛ն գըլխեն ի մաստուն իս:—թ. Ես մի դարիք քուլբուլի պէս:—ժ. Ուստի՞ դուրաս դարիք քուլբուլ:—ժա. Սոսքերըդ մալում եմ արի:—ժբ. Շատ մարթ կոսէ՛ ես յարեմէն:—ժգ. Ինձ ու իմ սիրեկան ետրին:—ժդ. Էնդուր աչկըս չէ ցամաքում:—ժե. Չիս ասում թե լաց էս էլի:—ժզ. Ջենրդ քաղցր ունիս:—ժէ. Էսօր իմ յարիս տեսա:—ժը. Աշխարումս ախ չիմ քաշի:—ժթ. Ինձ սիրեցիր, էշխըն նընդար:—ի. Ի՞նչ կոնիմ հեքիմըն:—իա. Անդին ազըն վըրեդ շարած:—իբ. Էշխեմէդ հիվանդացիլ եմ:—իգ. Շատ սիրուն ես Շախաթայի:—իդ. Ես քու դիմեթըն չեմ պիտի:—իե. Թամամ աշխար պտուտ եկա:—իզ. Գուդիմ ումըըս հենց անցկացնիմ:—իէ. Դուն է՛ն հուրին իս որ դեմի կու զսովթէ:—իր. Աջար քու սիրտըն մի շինից: իթ. Դարդ

Սայաթ Նովա

մի անի, ջան ու ջիգար:—լ. Դիրա ու նեգիդունիա, զարբար ու
զար:—լա. էշխըն վառ կըրակ է:—լր. Արի համով դուլուդ արա:—
լգ. Բըլբուլի հիդ լադ իս էլի:—լդ. Աշխարըս մի փանջարա է:—
լե. Պատկիրքըդ դալամով քաշած:—լզ. էշխեմէն էնպես վառվիլ
իմ:—լէ. Բէդասըլին վուր խոսեցնիս:—լը. էշխեմէդ անդանակ
էլա:—լթ. Աջար քանի ժամանակ է:—խ. Դաստամաղըդ սիմ ու
շարբաթ:—խա. Եար, քիզ իսկի գալիս չըլի:—խբ. Քանի վուր
ջան իմ:—իգ. Մօտըդ նստողըն կու հարփի:—խզ. Անգաջ արա
բարիթավուր:—խե. Ես կանչում եմ լալանին:—խզ. Խըմեցուր
ձեռիդ թասէմէն:—խէ. Աչկ ու ունքըդ վիր իս թողի:—խը. Հնդկաց
քաղաքիցն հանած:—խթ. Է՛յ բեմուրսդ, մի սըպանի:—ծ. Խարար
պնաց բուլբուլի մօտ:—ծա. Փահրատըն մեռած Շիրին ասաց:—
ծբ. Այրըն աստուած սիրէս:—ծգ. Այրիմըն կարդացիլ իմ:—ծդ.
Մտա էշխիդ քուրէն:—ծե. Թաքաուրիս, դիվանս արա—ծզ. Գէլն
ու չորանը մէկս մէկու:—ծէ. Մախուխը ու ոչխարի միսը:—ծը.
Հիմքըդ վերստին նուրեցին:—ծթ. Ամէն մի մտիկ տալով տարալ
խելքս:—կ. Մազիր ունիս դաստառ ունան:

ՌՈՒՍԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1446. **Поэзия Армении**, с древнейших времен до наших дней, в переводе русских поэтов. Под ред. с вступительн. очерком и примечаниями Валерий Брюсова. Москва. 1916. стр. 247—258.

1447. „**Моя мечта всегда с тобой...**“ Пер. Е. Сырейщикова. Армянск. вестник. Москва. 1916. № 29, стр. 9.

1448. „**Мрачна** моя душа, мрачна и песнь моя“. Пер. Е. Сырейщикова. Армянский вестник. 1916. № 7. стр. 6.

1449. „К тебе есть слово у меня, к тебе иду с мольбой мой свет“. Пер. Е. Сырейщикова, Армянский вестник. 1916. № 8. стр. 4.

1450. „Ты как роза, расцветала...“. Пер. Шарті. Армянский вестник. 1916. № 12—13. стр. 10.

1451. Антология армянской поэзии с древнейших времен до наших дней. Под редакцией С. С. Арутюняна и В. Я. Кирпотина. Гос. изд. „Художественная литература“. Москва. 1940. стр. 325—338.

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1452. Այվազյան Գաբրիել.—Պարոն Գևորգ Ախվերդյան: Ազգային ոամկական երգ Սայաթ Նովա բանաստեղծին: Մասյաց աղափնի. 1855. № 8. էջ 169—173:

1453. Ասատուր Գևորգ.—Սայաթ Նովայի անհայտ երգերից: Ազդագրակ. հանդ. Թիֆլիս. 1903. էջ 94—112 [8 նոր խաղ և մի քանի խաղերի նոր վարիանտներ]:

1454. Ասատուր Գևորգ.—Սայաթ Նովայի ձեռագիր մատյանը: Բանբեր Հայաստ. գիտ. ինստ-ի. գիրք Ա—Բ. 1911—1927. էջմիածին. էջ 230:

1455. Ասատուր Գևորգ.—Սայաթ Նովայի հարցը: [Լեոյի հոգվածի առթիվ]: Խորհրդ. Հայաստ. 11—IV 1926. (№ 85 և № 88):

1456. Բաշինջաղյան Գ.—Սայաթ-Նովայի թուրքերեն բանաստեղծությունները: Մարտակոչ. 1924. № 181:

1457. Բեկնազարյան Ապրես.—Գաղտնիք Ղարաբաղի: Մոսկվա. 1886. էջ 166:

1458. Փրիգորյան Գր.—Սայաթ Նովայի վրացերեն երգերը: Դրակ. գեղարվ. Ալմանախ. Թիֆլիս. 1919. № 5. էջ 43—49:

1459. Երեմյան Ա.—Հայ աշուղներ: Սայաթ Նովա: Բաղմավեպ. 1903. № 10. էջ 431—436:

1460. Ջարպեանալյան Գ.—Պատմություն հայ դպրության: Բ. Նոր մատենագրություն: Վենետիկ. 1905:

1461. Թումանյան Հով.—Երկու մեծ թիֆլիսցիներ. (Սայաթ-Նովա և Գ. Սունդուկյան): Հորիզոն. 14—III 1913:

1462. Թումանյան Հով.—Սայաթ Նովայի երգերի բնավորությունը: Հորիզոն. 25—V 1913:

1463. Թումանյան Հով.—Սայաթ Նովան, Դավիթ Եպիսկոպոս և առաջնորդ Հաղպատա թեմի: Հորիզոն. 8—VII 1913:

1464. Թումանյան Հով.—Քուչակ Նահապետի և Սայաթ Նովայի ուեսերեն թարգ. առթիվ: Հորիզոն 26—XI 1915:

1465. Թումանյան Հով.—Հայ գրողների Կովկ. ընկ. երեկույթները: [Հով. Թումանյանի և Լեոյի զեկուցումները]: Հորիզոն. 8—XII 1913:

1466. Լեո.—Ռուսահայոց գրականությունը սկզբից մինչև մեր օրերը: Վենետիկ. 1904. 413 էջ:

1467. Լեո.—Սայաթ Նովայի հարցը: Սովետ. Հայաստ. 3—I, 25—I, 14—II, 1926:

1468. Լևոնյան Գ.—Հայ աշուղներ: Ալեքսանդրապոլ. 1892. էջ 16—18:

1469. Լևոնյան Գ.—Աշուղների մասին պատմական-քննական հայացք: Ազգագրակ. հանդ. Թիֆլիս. 1903. գիրք X. էջ 39—93:

1470. Լևոնյան Գ.—Հայ աշուղներ: Ազգագրակ. հանդ. Թիֆլիս. 1903. գիրք XI. էջ 129—196, 1904. գիրք XII. էջ 84—94, 1906. գիրք XIII. էջ 87—112:

1471. Լևոնյան Գ.—Հայ ժողովրդական և աշուղական երգերը: Համեմատական տեսություն: Տեղեկագիր Գիտ. և Արվեստի ինստ-ի, Երևան. 1929. գիրք Դ. էջ 160—178:

1472. Курбаниян А.—Крупнейший армянский поэт средневековья. Коммунист. (Ереван), 23—VI 1938.

1473. Курбаниян А.—Материалы к биографии Саят-Нова. (По вновь найденным армянск. и тюркск. песням ашуга). Коммунист. Ереван). 4—IV 1937.

1474. Հարությունյան Սուր.—Սայաթ Նովա:]Գրախ.]: Գրակ. թերթ. 30/V 1932:

1475. Հարությունյան Սուր.—Սայաթ Նովա: Գրակ. թերթ. 31—I 1936:

1476. Մանանդյան Հակ. և Անառյան Հ.—Աշուղ Հարություն Տփլիսեցի. (Սայաթ Նովա). Հայոց նոր վկաները. Վաղարշապատ. 1903. էջ 609—619:

1477. Մելիֆսեթբեկյան Լևոն.—Հայերը վրաց հին գրականության մէջ: Գեղարվեստ. 1921. էջ 34—49 (№ 71):

1478. Միանսարյան Սիֆայել.—Քնար հայկական: Ս. Պետերբուրգ. 1868:

1479. Պատկանյան Գաբրիել.—Աղգային նվագարան և աղգային քնար: Արարատ. 1851:

ԽՍՐԱՅԵԼ ՕՐԻ

Իսրայել Օրին հայ քաղաքական գործիչ է: Գործել է XVІІ դ. վերջում, XVІІІ դ. սկզբներում: Նա Ղարաբաղի և առհասարակ հայ անցյալ քաղաքական շարժման մեջ նշանավոր դեր է խաղացել:

Իսրայել Օրին, քանի դեռ ծանոթ չէր երոսդական պետութ-
 թյունների քաղաքական շահերին, հույս ունեւ, որ Պֆալցի
 Կուրֆյուրստի և Ավստրիայի կայսեր միջոցով կհաջողվի Հայաս-
 տանի ազատագրումը, իսկ երբ ըմբռնեց երոսդական դիվանա-
 գիտական խորամանկությունները և մյուս կողմից ծանոթացավ
 այն ժամանակաշրջանի ոռւսական քաղաքականությունը, եկավ
 այն համոզմանը, որ Ռուսաստանը կոչված է խոշոր դեր խաղա-
 լու Արեւելքում. ոռւսի և Հայաստանի ազատագրման իր ծրագիրը
 կապեց Ռուսաստանի հետ:

Իսրայել Օրին Պետրոս Մեծի հետ քաղաքական բանակ-
 ցությունների մեջ մտավ, իրրև Հայաստանի մելիքների ներ-
 կայացուցիչ: Այդ բանակցություններին և ընդհանրապես Իսրա-
 յել Օրու պործունեությանն է նվիրված Կարապետ Եղլանի ներ-
 քում հիշատակվող գործը, որ հիմնականում փաստաթղթերի մի
 ժողովածու է:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ Է

1480. Эзов Г. А.—Сношения Петра Великого с армянским
 народом. Документы извлеченные из Московского главного и
 Санкт-Петербургского архивов министерства иностранных дел,
 Австрийского придворного и Госуд. архива. Королевско-Бавар-
 ского тайного государственного архива и других учреждений.
 С. Петербург. 1898.

ՈՒՍՈՒՄ ՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1481. Լեո.—Հայկական տպագրություն: Մեր կյանքը և
 գրականությունը անցյալում: Հատ. I. Թիֆլիս. 1901, էջ 420—
 451. հտ. Բ. էջ 222—298:

1482. Հովսեփյան Գ.—Խաղրակյանք կամ Պոռչյանք Հայոց
 պատմության մեջ: Վաղարշապատ. 1928. էջ 269—290:

1483. Լեո.—Հայոց պատմություն նորագույն շրջան: Մասն
 I. Երևան. 1926. էջ 71—74:

1484. Эзов Г. А.—Сношения Петра Великого с армянским
 народом. Документы извлеченные из Московского главного и
 Санкт-Петербургского архивов министерства иностранных дел,
 Австрийского придворного и Государств. архива, Королевск.

Баварского тайного государственного архива и других учреждений. С. Петербург. 1899. [*Մեսրոպ վարդապ. Արարատ. 1898. էջ 536—543. — գրախոսակ.*]

1485. Պոզոսյան Ա.—Հայ ժողովրդի պատմութիւն, (Սղազըր-ված դասախոսութիւն. ձեռագրի իրավունքով): Պրակ V. Երևան. Վ. Մ. Մոլոտովի անվան Երևանի Պետական լսարանի հրատ. 1941. էջ. 77—109.

1486. Օրմանյան Մ. Էսպ.—Ազգապատում: Հայ ուղղափ. եկեղեցւոյ անցքերը սկզբնէն մինչև մեր օրերը հարակից ազգային պարագաներով պատմւած: Հտ. Բ. էջ 2684—2692, 2771—2777.

ԱՐՐԱՆՈՒ ԵՐԵՎԱՆՅԻ

Արրանամ Երևանցի XVІІІ դարի պատմագիր է: Նրա երկն ընդգրկում է 17¹¹—1736 թ. ժամանակաշրջանի պատմութիւնը և նկարագրում է թուրք-օսմանցիների մղած պատերազմները, որ տեղի են ունեցել Սուլթան Մահմուդի պարսկական Շահ-Սուլթան-Հուսէյնի դեմ կատարած արշավանքներից հետո: Հետաքրքիր են նրա հաղորդած մանրամասը տեղեկութիւնները Կարրի գյուղաքաղաքի և Երևանի քաղաքի գրավման մասին՝ 1721—1736 թ. թ.:

Հայաստանի, Վրաստանի և Ադրբեջանի XVІІІ դարի պատմութեան համար կարևոր աղբյուր է Արրանամ Երևանցու պատմութիւնը:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ Է

1487. Սրբաեամ Երևանցի.—Պատմութիւն պատերազմացն 1721—1736 թ. Երևան. Արմֆան. 1938. 108 էջ: (ՍՍՌՄ Գիտութիւնների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալ):

ԹԱՐԴՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1488. Абраам Ерзванци.—История войн. 1721—1736 г. г. Ереван. Армфан. 1939. 92 стр. (Академия Наук. СССР. Армянский филиал. Институт Истории и материальной культуры).

ՊԵՏՐՈՍ ԴԻ ՍԱՐԳԻՍ ԳԻԼԱՆԵՆՑ

Պետրոս Դի Սարգիս Գիլանենցը 1720-ական թվականներին սկզբին Պարսկաստանի ժամանակակից դեպքերի և հայոց քաղաքական շարժման մասին օրագրի ձևով կազմել է ընդարձակ տեղեկագիր: Նա իր «Յիշատակարան Սպահանը Աւղանների կողմից պաշարելու մասին» գրել է 1722—1723 թ. թ. և ապրելով Ռաշտում, իր հավաքած տեղեկությունները ուսուցիչներին հաղորդել է Աստրախան՝ բրիգադի հրամանատար Լևաշին, որը Պետրոս Մեծի կողմից նշանակված էր հետևելու Պարսկաստանում կատարվող դեպքերին:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ Է

1489. Փամանակագրութիւն Պետրոս Դի Սարգիս Գիլանենցի, ջողայեցւոց բարրառով գրված: Կոռնկ հայոց աշխարհին: [Տփղիս]—1863. փետրվ.—մարտ. էջ 81—112, 181—212:

ՌՈՒՍԵՐԵՆ

1490. **Дневник** осады Иснагана Афганам, веденный Петром ди Саркис Гилянцем в 1722 и 1723 годах. Матералы для истории Персии. Перевел и объяснил К. Патканов. (Прилож. к XVIII тому записок Имп. Акад. Наук. № 3. р. р. XXXII + 57 стр. С. Петербург. 1870.

ՌՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1490 ա. **В. Т.**—Петрос ди Саргис Гилянцем. Армянск. вестник. Москва. 1916. № 27. стр. 7—9.

1491. **Эзов К.**—Сношение Петра Великого с армянским народом. Документы извлеченные из Московского главного и Санкт-Петербургского архивов министерства иностранных дел Австрийского придворного и государственного архива, Королевского-Баварского тайного гос. архива и других учреждений. С. Петербург. 1898. [Введение LXI—LXIII].

1492. **Патканов К.**—Библиографический очерк армянской исторической литературы. С. Петербург. 1879.

1493. Ընդ.—Հայկական տպագրություն: Մեր կյանքը և զրահանությունը անցյալում: Թիֆլիս. 1901. Բ. հտ. էջ 329—331.

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՎՐԴԱՆԻՍՅԱՆ ՇԱՀՈՒՄՅԱՆ

Ստեփանոս Վրդանեսի Շահումյանը սնձամբ մասնակցել է Դավիթ Բեդի մղած կռիվներին և բավական աչքի ընկնող դեր է կատարել: Դավիթ Բեդի ազատազրական կռիվներից հետո, նա չի մոռացել իրենց հայրենիքը հերոսաբար պաշտպանող հերոս ընկերներին և իր տեսածն ու լսածը թելադրել է Ղուկաս Սերաստացուն՝ Վենետիկում, և այդ պատմածներից հյուսվել է մի շատ կարևոր պատմական գործ, Դավիթ Բեդի պատմությունը:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ Է

1494. Ընտիր պատմութիւն Դավիթ Բեդին և պատերազմացն Հայոց Խափանու, որք եղեն ընդդէմ Թուրքաց ի մերում ժամանակի, այն է յամի տեառն 1722, և Հայոց 1171 թ. Զորս ետուն գրել՝ որք ի սկզբանէ մինչ ցվախճան յառաջագեմ լեալք էին յամենայն պատերազմունս, և ականատես իրացն եղելոց. այսինքն Ստեփաննոս Վրդանեսեան, որ ի տանէն էր Շահումեան, ի դաւառէն Փոքր Սիւնեաց, և յաւանէն Եկտաստանաց, և այլ ոմանք ընդ նմա... [Հրատ. Արգար Գուլամիրյանց]. 1871. Վաղարշապատ. 136 էջ:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1495. Լեո.—Հայկական տպագրություն: Մեր կյանքը, գրականությունը անցյալում: Հտ. II. XVIII դար. Թիֆլիս. 1901. էջ 339—388:

1496. Ղլտնյան Արսեն վրդ.—Նյութեր Դավիթ Բեդի պատմության վերաբերյալ: Արարատ. 1905. էջ 382—391:

1497. Բաֆֆի.—Դավիթ Բեդ. Պատմական վեպ. 1722—1728. Հայպետհրատ. Երևան. 1941. 436 էջ:

1498. Զամչյան Մ.—Պատմություն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ տեառն 1784. բոտ աւանդելոյ այլևայլ մատենագրաց. ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս տրոհեալ: Վենետիկ, 1785. հտ. Գ. էջ 789, 792:

1499. Օրմանյան Մ. եպ.—Ազգասպաստում. Հայ ուղղափ. եկեղեցվո անցքերը սկզբեն մինչև մեր օրերը, հարակից աղբային պարագաներով պատմված: Հտ. Բ. Կ. Պոլիս. 1912. էջ 2837—2839, 2858—2862:

ՍԻՄԵՈՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԵՐԵՎԱՆՑԻ

Սիմեոն Կաթողիկոս Երևանցին (1710/13—1780) ունեցել է եռանդուն շինարարական գործունեություն (էջմիածնում 1771 թ. հիմնել է առաջին տպարանը, թղթի գործարանը և այլն), նորոգել է տոնացույցը, զրել է՝ ա) Բարողգիրք 2 հատոր, բ) Զրոստրան-տաղարան, որ երգերի ու տաղերի ժողովածու է, գ) Միշարք կրոնական-փիլիսոփայական գործեր («Գիրք-պարտավճար», Լուծմունք Արտաքին գրոց Պորփյուրի ներածության և Արիստոտելի Ժ ստորագրությանց և Պերարմենիաս գրքի, Լուծմունք Դավիթ Անյաղթի հինգ առածից և այլն)։

Սիմեոն Կաթողիկոսի երկասիրությունների մեջ արժեքավոր է Զամբռ գիրքը, որ կարևոր տեղեկություններ է տալիս XVIII դարում վանքի և վանքապատկան հարսրերությունների վերաբերյալ։ Նա իր աշխատությունը կազմել է, որպես էջմիածնի «Քեոթուկ»-ը տեղավորելով նրա մեջ բաղմաթիվ վավերագրեր՝ ռադմաններ, ֆերմաններ և այլն։

Պատմական մեծ արժեք ունի նաև Սիմեոն Կաթողիկոսի «Յիշատակարան»-ը։

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ *

1500. Զամբռ գիրք, որ կոչի յիշատակարան արձանացուցիչ, հայելի և պարունակող բնաւից որպեսութեանց սր. Աթոռոյս, և իւրոյ շրջակայից վանօրէիցն, Համաժողովեալ և շարադրեցեալ ի Սիմէօնէ ցաւահար և վշտակոծ Կաթողիկոսէ Երևանցւոյ։ Վաղարշապատ. 1873. 304 էջ։

1501. Սիմեօն Կաթողիկոսի Յիշատակարանը Մաս I (1763—1767), Դիւան Հայոց պատմութեան, Գիրք Գ. Սիմեոն Կաթողիկոսի կենսագրությամբ, հավելվածներով և ծանոթութ. հրատարակեց Գյուտ ալ. քահ. Աղանյան. Թիֆլիս 1894. 891 էջ։ Մաս II. (1769—1776) Թիֆլիս. 1908. 663 էջ Մաս III (1766—1779) Թիֆլիս. 1913. 503 էջ։

1502. Տօնացույց. Նախապէս կարգեալ և սահմանեալ սրբոյն Սահակայ Պարթևի Հայրապետին հայոց, ըստ աւանդութեան Հայաստանեայց սրբոյ Եկեղեցւոյ Արդէն վերստին նորոգմամբ

* Բացի թված գրքերից, Սիմեոն Երևանցին ունի այլ կրոնական գրքեր։

ի յերկուս հասորս բաժանեցել աշխատութեամբ Տեառն Սիմէօնի Յոգնաջան և Արրազան Կաթողիկոսին ամենայն Հայոց, էջմիածին. 1774. 564 էջ.

1503. Տօնացոյց. Նախապէս կարգեալ և սահմանեալ սրբոյն Սահակայ Պարթևի Հայրապետին հայոց ըստ աւանդութեան Հայաստանեայցս սրբոյ ևկեղեցւոյ.

Եւ զկնի յոգնաջան աշխատասիրութեամբ Տեառն Սիմէօնի Արրազան Կաթողիկոսին յերկուս հասորս բաժանեալ և յԱստուածակերտ Աթոռն Սուրբ էջմիածին տպագրեցեալ, էջմիածին. 1799. 551 էջ.

1504. Գիրք որ կոչի պարտաւճար, Արարեալ Տեառն Սիմէօնի վշտակոծ և ցաւակիր Կաթողիկոսի, մեծագործ և յոգներախտ Հայրապետի ամենայն Հայոց՝ Երևանեցւոյ. ի Քրիստոսահիմն սուրբ Աթոռս էջմիածին, էջմիածին [ԹՉՀ Թ.] 383 էջ.

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1505. Մսերյան Մսեր.— Պատմութիւն Կաթողիկոսաց էջմիածնի ի Սիմէօնէ մինչև ցՅովհաննիս Լ. ամք տեառն 1763—1831. Մոսկվա. 1876. 306 էջ.

1506. Զամինյան Ա.— Հայոց ևկեղեցու Պատմություն. Բ. մաս. Նոր-Նախիջևան. 1909. էջ 48—60.

1507. Бутков.— Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год. Часть III. Хронологический и алфавитный указатель, составленные Л. Броссе. Санктпетербург. 1809. стр. 124—154.

1508. Լեռ.— Հայկական տպագրություն, Մեր կյանքը, գրականությունը անցյալում. Թիֆլիս. 1901. հտ. Բ. էջ 548—554.

1509. Լեռ.— Հայոց Պատմություն, Նորագոյն շրջան, Երեւան. 1927.

1510. Собрание актов, относящихся к обозрению истории армянского народа. Част III. Москва 1838, стр. 319, 212.

1511. Хубов.— Описание достопамятных происшествии в Армении, случившихся в последние 30 лет, т-е. от патриаршества Симеонова (1779г.) да 1809 г. С армянского перевел. армянск. церкви архид. Иосиф Иоаннесов. С. Петербург. 1811.

1512. Զամչյան Մ.— Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ տեառն 1784. ըստ աւանդելոյ այլեայլ մա-

տենագրաց ի վեց գիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս տրոհեալ. Վենետիկ. 1786. հտ. Գ. էջ 866, 872, 875, 878:

1513. Օրմանյան Մ. եպ.— Աղգաստատում. Հայ ուղղափ. եկեղեցւո անցքերը սկզբէն մինչև մեր օրերը հարակից ազգային պարագաներով պատմւած: Հտ. Բ. Կ. Պոլիս. 1912. էջ 3019—3034, 3041—3110, 3119—3123:

ՀԱԿՈՒ ՇԱՀԱՄԻՐՅԱՆ ՄՈՎՍԵՍ ԲԱՂՐԱՄՅԱՆ

Հակոբ Շահամիրյանը Նոր Զուղայից Հնդկաստան գաղթողներից է: Նա լինելով արհեստավոր, Մադրասում նախ պարապում է դերձակությամբ, ապա սկնալաճառություն (սառաֆ) է անում:

Զբաղվելով թանկագին քարերի առևտրով Շահամիրյանը խոշոր կալվածքներ է գնում, հիմնում՝ ծխախոտի պլանտացիաներ, գործարաններ: Արդեն տարիքն առած Շահամիրյանը, անգլիացի և հայ ուսուցիչների միջոցով, սովորում է գիր և զարգացում է ձեռք բերում:

Հայ ազատագրական գաղափարների տարածման գործում՝ Շահամիրյանը, նրա Հակոբ որդին և վերջինիս դաստիարակ. Մովսես Բաղրամյանը մեծ գործ են կատարել:

Շամիր Շահամիրյանը 1771 թ. Մադրասում հիմնած իր տպարանում հրատարակել է՝ 1) Այբբենարան—1772 թ., 2) Մովսես Բաղրամյանի— Նոր տիտրակ որ կոչի Յորդորակ—

Հակոբ Շահամիրյան

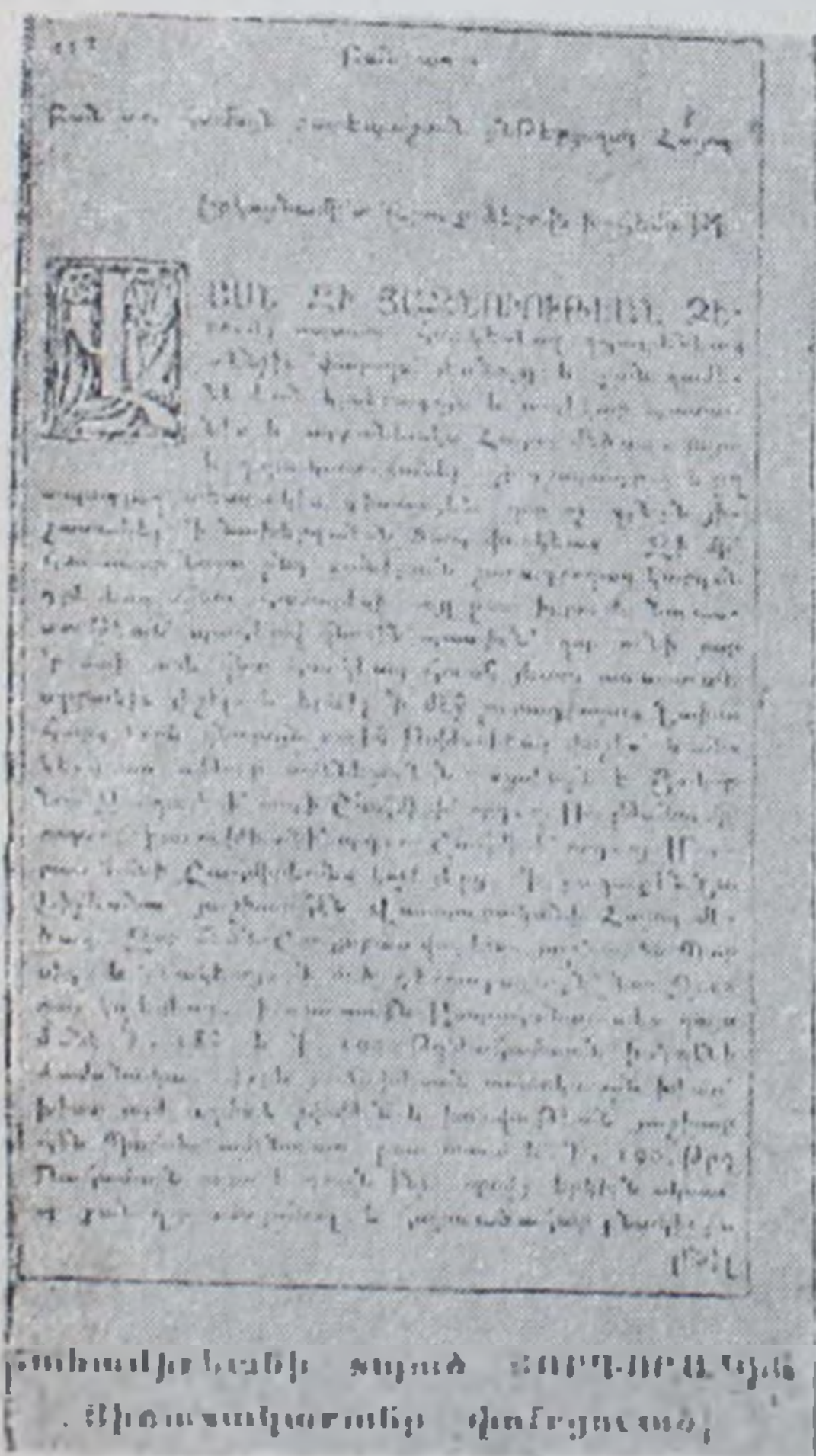
1772 թ., 3) Որոգայթ Փառաց—1773 թ., 4) Պատմագրութիւն վարուց և գործող Նազր շահ թագաւորին պարսից: [Թարգ. անգլ.]—1783 թ., 5) Թարգմանութիւն նամակի շնորհաց և պահպանութեան ի տեսանէ նշատերինա Դշխոյն Ռուսաց առ ի Հայոց... 6) Պատմութիւն ֆնացորդաց Հայոց ու Վրաց: Արարեալ Մեսրոպայ Բահանայէ ի Հոգոց գեղջէ, ի Վայոց Զորոյ յԱշխարհէն Սիւնեաց:—1775 թ.:

«Որոգայթ Փառաց»-ի վրա տպւած է որդու Հակոբի անունը, բայց հավանական է, որ դա գրվել է հոր անմիջական ազդեցությամբ և միջոցով:

«Որոգայթ Փառացը» ներկայացնում է հնդկահայերի ժամանակի քաղաքական ձգտումները՝ ապագա, ազատագրված Հայաստանի՝ օրենսդրական, ոչնտական և դատական կազմի վերաբերյալ, դա ըստ էության մի օրենսդրութիւնն է: «Որոգայթ Փառացը» հանդիսանում է հայ անդրանիկ քաղաքական գիրքը և արժեքավոր մի գործ է:

Մովսէս Բաղրամյանի «Նոր տեսրակ, որ կոչի Յորդորակ» ինչպես գրքի վրենագրի տակ գրված «շարադրեալ սակա սթա-

փելոյ երիտասարդացն և մանկաց Հայկազանց ի վեհերոտեալ և ի յեղգացեալ թուլութենէ քնոյ հուլութենէ»—մակագրութիւնն է ցույց տալիս, որ այդ գիրքը նստատակ է դրել իր ժամանակի հայ երիտասարդութեանը քաղաքական քնից, անգիտութիւնից ու անտարբերութիւնից սթափեցընել: Ըստ «Յորդորակի» Հայաստանի թագաւորութեան կործանման պատճառներն են համարվում՝ 1) Բացարձակ միապետութիւնը, 2) Թշնամու առաւել իմաստուն լինելը, 3) Հայերի անմիաբանութիւնը, 4) Հայերի ծուլութիւնը և 5) Ռուսումնաստյաց լինելը:

«Յորդորակ»-ի մի էջը

Ինչպես «Որոգայթ Փառաց»-ը, նույնպես և «Յորդորակ»-ը ունեն գրական-պատմական մեծ արժեք:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

1514. Գիրք անուանեալ Որոգայթ Փառաց վասն կալանաւորելոյ ամենայն դործ անկարգութեան: Շարադրեալ Յակորայ Շահամիրեանց՝ Նոր Զուգայեցւոյ առ ի Օգուտ Յազգին Հայոց: Մաղրաս. 1773. 339 էջ:

1515. Գիրք անուանեալ Որոգայթ Փառաց վասն կալանաւորելոյ ամենայն դործ անկարգութեան, շարադրեալ Յակորայ Շահամիրեանց Նոր Զուգայեցւոյ առ ի օգուտ յազգին Հայոց: Թիֆլիս. 1913. 446 էջ:

1516. Նոր տետրակ որ կոչի Յորդորակ: Շարադրեցեալ սակս սթափելոյ երիտասարդացն, և մանկանցն Հայկազանց ի վեհերոտեալ և ի յեղգացեալ թմրութէնէ քնոյ ծուլութեան:

Եւ խանդադատական տարփանօք Տպագրեցեալ Ջանիւք և ծախիւք Յակորայ Շահամիրեան կոչեցելոյ, աշխատութեամբ Մովսէսի Բաղրամեան հրահանգչին իւրոյ: Ի յօգուտ թարմահասակ և նորաթիթ մանկանցն Հայոց: Մաղրաս. 1772. 240 էջ:

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1517. Краткое историческое и географическое описание царства Армянского из древних писателей сего народа, яко-первых источников собранное на армянском языке в Индии изданное Яковым Шамировым—я ныне с армянского на Российский язык переведенное подпоручиком Варламом Вагановым. В Санктпетербурге, печатано у Шнора, 1786 г.

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1518. Ерицян Ал.—Индийская богатая завещания. Кавказ. 1883. № 81, 83, 94 и. т. д.

1519. Լեռ.—Հայկական տպագրություն: Մեր կյանքը, գրականությունը անդյալում: Թիֆլիս. 1901. հտ. Բ. էջ 478—471:

1520. Լեռ.—Հայոց պատմություն, նորագույն շրջան: Երևան. 1926. էջ 31—76:

1521. Տեր-Ավետիսյան Ս. դուկտ.—Նյութեր Հնդկաստանի հայ գաղութի պատմության համար: Պետհամալսարանի գիտական աշխատություններ. 13-րդ հտ. Երևան. 1940 թ. էջ 1—100:

1522. Սիմեոն կաթողիկոսի Հիշատակարանը Դիվան Հայոց Պատմութեան. մաս II 1908 թ. Բիշկա. էջ 376, 414, 573, 578.

1523. Երիցյան Ա.—Հակոբ Շահամիրյանի մատենադրական գործունեությունը Հնդկաստանում: Փորձ. 1881. № 11. էջ 1—32.

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԲՎ. ՇԽԱՎՈՆՅԱՆ ՇԻՐԱՋԵՅԻ

Հարություն քահանա Շամալոնյանը ծնվել է 1750 թ. Իրանի Շիրազ քաղաքում: 34 տարեկան հասակում Հ. Շիրազեցին դադարում է Հնդկաստան և 1784 թվին մենք նրան գտնում ենք

Մադրասում իբրև քահանա և հասարակական գործիչ: Դժվարին պայմաններում, ծանր զոհողությունների գնով, սեփական միջոցներով, Հարություն ք. Շիրազեցին տղարան է հիմնել Մադրասում, մեծ ուղևորությամբ հրատարակել է ժողովրդական ընթերցանություն և պատմական գրքեր^{*}

Հարություն ք. Շամալոնյան Շիրազեցին կատարում է պատմական մի խոշոր գործ, 1794 թ. հոկտեմբերի 16-ին հրատարակելով հայ առաքելական պաշտոնականը—«Աղղարար»-ը:

«Աղղարար»-ը լույս է տեսնում ամիսը մեկ տեսրակ, մեկ և կես տարվա ընթացքում, ընդամենը

Հարություն ք. Շամալոնյան Շիրազեցի

* Թվարկում ենք այդ գրքերը. Պատմութիւն Մարիանէ, Կուսիւն. 1789 թ., Պատմութիւն կաթոլիկ փոփոխութիւն 1790 թ., Տաղարան փոքրիկ. (Սիմեոն Երևանցի կաթողիկոսի)—1798 թ. Յիսուս սրդի. (Ներսէս Շնորհալի),—Գիրք Պորփիրի որ կոչի ներածութիւն յորում պարունակին վերծանութիւնք, ամենիմաստ Դավիթ տնյաղթ փելիսոփայի և լուծմունք սրբոյն Դրիգորի տաթեվացւոր—1793 թ., Գիրք Սահմանայ Դավթի—1792 և մի քանի ևկեղեցական գրքեր

18 տետրակի Իբրև հնոստիայ և հաղվագյուտ հրատարակության
հերքեամ տալիս ենք «Աղղարար»-ի լրիվ նկարագրությունը:

«Աղղարար»-ի հոգվածների մեծ մասը պարար են, բայց կան
նաև աշխարհարար նյութեր: «Աղղարար»-ի եռանդուն խմբագիրը
գործը աշխարհի հիմքերի վրա է դնում, որ առաջին հայերեն
լրագիրն առանձովի խմբագրական աշխատողներով և թղթակից-
ներով: Նա իր շուրջն է համախմբում «վերակացուններ», որոնք
կարդում և խմբագրում էին ստացված հոգվածները, խմբագրա-
կան օրդանի գործ էին կատարում: Կային նաև «ուրախակից-
ներ», որոնք պարբերաբար թղթակցում էին, նաև տարածում
«Աղղարար»-ը:

Կարճ ժամանակում «Աղղարար»-ը տարածվում է՝ Հնդկաս-
տանում, Կ. Պոլսում, Նոր-Նախիջևանում, Էջմիածնում, Երևա-
նում: Առաջին հայ պարբերականին թղթակցել են ժամանակի
աշխարհի անվանի մտորդիկ, ինչպես՝ Հովսեփ արքեպ. Արղու-
թյան-Նրկայնաբագուկը—Ս. Պետերբուրգից, Ստ. Գուլամիրյանը:

Իր բովանդակությամբ բազմակողմանի և հետաքրքիր էր
«Աղղարար»-ը: Նա թարգմանաբար լուրեր էր հաղորդում օտար
լրագրերից (գլխավորապես անգլիական), իր ընթերցողներին
օգնելու համար՝ շուկայի ապրանքների գների, նավերի երթևե-
կության մասին տեղեկություններ էր տալագլում, սոստիսական
գործառնական հայաարարություններ, տեղեկություններ էր
տալում, և այս բոլորի հետ՝ հրապարակախոսական հոգվածներ,
գեղարվեստական պատմվածքներ, պոեմներ և թաչատուր օրեդա
Ջուղայեցու «Պատմութիւն պարսից» («Աղղարար» 1753 թ.
№ 5—16) արժեքավոր պատմագրությունը:

«Աղղարար»-ի 1755 թ. հուլիս—օգոստոս ամիսների հա-
մարներում տեղի է ունենում բանավեճ «Հայի որդի հայ» և
«Ազգակից» ծածկանունների առիթված մեր առաջին ժողո-
ւալիստների միջև՝ հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարի
հարցերի շուրջը:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1524. Դալիսֆարյան Կր. վ.—Պատմության հայ լրագրու-
թյան ի սկզբանէ մինչև մեր ժամանակը: Հոտ. Ա. Վհեննա. 1893.
232 էջ:

1524ա. Յարոյ.—Հայոց մամուլը Ռուսաստանում և Կովկասի
մէջ: Թիֆլիզ. 1878:

1525. Իուրյան Եղիշե վ.—Պատմութիւն հայ մատենագրութեան. Կ. Պոլիս. 1885. էջ 97:

1526. Զարպետնալյան Գ.—Պատմութիւն հայերեն գրութեան. Բ. Նոր մատենագրութիւն: Վենետիկ. 1878. էջ 345—346:

1526ա. Թեոդիկ.—Տիպ ու տառ: Հայ տառերու գյուտին հաղար հինգհարյուրամյակի և հայ տպագրութեան չորեքդարյան կրկնակի հորելյաններուն առթիւ: (412—1512—1912). Կ. Պոլիս. ՌՅԿԱ. էջ 173:

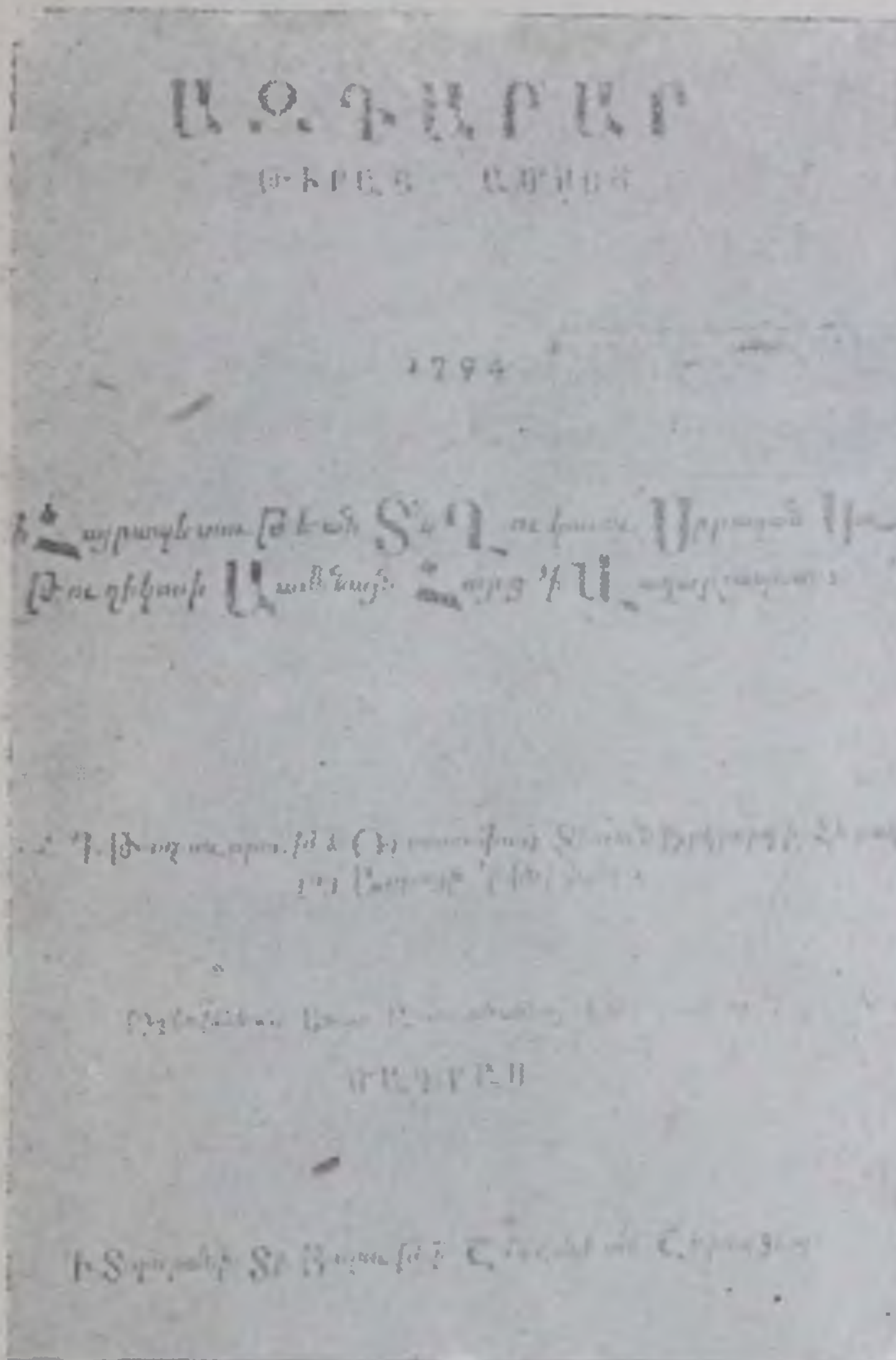
1526բ. Լեո. Հայկական տպագրութիւն: Մեր կյանքը, գրականութիւնը անցյալում: Հտ. II. XVIII. դար. Ա. մաս. Թիֆլիս. 1901. էջ 596—608:

«Ազդարար»-ի բիբլիոգրափիւսն

«Ազդարար» № 1. [Թիրա-ամիս]:

1. [Հայտարարութիւն]—ամսատետրի հրատարակման մասին: Ստորագրված է «Ջեռնալրօղք թղթոյս 28 հոգիք»—էջ 1—2:—2. Շմափոնյան Հարութիւն քհ. Առաջարանութիւն: [Լրագրի նստատակների և բովանդակութեան մասին]: էջ 3—5:—3. Տեսիլք Միրզային, նշանակիչ բնութեան մարդկային կենաց: [Անստորագիր. բարոյա-փիլիսոփայական]: էջ 6—10:—4. Թարգմանութիւն գրոց միոյ գրեալ պարոն Շամիր Սուլթանումեանէ առ մեծ բըժիշկն քաղաքիս պարոն Զեմա Անդրսանն: 29 Նոյեմբ. 1733. [Գրում է հայոց ծագման մասին]: էջ 11—13:—5. Թարգմանութիւն յօդուածոյ միոյ 'ի սպանացոյ յաշխարոյ... [Հայոց լեզվի մասին]: էջ 14:—6. [Հովսեփ արքեպ. Արղությանի թուղթը] Սրբոյ և Մեծի Աթոռոյն էջմիածնի Ծայրագույն Նուիրակ, Ռուսաց Երկրի Ամենայն Հայոց Ազգին առաջնորդ՝ Հիմնադիր Նոր-Նախիջևանայ՝ և Գրիգորուպօլու Յովսեփ Արքեպիսկոպոս: 1793. հունիս 20. Ս. Պետերբուրգ: [Գրում է ուստաճկական, պատերազմի քաղաքական ընդհանուր խնդիրների և ուսանայների մասին]: էջ 15—26:—7. Օրինակ երկրորդ օրհնութեան թղթոյն 'ի հոյն սըրբակրօն Տեառն Յովսեփայ Արքեպիսկոպոսէ առ հասարակ ազգս: Հայոց բնակեալ 'ի Հնդկիս [Հայտնում է, որ Մադրասում Շամիրամ Սուլթանում Շահամիրյանը և Լոնդոնում Պ. Փիլիպպոս Մանուչարյանը իր ներկայացուցիչներն են]: էջ 27—28:—8. Նկար.—[Հայկական գերբ]:—9. Հրովարտակ Իւրուհոյ Կայսերական Մեծութեանն առ Եկատերենէ Տեղակալութիւն Կառաւարիչ Գնարալ Մայօր և Կաւալեր Վասիլ Վասիլիչ Կախովին: Վասն քա-

դաք շինութեան հայոց, անուանեալ Գրիգորուպօլ [Եկատերինա
11-ի 1792 թ. փետր. 23-ի մանիֆեստն է], էջ 29—30, — 10. Հան-

«Ազգաբարձ-ի առաջին էջը

Ազգաբարձ № 2. 1794 թ. Դամա ումիս

1. Պատմութիւն մանկական միտյ, զոր գրեալ եղև իբր երկօտիայ
ի ծերէ միտյ: [Թարգ. անդլերենից], էջ 46—63:—2. Առակ, էջ 63.—64:
—3. Նկար, էջ 64—4. Պատմութիւն Սանատն Բառսիւային նշա-
նակիչ բնութեան մարդոյ լինելն օժանդակ առ չարն: էջ 65—68:
—5. Առակ, էջ 68:—6. Համառօտ ասութիւնք ինչ՝ տաղաչափական
ոճիւ, զոր ի յումեմնէ բանասիրէ ասացաւ, առ ի գրօսանս ին-
թերցողաց, [Ստանալոր], էջ 69—72:—7. Ճաղագս դաւաճանու-
թեան, [տոակ], էջ 73:—8. Նոր ամիսք Դալիկացւոց, այսինքն

դէսն օժմամբ հիմնար-
կութեան քսղաքին՝
անուանեալ Գրիգո-
րուպօլիս: [Մաղթան-
քի նկարագրություն],
էջ 32—41:—11. Ու-
րախակից, Սրբակրօն
Տեր Յարութիւն Շմա-
ւոնեան: [Թղթակցու-
թյուն], էջ 42:—12.
Նախ բան առ բարեւէր
ընթերցողաց նորածին
Ազգաբարձս Երկրորդ
Խրատ նոյնոյ Ազգա-
բարձն յաղագս վարուց
իւրուց: [Թղթակից
«Բարեկամ» Շնորհա-
վորում է լրագրի
օնունդը], էջ 42—46:
—13. [Հայտարարու-
թյուն]—Նիկողոս Հով-
հաննէսի Գուլամի-
րեանի—[Իր խանութի
մասին], էջ 47:—14.
[Ամսվա տոների օրա-
ցույց]:

Ֆրանսիաց սկսեալ սեպտեմբեր 22... էջ 74—75 — 9. [Հայտարարություն թղթակցությունները մամի գանդակատան տակը դըրված արկղի մեջ գցելու մասին]. էջ 76—10. Ուրախակից Սրբակրօն Տէր Յարութիւն Շմաւոնեան [Ազգարարի վրիպակների մասին]: էջ 77:—11 [Ոտանաւոր] «Ազգամ ազգարար արամութեան: էջ 77—81:—12. Լուրք Ֆրանսիաց ընկալեալ ի յամադատաւիանէ միոյ ի բարացու [Ֆրանս. սեպտեմբ. մասին]: էջ 82—84:—13. Ծաղկաքաղ լուրք կաղէթաց հանդերձ նախերգանօք ի թարգմանէ սոյն լրոյս առ ընթերցուէ: [Եւրոպ. և արեւմտ. լուրեր]: էջ 85:—14. Գալամբրեան Ստեփանոս Հովնանեան. — Հատորս գրոյ միոյ գրեալ մասը Հասիֆն Պապանին Սընուլի կողմէ ցանքիցն առ պարօն Փիլիպպոս Յակոբ Պատմեան: էջ 89—92:—15. Մահազդ. ծնունդ. — 16. Ներքոյ գրածս Մադրասումն ծախուել է... [Ապրանքների գներ] էջ 92—95:—17. [Մտպա առնելի օրացույց]: էջ 96

Ազգարար № 3. Համիրայ ամսոյ 1794. [Նոյեմբ. դեկտեմբ.]

1. Հետեմունք Պատմութեան մանկան [այսինքն փոքրիկ Ձեկի] սկսելոյն անցեալ յԱզգարարի: Այժմ սկսեալ ի 63 էրրորդ էջէ նոյն տետրակին: [Թարգ. անգլերենից] — էջ 97—111. — 2. Լուրք պարսից: էջ 112—114:— 3. Յազադա կամ աշխատութեան [Ստակ]. էջ 114:— 4. Ուրախակից. [Ոտանաւոր] «Ամանեալ ազգարար հարց խոհականաց». էջ 115—121. — 5. Էրան Եւօրոսի սակս խորհրդոցն մկանց: էջ 121—124:— 6. Գատողութիւն քրեական մեղաց աւարտեցաւ օվէմբեր 28 որ է համիրայ. էջ 122—125:— 7. Սրբակրօն Տէր Յարութիւն Շմաւոնեան. [Նամակ և ապա մի ծովային ճանապարհորդության նարագրություն]: էջ 126—130:— 8. Յատորս գրոյ միոյ գրեալ ի պարօն Առիկ Ծատուր Զարիֆեանէ ի Պուլպիժանի կղզոջէն նախայ 16. [Նամակային ճանապարհորդություն] էջ 131—132:— 9. Ազգարարութիւն. [Հայտարարութ. մեկի մահիւ մասին]: էջ 132—133:— 10. Բանինչ գտեալ ի սնդկի Ազգարարին: [Բարոյախրատական] էջ 133—135:— 11. Ազգարար Զօր պատմէ դանադան լուրք [Լուրեր]: էջ 135—139: [քաղաքական տեսություն. եղանակի և ձեռնարկների ու մեղածների մասին]: 12. Յայտարարութիւն [Մահրում]: էջ 139:— 13. Յատորս գրոյ միոյ գրեալ ի Պարօն Ստեփաննոս Գալամբրեանէն Մի ազգիացու ճանապարհորդութ. մասին: էջ 140—141:— 14. Ներքոյ գրածս Մադրասումն ծախուել է... [Զանազան ապրանք-

ների գնիր): էջ 142 — 147:— 15. [Տոնացույց]. էջ 143:— 16. [Լուրեր [Ծնունդ, ամուսնություն]. էջ 149:— 17. Յատկութիւն նաւաղն [նաւերի երթեկութ. ժամանակը. տեղը և այլն]: էջ 150:— 18. Ցանկ տետրակին. էջ 1-1:

Ազդարար № 4. Արամ ամսոյ. 1794.

1. Յետեմունք և Աւարտ Պատմութեան մասինն (այսինքն փոքրիկ Ջէկի) սկսելոյն Բամայ ամսոյ յետագայի. էջ 152 — 163:— 2. Առ վերակացուն գրուածունն գրելոց 'ի սնդկի Ազդարարին: Անստորագիր մի հոգի. ծ է քանոնա սւտեղն: Տեղ. Ամսիկ Տեղ. Փիլիսոփոսոյան Աայթմաղլունցի մասին. էջ 154 — 172:— 3. Փոքր ինչ ասութիւնք խրատականք առ ամենայն ընթերցողս... էջ 173:— 4. Պատահմունք և պատիժք գիպելոյ Թողաւորն արդարակշիռ կոչեցեալ. էջ 174 — 180:— 5. Ազդարար. [Լուրեր. կաշկաթայից. գրում է Հովսեփ Էմինի գործի տնգլունն հրատ մասին] էջ 180 — 183:— 6. Ա. Բ. Առ Բանակատար Ազդարարին Հայոց: [Իրում է թղթակցություն. աշխարհաբար] էջ 184 — 185:— 7. [Բանաստեղծություն]. «Ի յերրորդ ամ էեանս արդարութեան իմ էջ 186 — 190. 8. [Հայտարարություն] Ազդարարի 1794 թիւը լրանալու մասին:

Ազդարար № 5. Ովդան ամսոյ. 1795.

1. [Խմբագրի ծանոթությունը ձախտուող Արեւիկա Զուգայեցու պատմության հրատարակության մասին]. էջ 1:— 2. Գիրք հակիրճ վասն ճառագրութեան պարսկի տղաբնի 'ի յերկուս հատորս բաժանեալ: էջ 2 — 22: 3. 228. Առ Բանակատար ազդարարն Հայոց: էջ 23 — 24:— 4. [Ստանալոր] Տեղ մի ազդարար ծեր և խոհական էջ 25 — 35:— 5. [Բան ինչ գտեալ 'ի սնդկի Ազդարարին]. էջ 36 — 37:— 6. Ազդարար [Լուրեր] էջ 37 — 40:— 7. Ներքոյ գրածս յազրասունն ծախուել է [Ապրանքների գնացուցակ]. էջ 41 — 46:— 8. [Ամսիկ տոնացույց] էջ 46 — 47:— 9. Յայտարարութիւն. [Ժողովի Էն կանչում]: էջ 48:— 10. Յատկութիւն ամսոյ երթեկութեան նաւուց: էջ 49:

Ազդարար № 6. Նիրհուն ամսոյ. 1795.

1. Յետեմունք Պատմութեան Պարսից արարեցելոյ 'ի ձախտուր Զուգայեցու... [Պրակ երրորդ. Գ]. էջ 50 — 59:— 2. [Առակ] էջ 69:— 3. [Մի հոգիւմ և ոտանալոր — Ուրախակից ստորագրութ.].

«Թէ չաջողի մին փորձեալ վերստին»։ էջ 71—78։—4. Առ բանակա-
տուրք Ազդարարին Հայոց։ [Զինու վաճառականութ. մասին]։ էջ
79—80։—5. [Հայտարարություններ]։ էջ 80—84։—6. [Հովսեփի
Արքեպ. Արղությանի թուղթը] «Ողորմութեամբն Աստուծոյ...»
[Գրում է ուստաճկական պատերազմի, ֆրանսիական ուսու-
լուցիայի և այլնի մասին]։ էջ 87—93։—7. Ազդարար։ [Լուրեր]
էջ 94—95։—8. Ներքոյ գրածս Մադրասումն ծախուել է. [Վաճառ-
վող ապրանքների դները]։ էջ 96—101։—9. [Ամսվա տոների տախ-
տակ] էջ 102։—10. Քեզ ով վսեմախոհ պատուական ուրախակից։
[Նամակ-հրատարակողից—թղթակցին]։ էջ 103։—11. Յատկութիւն
ամսոյս երթեկութեան նաւուց։ էջ 104—105։

Ազդարար № 7. Շամս ամսոյ. 1795.

1. Յետեմունք Պատմութեան Պարսից արարեալ 'ի Խաչա-
տուր Զուղայեցւոյ... էջ 106—129։—2. Այր խոնարհ... էջ 130—
131. 3.—Հոռմուլոս առ հոռմեացիս յետ շինելոյ գքաղաքն։ էջ
131—135։—4. Բան ինչ իրատական տաղաչափ։ [«Բանասերի»] էջ
135—139։—5. Յոգներախօտ Տեր Յարութիւն Աւաղ Բահանայ։ [Հով-
սեփ Արքեպ. Արղությանից] էջ 139—140։—6. Օրինակ Պատաս-
խանայ և Շնորհակալութեան Տեր Յարութիւն Շմաւոնի առ...
Տեառն Յովսէփ Արքեպիակոպոս. էջ 141—142։—7. [Մի հողված
«Ուրախակցի» և ոտանավոր] «Պարսիս ազդարար գիտել և դայս
բան»։ էջ 144—146։—8. [Վիճակահանություն. հայտարարություն]
էջ 146—150։—9. Ազդարար։ [Լուրեր]։ էջ 151—152։—10. Ներքոյ
գրածս Մադրասումն ծախուել է։ [Վաճառվող ապրանքների գնա-
ցուցակ]։ էջ 153—160։—11. Ամսվա տոների օրերը։ էջ 161։

Ազդարար № 8. Ադամ ամսոյ. 1795.

1. Յետեմունք Պատմութեան Պարսից [Խ. Զուղայեցի]։ էջ
162—184. —2. Յակոր Սիմոնյանի գրքի մասին հայտարարու-
թյուն. և գիրքը՝ «Երբ գրօսանաց և թուղթ քաղցրալուրք»։ էջ
185—193. —3. [Բանատեղծություն]. «Փաղառական յորդ յանդա-
կան» էջ 194—204. —4. Զանազան լուրք. էջ 204—206. —5. Հե-
տեալ համարք փոթօրկախառն Տիւփանի, որ պատահեցաւ ի Լոնդ-
րոց... [Անգլիական թերթից]։ էջ 207—208. —6. Ազդարար։ [Լու-
րեր]։ էջ 209—210. —7. Յատկութիւն երթեկութեան նաւուց։ էջ
212—213. —8. Ներքոյ գրուածս Մադրասումն ծախուել է. [Ապ-
րանքների դները]։ էջ 214—219. —9. Ամսվա տոնացուցակ. էջ
220—220. —10. Ծնունդ. մահ... էջ 221.

Ազդարար № 9. Շրաթ ամսոյ. 1795.

1.—Յետևմունք Պատմութեան Պարսից [Խ. Զուղայեցու] էջ 222—244:—2. Շարունակ. պատմութ. Հեյդարլի Սանի. էջ 243—253:—3. Ազդարար. [Քաղաքական տնտեսյուն, լուրեր] էջ 256—259:—4. Յատկութիւն երթեկութեանն նաւուց. էջ 260—261:—5. Ներքո գրածս Մադրասումն ծախուել է. [Ապրանքների գնացուցակ]: էջ 262—267:—6. [Ամսվա տոնացույց] էջ 268—269: 7.—Հայտարարություն [Ամուսնության]. էջ 269:

Ազդարար № 10. Նախայ ամսոյ. 1795.

Յետևմունք Պատմութեան Պարսից [Խ. Զուղայեցու] էջ 270—287: 2.—Յետևմունք պատմութեան Հեյդարլի Սանի. էջ 287—297:—3. Հայ Որդի Հայի [Մի նամակ և մի հոգված «Ազդարարին»]. էջ 298—313: 4.—Ազդարար [Ներքին լուրեր] էջ 314:—5. Վիճակագրութիւն. էջ 315:—6. Յատկութիւն երթեկութեանն նաւուց. էջ 316—317:—7. Ներքո գրածս Մադրասումն ծախուել է. [Ապրանքների գներ]: էջ 318—323:—8. Ամսվա տոնացուցակ. էջ 324—325:—9. Հայտարարություններ:

Ազդարար № 11. Ղամար ամսոյ. 1795.

1. Յետևմունք Պատմութեան Պարսից [Խ. Զուղայեցու]: էջ 326—345, 2. Յետևմունք Պատմութեան Հեյդարլի Սանի. [Շարունակութ.] էջ 346—356:—3. Ներքոյ Տպեցեալ Յատորք և Ոտանաւորք ընկալեալ ենք ի Կալկաթու յամապատասխանէ. [Թղթակցություն Կալկաթայից]: էջ 357—358:—4. Բան ասացեալ ի վերա Հանգուցեալ Խաչիկ Առաքելոյն. «Խաղաղարար խռովասիրի» էջ 358—360. [«Քրիստոնեայ» ստորագրութ.].—5. Բան ասացեալ ի վերա Մովսէսին որդոյն հանգուցելոյն. «Միաբերան բազումք գովեն» էջ 360—361. [«Սատանի չարխ» ստորագրութ.].—6. Անշնորք Քոյր. «Ոմանք մարդ են՝ իմաստնա լի... էջ 261—362:»—7. Ազնիւ Պարոն Արիսողոմ Մուրատեան ի Ղանդահար. էջ 362—364. [«Մկրտում Սիմէօն ստորագրութ.»]. էջ 362—364:—8. Առ պատուելի Հայ որդի Հայի. էջ 365—368. [«Ազգակից» ստորագրութ.].—9. [Հրահանգ պատարազի ժամանակ հիշատակվելիք առաքեալներն անուններն և Ռուսաց կայսրունի Եկատերինա երկրորդի անվան]: էջ 369—370:—10. Սրբազան և Սրբակրօն Հայր Տէր Յարութիւն Շմաւօնին. ի Մադրաս. 1795. Ղամար 10. [Նամակ «Մկրտում Սիմէօն»-ից.] էջ 370—376: 11.—Հոգևոր որդւոյ իմոյ Սիմէօնեան

Պարոն Մկրտումեն Խնդար. Մադրաս. 1795. Ղամար 28. [Տեր
Հարություն Շմալոնյանից]: էջ 377—378: 12. Ազդարար [Լու-
րեր.] էջ 378—381:—13. Ներքոյ գրածս Մադրասումն ծախուլ է:
[Ապրանքների գնացուցակ]: էջ 382—387:—14. Ամսվա տոներ:
էջ 388:—15. Կալկաթու վիճակարկութիւն: էջ 389—391:

Ազդարար № 1². Նադուր ամսոյ. 1795.

1. Յետեմունք Պատմութեան Պարսից (Խ. Ջուղայեցու): էջ 392—
413:—2. Յետեմունք Պատմութեան Հէիդարալի Սանի (Շարունակ.):
էջ 414—425:—3. [Վաճառվող զրքերի ցուցակ] էջ 425:—4. Պատուելի
Ազգակցի իմոյ ողջուն: [Հայ Որդի Հայի]: էջ 427—430:—5.
Աստէն սկսի լուրք Կալկաթու: էջ 430, 436:—6. Լուրք Եւրօպիու և
'ի գանազան երկրէն առ անդ, որ երևեցաւ կաղէթն Ղամար 17
էն կոչեցեալ (Օրիէնարլ ստար այսինքն Աստղ Արևելեան) էջ
437—440:—7. Նաւր Ելին 'ի Կալկաթու: էջ 441.—8. Հայտարար-
ություններ [Մնունդ, մահ]: էջ 442: 9.— Վիճակարկութիւն. էջ
443—444:—10. Մեկնութիւն Նախնեաց Հիման: էջ 445. [Վիճա-
կահանության մասին]:—11. Ազդարար. [Լուրեր] էջ 446—447:—12.
Ներքոյ գրածս Մադրասումն ծախուլ է... [Ապրշումէղենաց գինքն
են]: էջ 448—453: 13. [Ամսվա տոներ] —Տօնէ Սրբոցն: էջ 454—
455: 14.— [Տեղեկություն Մադրաս եկած հայերի մասին: Հայ-
տարարություն մի խանութի մասին]:

Ազդարար № 13. Թիրայ ամսոյ. 1795

1.—Յետեմունք Պատմութեան Պարսից [Խ. Ջուղայեցու]:
էջ 456—478:—2. Հետեմունք պատմութեան Հէիդարալի Սանի
[շարունակ.]. էջ 478—485:—3. Լուրք ընկալեալ 'ի Փուլպինանկայ,
որ թէ և առժամայն տղազրեալ տարածեցոք սակս յայտնե-
լոյ ներկայելոց ամենեցուն զպատահումն, այլ այժմ ևս հար-
կաւոր համարեցաք գնել 'ի յԱզդարարի զի մնասցէ անցս և վասն
տեղեկութեանց տպառնեաց: [Ստորագրութ.՝ Խոնարհ Հնազանդ
Ժառա Խաչիկ Ծատուր Զարիֆեան]: էջ 489—490:—4. [Հայտա-
րարություն —մասնավոր դասեր վերցնելու մասին]: էջ 490—
491:—5. Ազդարար. [Լուրեր] էջ 491—493:—6. Ներքոյ գրածս Մադ-
րասումն ծախուլ է ընկալու ապրտնաց և անաջեղինաց յատ-
կութիւնաց Թիրա ամսոյ 28 թիւն Փրկչի 1795. էջ 496—501:—7.
[Ամսվա տոներ] էջ 502—503:—8. [Հայտարարություններ՝ Մադ-
րաս եկած հայերի մասին Մահադդի]: էջ 503:

Ազդարար № 14. Դամայ ամսոյ. 1795.

1. Յետեմունք Պատմութեան Պարսից [Խ. Զուղայեցու]. էջ 504—530: 2. Հետեմունք Պատմութեան Հէիդարալի Խանի. [Շարունակութ.] էջ 531—541:—3. [Ոտանավոր] «Առ քեզ քաղցրագոյն նորոգ բարուն նախ էջ 542—545: 4. [Հայտարարություն. Գրիգոր Մարգար Խալիպը հայտարարում է, որ վաճառում է արձաններ]: էջ 546—548:—5. Ազդարար. [Լուրեր] էջ 548—549:—6. Երթ և եկութիւնք նաւացի էջ 549:—7. Յատոր գրոյ միոյ գրեալ ի Պասրայու, ի թուին 1795 նադար 15-ին: [Թղթակցություն Բասրայից—Պարսկաստանից] էջ 550:—8. [Հայտարարություն—Մնունդ և մահ.] էջ 551:—9. Ներքոյ գրած Մադրասումը ծախուել է. [Ասրանքների գնացուցակ] էջ 552—557:—10. [Ամսվա տոներ] 558:—11. Լուրք Ընկալեալ ի համադատասխանէ Պասրայու էջ 559:

Ազդարար № 15. Համերայ ամսոյ. 1795.

1 Յետեմունք Պատմութեան Պարսից [Խ. Զուղայեցու]. էջ 560—594:—2 Հետեմունք պատմութեան Հէիդարալի Խանի [Շարունակութ.] էջ 595—597:—3. [Ոտանավոր]. «Պատահումն այն զոր վասն մարդկան». էջ 598—601:—4. [Հայտարարություն վիճակահանութեան.] էջ 602—603:—5. Լուրք վրայ և Պարսից հանեալ ի գրոյ միոյ գրեալ ի Պասրայու ի թուին 1795 Թիւրայ 5-ին: էջ 604—606:—6. [Հայտարարություն վաճառականական]. էջ 607—609:—7. Համառոտ ծանօթութիւն նորոգ կարգադրութեանն Մաքսատան այսինքն ֆուրդին, 1796-ին է սկսանելոց: էջ 609—613:—8. Ազդարար [Լուրեր] էջ 613:—9. Ներքոյ գրած Մադրասումն ծախուել է [Ասրանքների գներ]. էջ 614—619: 10. [Ամսվա տոներ] էջ 620:—11. Յիշողականութիւն [Գովում է լավ հիշատակները] էջ 621:

Ազդարար № 16. Արամ ամսոյ. 1795:

1. Յետեմունք և զաւարտ Պատմութեանն Պարսից [Խ. Զուղայեցու] էջ 622—651:—2. Հետեմունք Պատմութեան Հէիդարալի Խանի [շարունակութ.] էջ 652—659:—3. Վիճակարկութիւն. էջ 659—661:—4. Հայտարարություն. [Վիճակարկութեան մասին] էջ 661—664:—5. [Ոտանավոր] «Սերունդք ադամայ որդիք արեթեան» էջ 667—670: [Ստորագրութ. Տէր Թադևոս Տէր Անդրեասեան]: էջ 667—670:

Ազդարար № 17. Ուղղան ամսոյ. 1796.

1. [Հայտարարութիւն — Խոջամալ Սաֆարյանի Եւրոպայ շրջելուց վերադառնալու և «յանկաջողներին» — տեսածները պատմելու մասին], էջ 673. — 2. [Կոնդակ] Պիոս Զ. պապի — էջ 672 — 691. — 3. Հետեմունք պատմութեան Հէիդարալի Սանի [շարունակ.] էջ 692 — 696. — 4. Խոջամալ Սաֆարեան [2. առակ] «Օգնել իշոյն ձին ոչ հաճի, որոյ յետոյ բռն ողջ տանի», էջ 697 — 699. — 5. [Հայտարարութիւն] էջ 700 — 703. — 6. Բուլուլթա 30.000 ֆանամի [Վիճակախաղ] էջ 704 — 705. — 7. Ազդարար. [Լուրեր], էջ 705 — 706. — 8. Ներքոյ գրած Մադրասումն ծախուել է [Ապրանքների գներ] էջ 707 — 710. — 9. [Ամսվա տոներ] էջ 711 — 712. — 10. [Մահադդ էջ 714.

Ազդարար № 18. Նիրհան ամսոյ. 1796.

1 [Մի նկար օղապարիկի և տեղեկութիւն նույն նկարի փորագրիչ «Կոստանդ Թադէոսյան Յաշտարխանեցու» մասին]. էջ 714 — 715. — 2. Համառօտ պատմութիւն Օղապարիկ գնտոյ և ճանապարհորդութեան Մօնկօլֆիոյ, Բաուլօյի, և Լ'օպէրթի. էջ 716 — 725. — 3. Համառօտ պատմութիւն մեղուաց. Արսուհանեալ ի բընազննական Պատմութիւնէ Մօնսիւ Պուֆօնի, և Մօնսիւ Պօնրի րաջ բնագննաց Գաղիացոյ, [Թարգ. Սահապ Խօճամալ Սաֆարեան] էջ 726 — 737. — 4. Հետեմունք Պատմութեան Հէիդարալի Սանի [Շարունակ]. 737. — 5. Օրինակ գրոց Մուրր Երուսաղէմայ Միարանից առ Կոստանդնու պօլսոյ Պատրիարքին... էջ 744 — 760. — 6. Օրինակ գրոցն Եպիսկոպոսաց առ Պատրիարքին Կոստանդնու պօլսոյ Թագաւորական քաղաքին, էջ 761 — 763. — 7. Ազդարար [Հայտարարութիւններ] էջ 764 — 765. — 8. Ներքո գրած Մադրասումն ծախուել է. [Ապրանքների գնացուցակ] էջ 766 — 771. — 9. Ամսվա տոներ. էջ 672.

ՄԻՆԱՍ ՎՐԴ. ՀԱՄԴԵՅԻ

Մինաս Համդեցին ապրել է XVIII դարի վերջերին, գրել է «Ազդարանութիւն Թագաւորացն Հայոց...», որտեղ հիշատակում է հայոց Թագաւորների ազդարանութիւնը հաջորդաբար, որը և հասցնում է մինչև իր օրերը:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

1527. Ազգաբաժնուքիւն թագաւորացն Հայոց. յորդուոյ յորդիս: Համառօտեալ ի Մովսիսէ Խորենացւոյն: Կ. Պոլս. 1735. 178 էջ:

1528. Մինաս վարդապետի Համդեցւոյ Ազգաբանութիւն Հայոց: Վաղարշապատ. 1870. 144 էջ:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1530. Патканов К. П.—Библиографический очерк армянской исторической литературы. С. Петербург. 1879:

1531. Պատկանյան Բ.—Համառօտ տեսութիւն Հայ պատմական գրականութեան. Փորձ. 1880. էջ 1—26 [և հավելւած—Հայ պատմագիրների երկասիրութեանց ցանկը]:

1529. Լեռ.—Հայկական տաղադրութիւն: Մեր կյանքը, գրականութիւնը անցյալում: Հտ. I. XVI—XVII դար: Արտատպւած «Մշակ» լրագրից: Թիֆլիս: 1901, էջ 284—288:

ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԶՈՒՂԱՅԵՑԻ

Սաչատուր արեղա Զուղայեցին XVIII դարի պատմագիր է: Նրա գրած պատմութիւնը մի ժամանակագրութիւն է (առաջին մասն է միայն գրվել), որտեղ տալիս է Կյուրոսից սկսած մինչև Քելիմ խան՝ Պարսից թագավորների հիշատակութիւնը, Նոր-Զուղայի եկեղեցական առաջնորդների պատմութիւնը և Քերիմ խանի պատմութիւնը մինչև 1779 թ.:

Սաչատուր Զուղայեցին իր ժամանակի տեղեկութիւնները հաղորդում է իր տեսածի ու լսածի համաձայն:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

1532. Սաչատուր Արեղայի Զուղայեցւոյ պատմութիւն Պարսից: Մաղրաս. 1795. Ազդարար. № 5—16:

1533. Սաչատուր Արեղայի Զուղայեցւոյ Պատմութիւն Պարսից (ԺԸ—դար). հրատարակութ. Բարկեն վրդ. Աղավելյան: Վաղարշապատ. 1905. 371 էջ:

ՈՒՍՈՒՄՆ ԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1534. Աղավելյան Բ. — Առաջարան — Խաչատուր Արեղայի Զուղայեցւոյ Պատմութիւն Պարսից (ժԸ—դար) գրքին. Վաղարշապատ. 1905. էջ է—ԺԵ:

1535. Խաչատուր Արեղայի Զուղայեցւոյ պատմութիւն Պարսից (ժԸ—դար). Հրատ. Բ. Աղավելյանի. [Գրախոսութ.]. Մուրճ. 1905. № 8. էջ 149—150:

1536. Լեո. — Հայկական տպագրություն: Մեր կյանքն ու գրականությունը: Տփլիս. 1901:

1537. Ռարամյան Ն. — Պարթևները Պարսկաստանում և նրանց հարաբերությունները հայոց հետ (250 տ. քրիս. առաջ—226 քրիստ. հետո): Վաղարշապատ. 1897. 70 էջ:

ԱՐՐԱՀԱՄ ԿՐԵՏԱՅԻ

Արրահամ 3-րդ կաթողիկոսը (1734—1736 թ. թ.) ծնվել է Կրետե կղզում. նա կոչվում է Թեքիրդաղցի երկար տարիներ (25-ից ավելի տարի) Թեքիրդաղում կամ հին Թրակիայի թեմի առաջնորդ լինելու համար:

Արրահամ կաթողիկոսը գրում է իր կաթողիկոսության շրջանի (1734—1736 թ. թ.) պատմությունը: Նա իր պատմության մեջ կանգ է առնում ժամանակի քաղաքական դրության վրա, պատմում է Նաղիրշահի թագադրությունը, որին ինքը ներկա է եղել, խոսում է իր տեսակցության մասին Նաղիրշահի հետ:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

1538. Պատմութիւն անցից տեառն Արրահամու սրբազան կաթողիկոսի Հայոց Թեքիրդաղւոյ՝ առ Նատրշահ արքային Պարսից: Կալկաթա. 1796:

1529. Աբրահամ կաթողիկոսի Կրետացւոյ պատմագրութիւն անցիցն իւրոյ և Նատրշահին Պարսից: Վաղարշապատ. 1870. 129 էջ:

1540. Աբրահամ Կրետացու Հիշատակարանը (Ծոցի տետ-

բաղը). Հրատ. դոկտ. Ս. Տեր. Ավետիսյան: Երևան. Պետհամալսարանի գիտական աշխատություններ. 13-րդ հատոր. 1940. էջ 310—343:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1541. Լեո.—Հայկական տալագրություն: Մեր կյանքը, գրականությունը անցյալում: Թիֆլիս. 1901. Հտ. Բ. էջ 407—411:

1542. Տեր-Ավետիսյան Ս. դոկտ.—Արրահամ Կրետացու Հիշատակարանը (Ծոցի տետրակը): Արրահամ Կրետացու հիշատակարանի սլառական արժեքն ու նշանակությունը. Պետհամալսարանի գիտական աշխատ. 13-րդ հատ. 1940. էջ 285—310:

1543. Չամչյան Մ.—Պատմություն Հայոց ի սկզբանէ աշխահի մինչև ցամ տեառն 1784. ըստ աւանդելոյ այլևայլ մատենադրաց. ի վից գիրս բովանդակեալ, և յերիս հատորս տրոհեալ. Վենետիկ. 1784. հտ. Գ. էջ 806, 818:

1544. Սրմանյան Մ. եպ.—Ազգապատում: Հայ ուղղափառ և Կեղեցիկ անցքերը սկզբնն մինչև մեր օրերը հարակից ազգային պարագաներով պատմված: Հտ. Բ. Կ. Պոլիս. 1912. էջ 2878—2896, 2912—2914:

ՀԱՎԱՐԲ ՅԱՄԱԽԵՅԻ

Հակոբ Շամախեցին ծնվել է 18-րդ դարի սկզբներին Շամախի քաղաքում, 1759 թվին ընտրվել է կաթողիկոս: Նա երկար տարիներ վարչական-մանկավարժական աշխատանքներ է տարել էջմիածնում:

Հակոբ Շամախեցին 1760 թ. թուղթ է գրում ողեսաց Ելիզավետա Պետրովնա կայսրուհուն. («Թուղթ առ Աստուածազոր կայսրն Ռուսաց վասն պէսպէս նեղութեանց երկրեացս մերոյ») և խնդրում է օգնության հասնել բարսեղական լծի տակ դեգերող հայերին և վրացիներին:

Հակոբ Շամախեցու գրական գործերն են. «Շահողարան» (ձեռագ. կրոնական—էկեղեցական բնույթի ժողովածու), «Դավապանագիրք» (ձեռագ. ժամանակագրություն), «Հաց նեղելոց»—(օտանավորներ, աղոթքներ—ձեռագ.):

Հակոբ Շամախեցու ամենակարևոր աշխատությունը, պատմությունը մեզ չի հասել։ Գոկտ. Ս. Տեր-Ավետիսյանը ներքևում հիշված գրքում հրատարակել է Հակոբ Շամախեցու թղթերից ու կոնդակներից հանված նյութեր՝ ա) Թամազ-Ղուլի խանի (Նադիր-Շահի) արշավանքները և նրա շահ ընտրվելը, բ) «Թուղթ առ Աստուածազօր կայսրն ոռոսաց վասն պէսպէս նեղութեանց երկրացս մերոց»—պատմական նյութերը։

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

1545. Գիրք երկրորդ որ կոչի Գոհարան։ Էջմիածին. 1761.

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1546. Тер-Аветисян С. докт.—Походы Тамас—Кули хана (Надир-шах) и избрание его Шахом в описании Акопа Шамахеци. Тифлис. 1932.

1547. Տեր-Ավետիսյան Ս. դր.—Նադիր Շահի արշավանքները (ըստ Հակոբ Շամախեցու)։ Արմֆան. Երևան. 1940 թ. 53 էջ։

ՀՈՎՍԵՓ ԷՄԻՆ

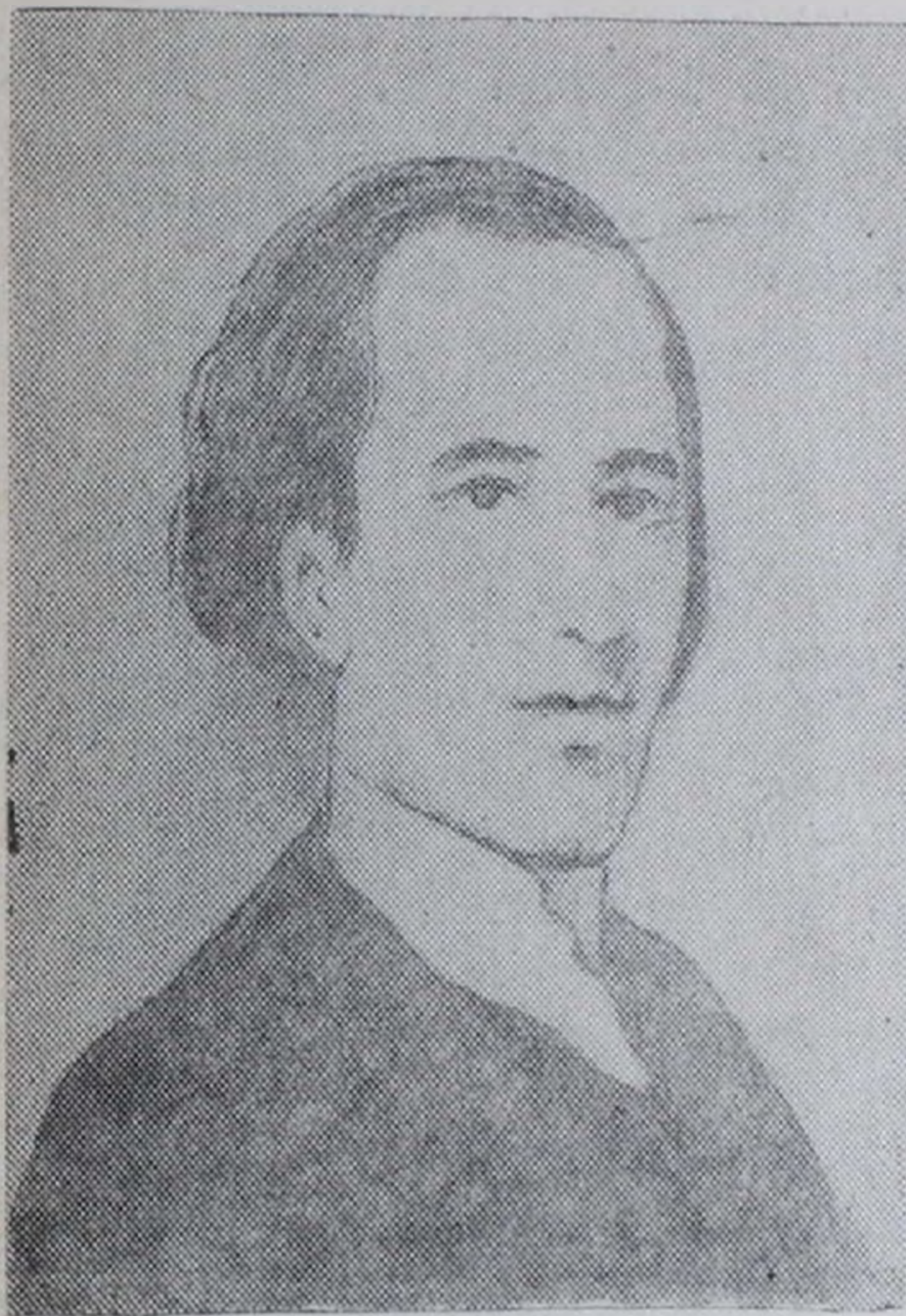
Հովսեփ Էմինը (1726—1809 թ. թ.) Համադանից կալկաթա գաղթած էմին ազգանունով մի վաճառականի որդի էր։

Դեռ երիտասարդ հասակում, նա զգում է հայ ժողովրդի քաղաքական ծանր դրությունը։ Ոգևորված Հայաստանը թյուրք-պարսկական լծից ազատագրելու գաղափարներով, թողնում է ամեն ինչ, հաղթահարելով մեծ դժվարություններ, մեկնում է Լոնդոն, կապեր հաստատում մի քանի հայտնի գործիչների հետ, ընդունվում է զինվորական գպրոց, որպեսզի տիրապետի ռազմական արվեստին և նվիրվի հայրենիքի ազատագրմանը։

Ավարտելով ռազմական գպրոցը, 1757—1758 թ. իբրև սպամասնակցելով անգլիական բանակի կոնվուներին՝ Ֆրանսիայի դեմ, Հովսեփ Էմինը հետագայում մեկնում է Թուրքահայաստան, ապա պարսկահայության մեջ հռոմեացուն աշխատանքներ է ստանում իր ծրագրերն իրականացնելու համար։

Հովսեփ Էմինի ծրագրերը պարզված են ներքևում հիշված
 գրքում և այդտեղ զետեղված բազմաթիվ նամակներում:

Հովսեփ Էմինը միանգամայն իրավացի կերպով տեսնում
 էր, որ վրաստանը նույնպես շահագրգռված է Անդրկովկասը

Հովսեփ Էմին

Թուրք ~ սլաքսկական
 լծից ազատելու հար-
 ցում, նա մեծ հույս
 ուներ վրաստանի վրա
 և առաջ էր քաշում
 վրաց Հերակլ Թագա-
 վորի գալիսունի տակ
 վրացահայկական պե-
 տություն ստեղծելու
 հարցը:

Այդ ծրագրի իրա-
 կանացման համար
 Հովսեփ Էմինը իր մի
 շարք նամակներում
 բանակցություններ
 է սկսում Հերակլ Թա-
 գավորի հետ և 1759—
 1760 թվականներին
 Հալեբի ճանապարհով
 մեկնում է Թուրքա-
 հայաստան, հետո լի-
 նում է էջմիածնում,
 այդտեղից անցնում է
 Թիֆլիս:

Ներքևում հիշատակվող գրքում պարզվում է էջմիածնի
 կաթողիկոսի և կղերի թշնամական վերաբերմունքը դեպի Հով-
 սեփ Էմինի ծրագիրը:

Հովսեփ Էմինի գրքից պարզվում է նույնպես նրա համակ-
 րությունը և սպասելիքները ռուսական մեծ ժողովրդից. նա մի
 շարք տեսակցություններ է ունենում Պետերբուրգում և աշխա-
 տում է Ռուսաստանի միջոցով ազդել Հերակլի վրա, հայ-վրա-
 ցական ազատագրական պայքարն իրագործելու համար:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

154^e. The Life and adventures of Josebh Emin, an Armenian. Written in Enclich by himself. London. Printed in the Vear. 1792.

1549. Life and adventures of Emin Joseph 1726—1809. Writtes by himself. Calcutta 1918.

[Հովսեփ Էմինի կյանքն ու արկածները: Հիշողություններ և նամակներ: I անգամ տպագրվել է Լոնդոնում 1792 թ., II անգամ Կալկաթայում 1918 թ. Հովսեփ Էմինի թոռան թոռ՝ Էմին Արգարի առաջարանով, ծանոթություններով և նոր պահպանված նամակներով]:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1550. Бутков П. П.—Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803. Т. II. С. Петербург. 1899. стр. 111.

1551. Գրիգորյան Զ.—Մի էջ Հովսեփ Էմինի քաղաքական հայացքներից: Երևան. Պետ. Մանկավարժական Ինստ-ի պատահական աշխատությունների: Հտ. I. Երևան. 1940. էջ 54—77.

1552. Լեռ.—Հայոց պատմություն: Նորագույն շրջան: Մաս. I. Երևան. 1926. էջ 71—77.

1553. Լեռ.—Հայկական տպագրություն: Մեր կյանքը, զբոսականությունը անցյալում: Հտ. I. Թիֆլիս. 1901. էջ 473—477.

1554. Պողոսյան Ս.—Հայ ժողովրդի պատմություն: (Սղափած դասախոսություն. ձեռագրի իրավունքով): Պրակ V. Վ. Մ. Մոլոտովի անվան Երևանի Պետհամալսարան: Երևան 1941. էջ 128—140.

ԶԱՄՉՅԱՆ ՄԻՔԱՅԵԼ

Զամչյան Միքայել վարդապետը (1738—1825 թ. թ.) զրել է ընդարձակ Հայոց պատմություն՝ հենվելով հայ պատմագրերի հաղորդած նյութերի վրա, հաճախ էլ նրանց խոսքերով պատմելով անցքերը: Մ. Զամչյանը լայնորեն օգտվել է նույնպես ևրոպական աղբյուրներից և փաստաթղթերից:

Զամչյանի պատմությունը երեք մեծածախալ հատոր է կարևոր աղբյուր է XVIII դարի հայ պատմագրության:

Զամչյանը գրել է նույնպես՝ «Որախճան պատմութեան Հայոց», որ համառոտ պատմությունն է հայոց, «Քեզականութիւն Հայկազեան լեզուի» մեծ գործը, որ ունի նաև իր համառոտ հրատարակությունը՝ Մ. Զամչյանն ունի նաև մի շարք կրօնական դրվածքներ, որոնք չենք հիշատակում:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

1555. Պատմութիւն հայոց ի սկզբանէ աշխարհի մինչև ցամ տեառն 1784. ըստ աւանդելոյ ալլեալ մատենագրաց. ի վեց գիրս բովանդակեալ. և յերիս հատորս տրոհեալ. Յօրինեալ ի Միֆայէլ Զամչեանց: 1784. ի թուականութեան Հայոց ՌՄԼԳ. Վենետիկ:

Հտ. Ա. սկսեալ յԱադամայ մինչև ցամ տեառն 441:

Հտ. Բ. սկսեալ յամէ տեառն 441 մինչև ի 1080:

Հտ. Գ. սկսեալ յամէ տեառն 1080 մինչև ի 1784: Եւ աղիւսակք ժամանակագրութ.:

1556. Խրախնան պատմութեան Հայոց: Յօրինեալ ի Միֆայէլ վարդապետէ Զամչեանց: Վենետիկ. 1811:

1557. Քերականութիւն Հայկազեան լեզուի: Յօրինեալ ըստ նախնի ուղղախօսութեան ի Հայր Միֆայէլ վարդապետէ Զամչեանց: Վենետիկ. 1779. 600 էջ. [նույնը Տփլիս. 1826. 660 էջ]:

1558. Քերականութիւն Հայկազեան լեզուի: Յօրինեալ ի Հայր Միֆայէլ վարդապետէ Զամչեանց: Եւ այժմ նորոյ համառօտեալ աշխատասիրութեամբ նորին առ ի դիւրութիւն ուսանողաց: Վենետիկ. 1801. 335 էջ. [Բարեփոխվածը տպվել է 1831 թ.]:

ՄԱՆՎԵԼ ԿՅՈՒՄՈՒՇՆԱՆԵՅԻ

Մանվել Կյումուշխանեցին (1768—1843 թ. թ.) ծնվել է Հայաստանի Կյումուշխանա (Սպիր) քաղաքում: Սովորել է իր հայրենիքում և ապա Կարինում՝ ժամանակի հայտնի մարդկանց մոտ: XVIII դարի աչքի ընկնող բանաստեղծներից, հասարակա-

կան գործիչներից է Մ. Կյումուշխանեցին: Նա եղել է Էջմիածնի մատենադարանապետ, Ղրիմում և Սևանի վանքում կատարել է շինարարական, լուսավորական աշխատանքներ:

Մ. Կյումուշխանյանը բազմաթիվ աշխատություններ է գրել՝ ա. «Պատմութիւն անցից անցելոց Սևանայ Վանից» ր. «Ազետ գիտելյացն մերոց», գ. «Ինկիթափ և թիւրակէս», դ. «Կլշիոռ որպիսածանոց», ե. «Լուծ արմատոց», գ. «Նամակ ուղղված Վենետիկի Միթիթարյաններին, է. «Փորձաքար տումարին, Լեոն Փաթին առաջնոց»:

Իբր պատմության մեջ Մ. Կյումուշխանեցին գրում է ժամանակակից գլխավոր անցքերի մասին: Նկարագրում է ռուսպարսկական պատերազմը, Երևանի և շրջակա գավառների գլխավորումը [1827—1828 թ. թ.], Պարսկաստանի քաղաքական դեպքերը և ի միջի այլոց «Սպանումն դեսպանին Ռուսաց», որտեղ պատմում է Ա. Ս. Գրիբոյեդովի սպանության մասին:

ՏՊԱԳՐՎԵԼ ԵՆ

1559. Պատմութիւն Արարատ. 1915. էջ 741, 865: 1916 թ. էջ 96, 273, 390: 1917 թ. էջ 63, 148, 507, 750. [Հրատ. Բաբկեն վ. Աղալէլյանի]:

1560. Անճնակաճ պատմութիւն Մանուէլ Կիւմիւշխանեցի վարդապետի Ալթունեանի կամ Շահինովի: Յօրինեալ յինքնէ ի Սիւնեաց զաւառ ի ծովակին Գեղամայ ի Սևան կղզի... 1830:

Դիվան Հայոց պատմության. զիրք ԺԲ. Թիֆլիս. 1917. 258 էջ:

1561. Սանուէլ վարդապետի Կիւմիւշխանեցւոյ Պատմութիւն անցից անցելոց Սևանայ Վանու Վաղարշապատ. 1871. 115 էջ: [Նույնը արարատ. 1871. էջ 10—17, 80—89, 144—151, 211—216, 261—263]:

1562. Լուծ Արամատոյն մերոյ. յօրինեալ ի Մանուէլ վարդապետէ Շահինեան Կիւմիւշխանեցւոյ: Ի Տիֆլիս. 1832: Տպեալ ի Կոստանդնուպօլիս: Յօրթագիւղ. 1841. 172 էջ:

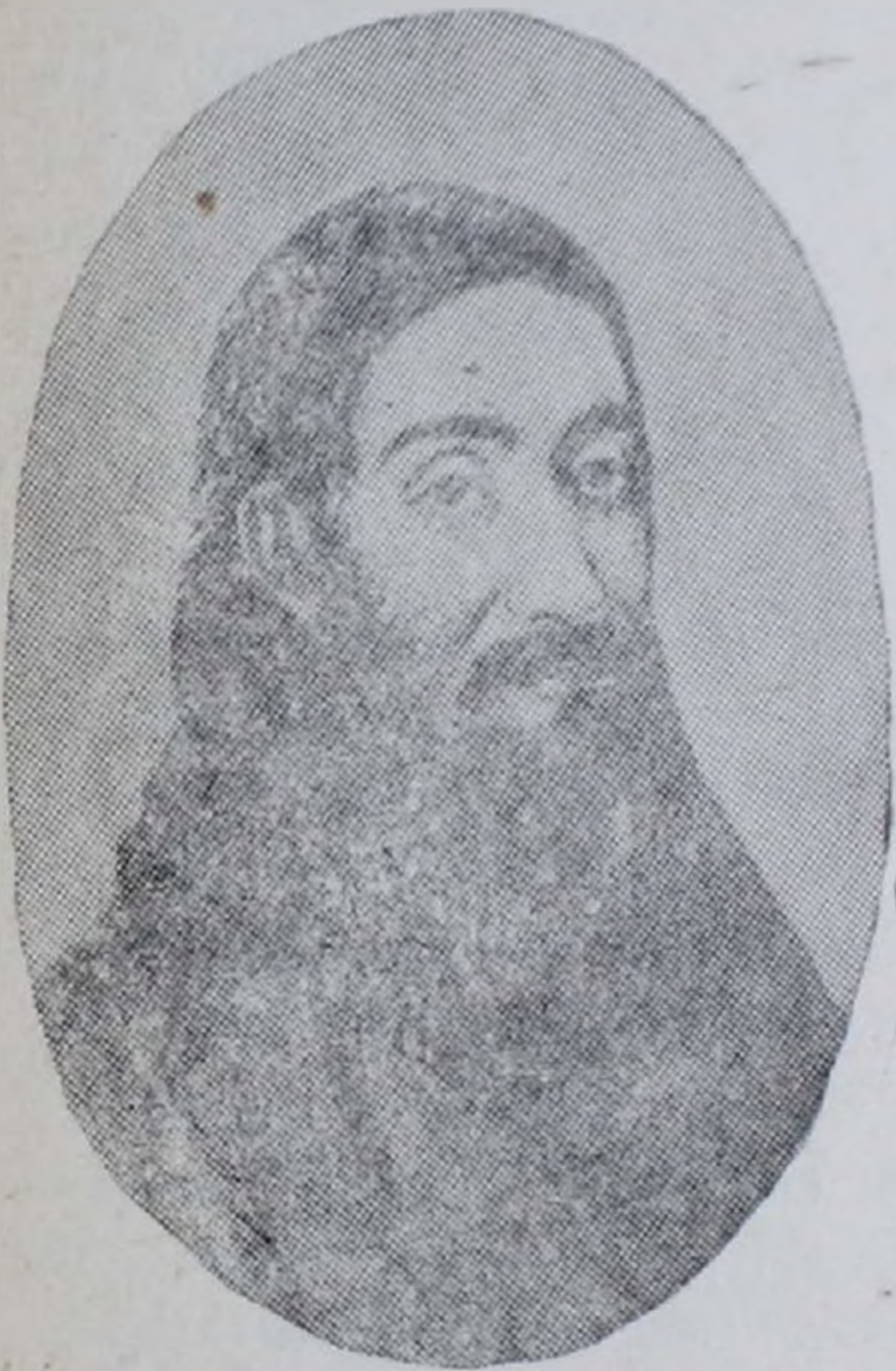
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1563. [Աղանյան Դյուտ ք.]—Դիվան Հայոց պատմության. զիրք ԺԲ. Թիֆլիս. 1917. (Առաջաբանը):

1564. Բաբկեն վ.—Մանուէլ վարդապետը Ա. Ս Գրիբոյեդովի մասին: Արարատ. 1914. էջ 161—163:

ԱԼԱՄԴԱՐՅԱՆ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ալամդարյան Հարությունը (1796—1834 թ. թ.) ծնվել է Աստրախանում, գործել է Մոսկվայում, Խրիվսիում, Նոր-Նախիչևանում իբրև մանկավարժ, եղել է (1824—1830 թ. թ.) Ներսիսյան դպրոցի տեսուչ և ուսուցիչ, նրա աշակերտներից են եղել Խ. Աբովյանը, Ս. Նազարյանը։

Հարություն Ալամդարյան

Ալամդարյանի աշխարհիկ բանաստեղծությունները համեմատաբար հաջող են, կրոնական-հոգևորներն՝ անհաջող, ազգային բուրժուական զաղափարներով, ձևով միջնադարյան։

ՏՊԱԳՐՎԵԼ Է

1. Հարություն վարդապետի. — Ալամդարյանց Չափաբերականք։ Ս. Պետերբուրգ. 1884. 56 էջ։

Բովանդակություն. — «Նազիրույս դէմքն էր ձերմակ ու կարմիր» Մոսկվա. 1821: Կոծ. «Յար վառ է կայծ սիրոյ սիրոյդ»։ Մոսկվա

1821:—Սուգ. «Յոյս իմ ի քոյ տես յաշխարհիս» Մոսկվա. 1821:—
 Թշուառութիւն սոխակի. «Յայդուն ընդ աղջամուղջն»։ Մոսկվա
 1821:—Պարերգութիւն. «Յերկու ձեռին յերկու մոմ»։ Մոսկվա
 1821:—Ողջուն հրաժեշտի դաւակաց իմոց. «Հօր համայն որրոյ»։
 Աստրախան. 1823:—Աղօթք. «Էդ անեղ, աներբ...»։ Տփլիս. 1825:
 —Տաղաչափութիւն. «Արշալոյս աւորս...»։ Տփլիս. 1828:—Տաղա-
 չափութիւն. «Յամիկ նորա հրաշ...»։ Տփլիս. 1827:—Տեսիլ. «Յաղ-
 ջամուղջ պիշերի...»։ Տփլիս. 1827:—Աղերս առ ամենա օրհնեալ
 Տիրամայրն. «Թագունի փառաց...»։ Տփլիս. 1828:—Ստորագրու-
 թիւն Արմիզեայ. «Վաղճանեալ դուդին»։ Տփլիս. 1828:—Վար-
 դակորոյս. «Այգանա տհա, այգացաւ տհա»։ Հաղրատ. 1831:—Սո-
 խակ ի հոգևորս. «Առ քեզ յաւանդ զողջոյն իմ...»։ Հաղրատ.
 Կոկովանք վարդի. «Յարեաւ յոսկեղէն...»։ Հաղրատ. 1831:
 —Դաւ Երեակայութեան. «Աչք իմ միշտ առ քեզ պշնուն, սիրե-
 լի...»։ Հաղրատ. 1831:—Գարուն. «Յամսավերջն ապրիլի...»։ Հաղ-
 րատ. 1831:—Յորդորակ առ ուխտաւորս. «Յառաջ քան զբարերար
 արևուն...»։ Նոր-Նախիջևան. 1833:—Կողկողանք առ խաչ փրկչին.
 «Անարատ Դառին...»։ Նոր-Նախիջևան 1834:—Աղերս առ նա-
 խավայ Ամլորդին «Մօր Միածին, անբիծ կուսին»։ Նոր-Նախի-
 ջևան. 1834:—Սաղմոս ԾԵ. «Աստուած, լուր Յայնի իմում...»։
 Նոր-Նախիջևան. 1834:—Սաղմոս ԾԼԹ. «Ապրեցո՛ղիս, Տէր...»։—
 Ապաշաժ. «Տէր ամենակալ...»։—Ողբերգութիւն Իսրայելի & Ռ՝վ
 է տաս Յակոբ...»։—Բանք մօր խաչելոյն. «Ռ՝վ պարտէզ ծաղկա-
 լի...»։—Լաց դստերն Յեփթայեաց. «Յառաւօտ կենաց կուտանիս
 ...»։—Մօր Աղեկիդի ողբ քստմնելի ընդ մահ անգրանկի յօտար
 աշխարհի. «Հողեղուարձ դարձիր...»։—Կոծ մեղկաղէտ ծնողաց ի
 վերայ վաղամեռիկ միա մօր դստեր. «Հրեշտակ շնորհաղեմ...»։—
 Անէծք. «Զկատակերգուս դախտացելովս»։—Անուրջէ. «Յառաւօ-
 տոյց ի յանկողնի...»։—Տաղանադիրք. «Ես Հայկ. պարագլուխ...»։
 —Նիւթք նախապատրաստեալք. «Մեծաց անկէ դու տիպ բարեաց
 պործոյ...»։

2. Краткий Русско-армянский словарь—Сочиненный армян-
 ским священником Артемием Аламдаровым. Москва. 1821. 287
 стр. Համաստա բառարան 'ի ոռւսաց լեզվէ 'ի հայ: Աշխատասիրու
 թյամբ Հարութիւն քահ. Մանուկեան Ալամդարեանց:

3. Հրահանգ քրիստոնեական վարդապետութեան ի սկսա
 մանկանց Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցւո: Տփլիս. 1825. 94 էջ:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Միանսարեան Մ. Մ. — Քնար Հայկական: Ս. Պետերբուրգ.
1868. էջ 585:

Հայ գրականութեան պատմութիւն: Գիրք 1: Պատրաստել
է ՍՍՌՄ Գիտութիւնների Ակադեմիայի Հայկական ֆիլիալի
Գրականութ. և Հեղվի Ինստի բրիգադը:

(Ութերորդ դասարանի դասագիրքը գրել են՝ Ա. «Հին շրջան»
և «Միջին շրջան» Մ. Մկրյան. Բ. «Նոր շրջան»-ի «Հայ
գրականութեան XIX դարի սուղին հիմնադրում» բաժինը — Խ.
Զարյան: Երևան. Հայպետհրատ. 1940. էջ 182—186:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

էջ

Կազմողից	3
1. Մեսրոպ-Մաշտոց	9
2. Ազաթանգեղոս	13
3. Փալստոս Բյուզանդ.	17
4. Մովսես Խորենացի	21
5. Եզնիկ Կողբացի	37
6. Կորյուն	40
7. Եղիշե	44
8. Արրահամ Երեց Խոստովանող	49
9. Ղազար Փարպեցի	51
10. Հովհան Մանգակունի	55
11. Մամբրե Վերածնող	56
12. Պետրոս Քերթող Սյունյաց	57
13. Դավիթ Հարքացի	58
14. Դավիթ Անհաղթ	60
15. Անանիա Շիրակացի	62
16. Ս ե ր ե ո ս	66
17. Հովհան Մամիկոնյան—Զենոր Գլակ	68
18. Հովհան Օձնեցի	71
19. Մովսես Կաղանկատուացի	72
20. Սահակ Զորափորեցի	74
21. Խ ո ս ր ո վ	74
22. Ղևոնդ Երեց	76
23. Հովհաննես Դրասխանակերտցի	77
24. Համամ Արևելցի	79
25. Շապուհ Բագրատունի	80
26. Թովմա Արծրունի	82
27. Ուխտանես Կախիկոպոս	84
28. Մեսրոպ Երեց	85

	Էջ
29. Գիրք թղթոց	86
30. Կանոնագիրք հայոց	87
31. Անանիա Նարեկացի	89
32. Ստեփանոս Տարոնեցի Ասողիկ	90
33. Գրիգոր Նարեկացի	91
34. Արիստակես Լաստիվերտցի	98
35. Մատթեոս Ուռնայեցի	99
36. Պետրոս Գևորգարձ կաթողիկոս	100
37. Գրիգոր Մազիսարոս	101
38. Գրիգոր Բ Վկայասեր	108
39. Կարապետ Սասնեցի	108
40. Սամվել Անեցի	109
41. Մխիթար Անեցի	110
42. Հովաննես Սարկավազ	111
43. Ներսես Շնորհալի (Կլայեցի)	113
44. Գրիգոր Տղա	118
45. Դավիթ Ալավկա որդի	119
46. Մխիթար Գոշ	119
47. Ներսես Լամբրոնացի	123
48. Մխիթար Հերացի	125
49. Գրիգոր Մարաշացի	126
50. Գրիգոր Սկեհոացի	127
51. Մաղաքիա Արեղա	128
52. Հեթում Բ. Թագավոր	129
53. Վահրամ Թարուն	130
54. Կիրակոս Գանձակեցի	131
55. Սմբատ Գունդստարլ	133
56. Վարդան Մեծ	134
57. Վարդան Այգեկցի	136
58. Ֆ ր ի կ	140
59. Կոստանդին Երզնկացի	143
60. Հովհաննես Երզնկացի	146
61. Եսայի Նշեցի	147
62. Գրիգոր Անավարզեցի	148
63. Խաչատուր Տարոնացի կամ Կեչառեցի	149
64. Ստեփանոս Օրբելյան	150
65. Հեթում Վաթամիշ Կոսիկոսցի	153

	հջ
66. Հովհաննէս Դարդեւի	154
67. Գրիգոր Տաթեւացի	155
68. Գրիգոր Խլաթեցի Ծերենց	156
69. Հովհաննէս Թլկուրացի	157
70. Թովմա Մեծոփեցի	161
71. Հովհան Կրօնավոր	162
72. Առաքել Բաղիշեցի	163
73. Առաքել Սյունեցի	164
74. Ամիրտովլաթ Ամասիացի	166
75. Աբրահամ Անկյուրացի	169
76. Սարգիս վրդ. Կաֆացի	170
77. Հակոբ Նետրարենց եպիսկ. Արծկի	171
78. Մկրտիչ Նաղաշ	172
79. Գրիգոր Աղթամարցի	175
80. Նահապետ Քուչակ	177
81. Վրթանէս Սոնկեցի	179
82. Դավիթ Սալաձորցի	180
83. Զաքարիա Գնունյանց եպ.	181
84. Հովասափ Սեբաստացի	182
85. Մինաս Դպիր Թոխաթեցի	185
86. Ստեփանոս Թոխաթեցի	187
87. Հակոբ Երեց Թոխաթեցի	188
88. Ղազար Էպիսկոպոս Թոխաթեցի	190
89. Մարտիրոս Ղրիմեցի	191
90. Գրիգոր Դարանդացի	192
91. Զաքարիա Սարկավազ	192
92. Հակոբ Կարնեցի	193
93. Պետրոս վ. Ղափանեցի	194
94. Խաչատուր Խասպեկ Երեց Կաֆացի	195
95. Որմենոն վրդ. Ապարանցի	196
96. Առաքել Դավրիժեցի	197
97. Դավիթ Բաղիշեցի	198
98. Ազարիս վրդ. Սասնեցի	199
99. Հ ա վ ե լ վ ա ծ № 1	200
100. Զաքարիա Ազուլեցի	201
101. Երեմիա Չելեպի Քյոմուրճյան ,	202
102. Ա ս ա պ ո վ	204

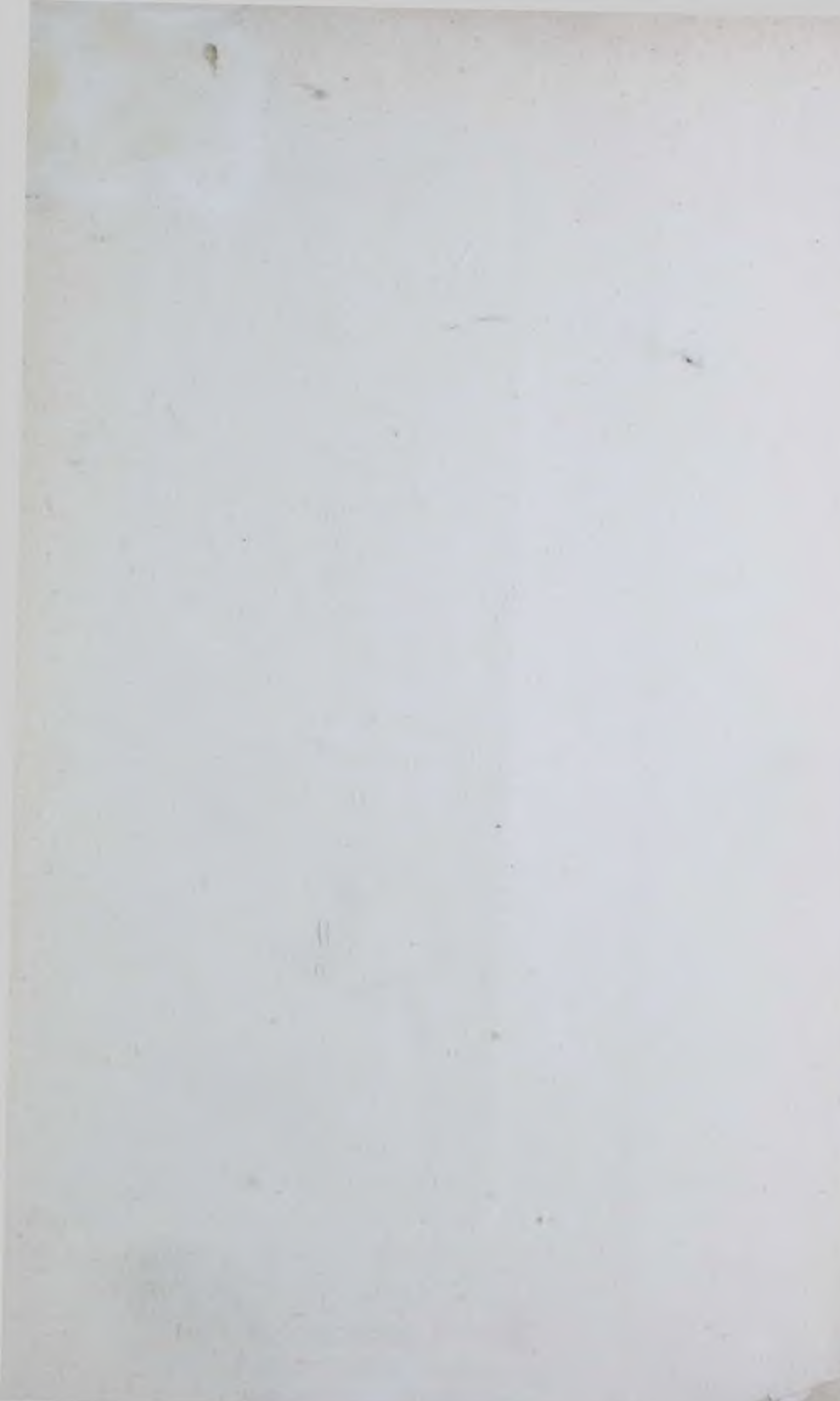
	հշ
103. Հովհաննէս Նաղաշ	204
104. Նաղաշ Հակոբ	208
105. Պաղգասար Դպիր	209
106. Սայաթ Նովա	212
107. Իսրայել Օրի	216
108. Արրահամ Երեանցի	218
109. Պետրոս դի Սարգիս Դիլանենց	219
110. Ստեփանոս Վրթանիսյան Շահումյան	220
111. Սիմոն Կաթողիկոս Երեանցի	221
112. Հակոբ Շահամիրյան, Մովսէս Բաղրամյան	223
113. Հարություն քհ. Շմավոնյան Շիրազեցի	226
114. Մինաս վրդ. Համդեցի	236
115. Խաչատուր Զուղայեցի	237
116. Արրահամ Կրետացի	238
117. Հակոբ Շամախեցի	239
118. Հովսեփ Էմին :	240
119. Զամչյան Միքայել	242
120. Մանվել Կյումուշխանեցի	243
121. Հարություն Ալամդարյան	245

Պատասխանատու խմբագիր Վ. Ն. ԿՈՐՄԵՆՅԱՆ

ՎՖ 8281, Ստորագրված է տպագրության 1941 թ. օգոստոսի 14-ին:
Տպագրական 16 մամուլ. մեկ մամուլում 38,600 տառանիշ.
Պատվեր № 206. տիրաժ 1000.

Հրատարակի տպարան, Երևան, Տեղյան 127, 1941 թ.

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0024857

A $\frac{11}{4622}$